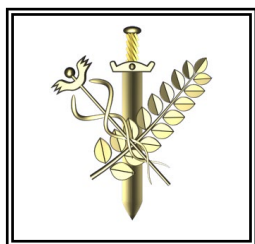

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 1 (92) 2024

DOI: 10.32631/pb.2024.1

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2024

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (дод. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 3 від 29.03.2024

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)

Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, *Республіка Узбекистан*)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), *Україна*)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, *Україна*)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
А. Вашко, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матєя Бєла, *Словаччина*)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, *Україна*)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, *Нідерланди*)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), *США*)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, *Німеччина*)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", *Україна*)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), *Сполучене Королівство*)
В. С. Медведєв, доктор психологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ, *Україна*)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, *Камерун*)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілскі», *Болгарія*)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (Одеський державний університет внутрішніх справ, *Україна*)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, *Словенія*)

- ☞ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☞ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☞ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiIAAAAJ>.
- ☞ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 1 (Vol. 92) 2024

DOI: 10.32631/pb.2024.1

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2024

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (add. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 3 dated from March 29, 2024

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)

Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiyi*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskiy*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

O. M. Bandurka, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)

D.B. Bazarova, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)

O. I. Bezpalo, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (Department of Science and Education of Kharkiv Regional State Administration, *Ukraine*)

S. M. Bortnyk, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

M. Yu. Burdin, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

A. Di Ronco, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)

P. C. van Duyn, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)

O. M. Holovko, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)

S. M. Husarov, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

M. Jager, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)

M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)

K. von Lampe, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)

O. M. Lytvynov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", *Ukraine*)

A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)

V. S. Medvediev, Doctor of Psychological Sciences, Professor (National Academy of Internal Affairs, *Ukraine*)

N. Ch. Nguindip, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)

A. Sergi, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)

D. V. Shvets, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Odesa State University of Internal Affairs, *Ukraine*)

P. Stoyanov Apostolov, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University "Neofit Rilski", *Bulgaria*)

A. Vaško, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)

O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.

✂ **The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”**, access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.

✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.

✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiIAAAAJ>.

✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

БУГАЙЧУК К. Л. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: концептуальне розуміння, класифікація, особливості застосування.....	9
ГУРТОВА К. М. Деякі аспекти зловживання правом у цивільному та господарському судочинстві.....	23
БАТРИН О. В. Адміністративно-правове регулювання видачі ліцензій для медичної практики.....	31
ЛАЗАРЄВ В. В., ЛОГВИНЕНКО І. А. Проблематика зловживання правом при зверненні до Європейського суду з прав людини	42
ДРОЗДОВ О. М., ГЛИНСЬКА Н. В., БАСИСТА І. В. Кримінальні процесуальні наслідки повернення судом обвинувального акта прокурору.....	53
ГРЕЧЕНКО В. А. Діяльність міністра внутрішніх справ Української РСР Павла Яковича Мешика (1953)	66
ЖАДАН Д. О., МОРДВИНЦЕВ М. В., ПАШНЄВ Д. В. Відстеження протиправних дій за допомогою систем відеоспостереження: огляд сучасного стану досліджень	78
ЖОРНОКУЙ В. Г. Юридична відповідальність: сім доктринальних підходів до розуміння сутності.....	90
ПЕВКО С. Г. Дефініція цінності держави в ракурсі функціональної квінтесенції	101
ТЮЛЕНЄВ С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством	112
ЧИШКО К. О., ПІНЧУК Р. С. Становлення та розвиток підрозділів поліції особливого призначення: ретроспективний аналіз.....	123
ХАЙРАН Х., АЙНІ А., СУСІЛО Б. Правове регулювання впровадження освіти в Кутаї-Картанегарі на основі освітньої політики (англ.).....	133
ШІМІЧ Г. Визнання міжнародного кримінального правосуддя в Боснії і Герцеговині (англ.)	142
БОРОВИК М. О. Протидія диверсійно-розвідувальним групам противника підрозділами Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану.....	152
ПИРОГА С. С. Реформи трансфертного ціноутворення в контексті BEPS: проблеми залишаються	163

СЕРБЕНЮК С. О. Дискусійні аспекти сучасної вітчизняної доктрини речового права	173
ТЕСЛЕНКО І. О. Особливості отримання та використання електронних доказів у кримінальному провадженні (англ.)	186
ПОЛЕСОВ С. С. Механізм соціальної держави та місце в ньому системи пенсійного забезпечення: теоретико-правові аспекти (англ.)	194
ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»	
Сторінка редакції.....	204

CONTENT

BUHAICHUK K. L. Stabilisation measures on the de-occupied territories: conceptual interpretation, classification, and application features (<i>Ukr</i>)	9
HURTOVA K. M. Some aspects of the abuse of rights in civil and economic proceedings (<i>Ukr</i>)	23
BATRYN O. V. Administrative and legal regulation of licensing for medical practice (<i>Ukr</i>)	31
LAZARIEV V. V., LOHVYNENKO I. A. Problems of abuse of law when applying to the European Court of Human Rights (<i>Ukr</i>)	42
DROZDOV O. M., GLYNSKA N. V., BASYSTA I. V. Criminal procedural consequences of the court's return of an indictment to the prosecutor (<i>Ukr</i>)	53
GRECHENKO V. A. Activities of the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian SSR Pavlo Yakovlevych Meshyk (1953) (<i>Ukr</i>)	66
ZHADAN D. O., MORDVYNTSEV M. V., PASHNIEV D. V. Tracking illegal activities using video surveillance systems: a review of the current state of research (<i>Ukr</i>)	78
ZHORNOKUI V. H. Legal liability: seven doctrinal approaches to understanding its essence (<i>Ukr</i>)	90
PEVKO S. G. The definition of the state value in terms of functional quintessence (<i>Ukr</i>)	101
TIULIENIEV S. A. Appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding (<i>Ukr</i>)	112
CHYSHKO K. O., PINCHUK R. S. Formation and development of special police units: a retrospective analysis (<i>Ukr</i>)	123
HAIRAN H., AINI A., SUSILO B. Regulation of education implementation in Kutai Kartanegara based on education policy	133
ŠIMIĆ G. Acceptance of international criminal justice in Bosnia and Herzegovina	142
BOROVYK M. O. Countering hostile sabotage and reconnaissance groups by the National Police of Ukraine units in the context of martial law (<i>Ukr</i>)	152
PYROHA S. S. Transfer pricing reforms in the context of BEPS: challenges remain (<i>Ukr</i>)	163

SERBENYUK S. O. Controversial aspects of the modern national doctrine of property law (<i>Ukr</i>)	173
TESLENKO I. O. Specific features of obtaining and using electronic evidence in criminal proceedings	186
POLESOV S. S. The mechanism of the social state and the place of the pension system in it: theoretical and legal aspects.....	194

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Editorial Board's Notes (<i>Ukr</i>)	204
--	-----

КОСТЯНТИН ЛЕОНІДОВИЧ БУГАЙЧУК,*доктор юридичних наук, професор,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення**правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів;* <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,*e-mail: kbugaychuk@gmail.com***СТАБІЛІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ:
КОНЦЕПТУАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ,
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ**

У публікації проведено науковий аналіз змісту поняття «стабілізаційні заходи», яке останнім часом застосовується при визначенні особливостей діяльності органів державної влади та правоохоронних органів на деокупованих територіях нашої країни. Доведено, що концепція «стабілізаційних заходів» виникла в процесі проведення силами НАТО миротворчих операцій на Балканах і пов'язується насамперед із проведенням правоохоронної діяльності спеціально уповноваженими військовими підрозділами, які здатні виконувати поліцейські функції. Відповідно до спільної доктрини НАТО (АJP-3.22) стабілізаційні заходи визначаються як спеціальна діяльність, спрямована на посилення або тимчасову заміну підрозділів місцевої поліції з метою сприяння відновленню та/або підтримці громадського порядку та безпеки, забезпечення верховенства права і захисту прав людини.

Наголошено, що розуміння змісту стабілізаційних заходів у вітчизняній та зарубіжній практиці є різним. Зарубіжні дослідники переважно пов'язують стабілізаційні заходи з діями правоохоронного характеру: забезпечення публічного порядку та безпеки, протидія злочинам, захист цивільного населення тощо. У нашій державі сформувалася позиція щодо більш широкого трактування відповідного терміна, який, крім суто поліцейських заходів, включає в себе соціальні, гуманітарні, інформаційні, економічні, що охоплюють комплексне відновлення та розбудову деокупованих територій.

Запропоновано поділяти стабілізаційні заходи на загальні та спеціальні. Перший вид пов'язаний із відновленням державної влади на деокупованій території, а також із забезпеченням життєдіяльності її цивільного населення. Спеціальні стабілізаційні заходи здійснюються з метою недопущення проникнення на деокуповану територію диверсійно-розвідувальних груп і незаконних збройних формувань, учинення ними терористичних актів на об'єктах інфраструктури та комунікацій, забезпечення публічної безпеки і порядку, попередження, припинення злочинів та інших правопорушень, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, розшуку осіб, що вчинили злочини проти основ національної безпеки, воєнні злочини й інші правопорушення під час окупації території.

Сформульовано низку концептуальних положень щодо розуміння визначення, мети, принципів, видів та особливостей застосування стабілізаційних заходів на території України.

Ключові слова: *воєнний стан, стабілізаційні заходи, громадська безпека, громадський порядок, цивільна безпека, поліція, НАТО, деокупація.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Військова агресія російської федерації, що призвела до тимчасової окупації частини території нашої країни, руйнування інфраструктури та масової загибелі цивільного населення, зумовила концептуальну зміну підходів до змісту, форм і методів діяльності органів правопорядку, які з перших днів беруть участь у воєнних діях, звільненні території країни від загарбників, боротьбі зі злочинами проти миру та безпеки людства.

В умовах вимушеної організації життєдіяльності країни під час воєнних дій на перший план у сфері діяльності правоохоронних органів виходять завдання щодо збереження життя і здоров'я людей, відновлення порушених прав і свобод громадян, забезпечення громадської безпеки та суспільного спокою. Мужні та самовіддані дії Збройних Сил України й інших військових формувань уже дозволили звільнити від агресора чималу частину території

країни, яка тепер, звичайно, потребує відповідного відновлення та реінтеграції.

Таким чином, вважаємо, що особливо актуальними в цей період є питання забезпечення нормальної життєдіяльності деокупованих територій, адже швидке відновлення конституційного ладу, режиму законності та правопорядку, надання населенню різноманітних адміністративних, соціальних і гуманітарних послуг є запорукою їх швидкого повернення до суспільно-політичного та соціально-економічного простору держави, а також виступає дієвою гарантією відновлення прав, свобод і законних інтересів громадян, порушених окупаційною владою.

Вищезазначені заходи, що їх вживають державні органи на звільнених територіях, отримали загальну назву «стабілізаційні заходи». Слід зауважити, що перелік і зміст таких заходів, коли їх у своїх виступах згадують державні діячі та керівники правоохоронних органів, є дуже різними і залежать від сфери діяльності конкретного уповноваженого суб'єкта. Наприклад, за словами керівниці Міністерства з питань реінтеграції окупованих територій Ірини Верещук, такі заходи полягають насамперед у здійсненні перепису населення, виявленні окремих категорій осіб, що потребують відповідної гуманітарної чи соціальної допомоги¹. Заступниця Міністра внутрішніх справ України Катерина Павліченко наголосила, що комплекс стабілізаційних заходів, що проводиться поліцією, враховує фіксацію воєнних злочинів, евакуацію населення, несення служби на блокпостах, виявлення колаборантів, проведення розмінування деокупованих територій тощо².

У травні 2023 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову щодо підготовки до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції. Відповідно до вказаного доку-

мента заходи з питань стабілізації ситуації на деокупованих територіях області та їх реінтеграції включають у себе всі вищеперераховані керівниками профільних міністерств заходи: відновлення роботи органів державної влади, гуманітарне реагування, відновлення інфраструктури, медичне реагування, відновлення економіки, реалізацію інформаційної політики, забезпечення соціального захисту та освітніх потреб, надання психологічної підтримки, планування комплексного відновлення територій³.

Таким чином, на підставі зазначеного можна зробити висновок про появу у правовому та державному полі нового терміна «стабілізаційні заходи», який пов'язується з відновленням життєдіяльності деокупованих територій. Водночас зміст відповідного поняття і його елементи ще не достатнім чином формалізовані та належно не досліджені в науковій літературі, а тому це питання потребує відповідного опрацювання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. На підставі зазначеної інформації та з урахуванням неоднозначності підходів до сутності й можливого переліку стабілізаційних заходів метою статті слід визначити формулювання поняття «стабілізаційні заходи на деокупованих територіях» та їхнього переліку. Для досягнення цієї мети основними завданнями, які мають бути вирішені, є такі: аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з питань визначення змісту терміна «стабілізаційні заходи»; дослідження наукових і нормативних підходів до переліку стабілізаційних заходів та порядку їх застосування; визначення концептуальних положень щодо загального розуміння змісту, мети, принципів та особливостей стабілізаційних заходів, що застосовують на деокупованих територіях України.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Аналіз іноземних та вітчизняних наукових праць із пропонованої тематики дозволяє говорити про те, що багато з них присвячено комплексній реінтеграції тимчасово окупованих територій, яка являє собою сукупність багатопланових заходів, цілей, завдань і напрямів діяльності державних органів влади та місцевого самоврядування,

¹ Стабілізаційні заходи на звільнених територіях: Верещук пояснила що це й для чого // 24 канал : офіц. сайт. 18.09.2022. URL: https://24tv.ua/stabilizatsiyni-zahodi-vereshhuk-poyasnila-shho-tse-dlya-chogo_n2160267 (дата звернення: 22.10.2023).

² Катерина Павліченко: Стабілізаційні заходи є запорукою повернення до мирного життя на звільнених з-під окупації територіях // Портал МВС : офіц. сайт. 30.05.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/news/katerina-pavlichenko-stabilizaciini-zahodi-je-zaporukoju-povernennia-do-mirnogo-zittia-na-zviltlenix-z-pid-okupaciyi-teritoriiakh> (дата звернення: 22.10.2023).

³ Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції : постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2023 № 486 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2023-p> (дата звернення: 22.10.2023).

органів сектору безпеки та оборони, спрямованих на відновлення правопорядку та нормальних умов життя (Медяник, 2023, с. 270).

Іншими напрямками досліджень слід визначити аналіз окремих аспектів протидії злочинності та відновлення діяльності органів правопорядку на деокупованих територіях. Зокрема, у науковий обіг було впроваджено теоретичну модель стабілізаційно-транзитивної стратегії протидії злочинності на деокупованих територіях (Сокуренько, 2022, с. 12), визначені першочергові заходи відновлення діяльності органів юстиції (Купріянова, 2023, с. 131) або органів досудового розслідування (Яковенко, 2022, с. 261).

Також слід виокремити наукові праці загального характеру, що висвітлюють діяльність органів поліції в умовах воєнного стану, оскільки специфіка виконання повноважень Національної поліції на деокупованих територіях суттєво ускладнюється зростанням кількості зброї та боєприпасів у цивільного населення, руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури, знищенням населених пунктів і промислових об'єктів, масовим переміщення біженців, погіршенням фінансово-економічного благополуччя населення (Гусаров, 2023, с. 26; Безпалова та ін., 2022, с. 25; Турбал, Шпиталенко, 2022, с. 213).

Обов'язково також слід окреслити здобутки вчених у галузі військової справи, які представляють вищі військові навчальні заклади та заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Зазначені публікації вже конкретно фокусуються на питаннях стабілізаційних дій (заходів), що провадяться військовими формуваннями на деокупованих територіях. У деяких з них під стабілізаційними діями правоохоронного характеру розуміють комплекс заходів, що проводяться силами безпеки України у мирний час, під час уведення правового режиму надзвичайного чи воєнного стану (в особливий період) зазвичай на початковому етапі конфлікту (кризової ситуації) або у післявоєнний період на території держави (в окремому регіоні, на деокупованій території) і спрямовані на виявлення та нейтралізацію потенційних загроз безпеці, встановлення контролю над кризовими районами, відновлення (нормалізацію) обстановки, забезпечення функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування, забезпечення громадської безпеки та недопущення подальшої ескалації (відновлення) конфлікту (кризової ситуації) на території, що контролюється (Адамчук та ін., 2023, с. 9). В інших роботах стабілізаційні дії розглядають у контексті розбудови системи територіальної обо-

рони (Єфімов, Музика, В'яткін, 2020, с. 37), а також крізь призму діяльності Національної гвардії України, де обґрунтовується її роль і місце у стабілізаційних діях у сфері безпеки, що дозволить органам управління різного рівня правильно використовувати її безпекові спроможності, уникнути дублювання функцій, виконання невластивих завдань силами оборони і забезпечить їх застосування за прямим призначенням щодо виконання суто військових завдань і заходів (Годлевський, 2023, с. 16).

У наукових роботах іноземних фахівців питання стабілізаційних заходів розглядається в межах дослідження військових конфліктів, у яких, зокрема, брали участь сили НАТО. У них зазначається, що поліцейські сили в операціях зі стабілізації мають подолати розрив між військовими та місцевими поліцейськими силами, щоб взяти на себе обов'язки, які чітко закріплені за відповідними підрозділами. Вказані прогалини можуть також виникати поза традиційними постконфліктними операціями зі стабілізації, коли порушується громадський порядок, безпека і потрібно негайно відновити звичайний стан функціонування відповідних територій. Визнаючи, що поліція має важливе значення для підтримки стабільності та консолідації здобутків, досягнутих військовими, сили НАТО мають створити окрему організаційну структуру для максимізації її ефективності (Pani, Finkenbinder, 2019, р. 58).

Таким чином, у сучасній юридичній та військовій науковій літературі немає чіткого та усталеного визначення переліку стабілізаційних заходів і суб'єктів їх застосування. По-перше, їх розуміють як заходи, що проводяться спеціальними силами поліції в межах військових конфліктів, по-друге, їх сприймають як комплексне утворення, що складається з низки заходів, які взаємодоповнюють один одного та здійснюються різними уповноваженими суб'єктами з метою відновлення нормальної життєдіяльності деокупованих територій, по-третє, їх взагалі не виокремлюють як категорію, а говорять про звичайне виконання службових повноважень правоохоронними органами на деокупованих територіях з урахуванням особливостей воєнного стану та стану постконфліктної ситуації на відповідній території.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Використання системного методу, загальнонаукових методів синтезу та аналізу дозволило визначити поняття «стабілізаційні заходи» та їхній перелік. Метод порівняння був використаний з метою аналізу вітчизняних і національних підходів до визначення змісту стабілізаційних заходів та особливостей їх застосування на деокупованих територіях. Методи синтезу та

формальної логіки дозволили сформулювати концептуальні наукові положення щодо змісту, мети, принципів і переліку стабілізаційних заходів, що застосовуються на деокупованих територіях нашої держави.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Після початку широкомасштабної війни на території нашої держави поняття «стабілізаційні заходи» стало більш уживаним у науковій літературі та виступах державних діячів і посадових осіб, причому здебільшого його використовують для характеристики діяльності органів Національної поліції на деокупованих територіях. Водночас справедливо постають питання щодо походження цього терміна та його належного вживання, зокрема в частині відповідності цілям та завданням органів поліції.

У 1997 році командування сил НАТО під час операції в Боснії та Герцеговині виявило так звану безпекову прогалину у сфері громадського порядку та безпеки. Вона була визначена як «сіра зона» між військовими можливостями сил НАТО, поліцейських сил ООН, а також особливостями діяльності місцевих органів поліції, які часто або були нездатні, або не хотіли виконувати службові повноваження. У цій «сірій зоні» ніхто не міг і не хотів брати на себе відповідальність за підтримання правопорядку на демілітаризованих територіях (Dziedzic, 2020, p. 58; Rodríguez, 2021, p. 56–57; Bonomi, Bergonzini, 2022, p. 91).

Відповідна проблема була вирішена за допомогою того, що окремим військовим підрозділам була надана можливість виконувати поліцейські функції. Такі підрозділи отримали назву «Багатонаціональний спеціалізований підрозділ НАТО» (Multinational Specialized Unit). З того часу зазначена модель була реалізована кілька разів під час миротворчих операцій, а сама концепція застосування збройних сил, які мають виконувати поліцейські обов'язки для заповнення «безпекових прогалин», трансформувалася в поняття поліцейської стабільності або стабілізаційних поліцейських заходів (Stability Policing). Як вказують деякі експерти, зазначена модель цілком відповідає трьом основним завданням НАТО: колективна оборона, врегулювання кризових ситуацій, безпека на основі співпраці (Bergonzini, 2021), а також є одним із трьох елементів процесу реформування сектору безпеки¹, який пе-

редбачає надання військової допомоги цивільній владі, що може вимагати участі військових поліцейських у виконанні завдань правоохоронного спрямування, враховуючи підтримання громадського порядку та безпеки, доки відповідні органи державної влади не візьмуть на себе виконання цих завдань (De Magistris, Bergonzini, 2020, p. 23, 25).

Додатково у фахових публікаціях наголошується, що Stability Policing сприяє людиноцентричному підходу до безпеки, починаючи від захисту майна та цивільних осіб і закінчуючи питаннями захисту інформаційного простору та культурних цінностей. Stability Policing забезпечує протидію заходам, які ворог може вжити для подальшої дестабілізації держави під час конфлікту: вчинення злочинів, терористичних актів, контрабанда зброї, торгівля людьми тощо. Крім того, ця концепція відповідає потребам безпеки місцевого населення, сприяє кращому сприйняттю легітимності місцевих органів влади та підвищує загальну стійкість держави (De Magistris, 2020). Як додаткові переваги Stability Policing – це інноваційний інструмент, призначений для задоволення всіх потреб, пов'язаних із поліцейською діяльністю держави; він поєднує можливості й гнучкість військових ресурсів із професійними та спеціальними силами поліції, розширює можливості для забезпечення ефективного функціонування відповідних територій (Bonomi, 2021).

Найголовнішим документом міжнародного характеру, який регулює питання застосування стабілізаційних заходів військовими та поліцейськими силами країн НАТО у конфліктний та постконфліктний періоди, є Спільна доктрина НАТО щодо забезпечення поліцейської стабілізаційної діяльності (AJP-3.22). Відповідно до цього документа поліцейська стабілізаційна діяльність визначається як «спеціальна діяльність, спрямована на посилення або тимчасову заміну підрозділів місцевої поліції з метою сприяння відновленню та/або підтримці громадського порядку та безпеки, забезпечення верховенства права та захисту прав людини»².

Основними концептуальними положеннями, що визначають заходи Stability Policing, є такі:

1) проводяться з метою формування безпечного простору та безпечного середовища (SASE), відновлення громадського порядку та

¹ What is Stability Policing // NATO Stability Policing Centre of Excellence : сайт. URL: <https://www.nspcoe.org/about-us/about-stability-policing> (дата звернення: 22.10.2023).

² NATO Standard AJP-3.22 Allied Joint Doctrine for Stability Policing (Edition A, Version 1, July 2016) // DOKUMEN.TIPS : сайт. URL: <https://tinyurl.com/yp9x8bkz> (дата звернення: 22.10.2023).

безпеки, а також установлення умов для здійснення управління та розвитку відповідних територій;

2) мають здійснюватися спеціалізованими, навченими й оснащеними поліцейськими підрозділами;

3) кінцевою метою є забезпечення громадського порядку та безпеки, провадження правоохоронної діяльності, забезпечення прав і свобод людини;

4) сприяють створенню й розвитку безпечного простору та безпечного середовища після збройного конфлікту і військових дій;

5) передбачають швидкий перехід від виконання поліцейських функцій військовими підрозділами до сил поліції. При цьому стабільність відповідної території забезпечується шляхом запобігання злочинам, захисту кордонів, установ критичної інфраструктури, протидії контрабанді, тероризму, розповсюдженню зброї;

6) базуються на принципі партнерства з місцевими, громадами й органами влади. Задоволення місцевих потреб, боротьба зі злочинністю, покращення загальної безпеки та створення умов для подальшого розвитку територій мають бути організовані всіма уповноваженими суб'єктами із суворим дотриманням принципів взаємодії та координації¹.

Основні заходи Stability Policing відповідно до доктрини АJP-3.22² включають: протидію масовим заворушенням; прикордонний контроль; відновлення громадської безпеки та громадського порядку; забезпечення безпеки виборів; здійснення особистого захисту; проведення кримінальних розслідувань; забезпечення безпеки інформаційних ресурсів і сайтів; проведення переговорів та медіаційну діяльність; захист вразливих груп людей і майна; налагодження співробітництва із місцевим населенням; відновлення діяльності судових та виправних установ; ідентифікацію осіб, криміналістичні заходи; вилучення зброї; моніторинг оперативної ситуації; протидію тероризму й організованій злочинності; визволення заручників; контроль за транспортним рухом та логістикою; здійснення патрулювання; протидію контрабанді й торгівлі людьми; розслідування військових злочинів (Bergonzini, 2021).

На підставі вищевикладеного можна зробити проміжні висновки, що концепція поліцейських стабілізаційних заходів сформувалася під час миротворчих операцій сил НАТО. Її

особливості полягають у створенні спеціальних поліцейських сил, що діють на деокупованій території та забезпечують її ефективну життєдіяльність. Стабілізаційні заходи можуть виконуватися такими підрозділами поліції як самостійно, так і у взаємодії з місцевими силами поліції. Заходи, що застосовуються в межах Stability Policing, є здебільшого поліцейськими та спрямовані на забезпечення прав і свобод людини, відновлення громадського порядку та безпеки, боротьбу з правопорушеннями.

Якщо проаналізувати керівні документи Збройних Сил України, які в умовах бойових дій здійснюють деокупацію території нашої держави, то можна побачити, що в них також містяться нормативні положення, присвячені процедурам та алгоритмам здійснення стабілізаційних заходів (дій). Так, у цих документах вказано, що стабілізаційні дії ведуться з метою підтримання або відновлення безпечного середовища, державного управління, відновлення інфраструктури та надання гуманітарної допомоги. Бригада планує, здійснює підготовку та оцінює проведені дії для визначення позитивних, негативних або нейтральних впливів на район дій³. Головним аспектом для військового командування є те, що стабілізаційні дії вимагають системної взаємодії та координації органів державної влади, неурядових організацій і військових із метою забезпечення належного функціонування та життєдіяльності деокупованих адміністративно-територіальних одиниць.

У межах стабілізаційних дій військові з'єднання та формування повинні:

1) забезпечувати безпеку цивільного населення. У межах цього напряму бригада повинна координувати дії, спрямовані на встановлення порядку, протидію насильству, підтримання, відновлення або створення цивільних органів влади. Основними завданнями, які виконуються для досягнення цієї мети, визначено: контроль кордону, забезпечення безпеки та свободи пересування, підтримка програм ідентифікації, захист VIP-персоналу та важливих об'єктів, розмінування території;

³ Тимчасовий Бойовий статут механізованих військ Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина І. Бригада : наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 09.03.2021 № 152 // G7. Сили територіальної оборони ЗСУ : сайт. https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/TBS_Mech_trops_1_2021.pdf (дата звернення: 22.10.2023).

¹ Там само.

² Там само.

2) надавати гуманітарну допомогу. Задоволення базових гуманітарних потреб населення (продукти харчування, вода та намети) разом із підтримкою переміщених цивільних осіб є ключовим завданням військових бригад, яке так само здійснюється з урахуванням її матеріально-технічних спроможностей щодо задоволення таких потреб;

3) забезпечувати функціонування органів місцевого самоврядування (підтримка діяльності перехідної адміністрації, підтримка організації виборчого процесу тощо);

4) забезпечувати функціонування інфраструктури. У цій частині завданнями військових бригад є: відновлення транспортної і телекомунікаційної інфраструктури, підтримка загальних програм реконструкції тощо¹.

Таким чином, можна зауважити, що підхід до змісту стабілізаційних заходів, передбачених нормативними документами нашої країни та концепцією Stability Policing, дещо відрізняються. На наш погляд, слід погодитися із думкою І. Роліна (2017, с. 54), що різниця між закордонним і вітчизняним підходом полягає в тому, що іноземні дослідники розглядають відповідні заходи в суто правоохоронному контексті. Водночас відповідно до нормативних актів нашої країни² вони визначаються більш комплексно та включають у себе, крім правоохоронного, соціально-економічний, інформаційний та психологічний компоненти.

Окремим питанням, яке потребує додаткового аналізу, є те, що закордонні нормативи вимагають здійснення спеціальної підготовки поліцейських, військових та інших працівників силових структур і миротворчих місій, що проводять стабілізаційні заходи.

Серед ключових компетентностей, якими мають володіти відповідні фахівці, у науковій літературі виокремлюють: 1) юридичні (основи права, кваліфікація правопорушень, права система країни перебування, взаємодія із населенням); 2) тактичні (вибухотехніка, тактична підготовка, евакуація цивільних осіб і поранених); 3) протидія правопорушенням (збір доказів, розслідування правопорушень і військових злочинів, патрулювання) (De Magistris, 2020).

¹ Там само.

² Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції : постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2023 № 486 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2023-п> (дата звернення: 22.10.2023).

Крім цього, концепція Stability Policing (AJP-3.22) у відповідному додатку містить три основні типи навичок, якими мають володіти працівники поліції, задіяні в таких заходах:

1) базові поліцейські навички (застосування фізичної сили; перша домедична допомога; затримання та доставлення правопорушників; поліцейське піклування; основи права; Community Policing; дізнання; правовий статус поліції; міжособистісне спілкування; судові процедури; патрульна діяльність; права людини; етика; контроль за дорожнім рухом; несення служби на контрольно-пропускному пункті; перевірка транспортних засобів; основи боротьби з тероризмом; тактична підготовка; вогнева підготовка; фізична підготовка; особиста безпека та цивільний захист; навички виживання; інформаційна безпека);

2) просунуті поліцейській навички (криміналістика; досудове розслідування; кримінальне право; кваліфікація злочинів; протидія масовим заворушенням; біометрія; поліцейські тактичні операції; міжвідомча співпраця; ведення переговорів; особистий захист; протидія конфліктам; протидія тероризму);

3) управлінські навички (постачання/логістика; управління кадрами; управління в органах поліції; взаємодія з громадою; етика; лідерство; планування та контроль; міжособистісна комунікація)³.

Таким чином, спираючись на вищепераховані компетенції та навички, можна зробити висновок, що зазначені напрями підготовки доцільно використати при укладанні освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти, а також розробці програм підвищення кваліфікації поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії, оскільки частіше самі ці підрозділи Міністерства внутрішніх справ України беруть безпосередню участь у проведенні стабілізаційних заходів на деокупованих територіях.

З урахуванням результатів проведеного порівняльного аналізу маємо запропонувати концептуальні положення щодо розуміння змісту стабілізаційних заходів на деокупованих територіях.

1. *Поняття і мета стабілізаційних заходів*

1.1. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях – це комплекс узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом заходів, які проводяться уповноваженими

³ NATO Standard AJP-3.22 Allied Joint Doctrine for Stability Policing (Edition A, Version 1, July 2016) // DOKUMEN.TIPS : сайт. URL: <https://tinyurl.com/yp9x8bkz> (дата звернення: 22.10.2023).

суб'єктами сектору безпеки й оборони у взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування на територіях, які перейшли під загальну юрисдикцію України та контроль її органів державної влади після тимчасової окупації.

1.2. Метою проведення стабілізаційних заходів є:

- стабілізація оперативної обстановки на деокупованій території;
- забезпечення на деокупованих територіях дії правового режиму воєнного стану та інших спеціальних режимів;
- відновлення на деокупованих територіях конституційного ладу, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування;
- забезпечення соціально-економічного відновлення та подальшого розвитку деокупованих територій;
- охорона та захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- надання правової, економічної та соціальної допомоги цивільному населенню;
- відновлення та забезпечення на деокупованій території публічного порядку та безпеки, попередження і припинення злочинів та інших правопорушень;
- створення умов, що унеможливають повторну окупацію визначених територій;
- зміцнення довіри громадян, які проживали на тимчасово окупованих територіях, до органів державної влади України, правоохоронних органів та інших суб'єктів владних повноважень.

2. *Принципи проведення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях*

2.1. Проведення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях ґрунтується на принципах верховенства права, законності, забезпечення дотримання прав та свобод людини і громадянина, безперервності, відповідальності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, централізованого керівництва та єдиноначальності.

3. *Суб'єкти проведення стабілізаційних заходів*

3.1. Суб'єктами проведення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях у межах визначеної компетенції є: Кабінет Міністрів України, Рада Національної безпеки та оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Міністерство оборони України,

Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, розвідувальні органи України.

3.2. Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із проведення стабілізаційних заходів у взаємодії з органами, які входять до складу суб'єктів проведення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях.

4. *Види стабілізаційних заходів*

4.1. Стабілізаційні заходи поділяються на загальні та спеціальні.

4.2. Загальні стабілізаційні заходи пов'язані з відновленням державної влади на деокупованій території, а також забезпеченням життєдіяльності її цивільного населення.

4.3. Спеціальні стабілізаційні заходи здійснюються з метою недопущення проникнення на деокуповану територію диверсійно-розвідувальних груп і незаконних збройних формувань, учинення ними терористичних актів на об'єктах інфраструктури та комунікацій, забезпечення публічної безпеки та порядку, попередження, припинення злочинів та інших правопорушень, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, розшуку осіб, що вчинили злочини проти основ національної безпеки, воєнні злочини та інші правопорушення під час окупації території.

5. *Загальні стабілізаційні заходи*

5.1. Основними видами загальних стабілізаційних заходів на деокупованій території є:

- забезпечення умов для стабільного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, соціально-економічного розвитку деокупованих територій;
- відновлення діяльності комунальних підприємств, установ та організацій, закладів освіти та охорони здоров'я;
- надання гуманітарних послуг населенню.

6. *Форми загальних стабілізаційних заходів*

6.1. Формами забезпечення умов для стабільного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування і забезпечення соціально-економічного розвитку деокупованих територій є:

- відновлення діяльності органів місцевого самоврядування та державної влади на деокупованій території шляхом утворення військових адміністрацій населених пунктів та призначення їх начальників (у разі нескликання позачергового засідання сесії відповідної сільської, селищної, міської ради й відновлення роботи ради та/або її виконавчих органів, та/або сільського, селищного, міського голови);
- відновлення діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади;

- відновлення функціонування державної IT-інфраструктури, публічних та відомчих реєстрів, баз даних тощо;

- надання цивільному населенню соціальних, економічних та інших видів державних послуг;

- реалізація інвестиційних проєктів і регіональних програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- забезпечення доступу до державних джерел інформації, відновлення та розвиток діяльності державних медіа, проведення інформаційно-просвітницьких кампаній;

- відновлення на деокупованій території функціонування державної мови з урахуванням положень законодавства України про захист прав національних меншин та корінних народів;

- інформування жителів адміністративно-територіальної одиниці про стан відновлення деокупованої території.

6.2. Формами відновлення діяльності комунальних підприємств, установ та організацій, закладів освіти та охорони здоров'я є:

- відновлення інфраструктурних комунікацій, електромереж, водогонів, інших комунальних об'єктів;

- відновлення надання банківських і поштових послуг, послуг із пасажирських перевезень;

- забезпечення населення деокупованої території стільниковим та інтернет-зв'язком;

- забезпечення функціонування закладів охорони здоров'я, закладів соціального та пенсійного забезпечення, установ нотаріату;

- виявлення осіб похилого віку, осіб з інвалідністю інших вразливих груп населення та надання їм медичної й соціальної допомоги.

6.3. Формами надання гуманітарних послуг населенню є:

- безкоштовне забезпечення цивільного населення деокупованої території продуктами харчування, водою, ліками, одягом, будівельними матеріалами;

- облаштування тимчасового житла та пунктів обігріву;

- надання населенню психологічної підтримки та допомоги;

- здійснення евакуації населення в більш безпечні райони;

- облік та відновлення пошкодженої/зруйнованої інфраструктури населених пунктів і житла.

6.4. Перелік вказаних форм не є вичерпним і може бути доповнений залежно від соці-

ально-економічної та гуманітарної ситуації на відповідній деокупованій території.

7. Спеціальні стабілізаційні заходи

7.1. Основними видами спеціальних стабілізаційних заходів на деокупованій території є:

- інфраструктурна підтримка спеціальних стабілізаційних заходів;

- посилення охорони та захист державного кордону;

- тимчасова ізоляція деокупованої території;

- охорона й оборона важливих об'єктів і комунікацій;

- підтримка безпеки на маршрутах руху;

- реалізація режимних заходів;

- здійснення цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій;

- забезпечення публічної безпеки та порядку, попередження і припинення злочинів та інших правопорушень.

8. Мета і зміст спеціальних стабілізаційних заходів

8.1. Інфраструктурна підтримка спеціальних стабілізаційних заходів забезпечується шляхом:

- визначення можливих місць розміщення особового складу суб'єктів, що залучаються до проведення стабілізаційних заходів, забезпечення його озброєння, харчування та фінансування;

- налагодження зв'язку і телекомунікацій, облаштування робочих місць та режимних приміщень;

- відновлення системи повідомлень про вчинення злочинів та інших правопорушень, а також системи сповіщення населення про інші надзвичайні ситуації;

- здійснення інших організаційних, фінансових, матеріально-технічних та адміністративно-господарських заходів.

8.2. Посилення охорони та захист державного кордону спрямовані на:

- облаштування державного кордону (будівництво інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій);

- недопущення масового переходу державного кордону населенням із території суміжних держав;

- протидію неконтрольованому поширенню контрабанди зброї, наркотичних, вибухових речовин, засобів терору, матеріальних цінностей;

- недопущення проникнення через державний кордон диверсійно-розвідувальних сил

противника, незаконних збройних формувань, терористичних груп.

8.3. Тимчасова ізоляція деокупованої території забезпечує:

- створення сприятливих умов для проведення стабілізаційних заходів;
- здійснення контрольно-пропускного режиму на шляхах і дорогах пересування в районі з району деокупованої території;
- недопущення прориву диверсійно-розвідувальних сил противника і незаконних збройних формувань за межі відповідної території;
- виявлення військовослужбовців країни-агресора, їх посібників, учасників незаконних збройних формувань з подальшим їх роззброєнням та затриманням;
- проведення фільтраційних заходів щодо пропуску осіб до деокупованих населених пунктів.

8.4. Охорона й оборона важливих об'єктів і комунікацій забезпечується з метою своєчасного виявлення диверсійно-розвідувальних груп та незаконних збройних формувань поблизу об'єктів, що охороняються, недопущення захоплення (знищення) об'єктів і пошкодження логістичних комунікацій, відбиття нападів на охоронювані об'єкти.

8.5. Підтримка безпеки на маршрутах руху здійснюється з метою забезпечення безпечно-го та безперервного перевезення людей і вантажів через небезпечну територію або населені пункти, де існує загроза дій диверсійно-розвідувальних груп та незаконних збройних формувань, або блокування маршруту вороже налаштованими цивільними особами. Вона здійснюється шляхом:

- визначення безпечних ділянок доріг;
- розробки оптимальних схем маршрутів руху для переміщення особового складу сил безпеки та оборони, представників органів державної влади, гуманітарних вантажів і пасажирського транспорту;
- прикриття та охорони найбільш важливих ділянок доріг;
- супроводження переміщення особливо небезпечних та важливих вантажів, цивільного населення.

8.6. Реалізація режимних заходів полягає в забезпеченні виконання органами державної влади та місцевого самоврядування, силами безпеки та оборони й місцевим населенням встановлених чинним режимом воєнного стану обмежень. До основних режимних заходів належать:

- встановлення комендантської години;
- перевірка документів та об'єктів дозвільної системи;

- визначення місць встановлення стаціонарних і мобільних блокпостів;

- перевірка транспортних засобів та осіб з метою виявлення і вилучення заборонених речей, встановлення осіб, які становлять оперативний інтерес, та їх передача до груп фільтрації;

- обмеження доступу цивільного населення до певних частин деокупованих населених пунктів або території біля них.

8.7. Здійснення цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій полягають у:

- проведенні аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;
- ліквідації наслідків аварій та катастроф, стихійних лих;

- обстеженні на звільненій території будівель, об'єктів, громадських місць з метою виявлення та вилучення зброї і вибухонебезпечних предметів (зброя та набої, гранати, вибухівка, снаряди, міни, саморобні вибухові пристрої);

- пошуку та знешкодженні вибухонебезпечних предметів на об'єктах, що були зайняті противником;

- забезпеченні збору тіл (останків) загиблих військовослужбовців збройних сил російської федерації, осіб, які входили до складу незаконних збройних формувань, що вчинили збройну агресію проти України, з метою недопущення погіршення санітарно-епідемічної ситуації, появи небезпечних інфекційних захворювань на території України;

- виявленні радіаційних і хімічних загроз на деокупованих територіях та реагуванні на них;

- забезпеченні розмінування об'єктів інфраструктури, електронних комунікаційних мереж, земель сільськогосподарського призначення та виробничих потужностей підприємств;

- облаштуванні захисних споруд цивільного захисту/пристосованих укриттів.

8.8. Забезпечення публічної безпеки та порядку на деокупованій території, попередження та припинення вчинення злочинів та інших правопорушень здійснюється шляхом:

- визначення сил і засобів, необхідних для патрулювання, з метою недопущення мародерства у звільнених населених пунктах;

- переміщення (евакуації) осіб, узятих під варту, та засуджених з деокупованих територій до відповідних установ для попереднього ув'язнення та виконання покарань, які розташовані в безпечній місцевості інших районів, у разі неможливості виконувати покладені на

персонал установ обов'язки, а також нормального функціонування цих установ;

- проведення моніторингу власників зброї та спецзасобів, об'єктів дозвільної системи, виявлення у фізичних осіб зброї, яку вони отримали за правилами, встановленими окупаційною владою, ухвалення рішення щодо її вилучення чи легалізації;

- перевірки транспортних засобів на встановлення фактів їх можливого викрадення, використання як засобів учинення злочинів або в диверсійних цілях;

- встановлення осіб невідомих трупів, які перебувають (були виявлені) на території деокупованих населених пунктів, проведення ексгумації тіл з необлікованих місць поховань, збору, узагальнення та аналізу інформації про необліковані місця поховань;

- забезпечення розшуку осіб, зниклих безвісти, проведення розшукових заходів зі встановлення зв'язків зниклих та загиблих з метою подальшого відібрання в родичів біологічних зразків для проведення відповідних молекулярно-генетичних експертиз;

- проведення обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення переміщення дітей до безпечних районів з тимчасовим влаштуванням до сімейних форм виховання;

- проведення заходів із пошуку, звільнення осіб, які незаконно утримувалися під час окупації;

- забезпечення внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинення кримінальних правопорушень на деокупованій території, призначення процесуальних керівників;

- здійснення аналізу кримінальних правопорушень, учинених на окупованій території, з метою встановлення групової причетності до них російських окупаційних військ та використання подальшої доказової бази під час розгляду матеріалів у міжнародному кримінальному судочинстві;

- забезпечення документування фактів та повного й об'єктивного розслідування обстрілів і бомбардувань, завдання артилерійських чи авіаційних ударів по житлових будинках, школах, дитсадках, лікарнях, електростанціях та інших об'єктах забезпечення життєдіяльності населених пунктів;

- встановлення фактів загибелі та поранення особового складу сил безпеки та оборони, зниклих безвісти й осіб, які потрапили в полон, надання відповідної інформації до уповноважених державних органів;

- проведення перевірки законності перебування на території України громадян держави-агресора, а також інших іноземців, осіб без громадянства та прийняття за її результатами рішень, передбачених Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»;

- встановлення осіб, які добровільно обіймали посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, здійснювали незаконне відчуження майна, вчиняли крадіжки, грабежі, мародерство, брали участь у незаконних воєнізованих формуваннях, та інших осіб, які можуть становити загрозу безпеці держави, підтримують політику країни-агресора тощо.

9. Застосування превентивних заходів та заходів примусу

9.1. Заходи превентивного та примусового характеру, що обмежують права і свободи людини, застосовують уповноважені суб'єкти під час стабілізаційних заходів відповідно до чинного законодавства України для забезпечення виконання покладених на них повноважень.

9.2. Превентивні заходи та заходи примусу застосовують виключно для виконання уповноваженими суб'єктами покладених на них повноважень. Обрані превентивні заходи та заходи примусу мають бути визначені законом, відповідати меті застосування, а шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого вони були застосовані.

9.3. Застосування превентивних заходів та заходів примусу не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання.

ВИСНОВКИ. Термін «стабілізаційні заходи» походить від терміна Stability Policing (стабілізаційна поліцейська діяльність), який виник під час участі сил НАТО у спеціальних операціях з підтримки миру. Під час встановлення правопорядку на територіях, що перебували в зоні збройного конфлікту та бойових дій, виникла потреба у формуванні спеціальних правоохоронних підрозділів, які мали виконувати поліцейські функції разом із місцевими підрозділами поліції або замість них.

1. Основним документом, який регулює питання проведення стабілізаційних заходів силами НАТО, є Спільна доктрина НАТО щодо забезпечення поліцейської стабілізаційної діяльності (AJP-3.22). Зазначений документ

містить поняття, принципи, види й особливості застосування стабілізаційних заходів на територіях, де проводилися бойові дії. Положення доктрини можуть також бути використані при проектуванні освітніх програм підготовки поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України, оскільки містять перелік основних вмінь і напрямів підготовки фахівців, що мають бути задіяні у проведенні стабілізаційних заходів під час виконання службових повноважень.

2. В іноземній науковій літературі концепція *Stability Policing* пов'язується із реформуванням сектору безпеки та оборони в постконфліктний період, формуванням та розвитком безпекового середовища країни й базується на принципі здійснення стабілізаційних заходів у партнерстві з місцевими громадами та органами влади. Основний фокус стабілізаційних заходів – це задоволення потреб місцевого населення та сприяння реінтеграції відповідної території до правового поля відповідної держави.

3. Розуміння змісту стабілізаційних заходів у вітчизняній та закордонній практиці є різним. Іноземні дослідники переважно пов'язують стабілізаційні заходи з діями правоохоронного характеру: забезпечення публічного порядку та безпеки, протидія злочинам, захист цивільного населення тощо. Проте в нашій державі сформувалася позиція щодо більш широкого трактування відповідного терміна,

який, крім суто поліцейських заходів, враховує соціальні, гуманітарні, інформаційні, економічні заходи, що охоплюють комплексне відновлення та розбудову деокупованих територій.

4. Доцільним є розуміння стабілізаційних заходів у широкому значенні як комплексу узгоджених та взаємозв'язаних за метою, завданнями, місцем і часом заходів, що проводяться уповноваженими суб'єктами сектору безпеки та оборони у взаємодії з органами державної влади й місцевого самоврядування на територіях, які перейшли під загальну юрисдикцію України та контроль її органів державної влади після тимчасової окупації.

5. Стабілізаційні заходи варто поділяти на загальні та спеціальні. Загальні стабілізаційні заходи пов'язані з відновленням державної влади на деокупованій території, а також забезпеченням життєдіяльності її цивільного населення. Спеціальні стабілізаційні заходи здійснюються з метою недопущення проникнення на деокуповану територію диверсійно-розвідувальних груп і незаконних збройних формувань, учинення ними терористичних актів на об'єктах інфраструктури та комунікацій, забезпечення публічної безпеки і порядку, попередження, припинення злочинів та інших правопорушень, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, розшуку осіб, що вчинили злочини проти основ національної безпеки, воєнні злочини та інші правопорушення під час окупації території.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адамчук М., Бутузов В., Луговський І., Воронін А. Особливості підготовки та ведення стабілізаційних дій військовими формуваннями з правоохоронними функціями країн північноатлантичного альянсу. *Честь і закон*. 2023. № 3 (86). С. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.333405/2078-7480/2023/3/86/287021>.
2. Безпалова О. І., Чишко К. О., Бахаєва А. С., Макаренко В. С. Адміністративна діяльність поліції в умовах воєнного стану : довідник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. 105 с.
3. Годлевський С. Обґрунтування ролі і місця Національної гвардії України в стабілізаційних діях безпекового характеру. *Честь і закон*. 2023. № 2 (85). С. 12–18. DOI: <https://doi.org/10.333405/2078-7480/2023/2/85/282521>.
4. Гусаров С. М. Робота органів поліції України на деокупованих територіях // Проблеми сучасної поліціїстики : тези доп. III наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2023. С. 25–30.
5. Єфімов Г. В., Музика О. О., В'яткін Ю. О. Сепаратизм, стабілізаційні дії, територіальна оборона – співвідношення понять, історія та сучасність *Військово-науковий вісник*. 2020. № 34. С. 27–41. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.27-41>.
6. Купріянова А. О. Забезпечення відновлення функцій держави на деокупованих територіях територіальних громад органами і підрозділами Міністерства юстиції України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 1, т. 34 (73). С. 130–135. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/23>.
7. Медяник І. С. Організаційно-правове забезпечення процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій // Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.) / МВС України, Дніпетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2023. С. 269–270. DOI: <https://doi.org/10.31733/17-03-2023-269-270>.

8. Ролін І. Ф., Морозов І. Є., Ізовський В. В. Підхід до прогнозування успішності антиповстанських (стабілізаційних) дій. *Честь і закон*. 2017. № 2 (61). С. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2017/2/61/136600>.

9. Сокурєнко В. В. Стабілізаційно-транзитивна стратегія протидії злочинності на деокупованих територіях України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 9–18.

10. Турбал А. Є., Шпиталенко Г. А. Особливості роботи Національної поліції України в умовах воєнного стану // *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 211–213.*

11. Яковенко М. О. Деякі питання відновлення діяльності органів досудового розслідування на деокупованих територіях // *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи : матеріали круглого столу (м. Львів, 23 верес. 2022 р.) / упоряд. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук, В. В. Навроцька та ін. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 258–263.*

12. Bergonzini S. Is there a role for NATO Stability Policing in Environmental Protection? *The CoESPU Magazine*. 2021. No. 1. DOI: <https://doi.org/10.32048/Coespumagazine1.21.4>.

13. Bonomi N. PoC and R2P: The role of NATO SP. *The CoESPU Magazine*. 2021. No. 2. DOI: <https://doi.org/10.32048/Coespumagazine2.21.4>.

14. Bonomi N., Bergonzini S. What role can Stability Policing play in total defence and building resilience? *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*. 2022. No. 3. Pp. 87–97. DOI: <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2022-3-006>.

15. De Magistris G. NATO Stability Policing: a new model of peacekeeping. *The CoESPU Magazine*. 2020. No. 3. DOI: <https://doi.org/10.32048/Coespumagazine3.20.1>.

16. De Magistris G., Bergonzini S. Stability Policing: a golden opportunity for NATO. *Romanian Gendarmerie*. 2020. Vol. 3. Pp. 22–27.

17. Dziedzic M. NATO Should Promptly Implement Stability Policing: Why and How. *Militaire Spectato*. 2020. No. 2 (189). Pp. 56–71.

18. Pani M., Finkenbinder K. J. Projecting Stability: A Deployable NATO Police Command. *Parameters*. 2019. Vol. 49, No. 1. Pp. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2862>.

19. Rodríguez J. J. P. Stability policing concept: a must for the alliance, an opportunity for the Spanish Armed Forces. *Cuadernos de la Guardia Civil*. 2021. No. 64. Pp. 55–72.

Надійшла до редакції: 28.10.2023

Прийнята до опублікування: 25.01.2024

REFERENCES

1. Adamchuk, M., Butuzov, V., Luhovskyi, I., & Voronin, A. (2023). Features of preparation and conducting stabilization actions by military formations with law enforcement functions of North Atlantic Alliance countries. *Honor and Law*, 3(86), 5–11. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/3/86/287021>.

2. Bergonzini, S. (2021). Is there a role for NATO Stability Policing in Environmental Protection? *The CoESPU Magazine*, 1. <https://doi.org/10.32048/Coespumagazine1.21.4>.

3. Bezpalova, O. I., Chyshko, K. O., Bakhaieva, A. S., & Makarenko, V. S. (2022). *Administrative activities of the police under martial law*. Kharkiv National University of Internal Affairs.

4. Bonomi, N. (2021). PoC and R2P: The role of NATO SP. *The CoESPU Magazine*, 2. <https://doi.org/10.32048/Coespumagazine2.21.4>.

5. Bonomi, N., & Bergonzini, S. (2022). What role can Stability Policing play in total defence and building resilience? *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 3, 87–97. <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2022-3-006>.

6. De Magistris, G. (2020). NATO Stability Policing: a new model of peacekeeping. *The CoESPU Magazine*, 3. <https://doi.org/10.32048/Coespumagazine3.20.1>.

7. De Magistris, G., & Bergonzini, S. (2020, June). Stability Policing: A golden opportunity for NATO. *Romanian Gendarmerie*, 3, 22–27.

8. Dziedzic, M. (2020). NATO Should Promptly Implement Stability Policing: Why and How. *Militaire Spectato*, 2(189), 56–71.

9. Hodlevskyi, S. (2023). Justification of the role and place of the National Guard of Ukraine in stability operations in the field of security. *Honor and Law*, 2(85), 12–18. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/2/85/282521>.

10. Husarov, S. M. (2023, May 11). *Work of the Ukrainian police in the de-occupied territories* [Conference presentation abstract]. III Scientific and Practical Conference “Problems of modern policing”, Vinnytsia, Ukraine.

11. Kupriyanova, A. O. (2023). Ensuring the restoration of state functions in the deoccupied territories of territorial communities by bodies and subdivisions of the Ministry of Justice of Ukraine. *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Public Management and Administration*, 34(73), 130–135. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/23>.
12. Medianyuk, I. S. (2023, March 17). *Organizational and legal support of the process of reintegration of the temporarily occupied territories* [Conference presentation abstract]. VII International Science and Practice Conference “International and national security: theoretical and applied aspects”, Dnipro, Ukraine. <https://doi.org/10.31733/17-03-2023-269-270>.
13. Pani, M., & Finkenbinder, K. J. (2019). Projecting Stability: A Deployable NATO Police Command. *Parameters*, 49(1), 51–58. <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2862>.
14. Rodríguez, J. J. P. (2021). Stability policing concept: a must for the alliance, an opportunity for the Spanish armed forces. *Cuadernos de la Guardia Civil*, 64, 55–72.
15. Rolin, I. F., Morozov, I. Ye., & Izovskyi, V. V. (2017). The approach to success predicting of anti-insurgency (stabilization) actions. *Honor and Law*, 2(61), 50–55. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2017/2/61/136600>.
16. Sokurenko, V. V. (2022). Stabilization-transitive strategy for countering crime in the de-occupied territories of Ukraine. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(27), 9–18.
17. Turbal, A. Ye., & Shpytalenko, H. A. (2022, June 17). *Peculiarities of the work of the National Police of Ukraine in the conditions of martial law* [Conference presentation abstract]. International Science and Practice Conference “European choice of Ukraine, development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century”, Odesa, Ukraine.
18. Yakovenko, M. O. (2022, September 23). *Some issues of resumption of activities of pre-trial investigation bodies in de-occupied territories* [Conference presentation abstract]. Round table “Criminal Justice in Ukraine: Realities and Prospects”, Lviv, Ukraine.
19. Yefimov, H. V., Muzyka, O. O., & Vyatkin, Yu. O. (2020). Separatism, stabilization actions, territorial defense: correlation of concepts, history and contemporaneity. *Military Scientific Journal*, 34, 27–41. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.27-41>.

Received the editorial office: 28 October 2023

Accepted for publication: 25 January 2024

KOSTIANTIN LEONIDOVYCH BUHAICHUK,

Doctor of Law, Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Scientific Research Laboratory on the Problems of Scientific Support

of Law Enforcement Activities and the Quality of Personnel Training;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,

e-mail: klbugaychuk@gmail.com

**STABILISATION MEASURES ON THE DE-OCCUPIED TERRITORIES:
CONCEPTUAL INTERPRETATION, CLASSIFICATION, AND APPLICATION
FEATURES**

The publication provides a scientific analysis of the “stabilisation measures” concept which has recently been used to determine the specifics of public authorities and law enforcement agencies’ activities on the de-occupied territories of our country. It has been proved that the concept of “stabilisation measures” arose in the course of NATO peacekeeping operations in the Balkans and is primarily associated with law enforcement activities of specially authorised military units capable of performing police functions. According to NATO’s Joint Doctrine (AJP-3.22), stabilisation measures are defined as special activities aimed at strengthening or providing temporary replacement for local police forces to help restore and/or maintain public order and security, the rule of law and the protection of human rights.

It is emphasised that the understanding of the content of stabilisation measures in national and foreign practice is different. Foreign researchers mainly associate stabilisation measures with law enforcement actions: ensuring public order and security, combating crime, protecting civilians, etc. In our country, a broader interpretation of the term has been formed, which, in addition to purely police measures, includes social, humanitarian, informational, and economic measures that cover the comprehensive restoration and development of the de-occupied territories.

It is proposed to divide stabilisation measures into general and special ones. The first type is related to the restoration of state power on the de-occupied territory, as well as to ensuring the

vital activity of its civilian population. Special stabilisation measures are carried out to prevent sabotage and reconnaissance groups and illegal armed groups from entering the de-occupied territory and committing terrorist acts on infrastructure and communications facilities, ensuring public safety and order, preventing and suppressing crimes and other offences, eliminating the consequences of emergencies, and searching for persons who have committed crimes against the foundations of national security, war crimes and other offences during the occupation of the territory.

The number of conceptual provisions on the interpretation of the definition, purpose, principles, types and peculiarities of application of stabilisation measures in Ukraine have been formulated.

Key words: *martial law, stabilisation measures, public security, public order, civilian security, police, NATO, de-occupation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бугайчук К. Л. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях: концептуальне розуміння, класифікація, особливості застосування. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 9–22. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.01>.

Citation (APA): Buhaichuk, K. L. (2024). Stabilisation measures on the de-occupied territories: conceptual interpretation, classification, and application features. *Law and Safety*, 1(32), 9–22. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.01>.

КСЕНІЯ МИКОЛАЇВНА ГУРТОВА,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0001-7788-5132>,
e-mail: kgurtovaa@gmail.com

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено аналізу зловживань процесуальними правами в цивільному та господарському судочинстві. Розглянуто наявні в юридичній літературі погляди та підходи щодо проблематики зловживання правами.

На підставі огляду наукової літератури зроблено висновок про існування загальнотеоретичних конструкцій щодо розуміння поняття «зловживання процесуальними правами» в межах двох підходів. Перший підхід стосується визначення зловживання процесуальними правами як використання процесуальних прав не за призначенням, другий – як різновид процесуального правопорушення. Проаналізовано вітчизняне законодавство із проблематики дослідження.

Аргументовано, що зловживання процесуальними правами є певним становищем, до якого потрапляють учасники судового розгляду, права яких порушуються та безпосередньо пов'язані з правам особи, яка ними зловживає. Реалізація процесуальних прав здійснюються однією стороною спору до визначених меж, доки це не суперечить інтересам іншої сторони. Порушення цих меж веде до виникнення та існування такого правового явища, як зловживання правом.

Встановлено, що зловживання процесуальними правами полягає в тому, що одна зі сторін спору, якій формально належать певні права, неправомірно їх реалізує, порушуючи міру і вид поведінки, визначені процесуальним законом, користуючись при цьому тим, що зазначені права об'єктивно не можуть бути чітко окреслені за допомогою прямих заборон. Інакше кажучи, сторони спору при реалізації своїх прав не враховують усі фактичні обставини та не зважають на можливу шкоду для інтересів одна одної.

Звернено увагу на те, що різноманітність процесуальних прав у цивільному та господарському судочинстві породжує відповідну кількість видів зловживань ними з боку учасників справи. Внаслідок відсутності чіткого переліку в чинному законодавстві видів зловживань процесуальними правами, існування певної судової практики вирішення цієї категорії справ слід констатувати існування різних класифікацій з боку науковців.

Ключові слова: зловживання правом, процесуальні права, реалізація суб'єктивного права, судова практика, ознаки зловживання процесуальними правами, види зловживання процесуальними правами.

Оригінальна стаття.

ВСТУП. Проблема зловживання процесуальними правами не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Історично на рівні теорії та судової практики доведеним фактом є непоодинокі випадки, коли суб'єкт права при реалізації своїх прав, зокрема процесуальних, використовує їх не за призначенням, а з метою спричинити негативні наслідки для іншої сторони спору. У теорії права зловживання правом зазвичай розглядають як об'єктивне соціальне явище, що існує в суспільстві на всіх етапах його розвитку. У чинному вітчизняному законодавстві не регламентовано поняття «зловживання процесуальними правами», хоча є напрацьована судова практика, що містить конкретні ознаки цього поняття та сталі правові позиції. Саме це спонукає науковців по-

стійно проводити наукові дослідження задля формулювання пропозицій для законодавця щодо визначення цього правового явища та закріплення його на законодавчому рівні. Цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою репрезентованої статті є з'ясування сутності, істотних ознак зловживання правом під час здійснення цивільного або господарського судочинства.

Відповідно до сформульованої мети статті визначені такі завдання: всебічно осмислити сутність такої юридичної конструкції, як зловживання процесуальними правами; розглянути напрацьовані сучасною юридичною наукою форми зловживання процесуальним правом; визначити риси зловживання процесуальними

правами як різновиду процесуального правопорушення; у контексті аналізу положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) визначити перелік дій, які залежно від конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблеми зловживання правом приділено чимало уваги вчених у галузях процесуального права і загальної теорії права. Серед монографічних робіт слід виокремити дослідження Н. Буроменської, О. Кота, О. Мілетича, М. Хміля, Т. Полянського. Серед учених-цивілістів заслуговують на увагу праці Д. Бакаєва, О. Рогач. У галузі цивільного або господарського процесуального права проблемі зловживання правом присвятили свої наукові публікації Ю. Александрович, І. Андрієнко, С. Андрощук, М. Балюк, С. Бичкова, Н. Васильєва, Г. Діброва, В. Комаров, Д. Луспенник, А. Олійник, М. Нуралін, В. Петренко, О. Подцерковний, В. Резнікова, А. Смітюх, О. Фонова, С. Фурса, М. Шевердін, А. Штефан, Г. Чурпіта, В. Яцина та ін.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної тематики засвідчує, що науковці опікуються такими проблемними питаннями:

- встановлення поняття, ознак і видів зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві;
- необхідність розмежування понять «процесуальна диверсія» та «зловживання процесуальними правами» у господарському процесі;
- визначення зловживання цивільними процесуальними правами як юридичного процесуального факту;
- обґрунтування висновку про те, що затягування є формою зловживання правом для суддів;
- роль суду в запобіганні зловживанню цивільними процесуальними правами;
- шляхи вирішення проблеми зловживання процесуальними правами в цивільному та господарському процесі.

Попри тенденцію щодо збільшення наукової уваги вчених-юристів до проблеми запобігання зловживання правом у цивільному та господарському судочинстві, вважати її вирішеною є передчасним. Саме ці міркування диктують необхідність продовження наукових пошуків у зазначеному напрямі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічний інструментарій, необхідний для всебічного осягання природи зловживань процесуальними правами в цивільному та господарському судочинстві, складається із сукупності загальнонаукових, конкретно-наукових та

спеціально-юридичних методів пізнання явищ юридичної дійсності. Основоположним серед них став діалектичний метод, який безпосередньо посприяв розкриттю змістовної складової зловживання процесуальними правами. Аксиологічний підхід надав можливість розкрити роль загальних засад цивільного, господарського законодавства (добросовісності, розумності та справедливості, незавдання шкоди іншій особі, додержання моральних засад суспільства) для запобігання зловживання процесуальними правами. Науковий плюралізм як константа та важлива складова сучасних юридичних досліджень дозволив розглянути наявні в юридичній літературі погляди та підходи щодо проблематики зловживання правами, внаслідок чого встановлено, що досліджуване явище, з одного боку, розуміють як використання процесуальних прав не за призначенням, а з іншого – зловживання процесуальними правами в цивільному та господарському судочинстві слід вважати різновидом процесуального правопорушення. Водночас завдяки методологічному плюралізму звернено увагу на погляди, в межах яких заперечується сумісність процесуальних галузей права з інститутом зловживання правом (йому відводиться місце виключно в матеріальних галузях права).

Унікальність предмета дослідження детермінувала застосування спеціально-наукових методів. Герменевтичний метод став у пригоді під час аналізу положень ЦПК України та ГПК України, в яких визначається перелік дій, котрі залежно від конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами. Системний підхід надав змогу встановити, що конкретними юридичними наслідками зловживання процесуальними правами мають бути повернення скарги, заяви, клопотання, позову, залишення їх без розгляду або застосування інших заходів процесуального примусу. Логіко-семантичний та формально-логічний методи були використані задля розкриття проявів зловживання сторонами спору своїми процесуальними правами. Метод класифікації та узагальнення посприяв визначенню різноманітності видів зловживань процесуальними правами в цивільному та господарському судочинстві.

Вагомою є роль спеціально-правових методів під час дослідження зловживань процесуальними правами в цивільному та господарському судочинстві. Формально-юридичний метод використовувався для осмислення ролі суду в забезпеченні справедливого балансу під час використання сторонами спору своїх прав і обов'язків з метою запобігання

зловживанням правами. Оперування нормативно-догматичним (юридико-технічним) методом відбувалося під час розкриття і характеристики таких критеріїв для визначення зловживання процесуальними правами у цивільному та господарському судочинстві, як: недобросовісне (формальне) використання процесуальних прав; умисні протиправні дії сторони спору задля перешкоджання ефективній реалізації процесуальних прав іншими учасниками процесу; реалізація суб'єктивного процесуального права з використанням способів, які суперечать призначенню права; суперечлива, непослідовна позиція у справі тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У доктринальних дослідженнях питання щодо зловживання правом розглядається в різних аспектах, дослідники висловлюють різні погляди на цю проблематику. Сьогодні вчені не мають одностайної думки щодо визначення терміна «зловживання правом», що призводить до відсутності у вітчизняної наукової спільноти єдиного підходу на цю тему (Лазарев, Жидовцева, 2021, с. 151; Лазарев, 2023, с. 186). Для кращого розуміння правової природи зловживання правом у приватному праві слід розглянути наявні в теорії та практиці класифікації видів зловживання правом.

Аналіз юридичної літератури та судової практики дозволяє зробити висновок про різноманітність зловживання правом у межах загального поділу приватного права на матеріальне і процесуальне. Розглядаючи зловживання правом у матеріальному праві, слід говорити про зловживання суб'єктивними правами в цивільному, корпоративному, сімейному праві тощо. Коли йдеться про зловживання правом у процесуальному праві, знаходимо чимало прикладів зловживань процесуальними правами в цивільному та господарському судочинстві.

Вказані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідками щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, залишити їх без розгляду або застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова в захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в поданні позову, скарги¹.

¹ Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від

Розглядаючи зловживання правами у процесуальному праві, слід наголосити на його зв'язку з матеріальним правом, що проявляється в дотриманні загальних засад цивільного, господарського законодавства, зокрема справедливості, добросовісності та розумності (п. 6 ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України), незавдання шкоди іншій особі (ч. 3 ст. 13 Цивільного кодексу України), додержання моральних засад (ч. 4 ст. 13 Цивільного кодексу України), можливість суду у визначених випадках зобов'язати особу припинити зловживати своїми правами (ч. 6 ст. 13 Цивільного кодексу України)².

Неприпустимість зловживання процесуальними правами є одним із принципів цивільного та господарського судочинства відповідно до п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України³ та п. 11 ч. 3 ст. 2 ГПК України⁴, що забезпечується гарантіями дотримання судом основних засад цивільного, господарського судочинства: учасники судового процесу повинні користуватися своїми процесуальними правами добросовісно; зловживання процесуальними правами не допускається; суд забезпечує справедливий баланс використання сторонами спору своїх прав і обов'язків з метою запобігання зловживанням правами.

Сьогодні проблема зловживання правом є актуальною як для цивільного, так і для господарського процесу, але законодавчо вона не вирішена в контексті відсутності визначення поняття «зловживання процесуальними правами». На жаль, ця прогалина в законодавстві породжує негативні наслідки для сторін спору щодо процесуальної рівності, що неодмінно несе загрозу для всього правосуддя.

03.06.2020 : справа № 318/89/18, провадження № 61-128св19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89675396> (дата звернення: 08.12.2023).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 08.12.2023).

³ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 08.12.2023).

⁴ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 08.12.2023).

Аналіз юридичної літератури дозволяє зробити висновок про існування загальнотеоретичних конструкцій щодо розуміння поняття «зловживання процесуальними правами» в межах двох підходів. Перший підхід стосується визначення зловживання процесуальними правами як використання процесуальних прав не за призначенням, другий – як різновиду процесуального правопорушення.

Представники першого підходу зловживання процесуальними правами визначають як: «нецільове використання процесуальних прав, їх свідоме перекинування, застосування не за призначенням, що деструктивно впливає на процес і нівелює його мету, порушення функціонального призначення суб'єктивного цивільного процесуального права, що утворює поведінку, спрямовану на досягнення протиправної мети; вину особи, що зловживає правом, тобто ставлення особи до своєї поведінки» (Александрович, 2010, с. 7); «неприпустиме здійснення права, що спрямоване проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи або веде до вкрай несправедливих результатів для противної сторони; реалізацію (здійснення) процесуального права, що спрямоване проти правильного і своєчасного розгляду справи, рівноправності сторін або порушення інтересів зустрічної; будь-яку поведінку суб'єкта, що прямо не порушує правових приписів, але спрямована на недосягнення мети судочинства, а саме правильного і своєчасного розгляду, вирішення справи по суті; особа може прямо не порушувати вимог закону, але діяти не відповідно до його мети, заподіюючи тим самим певної шкоди правам і законним інтересам інших осіб» (Балюк, Луспеник, 2008, с. 10); «порушення основних принципів, загальноприйнятих стандартів ведення процесу, що тягне за собою неможливість досягнення справедливого рішення по справі; не тільки теоретичний, але й законодавчий термін, що надає остаточну і негативну правову оцінку діям особи; недобросовісне використання процесуальних прав, яке можна кваліфікувати через критерій відсутності серйозного законного інтересу, тобто легітимного прагнення до захисту своїх прав від порушень, викладених у позові (скарзі, заяві), або легітимного прагнення до отримання певних переваг, передбачених процесуальним законом» (Смітюх, 2007); використання таких прав учасниками справи та їх представниками всупереч меті таких прав, а відтак і всупереч меті та завданням судочинства, що завдає шкоди або створює загрозу завдання шкоди інтересам правосуддя і правам, свободам та інтересам

інших учасників справи (Андрієнко, 2019, с. 97; Васильєва, 2006, с. 13; Петренко, 2016, с. 266; Штефан, 2017, с. 62).

Науковці, що підтримують другий підхід, зловживання процесуальними правами розуміють як особливий різновид процесуального правопорушення, яке полягає у протиправному, несумлінному та неналежному використанні особою, яка бере участь у справі (її представником), належних їй процесуальних прав, виражається у винних процесуальних діях (бездіяльності), що зовнішньо відповідають вимогам процесуальних норм, однак здійснених з корисливим або особистих мотивів, завдає шкоду інтересам правосуддя та (або) інтересам осіб, котрі беруть участь у справі, тягне за собою застосування заходів процесуального примусу¹; як цивільне процесуальне правопорушення, для якого характерними є умисні недобросовісні дії учасників цивільного процесу (їх представників), що спричиняють порушення процесуальних прав інших учасників цивільного процесу (їх представників), перешкоджають гарантованому в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод правосуддю, що є підставою для застосування судом процесуальних санкцій (позбавлення права на процесуальну дію або застосування судом інших негативних юридичних наслідків, передбачених законом); як зловживання правами, що характеризуються умислом порушити порядок цивільного судочинства²; як «особливу форму процесуального правопорушення, тобто умисні недобросовісні дії учасників процесу (а в окремих випадках і суду), що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав і здійснюються лише з видимою метою реалізації таких прав, пов'язані з обманом відносно відомих обставин справи, в цілях обмеження можливості реалізації або порушення прав інших осіб, що беруть участь у справі, а також з метою перешкодження діяльності суду з правильного і своєчасного розгляду й вирішення справи, що тягне за собою застосування

¹ Діброва Г. Практика апеляційного господарського суду у процесуальному реагуванні на зловживання процесуальними правами. URL: https://drive.google.com/file/d/1_F34zoBpzPj0opKSCw_UvhBK5SQIH8Ej/view (дата звернення: 08.12.2023).

² Яцина В. Б. Запобігання судом зловживанню цивільними процесуальними правами // Асоціація правників України : сайт. URL: https://uba.ua/documents/presentation/2019_east_forum/Yatsyna.pdf (дата звернення: 08.12.2023).

заходів процесуального примусу» (Комаров та ін., 2011, с. 414); як «протиправні дії, оскільки норма права реалізується всупереч її призначенню та з метою досягнення неправомірного результату, що, як правило, супроводжується завданням шкоди правам та інтересам іншої особи або суспільства» (Буроменська, 2021, с. 20).

Хоча існує думка, що заперечує сумісність процесуальних галузей права з інститутом зловживання правом (йому відводиться місце виключно у матеріальних галузях права). Прибічники цього підходу обґрунтовують свої судження тим, що «зловживання правом у матеріальних галузях слугує передумовою для застосування як аналогії права, так і аналогії закону в тій частині, у котрій вони передбачають можливість застосування несприятливих наслідків (санкцій). У процесуальній галузі права (цивільному чи господарському процесі) все інакше. Природа процесуальної галузі, на відміну від матеріальної галузі права, така, що не передбачає будь-яких аналогій» (Резнікова, 2013, с. 33). На думку О. Мілетич (2015, с. 9), «зловживання правом і наведені у зв'язку з цим застереження засвідчують, що з наукового погляду подібне, досить складне за своїм змістом соціальне явище, потрібно вивчати насамперед у межах загальної теорії права, а не галузевих наукових дисциплін».

Як зауважує В. Резнікова (2013), зловживання сторонами спору своїми процесуальними правами може бути проявом недотримання, тлумачення на свій розсуд таких принципів судочинства, як змагальність і добросовісність, задля здобуття переваги в змагальному процесі, використовуючи різні форми зловживання правами, процесуальними засобами, закріпленими в процесуальних нормах.

Феномен зловживання процесуальними правами як особливий різновид правопорушення в цивільному та господарському судочинстві полягає в тому, що при зловживанні цими правами одночасно порушуються умови реалізації відповідних суб'єктивних цивільних, господарських процесуальних прав (Бичкова, Чурпіта, 2015). Адже зловживання правом, зокрема процесуальними правами, є поведінкою однієї зі сторін спору, що порушує межі здійснення суб'єктивних процесуальних прав іншою стороною. Сторони цивільного, господарського спору мають здійснювати свої процесуальні права відповідно до їх призначення¹.

¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06.09.2018 : справа № 552/2378/17, провадження № 61-43659ск18 // Єди-

У юридичній літературі до критеріїв для визначення зловживання процесуальними правами в цивільному та господарському судочинстві відносять: недобросовісне (формальне) використання процесуальних прав; умисні протиправні дії сторони спору задля перешкодження ефективній реалізації процесуальних прав іншими учасниками процесу²; реалізацію суб'єктивного процесуального права із використанням способів, які суперечать призначенню права³; суперечливу, непослідовну позицію у справі (Голубєва, 2018); тимчасовість, деструктивність (Резнікова, 2013; Полянський, 2013а, с. 33; Полянський, 2013б, с. 234).

У статті 44 ЦПК України⁴ та ст. 43 ГПК України⁵ чітко визначено перелік дій, які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами. Наприклад, подання скарги на постанову чи рішення суду, які не підлягають оскарженню; клопотань для вирішення питання, що вже вирішене судом, або щодо безпідставного відводу; декількох позовів; необґрунтоване об'єднання позовних вимог тощо.

Проте вищенаведений перелік зловживання процесуальними правами не є вичерпним. У судовій практиці зустрічаються такі випадки зловживань процесуальними правами: подання клопотань щодо призначення численних,

ний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143> (дата звернення: 08.12.2023).

² Яцина В. Б. Запобігання судом зловживанню цивільними процесуальними правами // Асоціація правників України : сайт. URL: https://uba.ua/documents/presentation/2019_east_forum/Yatsyna.pdf (дата звернення: 08.12.2023); Подцерковний О. П. Затягування як форма зловживання правом – для суддів. URL: <https://docs.google.com/presentation/d/1za0joGjSek8JkZUJfkhS0XjZH873rYUP/edit#slide=id.p1> (дата звернення: 08.12.2023).

³ Подцерковний О. П. Затягування як форма зловживання правом – для суддів. URL: <https://docs.google.com/presentation/d/1za0joGjSek8JkZUJfkhS0XjZH873rYUP/edit#slide=id.p1> (дата звернення: 08.12.2023).

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 08.12.2023).

⁵ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 08.12.2023).

необґрунтованих судових експертиз; несплата витрат, необхідних для проведення судових експертиз; неподання (несвоєчасне) подання доказів; умисне неотримання судової повістки (Фонова, 2008; Шевердін, 2018; Нуралін, 2019); подання позову, скарги без сплати судового збору; порушення процесуальних строків подання процесуальних документів; використання образливих виразів, ненормативної лексики¹.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи розгляд зловживань правом у процесуальному праві, можна зробити такі висновки. Зловживання процесуальними правами є певним становищем, до якого потрапляють учасники судового розгляду, права яких порушуються та безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає. Реалізація процесуальних прав здійснюється однією стороною спору до визначених меж, доки це не суперечить інтересам іншої сторони. Порушення цих меж веде до виникнення та існування такого правового явища, як зловживання правом.

Зловживання процесуальними правами полягає в тому, що одна зі сторін спору, якій формально належать певні права, неправомірно їх реалізує, порушуючи міру і вид поведінки, визначені процесуальним законом, користуючись при цьому тим, що зазначені права об'єктивно не можуть бути чітко окреслені за допомогою прямих заборон. Інакше кажучи, сторони спору при реалізації своїх прав не враховують усі фактичні обставини та не зважають на можливу шкоду для інтересів одної.

Різноманітність процесуальних прав у цивільному та господарському судочинстві породжує відповідну кількість видів зловживань ними з боку учасників справи. Внаслідок відсутності чіткого переліку в чинному законодавстві видів зловживань процесуальними правами, існування певної судової практики вирішення цієї категорії справ слід констатувати існування різних класифікацій.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Александрович Ю. І. Зловживання процесуальними правами у цивільному і господарському процесах: шляхи вирішення проблеми // Закарпатські правові читання : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 29–30 квіт. 2010 р.) : у 2 т. / ред. кол.: Ф. Г. Ващук та ін. Ужгород : ЗақДУ, 2010. Т. 2. С. 6–9.
2. Андрієнко І. С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві: окремі питання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 96–99. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-23>.
3. Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків : Харків юридичний, 2008. 708 с.
4. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 12–18.
5. Буроменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 247 с.
6. Васильєва Н. М. Зловживання процесуальними правами особами, які беруть участь у справі // Молодь у юридичній науці : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених «П'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 27–28 жовт. 2006 р.). Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2006. С. 12–16.
7. Голубєва Н. Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК // Новели цивільного процесуального кодексу України : матеріали круглого столу (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2018. С. 3–9.
8. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
9. Лазарєв В. В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>.
10. Лазарєв В. В., Жидовцева О. А. Щодо наукової дискусії про юридичну природу зловживання правом. *Право і безпека*. 2021. № 1 (8). С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.21>.
11. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 18 с.

¹ Петров В. Зловживання процесуальними правами в господарському процесі. URL: <https://drive.google.com/file/d/1WEMo4EdoHD1-grceoHLCKGcNwxqXSw7F/view> (дата звернення: 08.12.2023); В Одесі обговорили проблематику зловживання процесуальними правами задля єдиної судової практики // Конструктив news : сайт. 15.11.2021. URL: <https://konstruktiv-news.com/obgovorili-problematiku-zlovzhivannja-procesualnimi-pravami-zadlja-iedinoi-sudovoi-praktiki/> (дата звернення: 08.12.2023).

12. Нуралін М. Зловживання процесуальними правами у господарському процесі // VB PARTNERS : сайт. 13.03.2019. URL: <https://vbpartners.ua/uk/zlovzhivannja-procesualnimi-pravami-u-gospodarskomu-procesi/> (дата звернення: 08.12.2023).
13. Петренко В. С. Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 265–268.
14. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013а. № 3 (74). С. 31–38.
15. Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) : монографія. Київ : Право України ; Харків : Право, 2013б. 376 с.
16. Резнікова В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 95. С. 31–36.
17. Смітюх А. В. Щодо розмежування понять «процесуальна диверсія» та «зловживання процесуальними правами» у господарському процесі // Nauka: teoria i praktyka. 2007 : materiały Czwartey międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji (Przemyśl, 16–31 sierpnia 2007 r.). Przemyśl : Nauka i studia, 2007. S. 77–79.
18. Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. Вип. 6. С. 187–199.
19. Швердін М. Зловживання процесуальними правами: як запобігти? // Юридична Газета online : сайт. 25.04.2018. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-yak-zapobigti.html> (дата звернення: 08.12.2023).
20. Штефан А. Зловживання цивільними процесуальними правами як юридичний процесуальний факт. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 2. С. 62–70.

Надійшла до редакції: 12.12.2023

Прийнята до опублікування: 06.03.2024

REFERENCES

1. Aleksandrovych, Yu. I. (2010, April 29–30). *Abuse of procedural rights in civil and commercial proceedings: ways to solve the problem* [Conference presentation abstract]. II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students “Transcarpathian legal readings”. Uzhhorod, Ukraine.
2. Andriienko, I. S. (2019). Abuse of Procedural Rights in Civil Proceedings: Some Issues. *South Ukrainian Law Journal*, 3, 96–99. <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-23>.
3. Baliuk, M. I., & Luspenyk, D. D. (2008). *Practice of application of the Civil Procedure Code of Ukraine (civil procedure in questions and answers)*. Kharkiv Legal.
4. Buromenska, N. L. (2021). *The concept and legal nature of the principle of prohibition of abuse of power* [Candidate dissertation, University of Economics and Law “KROK”].
5. Bychkova, S. S., & Churpita, H. V. (2015). Abuse of civil procedural rights. *Forensis Herald*, 2(24), 12–18.
6. Fonova, O. S. (2008). The abuse by procedural rights by participants of the economic process. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, 6, 187–199.
7. Holubieva, N. Yu. (2018, March 26). *Abuse of civil procedural rights: novelties of the Code of Civil Procedure* [Conference presentation abstract]. Round Table “Novelties of the Civil Procedure Code of Ukraine”, Odesa, Ukraine.
8. Komarov, V. V., Bihun, V. A., Barankova, V. V. et al. (2011). *Civil procedure course* (V. V. Komarov, Ed.). Right.
9. Lazariiev, V. V. (2023). Concepts of understanding the essence of the “abuse of rights category”. *Law and Safety*, 1(88), 179–189. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>.
10. Lazariiev, V. V., & Zhydovtseva, O. A. (2021). Regarding Scientific Discussion on Legal Nature of the Law Abuse. *Law and Safety*, 1(80), 151–155. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.21>.
11. Miletych, O. O. (2015). *Abuse of law: theoretical and applied aspects* [Candidate thesis, Dragomanov National Pedagogical University].
21. Nuralin, M. (2019, March 13). *Abuse of procedural rights in the economic process*. VB PARTNERS. <https://vbpartners.ua/uk/zlovzhivannja-procesualnimi-pravami-u-gospodarskomu-procesi/>.
12. Petrenko, V. S. (2016). Abuse of procedural rights in civil proceedings. *Young Scientist*, 6, 265–268.
13. Polianskyi, T. (2013a). Abuse of procedural rights: legal means of prevention and possibilities for their improvement. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(74), 31–38.

14. Polianskyi, T. T. (2013b). *The phenomenon of abuse of law (general theoretical study)*. Law of Ukraine; Right.
15. Rieznikova, V. (2013). Abuse of procedural rights in commercial proceedings: concept, signs, types. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences*, 95, 31–35.
22. Sheverdin, M. (2018, April 25). *Abuse of procedural rights: how to prevent?* Legal Newspaper online. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-yak-zapobigti.html>.
16. Shtefan, A. (2017). Abuse of civil procedural rights as a legal procedural fact. *Theory and Practice of Intellectual Property*, 2, 62–70.
17. Smitiukh, A. V. (2007, August 16–31). *On the distinction between the concepts of “procedural sabotage” and “abuse of procedural rights” in commercial proceedings* [Conference presentation abstract]. Fourth International Scientific and Practical Conference “Science: theory and practice”. Przemysł, Poland.
18. Vasylieva, N. M. (2006, October 27–28). *Abuse of procedural rights by persons involved in the case* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference of Young Scientists “Fifth autumn legal readings”. Khmelnytskyi, Ukraine.

Received the editorial office: 12 December 2023

Accepted for publication: 6 March 2024

KSENIIA MYKOLAIVNA HURTOVA,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Fundamental and Legal Disciplines;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7788-5132>,
e-mail: kgurtovaa@gmail.com*

SOME ASPECTS OF THE ABUSE OF RIGHTS IN CIVIL AND ECONOMIC PROCEEDINGS

The article is devoted to the analysis of abuse of procedural rights in civil and economic proceedings. The views and approaches to the problem of abuse of rights available in the legal literature are considered.

Based on the review of scientific literature, the conclusion has been made that there are two general theoretical constructs for understanding the concept of “abuse of procedural rights” within the framework of two approaches. The first approach involves the definition of abuse of procedural rights as misuse of procedural rights, and the second approach – as a type of procedural offence. The article analyses the national legislation on the subject matter of the study.

It is argued that the abuse of procedural rights is a certain situation which participants to court proceedings find themselves in, whose rights are violated and are directly related to the rights of the person who abuses them. The exercise of procedural rights is carried out by one party to the dispute within certain limits, as long as it does not contradict the interests of the other party. Violation of these limits leads to the emergence and existence of such a legal phenomenon as abuse of rights.

It is established that abuse of procedural rights means that one of the parties to a dispute, which formally has certain rights, unlawfully exercises them, violating the extent and type of behaviour defined by the procedural law, while taking advantage of the fact that these rights cannot be objectively clearly defined by means of direct prohibitions. In other words, when exercising their rights, the parties to the dispute do not take into account all the actual circumstances and do not take into account the possible harm to each other’s interests.

Attention is drawn to the fact that the diversity of procedural rights in civil and commercial proceedings gives rise to a corresponding number of types of their abuse by the parties to a case. Due to the absence of a clear list in current legislation of the types of abuse of procedural rights and the existence of certain judicial practice in resolving this category of cases, it should be noted that there are various classifications by scholars.

Key words: *abuse of right, procedural rights, exercise of subjective right, case law, signs of abuse of procedural rights, types of abuse of procedural rights.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гуртова К. М. Деякі аспекти зловживання правом у цивільному та господарському судочинстві. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 23–31. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.02>.

Citation (APA): Hurtova, K. M. (2024). Some aspects of the abuse of rights in civil and economic proceedings. *Law and Safety*, 1(92), 23–31. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.02>.

ОЛЕСЯ ВАСИЛІВНА БАТРИН,

кандидат юридичних наук,

Печерський районний суд міста Києва;

 <https://orcid.org/0000-0001-9798-201X>,

e-mail: mysha-s@ukr.net

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАЧІ ЛІЦЕНЗІЙ
ДЛЯ МЕДИЧНОЇ ПРАКТИКИ**

Статтю присвячено особливостям правового регулювання ліцензування медичної практики. Досліджено норми законодавчих і підзаконних актів, які регулюють порядок отримання ліцензії для провадження медичної практики. Вивчено праці науковців у галузях права, медицини, державного управління, які досліджували правовідносини у галузі охорони здоров'я й ліцензування. Сформульовано рекомендації щодо внесення змін до законодавства.

Запропоновано визначення ліцензування медичної практики як засобу державного регулювання відповідності медичного обслуговування та медичної допомоги встановленим ліцензійним умовам з метою захисту життя й здоров'я пацієнтів, забезпечення надання якісних медичних послуг.

Встановлено, що існують певні особливості ліцензування саме медичної практики, якщо порівняти з іншими видами господарської діяльності. Розгляд документів для одержання ліцензії здійснює спеціально створена ліцензійна комісія Міністерства охорони здоров'я України. Ліцензійні умови встановлюють особливі кадрові, технологічні, організаційні вимоги, які засновники закладів охорони здоров'я повинні виконати ще до подачі документів для отримання ліцензії. Оформляється особливий пакет документів, який додається до заяви про отримання ліцензії та передбачає характеристику матеріально-технічної бази й кадрового персоналу закладу охорони здоров'я. Ліцензуванню підлягає діяльність всього медичного закладу, а не окремих медичних працівників.

Запропоновано низку пропозицій щодо внесення змін до законодавства, а саме: 1) закріпити поняття медичної послуги як окремого, конкретного виду лікувальної процедури, діагностики певної хвороби, оздоровлення, косметичної допомоги, оздоровчого масажу, платного огляду; 2) визначити в Ліцензійних умовах більш детальні технологічні вимоги до площі окремих приміщень закладу охорони здоров'я та медичного обладнання, необхідного для лікування певних захворювань; 3) підтримано позицію про доцільність розробки та прийняття Медичного кодексу України як комплексного законодавчого акта, який би врегулював правовідносини у галузі охорони здоров'я; 4) нормативно закріпити обов'язковість проходження медичними працівниками тренінгів та/або онлайн-курсів під егідою Міністерства охорони здоров'я України з метою опанування необхідними знаннями з процедур ліцензування.

Ключові слова: медична практика, ліцензування, правове регулювання, ліцензійні умови, охорона здоров'я, медична діяльність.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Від якісного та своєчасного надання медичної допомоги залежить здоров'я, а іноді й життя людини. Разом із державними і комунальними закладами охорони здоров'я можуть утворюватися медичні заклади приватної форми власності. Відповідність закладу охорони здоров'я Ліцензійним умовам провадження господарської діяльності з медичної практики (далі – Ліцензійні умови) слугує запорукою належної охорони здоров'я населення країни. Протягом 2022 року двічі вносилися зміни до Ліцензійних умов, а в минулому 2023 році – тричі. Такі часті зміни свідчать про

значну увагу держави до правовідносин у галузі охорони здоров'я. Перелічені фактори зумовлюють актуальність обраної теми наукового дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у встановленні особливостей правового регулювання ліцензування медичної практики. Завданнями дослідження є:

- визначити нормативно-правову базу, яка встановлює умови та порядок ліцензування медичної практики;
- встановити особливості отримання ліцензії саме для провадження господарської

діяльності з медичної практики, якщо порівнювати з іншими видами господарської діяльності;

– розробити рекомендації з удосконалення законодавства, яке регулює ліцензування медичної практики.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Серед загальнонаукових методів варто назвати методи філософської діалектики, зокрема методи аналізу й синтезу, сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного, моделювання, абстрагування, ідеалізації та формалізації.

Метод аналізу й синтезу дозволив розглянути окремі норми українського медичного законодавства та законодавства про підприємницьку діяльність. За допомогою цього методу були висловлені пропозиції щодо внесення змін до законодавства, що регулює ліцензування медичної практики. Метод сходження від простого до складного допоміг під час аналізу окремих положень адміністративного законодавства.

Серед спеціально-юридичних методів, які були використані в дослідженні, можна назвати системний, теоретико-юридичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий, а також метод державно-правового моделювання. Зокрема, системний метод дозволив дослідити систему адміністративного законодавства, яке регулює правовідносини у галузі охорони здоров'я. Серед норм законів та підзаконних актів України були визначені саме ті, які регулюють порядок і умови видачі ліцензій для провадження господарської діяльності з медичної практики.

Теоретико-юридичний метод було застосовано для з'ясування основних понять українського права в ліцензуванні та медицині, зокрема таких термінів, як «медична практика», «медична допомога», «медичне обслуговування», «ліцензування» тощо. Сутність указаних понять та їх відмінності розглянуто для формулювання певних висновків у дослідженні.

Окремі норми Ліцензійних умов досліджені за допомогою формально-догматичного методу. Порівняльно-правовий метод дозволив порівняти норми законодавчих і підзаконних актів, які регулюють правовідносини у галузі ліцензування. Метод державно-правового моделювання використовувався для того, щоб сформулювати пропозиції щодо внесення змін до законодавства про ліцензування медичної практики.

Отже, під час дослідження обраної проблематики застосовувалися загальні та спеціально-юридичні методи пізнання. Наведені вище методи дослідження дозволили не лише проаналізувати національні законодавчі й підзаконні акти, які регулюють адміністративні відносини у галузі ліцензування, а й сформулювати пропозиції щодо внесення змін до законодавства про охорону здоров'я.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Проблеми ліцензування господарської діяльності з медичної практики знайшли своє відображення у працях юристів, медиків і фахівців з державного управління. Загальні засади ліцензування були розкриті в наукових працях Є. В. Авер'янова, К. В. Бортняк, А. В. Климова та ін. Специфіку державного управління у галузі охорони здоров'я досліджували Н. О. Васюк, Н. А. Гарасимчук, З. А. Загіней, С. В. Книш, Л. Р. Криничко, Б. О. Логвиненко, А. В. Симонян, С. Г. Стеценко, В. І. Теремецький, Л. М. Шмаль та ін. Праці вказаних науковців дозволили зрозуміти сутність медичної практики й державного управління у галузі охорони здоров'я. Особливості ліцензування медичної практики висвітлено у працях Г. В. Муляр, С. В. Васильєва, О. О. Терзі, О. В. Руденко та О. В. Худошиної. Зазначені науковці пропонували власні рекомендації щодо вдосконалення ліцензування медичної практики. Водночас існує потреба у висловленні додаткових пропозицій щодо вдосконалення медичного законодавства у галузі ліцензування.

Правові засади ліцензування будь-якого виду господарської діяльності закріплені Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (далі – Закон про ліцензування) та ліцензійними умовами, встановленими для кожного окремого виду господарювання. Саме поняття «ліцензування» має законодавче й доктринальне визначення. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону про ліцензування це поняття розуміють як засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища¹. Варто наголосити, що

¹ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 10.01.2024).

законодавче визначення закріплює роль ліцензування як засобу державного регулювання господарської діяльності та визначає мету ліцензування – захист економічних і соціальних інтересів держави й суспільства. Водночас залишається незрозумілим, у чому саме полягає сутність процесу ліцензування.

Науковці висловлюють власні думки щодо сутності та ролі ліцензування під час регулювання та контролю господарської діяльності. Так, Є. В. Авер'янова (2017, с. 62) стверджує, що ліцензування – це засіб державного регулювання господарської діяльності, виражений у комплексі дій уповноважених органів державної влади щодо офіційного визнання відповідності суб'єкта господарювання умовам і характеристикам, необхідним для провадження певного виду господарської діяльності та подальшого контролю за дотриманням ліцензійних умов. Наведене визначення відображає сутність ліцензування як процесу порівняння стану підприємства встановленим ліцензійним вимогам.

К. В. Борзняк (2022, с. 319) звертає увагу на те, що сутність інституту ліцензування полягає в державному визнанні спроможності певного суб'єкта господарювання провадити той вид господарювання, щодо якого встановлені вимоги про ліцензування. Тобто зміст ліцензування полягає в перевірці здатності окремого підприємства провадити той вид економічної діяльності, який підлягає ліцензуванню.

А. В. Клімова (2019, с. 82–83) визначає такі функції ліцензування: дозвільну, регулятивну, контрольну, легітимаційну, інформаційну, облікову та статистичну. Із переліком наведених функцій варто погодитися, адже під час видачі ліцензії підприємство отримує дозвіл на провадження певного виду господарської діяльності. Видача документа, що називають ліцензією, легітимує певний вид господарювання. У процесі контролю за дотриманням ліцензійних умов уповноважені органи влади перевіряють відповідність законодавству певного виду діяльності, який проваджує підприємство.

Враховуючи викладене, можна визначити ліцензування як засіб державного регулювання відповідності господарської діяльності підприємства встановленим ліцензійним умовам з метою захисту економічних і соціальних інтересів держави та суспільства. Ліцензування виконує насамперед дозвільну функцію, оскільки отримання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності дозволяє розпочати підприємництво у певній галузі.

Перелік видів господарювання, що підлягають ліцензуванню, закріплені законодавст-

вом України. Згідно з п. 15 ч. 1 ст. 7 Закону про ліцензування медична практика є одним із видів господарської діяльності, для провадження якого необхідно отримати ліцензію¹. О. О. Терзі (2016, с. 88) наголошує, що медична практика – це той вид діяльності, в якому перетинаються економічні та соціально-гуманітарні інтереси суспільства, тому для держави вона є предметом пильної уваги. Варто погодитися із вагомим суспільним та державним значенням медичної практики.

Для розуміння законодавчого визначення медичної практики слід звернутися до Ліцензійних умов, які були затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 року. Згідно з п. 4 Ліцензійних умов господарська діяльність з медичної практики – це вид підприємницької діяльності у галузі охорони здоров'я, який провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами – підприємцями з метою надання медичної допомоги та медичного обслуговування на підставі ліцензії². Виходячи з наведеного визначення, медична практика полягає в наданні медичної допомоги, а також у медичному обслуговуванні населення. Зміст цих понять можна встановити під час аналізу інших нормативно-правових актів.

З. А. Загиней і Л. М. Шмаль (2017, с. 55) звертають увагу, що законодавство України використовує різні поняття в галузі медицини, зокрема «медична практика», «медичне обслуговування», «медична допомога», «медична послуга», що ускладнює розуміння термінології. Важко зрозуміти, яке саме поняття є загальним та поєднує інші терміни, в чому саме полягає різниця між ними. Цю думку поділяє О. В. Руденко (2019, с. 147), яка стверджує, що ключовими категоріями для розуміння медичної практики є поняття медичного обслуговування та медичної допомоги. Наведене твердження цілком відповідає визначенню медичної практики у Ліцензійних умовах. Вивчаючи специфіку ліцензування медичної практики, А. Д. Барзилович (2020, с. 4) використовує термін «медичні послуги», який охоплює консультування, діагностування, взяття аналізів, лікування, послуги швидкої невідкладної допомоги,

¹ Там само.

² Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 10.01.2024).

санаторно-курортних організацій, інших реабілітаційних лікувальних установ, які потрібні для відновлення здоров'я. Отже, науковці використовують різні терміни для позначення лікувальної діяльності закладів охорони здоров'я.

Слід звернутися до медичної термінології, яку вживають у законодавчих актах, що регулюють галузь охорони здоров'я. Як передбачено абз. 11 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи) медична допомога – це діяльність професійних підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами¹. Отже, одним з основних напрямів діяльності закладів охорони здоров'я, які отримали ліцензію для провадження господарської діяльності з медичної практики, є діагностика та лікування різних захворювань людини.

У Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» використовують поняття «медичне обслуговування» та «медичні послуги». У пункті 4 ч. 1 ст. 2 вказаного Закону передбачено визначення поняття «надавачі медичних послуг» – це заклади охорони здоров'я всіх форм власності та фізичні особи – підприємці, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та уклали договір про медичне обслуговування населення з Уповноваженим органом². Водночас зміст термінів «медичне обслуговування» і «медична послуга» у цьому Законі України не визначено.

Згідно з абз. 14 ч. 1 ст. 3 Основ медичне обслуговування – це діяльність закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою та/або реабілітаційною допомогою, але безпосередньо пов'язана з їх

наданням³. Таким чином, окрім діагностики та лікування хвороб, заклади охорони здоров'я здійснюють також іншу лікувальну діяльність, пов'язану з медичною допомогою.

Варто звернути увагу на те, що поняття медичних послуг вживається в законодавстві, але не має нормативного визначення. Особливості надання платних медичних послуг регулюються постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та вищих медичних навчальних закладах» від 17 вересня 1996 року⁴. Але визначення терміна «медична послуга» цей підзаконний акт не містить. Законність надання платних медичних послуг перевіряв Конституційний Суд України та ухвалив рішення у справі про платні медичні послуги від 25 листопада 1998 року⁵. Проте визначення поняття «медичні послуги» це рішення Конституційного Суду також не встановлює.

Можна зробити остаточний висновок, що медична практика передбачає діагностику, лікування захворювань людини, реабілітацію, медичну допомогу під час пологів і вагітності, а також іншу лікувальну діяльність, пов'язану з медичною допомогою.

Виходячи з викладеного, ліцензуванню підлягає господарська діяльність закладів охорони здоров'я, що полягає у здійсненні медичної практики, тобто діагностики й лікування

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 10.01.2024).

⁴ Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та вищих медичних навчальних закладах : постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 № 1138 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-p> (дата звернення: 10.01.2024).

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 66 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» (справа про платні медичні послуги) : від 25.11.1998 № 15-рп/98 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98> (дата звернення: 10.01.2024).

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 10.01.2024).

² Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення: 10.01.2024).

хвороб людини, а також інших видів медичного обслуговування. А. Д. Барзилович (2020, с. 7) визначає медичну ліцензію як дозвільний документ, який надає право на провадження підприємницької діяльності в галузі охорони здоров'я. Н. А. Гарасимчук (2018, с. 20) наголошує, що суб'єктами господарської діяльності з медичної практики можуть бути лише ті заклади охорони здоров'я, які отримали відповідну ліцензію та провадять діяльність з дотриманням усіх організаційних, кадрових, технологічних умов, чесно виконують свої обов'язки і несуть юридичну відповідальність за їх неналежне виконання. В. І. Теремецький і С. В. Книш (2019, с. 48) наголошують, що ліцензування господарської діяльності з медичної практики належить до адміністративних відносин у галузі охорони здоров'я. Справді, для того, щоб розпочати лікувальну діяльність, медичний заклад повинен отримати відповідну ліцензію. Водночас рішення про видачу ліцензії може бути прийнято лише за умови відповідності закладу охорони здоров'я Ліцензійним умовам.

Враховуючи законодавчі визначення та думки науковців, можна визначити ліцензування господарської діяльності з медичної практики як засіб державного регулювання відповідності медичного обслуговування та медичної допомоги встановленим Ліцензійним умовам з метою захисту життя і здоров'я пацієнтів, забезпечення надання якісних медичних послуг.

Повноваження органів влади щодо видачі ліцензій у галузі охорони здоров'я встановлені законодавством України. Згідно з п. 15 Переліку органів ліцензування, затвердженого відповідною постановою уряду, Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) уповноважено видавати ліцензії для провадження господарської діяльності з медичної практики¹. Відповідно до підп. 10 п. 4 Положення про Міністерство охорони здоров'я України саме цей орган центральної виконавчої влади видає ліцензії для започаткування медичної практики, а також здійснює контроль за дотриманням ліцензійних вимог². Для роз-

гляду документів, поданих закладами охорони здоров'я до МОЗ України для ліцензування господарської діяльності з медичної практики, створюється спеціальна ліцензійна комісія. Вказаний дорадчий орган надає пропозиції керівництву МОЗ України щодо прийняття рішення про залишення заяви без розгляду, видачу або відмову у видачі ліцензії, переоформлення, анулювання, зупинення або відновлення ліцензій³. Отже, функції видачі ліцензій та контролю за дотриманням ліцензійних умов господарської діяльності з медичної практики поєднані в особі одного органу влади – Міністерства охорони здоров'я України.

Перелік організаційних, кадрових і технологічних вимог до закладів охорони здоров'я, які бажають провадити господарську діяльність з медичної практики, закріплений у Ліцензійних умовах⁴. О. О. Терзі (2016, с. 90) схвально оцінює затвердження вимог до медичної практики постановою Кабінету Міністрів України, бо в попередні роки відповідні вимоги встановлювалися наказом МОЗ України. Погодимося, що для уникнення зловживань службовим становищем бажано, щоб ліцензійні умови затверджував не той самий орган влади, який уповноважений видавати ліцензії та контролювати їх дотримання.

Для одержання ліцензії заклад охорони здоров'я повинен відповідати всім передбаченим законодавством вимогам на час подання документів для отримання дозвільного документа. Засновнику закладу спочатку потрібно виконати всі організаційні, технологічні та кадрові вимоги, передбачені Ліцензійними умовами, а вже потім подавати документи для одержання ліцензії. Започаткування медичної практики потребує значних грошових витрат, оскільки спочатку потрібно придбати необхідне обладнання, можливо, прийняти на роботу

Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 26 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p> (дата звернення: 10.01.2024).

³ Про затвердження Положення про Ліцензійну комісію Міністерства охорони здоров'я України : наказ МОЗ України від 25.07.2023 № 1352 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1352282-23> (дата звернення: 10.01.2024).

⁴ Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 10.01.2024).

¹ Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-p> (дата звернення: 10.01.2024).

² Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова

персонал до закладу охорони здоров'я, а вже потім подавати документи для отримання ліцензії.

Аналізуючи організаційні вимоги до закладів охорони здоров'я, варто наголосити, що вони передбачають наявність нормативно-правових документів, відомостей для пацієнтів, особливостей проведення клінічних аналізів, хірургічних операцій, надання реабілітаційної допомоги. А. Д. Барзилович (2020, с. 6) наголошує, що організаційні вимоги Ліцензійних умов визначають виключну можливість надання медичних послуг, які не заборонені для застосування МОЗ України. У межах цих вимог встановлюються зобов'язання ліцензіата щодо організації роботи медичного закладу та наявності необхідних документів. Виконання згаданих вимог є умовою для організації роботи закладу охорони здоров'я та регулювання трудової діяльності працівників.

Згідно з п. 9 Ліцензійних умов медична практика може провадитися за медичними спеціальностями, перелік яких затверджено МОЗ України, та відповідно до певних видів медичної допомоги: екстрена, первинна, спеціалізована, паліативна, медична реабілітація. Медична допомога може надаватися лише за тією адресою, яка зазначена в заяві про отримання ліцензії¹. Зазначені вимоги є цілком обґрунтованими, адже певний державний або приватний заклад охорони здоров'я може надавати медичну допомогу лише за конкретними медичними спеціальностями відповідно до укомплектування штату закладу необхідними фахівцями. Г. В. Муляр (2019, с. 68) звертає увагу на те, що Ліцензійні умови дозволяють надавати первинну медичну допомогу за місцем проживання пацієнта, хоча медичний заклад повинен мати чітко визначену в ліцензії адресу, за якою надаються медичні послуги. Зазначена вимога є цілком зрозумілою, оскільки медичне обладнання, необхідне для діагностики або лікування, може розташовуватися лише у спеціально обладнаному місці, придатному для медичної діяльності.

Відповідно до п. 12 Ліцензійних умов заклад охорони здоров'я повинен мати певні нормативні документи для провадження господарської діяльності з медичної практики.

¹ Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 10.01.2024).

Йдеться про затвердження статуту закладу, штатного розпису, положення про окремі структурні підрозділи закладу, посадові інструкції працівників, правила внутрішнього трудового розпорядку². Наявність цього переліку документів є цілком обґрунтованою, тому що будь-яка господарська чи трудова діяльність повинна мати належну правову основу. Зазначені локальні підзаконні акти регулюють трудові відносини у галузі охорони здоров'я та правовий статус самого закладу охорони здоров'я.

А. В. Симолян (2012, с. 209) наголошує на забезпеченні якості медичних послуг, які надаються в закладах охорони здоров'я, оскільки недбале ставлення лікаря до своїх трудових обов'язків може негативно позначитися на здоров'ї людини. Передбачено кримінальну відповідальність для медичних працівників за неналежне виконання професійних обов'язків, що завдало шкоди здоров'ю пацієнта. Варто звернути увагу, що в пунктах 13 і 19 Ліцензійних умов встановлено низку обов'язків закладу охорони здоров'я щодо забезпечення якісної медичної допомоги. Зокрема, щодо збереження лікарської таємниці, безоплатності невідкладної медичної допомоги, здійснення вхідного контролю якості лікарських засобів, забезпечення контролю якості лабораторних вимірювань і окремих медичних послуг³. Перелічені вимоги спрямовані на забезпечення якості медичних послуг, які може отримати пацієнт у кожному закладі охорони здоров'я, який отримав ліцензію.

Таким чином, організаційні вимоги до закладів охорони здоров'я встановлюють загальні засади правового статусу цих закладів, передбачають умови трудової діяльності персоналу, а також забезпечують інформування населення про медичні послуги, які можна отримати в цьому закладі. Важливою частиною організаційних вимог є умови забезпечення якості лікарських засобів та медичних послуг, які надаються пацієнтам.

Кадрові вимоги до персоналу закладів охорони здоров'я є вагомою частиною Ліцензійних умов. Відповідно до ст. 74 Основ провадити медичну діяльність можуть особи, які мають відповідну спеціальну освіту та відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, встановленим МОЗ України⁴. Згідно з пунктами

² Там само.

³ Там само.

⁴ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // БД «Законодавство України» / ВР

25 і 26 Ліцензійних умов відповідність медичних працівників спеціальним освітнім і кадровим вимогам засвідчується дипломом про вищу освіту, сертифікатом лікаря-спеціаліста, посвідченням про присвоєння відповідної кваліфікаційної категорії з лікарських спеціальностей, свідоцтвом про проходження спеціалізації або про підвищення кваліфікації¹. Перелічені документи повинні підтверджувати належний фаховий рівень медичного працівника, якого прийняли на роботу до закладу охорони здоров'я. О. В. Руденко (2019, с. 147) вважає, що вимоги про набір персоналу до закладу охорони здоров'я ще до отримання ліцензії є абсурдними. Адже трапляється ситуація, коли персонал вже на роботу прийняли, спеціалістам необхідно виплачувати заробітну плату, а заклад не може розпочати діяльність внаслідок відсутності ліцензії. Погодимось, що подібний порядок ліцензування призводить до додаткових витрат у підприємця, який має намір займатися медичною практикою. Але ж спеціалісти МОЗ України перед видачею ліцензії повинні перевірити відповідність закладу охорони здоров'я кадровим вимогам.

Ліцензійні умови встановлюють особливі вимоги до керівних працівників закладу охорони здоров'я, фахівців з реабілітації та медиків, які будуть надавати психологічну допомогу. Г. В. Муляр (2019, с. 68) звертає увагу на те, що фізична особа – підприємець, яка не має відповідної медичної освіти та не відповідає кваліфікаційним вимогам, не може особисто надавати медичну допомогу. Така особа може бути лише роботодавцем для спеціалістів, які мають потрібну медичну кваліфікацію. Це слушне зауваження для характеристики переліку суб'єктів, які можуть претендувати на отримання ліцензії для провадження господарської діяльності з медичної практики.

Зауважимо, що в п. 36 Ліцензійних умов встановлені технологічні вимоги до претендентів на отримання ліцензії для провадження господарської діяльності з медичної практики. Вони полягають у тому, що медичні виробники повинні застосовуватися ліцензіатом лише у пристосованих приміщеннях, вимоги

до яких визначені в інструкціях із застосування (паспорті) чи технічній документації. Також виробники медичного призначення повинні застосовуватися за функціональним призначенням та відповідно до вимог, визначених виробником в інструкції із застосування (паспорті) або технічній документації². Варто звернути увагу на те, що вказані норми мають відсилочний характер, оскільки посилаються на інструкції із застосування певного медичного обладнання. Слід зауважити, що в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) чітко визначаються вимоги до площі аптеки, аптечного складу, приміщення торговельного залу аптеки, інших приміщень. Передбачені вимоги до споруди, в якій можуть розташовуватися аптеки, наявності документів, які підтверджують право власності або право користування засновника на це приміщення³. Відповідні вимоги до окремих приміщень лікарні або поліклініки, окремих кабінетів, приміщень для проведення оперативних втручань, для забору аналізів варто передбачити в Ліцензійних умовах.

Дотримання зазначених Ліцензійних умов є підставою для видачі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики закладу охорони здоров'я. Згідно з п. 6 Ліцензійних умов ліцензіат подає до МОЗ України заяву про видачу ліцензії встановленого зразка, відомості про стан матеріально-технічної бази закладу охорони здоров'я та наявність відповідного персоналу. Зразки вказаних документів додаються до Ліцензійних умов⁴. Вимоги до документів, які додаються

² Там само.

³ Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 929 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-p> (дата звернення: 10.01.2024).

⁴ Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 10.01.2024).

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 10.01.2024).

¹ Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 10.01.2024).

до заяви про отримання ліцензії, порядок їх розгляду, підстави для відмови у видачі ліцензії передбачені у статтях 11–13 Закону про ліцензування. Зокрема, передбачено, що строк розгляду документів для видачі ліцензії не повинен перевищувати 10 робочих днів, а строк дії ліцензії є необмеженим¹. Зауважимо, що не існує жодних відмінностей у пакеті документів, які подаються для ліцензування державного, комунального або приватного закладу охорони здоров'я.

Науковці висувають різні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання ліцензування господарської діяльності з медичної практики. Наприклад, С. В. Васильєв (2018, с. 33) пропонує скоротити кількість документів, які додаються до заяви про отримання ліцензії, запровадити тренінги для ліцензіатів спеціалістами МОЗ України щодо заповнення потрібних документів. Вважаємо, що пропозиція щодо тренінгів для представників медичних закладів для заповнення документів, потрібних для отримання ліцензії, є корисною й актуальною.

Характеризуючи кадровий персонал медичних закладів, Л. Р. Криничко (2020, с. 116) пропонує запровадити створення кадрового резерву медичних працівників для державних і комунальних закладів охорони здоров'я в кожному регіоні, резерв медичних працівників для висування на управлінські посади. Запропоновані заходи покликані вдосконалити кадровий потенціал закладів охорони здоров'я.

Н. О. Васюк та О. В. Худошина (2016, с. 69) посилаються на міжнародну практику і пропонують запровадити ліцензування лікарів, а не закладів охорони здоров'я. Нововведення повинно підвищити професійний рівень та особисту відповідальність медичних працівників. Крім того, О. В. Худошина (2017, с. 105) підтримує висловлену вище ідею та пропонує розробити Медичний кодекс України як комплексний законодавчий акт, який би регулював правовідносини в галузі охорони здоров'я. Щодо пропозиції про ліцензування не закладів охорони здоров'я, а окремих лікарів варто висловити таку думку. Одним із розділів Ліцензійних умов є технологічні вимоги, які висуваються до медичного обладнання закладу охорони здоров'я. Спеціалісти МОЗ України повинні перевіряти не лише професійний рівень

медичного персоналу, а й оснащення самого закладу, наявність пристосованих приміщень для медичних операцій. Саме тому ліцензування закладів охорони здоров'я необхідно здійснювати і не варто скасовувати. Водночас законодавство встановлює вимоги щодо періодичного підвищення кваліфікації лікарів, що дозволяє забезпечити якісний рівень медичної допомоги без ліцензування конкретних лікарів.

ВИСНОВКИ. Ліцензування медичної практики є засобом державного регулювання відповідності медичного обслуговування та медичної допомоги встановленим Ліцензійним умовам з метою захисту життя й здоров'я пацієнтів, забезпечення надання якісних медичних послуг. Специфіка правового регулювання ліцензування господарської діяльності з медичної практики полягає в такому:

1) ліцензування здійснює МОЗ України, створюється спеціальна ліцензійна комісія, яка розглядає подані документи й висловлює свої рекомендації щодо можливих рішень;

2) Ліцензійні умови встановлюють особливі кадрові, технологічні, організаційні вимоги, які засновники закладів охорони здоров'я повинні виконати ще до подачі документів для отримання ліцензії;

3) наявний особливий пакет документів, який додається до заяви про отримання ліцензії та передбачає характеристику матеріально-технічної бази й кадрового персоналу закладу охорони здоров'я;

4) ліцензуванню підлягає діяльність всього закладу охорони здоров'я, а не окремих лікарів;

5) жодних вимог до організаційно-правової форми та форми власності закладів охорони здоров'я законодавством не встановлено.

Для вдосконалення правового регулювання ліцензування господарської діяльності з медичної практики пропонуємо:

1) разом із визначеннями поняттями «медична практика», «медичне обслуговування» та «медична допомога» закріпити поняття «медичні послуги» як окремий, конкретний вид лікувальної процедури, діагностики певної хвороби, оздоровлення, косметичної допомоги, оздоровчого масажу, платного огляду;

2) встановити в Ліцензійних умовах більш детальні технологічні вимоги до площі окремих приміщень закладу охорони здоров'я та медичного обладнання, необхідного для лікування певних захворювань;

3) до заяви про отримання ліцензії повинні додаватися копії документів, які підтверджують право власності або право користування засновника на ті приміщення, в яких буде розташовано заклад охорони здоров'я;

¹ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 10.01.2024).

4) нормативно закріпити обов'язковість проходження медичними працівниками тренінгів та/або онлайн-курсів під егідою МОЗ України з метою опанування необхідними знаннями з процедур ліцензування, а також опублікувати поради щодо заповнення документів, необхідних для оформлення ліцензії на медичну практику;

5) розробити проєкт Медичного кодексу України як комплексного законодавчого акта, який би врегулював правовідносини в галузі охорони здоров'я.

Наш особистий внесок у вирішення проблем правового регулювання ліцензування господарської діяльності з медичної практики полягає в розробці рекомендацій щодо внесення змін у законодавчі та підзаконні акти, які регулюють ліцензування цього виду господарювання.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися вдосконалення правового регулювання порядку отримання ліцензії для провадження господарської діяльності з медичної практики.

СПИСОК БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Авер'янова Є. В. Поняття ліцензування господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 59–63.
2. Барзилович А. Д. Особливості ліцензування медичних послуг в Україні. *Science of Europe*. 2020. № 57. С. 3–8.
3. Бортняк К. В. Ліцензування як інструмент контрольно-наглядової діяльності у сфері науки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 34. С. 317–323. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8003458>.
4. Васильєв С. В. Нормативно-правове регулювання ліцензування медичної практики в Україні. *Legea si Viata*. 2018. № 5/2. С. 31–35.
5. Васюк Н. О., Худошина О. В. Державне регулювання професійної діяльності медичних працівників: сутність понять. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 10. С. 65–70.
6. Гарасимчук Н. А. Правовий статус суб'єктів господарювання, які провадять господарську діяльність з медичної практики у сфері охорони здоров'я. *Медичне право*. 2018. № 2 (22). С. 9–23. DOI: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2018.02.009>.
7. Загинець З. А., Шмаль Л. М. Медична практика як дозволений вид діяльності в антикорупційному законодавстві України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 51–67.
8. Клімова А. В. Функції ліцензування як інструменту державного регулювання у сфері вищої освіти в Україні. *Вісник Національного університету водного господарства і природокористування. Серія «Економічні науки»*. 2019. Вип. 1 (85). С. 77–89. DOI: <https://doi.org/10.31713/ve120199>.
9. Криничко Л. Р. Розробка кадрового механізму державного управління системою охороною здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 3. С. 112–119. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.3.40>.
10. Муляр Г. В. Проблеми адміністративного-правового забезпечення ліцензування господарської діяльності з медичної практики. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2019. Вип. 6, т. 1. С. 65–70.
11. Руденко О. В. Особливості надання адміністративних послуг у сфері ліцензування медичної практики в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 146–149.
12. Симонян А. В. Господарсько-правова відповідальність за надання медичних послуг неналежної якості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19, т. 2. С. 209–211.
13. Теремецький В. І., Книш С. В. Розмежування адміністративних і цивільних правовідносин у сфері охорони здоров'я в Україні. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35), т. 2. С. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.7>.
14. Терзі О. О. Проблеми оптимізації ліцензування медичної практики. *Правова держава*. 2016. № 22. С. 88–92.
15. Худошина О. В. Зарубіжний досвід державного регулювання ліцензування професійної діяльності медичних працівників у контексті реформування медичної сфери в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. С. 102–106.

Надійшла до редакції: 16.01.2024

Прийнята до опублікування: 18.03.2024

REFERENCES

1. Averianova, Ye. V. (2017). Concept of licensing of economic activity. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 11, 59–63.

2. Barzylovykh, A. D. (2020). Features of licensing of various types of medical services in Ukraine. *Science of Europe*, 57, 3–8.
3. Bortniak, K. V. (2022). Licensing as a tool for control and supervision activities in the field of science. *Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economic Series. Law Series*, 34, 317–323. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8003458>.
4. Harasymchuk, N. A. (2018). Legal Status of Business Entities Providing Economic Activities in Medical Practice in the Field of Healthcare. *Medical Law*, 2(22), 9–23. <https://doi.org/10.25040/medicallaw2018.02.009>.
5. Hudoshyna, O. V. (2017). Foreign trends of state regulation in the licensing of professional activities of healthcare practitioners within suggested reformation of Ukrainian healthcare system. *Investment: Practice and Experience*, 20, 102–106.
6. Klimova, A. V. (2019). Functions of licensing as a tool of state regulation in the field of higher education of Ukraine. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*, 1(85), 77–89. <https://doi.org/10.31713/ve120199>.
7. Krynychko, L. R. (2020). Development of personnel mechanism of public management of the healthcare system. *Public Administration: Improvement and Development*, 3, 112–119. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.3.40>.
8. Muliar, G. V. (2019). Problems of administrative and legal provision of economic activity licensing in medical practice. *Scientific Notes. Law Series*, 6(1), 65–70.
9. Rudenko, O. V. (2019). Aspects of providing administrative services in the field of licensing of medical practice in Ukraine. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, 1, 146–149.
10. Symonian, A. V. (2012). Economic and legal liability for the provision of medical services of inadequate quality. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 19(2), 209–211.
11. Teremetskyi, V. I., & Knysh, S. V. (2019). Delimitation of Administrative and Civil Legal Relations in the Health Care Sector in Ukraine. *Law and Public Administration*, 2(35), 47–53. <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.7>.
12. Terzi, O. O. (2016). Challenges of optimizing medical practice licensing. *Constitutional State*, 22, 88–92.
13. Vasiuk, N. O., & Hudoshyna, O. V. (2016). Government regulation of health professional licensing: concepts definition. *Investments: practice and experience*, 10, 65–70.
14. Vasyliiev, S. V. (2018). Legal regulation of licensing of medical practice in Ukraine. *Leges si Viata*, 5/2, 31–35.
15. Zahynei, Z. A., & Shmal, L. M. (2017). Medical practice as permitted activity in the anti-corruption legislation of Ukraine. *Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 2, 51–67.

Received the editorial office: 16 January 2024

Accepted for publication: 18 March 2024

OLESIA VASYLIVNA BATRYN,

Candidate of Law,

Pecherskyi District Court of Kyiv;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9798-201X>,

e-mail: mysha-s@ukr.net

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF LICENSING FOR MEDICAL PRACTICE

The article is devoted to the peculiarities of legal regulation of licensing for medical practice. The provisions of laws and regulations governing the procedure for obtaining a licence to practice medicine are studied. The scientific works of scholars in the fields of law, medicine, and public administration who have studied legal relations in the field of healthcare and licensing are studied. Recommendations for amending the legislation are formulated.

The author proposes a definition of licensing for medical practice as a means of state regulation of medical care and medical assistance compliance with the established licensing conditions with a view to protecting the life and health of patients and ensuring the provision of quality medical services.

The article establishes that there are certain peculiarities of licensing for medical practice in comparison with other types of economic activity. A specially created licensing commission of the Ministry of Health of Ukraine reviews documents for obtaining a licence. The licensing regulations set out specific personnel, technological and organisational requirements that the founders of healthcare facilities must meet before submitting documents for a licence. A special package of documents is prepared to be attached to the licence application and provides for the description of the material and technical base and personnel of the healthcare facility.

The activities of the entire healthcare facility, rather than individual healthcare professionals, are subject to licensing.

A number of proposals for amendments to the legislation are proposed, namely: 1) to consolidate the concept of medical service as a separate, specific type of medical procedure, diagnosis of a particular disease, rehabilitation, cosmetic care, health massage, paid examination; 2) to define in the licensing conditions more detailed technological requirements for the area of certain premises of a healthcare facility and medical equipment necessary for the treatment of certain diseases; 3) the author supports the position that it is expedient to develop and adopt the Medical Code of Ukraine as a comprehensive legislative act which would regulate legal relations in the field of healthcare.

Key words: *medical practice, licensing, legal regulation, licensing conditions, healthcare, medical activity.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Батрин О. В. Адміністративно-правове регулювання видачі ліцензій для медичної практики. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 31–41. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.03>.

Citation (APA): Batryn, O. V. (2024). Administrative and legal regulation of licensing for medical practice. *Law and Safety*, 1(92), 31–41. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.03>.

УДК 340.13[341.645.03:341:231.14]

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.04>**ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ ЛАЗАРЄВ,**

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>,
e-mail: judge2101@gmail.com;

ІГОР АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net

ПРОБЛЕМАТИКА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ПРИ ЗВЕРНЕННІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті акцентовано увагу на тій обставині, що зловживання правом виступає не лише нагальною проблемою сучасної юридичної науки, а і є однією з найбільш складних та важливих для вирішення. Це явище набуває агресивного та глобального характеру, негативно впливаючи на процеси демократизації і консолідації державності. Поширеність випадків зловживання правом може гальмувати розвиток суспільства, порушуючи здобуті норми й цінності. Важливо розуміти, що досягнення стабільності в суспільних відносинах та їх подальший розвиток неможливі без урахування специфіки цього правового феномена. Зловживання правом не лише порушує основні принципи права, а й створює суттєву загрозу для розвитку правової держави та визначення її майбутнього курсу.

Встановлено особливості використання терміна «зловживання» в міжнародному праві. Зауважено, що Європейський суд з прав людини зважає на те, що це поняття слід розуміти в його звичайному значенні, а саме як факт реалізації права суб'єктом права поза його призначенням у спосіб, що завдає шкоди в преюдиціальний спосіб. Визначено підходи до розуміння зловживання правом, які застосовує Європейський суд з прав людини у своїй роботі.

Зазначено, що положення, які визначають основи запобігання зловживання правом на міжнародному (наддержавному) рівні, крім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, також містяться в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Американській конвенції про права людини та Хартії основних прав Європейського Союзу.

Розглянуто низку рішень Європейського суду з прав людини, в яких траплялися випадки зловживання правом. Визначено роль держави у справах, де зустрічається зловживання правом. Наведено основні ознаки, притаманні зловживанню правом. Приділено увагу тому, що крім позитивних складових запобігання зловживання правом, ця діяльність має ще й негативні наслідки.

Наголошено на важливості запобігання зловживанню правом за умови обов'язкового дотримання принципів справедливості, прозорості та врахування індивідуальних прав і свобод суб'єктів. Забезпечення балансу між захистом прав і запобіганням їхньому зловживанню є важливим завданням для ефективної роботи Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: права людини, Європейський суд з прав людини, зловживання правом, права, свободи, демократичне суспільство, держава, обмеження.

Оглядова стаття

ВСТУП. Зловживання правом не лише виступає нагальною проблемою сучасної юридичної науки, а і є однією з найбільш складних та важливих для вирішення. Це явище набуває глобального характеру, негативно впливаючи

на процеси демократизації та консолідації державності. Поширеність випадків зловживання правом може гальмувати розвиток суспільства, порушуючи здобуті норми і цінності. Важливо розуміти, що досягнення стабільності

в суспільних відносинах та їх подальший розвиток неможливі без урахування специфіки цього правового феномена. Зловживання правом не лише порушує основні принципи права, а й створює суттєву загрозу для розвитку правової держави. Однак, зважаючи на розвиток міжнародних відносин у сучасному світі, виникнення наддержавних інституцій, зокрема судових органів, варто звернути увагу на ту обставину, що проблематика зловживання правом торкається діяльності і цих органів. Зокрема, слід взяти до уваги, що зловживання правом посідає чільне місце в діяльності Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Сам ЄСПЛ створено для розгляду скарг людей щодо порушення їхніх прав та свобод, зазначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Водночас існує можливість, що особи, звертаючись за захистом своїх прав до ЄСПЛ, можуть зловживати правом на подання скарги.

Зважаючи на те, що основною метою створення ЄСПЛ є контроль за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених у Конвенції, варто зауважити, що в окремих випадках може виникати ситуація, коли особи подають непідтверджені чи надто формальні скарги, що може розглядатись як спроба зловживання цим правом. Щоб запобігти цьому, ЄСПЛ може встановлювати обмеження та визначати процедури перевірки скарг, а також відхиляти справи, якщо вони не відповідають певним критеріям або подано необґрунтовані чи недостовірні скарги. Європейський суд з прав людини існує для захисту прав та свобод людини, проте важливо уникати можливого зловживання правом, щоб зберегти ефективність і довіру до судової системи. Отже, дослідження проблематики зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ є актуальним і важливим завданням, оскільки воно стосується ключових аспектів правозахисного процесу та може впливати на стабільність і ефективність правової системи.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є проведення комплексного аналізу проблематики зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ крізь призму аналізу справ прецедентного права зі ст. 17 Конвенції. Мета конкретизується в таких завданнях: 1) дослідити проблематику зловживання правом у контексті постійного вдосконалення правової системи та процедур ЄСПЛ; 2) визначити юридичну природу ст. 17 Конвенції; 3) охарактеризувати підстави застосування ст. 17 Конвенції; 4) класифікувати негативні наслідки застосування ст. 17 Конвенції.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Питання зловживання правом є наріжним каменем сьогодення. З'ясуванню особливостей цього негативного явища та пошуку шляхів його подолання присвятили свої доробки як вітчизняні, так і закордонні дослідники. Слід зауважити, що особливістю досліджень закордонних учених є те, що вони, хоча і розглядають зловживання правом, однак роблять це, аналізуючи судові рішення в цивільних і кримінальних справах. Зокрема, С. Рован (2021) досліджує проблематику зловживань правом у договірних зобов'язаннях. К. Сганга та С. Калзіні (2017) розглянули проблему зловживання правом в Європі. А. Яннополус (1994) присвятив свою увагу особливостям цивільно-правової відповідальності за зловживання правом. А. Ель Фар (2018) присвятив своє дисертаційне дослідження зловживанню правом у міжнародному арбітражі. Водночас, Дж. Куето-Пуа (1975) і Дж. Перріло (1995) досліджували особливості зловживання цивільним правом в історичному зрізі.

Вітчизняні дослідження, що розглядають природу зловживання правом, торкаються як теоретичних, так і галузевих аспектів цього явища. Так, О. Рогач (2011) і В. Резнікова (2013) здійснили теоретико-правове дослідження особливостей зловживання правом, визначили його юридичну природу; Б. Карнаух (2020) досліджував особливості зловживання правом у договірних відносинах; Л. Данилець (2021) і О. Тимошенко (2022) розглядали особливості інституту зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, зважаючи на позитивний досвід практики ЄСПЛ; О. Андрушко (2017) присвятив дослідження характеристик зловживання правом у кримінальному судочинстві. Як бачимо, питання зловживання правом було досліджено різнобічно. Проте проблематика зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ залишається недостатньо опрацьованою, що потребує усунення цієї прогалини.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічні основи наукового дослідження є базовою складовою цього процесу. Під методологічними основами наукового дослідження розуміють методичні засоби (а також їх комбінації), які дослідники використовують для проведення досліджень як у контексті навколишньої реальності, так і в межах конкретних абстрактних концепцій.

Методологія являє собою систему методів, прийомів і засобів, що застосовуються в різних сферах діяльності. Основною функцією методу є внутрішня організація та регулювання процесу пізнання або практичної перебудови певного об'єкта. Водночас методологія

є складним явищем, що інтегрує такі різноманітні компоненти, як світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та спеціальні методи. Отже, не можна обмежувати методологію лише таким одним з її компонентів, як метод чи вчення про методи, оскільки вона включає й інші аспекти (Костицький, 2014, с. 3–4; Федоренко, 2015, с. 33). Методологічний підхід є ключовим компонентом парадигми і розглядається як комплекс взаємозалежних наукових методів. Він включає різноманітні методи, які взаємодіють між собою. При цьому певні методи виступають як основні, в той час як інші є підпорядкованими та залежать від них, виконуючи допоміжну функцію (Гладкий, 2016, с. 72).

Філософські засади методології дослідження «зловживання правом» при зверненні до ЄСПЛ включають онтологію, гносеологію та аксіологію. Онтологія права визначає контекст існування процесів зловживання правом, а гносеологічний аспект – особливості пізнання явища через методи та форми його прояву. Аксіологічний метод дозволяє осмислити сутність зловживання правом та його інтерпретації. Метод контент-аналізу (Сибірна, 2021, с. 32) дозволив проаналізувати масив рішень ЄСПЛ і виокремити справи, де траплялися випадки зловживання правом.

Діалектичний підхід допоміг розглянути зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ у взаємозв'язку з іншими процесами. Порівняльно-правовий підхід, що ґрунтується на відкритості та діалогічності, став у пригоді при порівнянні подібних та відмінних ознак зловживання правом у різних справах про зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ. Логічний підхід враховував багатогранне розуміння явища зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ, а компаративістський підхід уніфікував підходи дослідників до розуміння цього явища. Системний підхід допоміг розглянути зв'язки між зловживанням правом і правопорушенням. Функціональний підхід було застосовано при висвітленні особливостей зловживання правом у правовій державі. Антропологічний підхід було використано при дослідженні категорії «зловживання правом» у контексті поведінки людини; він вказав на необхідність чіткого розуміння сутності явища і його нормативного регулювання. Принцип феноменології надав можливість уявляти об'єкт дослідження як конкретний правовий феномен, що в поєднанні з моральними принципами і цінностями, правовою спадщиною, принципами гуманізму та іншими аспектами призводить

до децентралізації правової системи і наближення природного і позитивного права (Черняк, 2019, с. 95).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У сучасному світі питання захисту прав людини стає все більш актуальним, а ЄСПЛ відіграє важливу роль у забезпеченні їх ефективного захисту. Однак існує проблема зловживання правом при зверненні до цього суду. Тому для належного здійснення судочинства слід зважати на випадки зловживання правом суб'єктами, які звертаються до ЄСПЛ за захистом свого права.

Термін «зловживання», яке використовують у міжнародному праві, з'являється у ст. 17, а прикметник «неправомірний» – у ст. 35 Конвенції. ЄСПЛ зважає на те, що поняття «зловживання» слід розуміти в його звичайному значенні, а саме як факт реалізації права суб'єктом поза його призначенням¹. Для того, щоб встановити, чи є певна поведінка зловживанням правом, ЄСПЛ встановлює мету, якої намагається досягти заявник, коли він реалізує своє право на подання заяви². ЄСПЛ як зловживання розглядає випадки, коли заявник, намагаючись досягти своєї мети, вчиняє дії, які:

- суперечать букві та духу Конвенції³;
- є несумісними з демократією та/або іншими основоположними цінностями Конвенції⁴;

¹ *Affaire Miroļubovs et Autres c. Lettonie*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 798/05. 15/12/2009 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-93983> (дата звернення: 08.01.2024).

² *Case of Kilin v. Russia*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Application no. 10271/12. 11/08/2021 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-209864> (дата звернення: 08.01.2024).

³ *M'Bala M'Bala c. France*. Décision. Requête no 25239/13. 20/10/2015 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-158752> (дата звернення: 08.01.2024); *Garaudy v. France* [Extracts]. Décision. №65831/01. 24/06/2003 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-23829> (дата звернення: 08.01.2024); *Case of Kasymakhunov and Saybatalov v. Russia*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Applications nos. 26261/05 and 26377/06. 14/03/2013 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-117127> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴ *Affaire Perinçek c. Suisse*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 27510/08. 15/10/2015 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-158216> (дата звернення: 08.01.2024).

– суперечать визнанням у Конвенції прав і свободам¹.

Маємо зауважити, що в разі, якщо такі дії будуть притаманні цьому явищу, то це лише сприятиме обмеженню прав і свобод, гарантованих Конвенцією². Водночас, якщо заявник намагається відстоювати права, визнані Конвенцією, у спосіб, який грубо суперечить правам і цінностям, що захищаються нею, його поведінка може становити ситуацію, яка є зловживанням у розумінні ст. 35 Конвенції³. Отже, Конвенція негативно ставиться до зловживання правом і забороняє применшення або неправомірне обмеження прав і свобод, викладених у ній. Це повною мірою стосується держав, груп та окремих осіб.

З метою запобігання випадкам зловживання правом ЄСПЛ керується текстом ст. 17

08.01.2024); *Norwood c. Royaume-Uni*. Décision. 23131/03. 16/11/2004 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-112858> (дата звернення: 08.01.2024); *Roj TV A/S v. Denmark*. Décision. Application no. 24683/14. 17/04/2018 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-183289> (дата звернення: 08.01.2024); *Case of Romanov v. Ukraine*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Application no. 63782/11. 16/07/2020 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-203559> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Ayoub et Autres c. France*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requêtes nos 77400/14. 08/10/2020 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-204822> (дата звернення: 08.01.2024).

¹ *Affaire Varela Geis c. Espagne*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 61005/09. 05/03/2013 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-116941> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Lawless c. Irlande (No 3)*. Arrêt (au principal). Requête no 332/57. 01/07/1961 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62076> (дата звернення: 08.01.2024); *Molnar c. Roumanie*. Décision. Requête no 16637/06. 23/10/2012 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114796> (дата звернення: 08.01.2024).

² *Garaudy v. France*. Décision. 65831/01. 24/06/2003 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-23829> (дата звернення: 08.01.2024); *Case of Kasymakhunov and Saybatalov v. Russia*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Applications nos. 26261/05 and 26377/06. 14/03/2013 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-117127> (дата звернення: 08.01.2024).

³ *Koch v. Poland*. Décision. Application no. 15005/11. 07/03/2017 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-172720> (дата звернення: 08.01.2024).

Конвенції, що базується на ст. 30 Загальної декларації прав людини. Положення, які визначають основи запобігання зловживанню правом, також містяться в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Американській конвенції про права людини та Хартії основних прав Європейського Союзу. Так, завдяки дотриманню цих фундаментальних положень ЄСПЛ має на меті захистити основоположні права людини, які їй гарантуються шляхом захисту вільного функціонування демократичних інститутів⁴.

Стаття 17 була включена до Конвенції і використовується в роботі ЄСПЛ, оскільки не можна було виключити того, що особа або група осіб можуть використовувати права, закріплені в Конвенції, з метою, що спрямована на знецінення або дискредитацію прав людини⁵. Зокрема, розглядаючи справу «Партія добробуту та інші проти Туреччини», ЄСПЛ не виключає, що, зловживаючи правом, тоталітарні рухи, організовані у формі політичних партій, можуть покласти край демократії, гарантуванню прав і свобод людини, хоча вони були засновані за демократичного режиму⁶.

ЄСПЛ виходить з того, що попри дуже чіткий зв'язок між Конвенцією та демократією, нікому не дозволяється, спираючись на Конвенцію, шляхом зловживання правом підривати або руйнувати ідеали та цінності демократичного суспільства⁷. Отже, ст. 17 Конвенції⁸

⁴ *German Communist Party and Others v. Germany*. Décision. 250/57. 20/07/1957 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-110191> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵ *Affaire Perinçek c. Suisse*. Requête no 27510/08. 15/10/2015 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-158216> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Zdanoka c. Lettonie*. Requête no 58278/00. 16/03/2006 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72795> (дата звернення: 08.01.2024).

⁶ *Affaire Refah Partisi (Parti de la Prosperite) et Autres c. Turquie*. Arrêt (au principal). Requêtes nos 41340/98, 41342/98, 41343/98 et 41344/98. 13/02/2003 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-65493> (дата звернення: 08.01.2024).

⁷ *Affaire Refah Partisi (Parti de la Prosperite) et Autres c. Turquie*. Arrêt (au principal). Requêtes nos 41340/98, 41342/98, 41343/98 et 41344/98. 13/02/2003 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-65493> (дата звернення: 08.01.2024).

⁸ Оскільки ст. 17 стосується держав, слово «держава» обов'язково вживається щодо держав – членів Конвенції (див.: *Bîrsan c. Roumanie*. Décision. Requête no 79917/13. 02/02/2016 //

встановлює, що державам-учасникам забороняється обмежувати права і свободи людини, посилаючись на будь-яке з її положень¹. На статтю 17 Конвенції посилаються для обґрунтування тверджень про те, що держава діяла у спосіб, спрямований на обмеження або ліквідацію прав і свобод, викладених у ній, або запровадження більших обмежень щодо прав і свобод, ніж ті, що передбачені Конвенцією². Сьогодні жодна держава не була притягнута до відповідальності, спираючись на ці підстави.

У деяких справах, що розглядалися, ЄСПЛ, посилаючись на свої висновки щодо матеріальних положень Конвенції, не вважав за доцільне проводити перевірку зловживання правом³. Насправді, для того, щоб виникла підстава для перевірки випадку зловживання правом, справа, яка розглядається, не має обмежуватися твердженнями про порушення інших положень Конвенції та Протоколу до неї⁴. В інших випадках ЄСПЛ, розглядаючи справи, може відхиляти ці скарги через відсутність доказів того, що держава-відповідач навмисно прагнула знищити або обмежити будь-яке з прав, на які посилався заявник, обмежити будь-яке із цих прав більшою мірою, ніж це передбачено Конвенцією⁵. Водночас слід зве-

рнути увагу на ту обставину, що ЄСПЛ, зокрема, не бере до уваги зловживання правом в разі перевірки державними органами оскаржуваних заходів Конвенції⁶. У справі «Мозер проти Республіки Молдова та Росії»⁷ заявник скаржився на порушення ст. 17 Конвенції двома державами-відповідачами через їхню нібито толерантність до незаконного режиму, встановленого в самопроголошеній Придністровській Молдавській Республіці, який, на його думку, не визнавав жодного з прав, закріплених у Конвенції. ЄСПЛ постановив, що скарга не підпадає під дію ст. 17 Конвенції⁸.

У справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства»⁹ заявник – пацієнт, який страждає на психічний розлад, був змушений витримувати суворіший режим спеціальної психіатричної лікарні на 19 місяців довше, ніж того вимагав стан його психічного здоров'я, через затримку з переведенням його до звичайної

HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161236> (дата звернення: 08.01.2024).

¹ *Bîrsan c. Roumanie*. Décision. Requête no 79917/13. 02/02/2016 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161236> (дата звернення: 08.01.2024).

² *Affaire Mozer c. République de Moldova et Russie*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 11138/10. 23/02/2016 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161263> (дата звернення: 08.01.2024).

³ *Affaire Engel et Autres c. Pays-Bas*. Arrêt (au principal). Requête no 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72. 08/06/1976 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62037> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Sporrang et Lönnroth c. Suède*. Arrêt (au principal). Requête no 7151/75; 7152/75. 23/09/1982 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62136> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Ulusoy et Autres c. Turquie*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 34797/03. 03/05/2007 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-80462> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴ *Maggio v. Italy*. Decision (Partial). Applications nos. 46286/09, 52851/08, 53727/08, 54486/08 and 56001/08. 08/06/2010 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99632> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵ *Bîrsan c. Roumanie*. Décision. Requête no 79917/13. 02/02/2016 // HUDOC : сайт. URL:

<https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161236> (дата звернення: 08.01.2024); *Seurot contre la France*. Décision. de la requête no 57383/00. 18/05/2004 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-45005> (дата звернення: 08.01.2024); *Preda et Dardari c. Italie*. Décision. des requêtes nos. 28160/95 et 28382/95. 23/02/1999 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-30175> (дата звернення: 08.01.2024).

⁶ *Mărgărit and Others v. Romania*. Décision. Application no. 17500/15. 01/10/2019 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-198312> (дата звернення: 08.01.2024); *Aei Investment Industry S.R.L. and Others v. Romania*. Décision. Application no. 17910/15. 11/02/2020 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-201788> (дата звернення: 08.01.2024).

⁷ *Affaire Mozer c. République de Moldova et Russie*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 11138/10. 23/02/2016 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161263> (дата звернення: 08.01.2024).

⁸ Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of abuse of rights (updated on 31 August 2022) // European Court of Human Rights : сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_17_ENG (дата звернення: 08.01.2024); Посібник зі статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заборона зловживання правами (станом на 31.03.2019) // European Court of Human Rights : сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_17_UKR (дата звернення: 08.01.2024).

⁹ *Affaire Ashingdane c. Royaume-Uni*. Arrêt (au principal). Requête no 8225/78. 28/05/1985 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61983> (дата звернення: 08.01.2024).

психіатричної лікарні. Оскільки місце і спосіб його тримання у спеціальній лікарні із суворим режимом продовжували відповідати «звичайному утриманню особи, яка страждає на психічний розлад», ЄСПЛ не виносив рішення з питання про місце та спосіб його тримання у спеціальній лікарні із суворим режимом. ЄСПЛ не вважав, що було порушено ст. 17 Конвенції або що право заявника на свободу та особисту недоторканність було піддано більшим обмеженням, ніж ті, що передбачені підп. «е» п. 1 ст. 5 Конвенції.

Мета застосування ЄСПЛ ст. 17 Конвенції, оскільки вона стосується груп або окремих осіб, полягає в тому, щоб перешкодити їм виводити з Конвенції право, яке дозволило б їм займатися будь-якою діяльністю, спрямованою на обмеження або ліквідацію будь-яких прав і свобод, викладених у Конвенції¹.

Якщо заявник, по суті, намагається покласти на матеріальні норми Конвенції, щоб вивести з нього будь-яке право на вчинення дії, спрямованої на обмеження прав чи свобод, визнаних у Конвенції, ЄСПЛ застосовує ст. 17 Конвенції та відхиляє його скаргу на підставі несумісності *ratione materiae* з положеннями Конвенції на підставі пунктів 3 і 4 ст. 35².

ЄСПЛ може застосувати ст. 17 Конвенції за власною ініціативою і визнати заяву неприйнятною *de plano*³. Якщо заяву було передано

уряду-відповідачу, ЄСПЛ утримується від розгляду питання про її безпосереднє застосування не тому, що він міг заперечувати відповідно до ст. 17 Конвенції, а тому, що він не зробив заперечення за ст. 17 Конвенції⁴.

Застосування ЄСПЛ ст. 17 Конвенції має й негативні наслідки⁵. Зокрема, це призводить до перешкоджання здійсненню договірного права, яке заявник намагається відстояти, подаючи позов до ЄСПЛ⁶.

Слід зауважити, що зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ автоматично призводить до відхилення скарги і втрати захисту з боку Конвенції⁷. Тобто суб'єкти, які при зверненні зловживають правом, дія якого спрямована на обмеження прав і свобод, виводиться з-під захисту відповідного положення Конвенції⁸.

175941 (дата звернення: 08.01.2024); *Witzsch v. Germany*. Décision. Application no. 7485/03. 13/12/2005 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72786> (дата звернення: 08.01.2024); *Roj TV A/S v. Denmark*. Décision. Application no. 24683/14. 17/04/2018 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-183289> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴ *Case of Romanov v. Ukraine*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Application no. 63782/11. 16/07/2020 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-203559> (дата звернення: 08.01.2024).

⁵ *Affaire Lawless c. Irlande (No 3)*. Arrêt (au principal). Requête no 332/57. 01/07/1961 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62076> (дата звернення: 08.01.2024).

⁶ *Affaire Perinçek c. Suisse*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 27510/08. 15/10/2015 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-158216> (дата звернення: 08.01.2024); *Lilliendahl v. Iceland*. Décision. Application no. 29297/18. 12/05/2020 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-203199> (дата звернення: 08.01.2024).

⁷ *Affaire Bingöl c. Turquie*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 36141/04. 22/06/2010 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-99601> (дата звернення: 08.01.2024).

⁸ Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of abuse of rights (updated on 31 August 2022) // European Court of Human Rights : сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_17_ENG (дата звернення: 08.01.2024); Посібник зі статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заборона зловживання правами (станом на 31.03.2019) // European Court of Human Rights : сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_17_UK

¹ *Affaire Lawless c. Irlande (No 3)*. Arrêt (au principal). Requête no 332/57. 01/07/1961 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62076> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Orban et Autres c. France*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 20985/05. 15/01/2009 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-90662> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Paksas c. Lituanie*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requête no 34932/04. 06/01/2011 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-102618> (дата звернення: 08.01.2024); *Affaire Ayoub et Autres c. France*. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Requêtes nos 77400/14. 08/10/2020 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-204822> (дата звернення: 08.01.2024).

² *Belkacem c. Belgique*. Décision. Requête no 34367/14. 27/06/2017 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-175941> (дата звернення: 08.01.2024).

³ *Norwood c. Royaume-Uni*. Décision. 23131/03. 16/11/2004 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-112858> (дата звернення: 08.01.2024); *Belkacem c. Belgique*. Décision. Requête no 34367/14. 27/06/2017 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-175941>

У разі виявлення зловживання правом при зверненні до ЄСПЛ особа не позбавляється захисту, що гарантований Конвенцією. Цій особі лише забороняється вчиняти дії, спрямовані на обмеження прав і свобод інших людей¹.

У певному сенсі ЄСПЛ використовує обмеження щодо зловживання правом у доволі обмежених випадках: цей принцип застосовується лише щодо загроз демократичній системі і лише тією мірою, яка є суворо пропорційною серйозності та тривалості загрози².

Зазвичай ЄСПЛ намагається не виносити рішення, що виходить за межі справи. Таким чином, коли він виносить рішення щодо застосування ст. 17 Конвенції, то систематично виключає будь-які прояви заборонених цілей, які, хоча і пов'язані з фактами справи або навіть супутні їм, не підпадають під його сферу дії. Справа «Іфандієв проти Болгарії»³ ілюструє цей принцип: позивача було притягнуто до цивільної відповідальності після того, як він опублікував два фактичних твердження у своїй книзі «Тінь Сіону» («L'ombre de Sion»), в яких він звинуватив профспілкового лідера в тому, що той є масоном і комуністом, а також у зв'язках із колишніми спецслужбами. Уряд стверджував, що книга, про яку йдеться, пропагує антисемітські погляди і вимоги, котрі були предметом звернення заявника до ЄСПЛ, і слід розглядати в загальному контексті праць заявника. Однак ЄСПЛ не погодився із цим аргументом, зазначивши, що твердження Уряду щодо ст. 17 Конвенції не стосувалися «висловлювань, що оспорювались», тобто тих, за які відповідач може нести цивільну відповідальність. ЄСПЛ відмовився застосовувати ст. 17 і встановив порушення ст. 10 Конвенції, оскільки сума відшкодування, присуджена профспілковому лідеру, була явно непропорційною⁴.

www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_17_UKR (дата звернення: 08.01.2024).

¹ Lawless v. Ireland. Rapport (31). Application no. 332/57. 19/12/1959 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73438> (дата звернення: 08.01.2024).

² De Becker contre la Belgique. Rapport (31). Application no. 214/56. 08/01/1960 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73711> (дата звернення: 08.01.2024).

³ Affaire Ifandiev c. Bulgarie. Arrêt (au principal et satisfaction équitable). Application no. 14904/11. 18/04/2019 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-192788> (дата звернення: 08.01.2024).

⁴ Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of abuse

Ofже, слід констатувати, що проблематика зловживання правом у роботі ЄСПЛ є актуальною та комплексною темою. Порушення правил і процедур, відхилення від основних принципів справедливості можуть призводити до суттєвих негативних наслідків для забезпечення прав і свобод громадян.

ВИСНОВКИ. Необхідно наголосити на важливості дотримання стандартів справедливості та правової відповідальності, які мають забезпечувати об'єктивність і юридичну чистоту рішень суду. Водночас важливо розглянути проблеми зловживання правом у контексті постійного вдосконалення правової системи та процедур ЄСПЛ. Так, він докладає значних зусиль у розгляді питань зловживання правом, аналізуючи його основні сторони, які визначаються в контексті Конвенції: а) суперечність букві та духу Конвенції (ЄСПЛ досліджує випадки, в яких дії суб'єктів провадження можуть суперечити як букві, так і духу Конвенції); б) несумісність із демократією та/або іншими основоположними цінностями Конвенції (ЄСПЛ розглядає ситуації, де дії держави-відповідача можуть бути визнані несумісними з принципами демократії та основоположними цінностями, закріпленими в Конвенції. Це включає захист основних прав та забезпечення розвиненої правової системи); в) суперечність визнанням у Конвенції правам і свободам (ЄСПЛ також звертає увагу на те, як здійснення заходів державою-відповідачем може суперечити визнанням у Конвенції правам і свободам. Це включає ретельний аналіз порушень конкретних прав осіб і можливих обмежень, які можуть бути виправданими в конкретних обставинах). Розглядаючи зловживання правом із цих ракурсів, ЄСПЛ сприяє забезпеченню консистентності та ефективності механізму захисту прав людини в Європі, а також сприяє дотриманню стандартів, закладених у Конвенції.

Слід зауважити, що при зверненні до ЄСПЛ варто брати до уваги ту обставину, що відсутність доказів навмисного порушення прав може бути однією з ключових причин,

of rights (updated on 31 August 2022) // European Court of Human Rights : сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_17_ENG (дата звернення: 08.01.2024); Посібник зі статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заборона зловживання правами (станом на 31.03.2019) // European Court of Human Rights : сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_17_UKR (дата звернення: 08.01.2024).

через яку він відхиляє скарги. ЄСПЛ встановлює високі стандарти доведення порушень прав та свобод, і відсутність достатніх доказів може стати підставою для відхилення скарги. Зокрема, якщо відсутні докази того, що держава-відповідач мала навмисний намір знищити чи обмежити певні права, ЄСПЛ може визнати, що не встановлено достатньо вагомих або переконливих обставин для подальшого розгляду справи і звинуватити особу-заявника у зловживанні правом. Це свідчить про те, що ЄСПЛ ретельно аналізує докази та вимагає від заявників переконливих аргументів для підтримки їхніх скарг.

Важливо також враховувати, що ЄСПЛ зазвичай діє як остання інстанція для оскарження порушень прав людини, і скарга може бути відхилена не лише через відсутність доказів навмисного порушення прав, а й через інші обставини, такі як не вичерпання всіх національних засобів правового захисту чи несумісність скарги з чинними нормами Конвенції.

Стаття 17 Конвенції визначається як застереження проти зловживання правами, передбаченими самою Конвенцією, з метою виведення з її захисту осіб чи груп осіб, які намагаються використовувати свободи та права, гарантовані нею, з метою знищення чи обмеження інших прав і свобод, які визнаються в ній. Мета застосування ст. 17 Конвенції полягає в тому, щоб уникнути того, щоб групи або окремі особи використовували права та свободи, гарантовані Конвенцією, для здійснення діяльності, спрямованої на обмеження чи ліквідацію інших прав і свобод, що закріплені в Конвенції. Інакше кажучи, ст. 17 Конвенції є засобом уникнення зловживання правами для досягнення таких неправомірних цілей, як ліквідація чи обмеження прав і свобод інших осіб. Ця стаття визначає межі використання прав та свобод, нагадуючи, що їх використання не повинно ставати інструментом для порушення інших прав, гарантованих Конвенцією.

Також варто зважати на ту обставину, що ЄСПЛ може застосовувати ст. 17 Конвенції за власною ініціативою, навіть без прямого клопотання сторін у справі. Це означає, що він може визнати заяву або скаргу неприйнятною *de plano* в разі, якщо вважає, що саме застосування цієї статті є виправданим. Стаття 17 Конвенції є свого роду захисним механізмом, спрямованим на уникнення зловживань правами та свободами, закріпленими в Конвенції. Якщо ЄСПЛ вважає, що сторони або оскаржувана діяльність використовують права відпо-

відно до Конвенції з метою, яка суперечить її цілям чи принципам, він може самостійно застосувати ст. 17 і визнати заяву неприйнятною. Крім того, ЄСПЛ може відхилити скаргу на підставі несумісності *ratione materiae*, що означає невідповідність предмета скарги визначеним Конвенцією матеріальним нормам. Це може включати ситуації, коли скарга не підпадає під захист конкретних прав та свобод, визнаних Конвенцією, або коли вона стосується питань, які виходять за межі компетенції суду.

Водночас слід зважати, що застосування ЄСПЛ ст. 17 Конвенції може мати й негативні наслідки. Ця стаття, яка передбачає застереження проти зловживання правами, визначеними самою Конвенцією, має свої обмеження та може породжувати питання щодо балансу між захистом прав і запобіганням їхньому зловживанню. Негативні наслідки застосування ст. 17 можуть включати:

- потенційне обмеження прав та свобод (застосування цієї статті може призвести до обмеження прав і свобод певних осіб чи груп на підставі побоювань, що вони можуть зловживати своїми правами. Це може становити загрозу для принципу недоторканності прав і свобод кожного індивіда);

- спроби використання ст. 17 Конвенції для політичних цілей (іноді вона може бути застосована з певним ступенем суб'єктивності, і існує ризик, що вона може використовуватися для політичних цілей чи обмеження діяльності конкретних груп);

- спірні випадки і тлумачення (застосування ст. 17 може породжувати спірні випадки тлумачення, оскільки визначення «зловживання правами» може розглядатися як суб'єктивне і різнитися залежно від конкретних обставин справи).

Важливо, щоб застосування ст. 17 Конвенції відбувалося з обов'язковим дотриманням принципів справедливості, прозорості та врахування індивідуальних прав і свобод. Забезпечення балансу між захистом прав і запобіганням зловживання є важливим завданням для ефективної роботи ЄСПЛ. Вирішення цієї проблеми потребує спільних зусиль від держав і самого ЄСПЛ, що спрямовані на розвиток ефективних механізмів контролю та запобігання можливим зловживанням. Також важливо наголосити на необхідності створення високого рівня прозорості та відкритості в роботі ЄСПЛ, щоб забезпечити довіру громадськості і сторін у справі до правосуддя.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андрушко О. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnadpcurn_2017_1_6.pdf (дата звернення: 08.01.2024).
2. Гладкий С. О. *Методологія та організація наукових досліджень : навч.-метод. посіб.* Полтава : ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ», 2016. 240 с.
3. Данилець Л. В. Зловживання цивільними процесуальними правами в аспекті практики Європейського суду з прав людини // *Захист прав людини у цивільному судочинстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 17 груд. 2021 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої ; уклад.: І. С. Апалькова, О. В. Сатановська.* Одеса : Фенікс, 2021. С. 96–99.
4. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.06>.
5. Костицький М. В. *Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13.
6. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 23–35.
7. Рогач О. Я. *Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія.* Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.
8. Сибірна Р. І. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *Право.UA*. 2021. № 3. С. 28–34. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2021.3.5>.
9. Тимошенко О. А. Інститут неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 105–110. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.18>.
10. Федоренко В. Л. *Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : наук. доп.* Київ : Київ. регіон. центр, 2015. 64 с.
11. Черняк Є. В. *Методологічні принципи конституційно-правового дослідження інституту охорони Конституції як елементу системи сучасного конституційного права України. Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 92–98. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.14>.
12. Cueto-Rua J. Abuse of Rights. *Louisiana Law Review*. 1975. Vol. 35, No. 3. Pp. 965–1013.
13. El Far A. Abuse of Rights in International Arbitration : Doctoral dissertation. London, 2018. 364 p. URL: https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/44689/Elfar_A_PhD_final_04092018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 08.01.2024).
14. Perillo J. Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept. *Pacific Law Journal*. 1995. Vol. 27. Pp. 38–97.
15. Rowan S. Abuse of Rights in English Contract Law: Hidden in Plain Sight? *The Modern Law Review Limited*. 2021. Vol. 84, Iss. 5. Pp. 1066–1092. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2230.12647>.
16. Sganga C., Scalzini S. From Abuse of Right to European Copyright Misuse: A New Doctrine for EU Copyright Law. *International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2017. Vol. 48, Iss. 4. Pp. 405–435.
17. Yiannopoulos A. N. Civil Liability for Abuse of Right: Something Old, Something New... *Louisiana Law Review*. 1994. Vol. 54, No. 5. Pp. 1173–1197.

Надійшла до редакції: 11.01.2024

Прийнята до опублікування: 17.03.2024

REFERENCES

1. Andrushko, O. (2017). Abuse of right in a criminal trial as founding of legal responsibility. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Legal Sciences*, 1. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnadpcurn_2017_1_6.pdf.
2. Cherniak, Ie. V. (2019). Methodological principles of constitutional legal research of the protection of the Constitution institute as an element of the modern constitutional law of Ukraine system. *Law Review of Kyiv University of Law*, 4, 92–98. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.14>.
3. Cueto-Rua, J. (1975). Abuse of Rights. *Louisiana Law Review*, 35(3), 965–1013.
4. Danylets, L. V. (2021, December 17). *Abuse of civil procedural rights in the aspect of the practice of the European Court of Human Rights* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference “Protection of human rights in civil proceedings”, Odessa, Ukraine.
5. El Far, A. (2018). *Abuse of Rights in International Arbitration* [Doctoral dissertation, School of International Arbitration Queen Mary University of London]. https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/44689/Elfar_A_PhD_final_04092018.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

6. Fedorenko, V. L. (2015). *Methodology of modern constitutional and legal research in Ukraine*. Kyiv Regional Centre.
7. Hladkyi, S. O. (2016). *Methodology and organisation of scientific research*. PUET.
8. Karnaukh, B. (2020). Abuse of right and its legal consequences. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 31–36. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.06>.
9. Kostytskyi, M. V. (2014). Logic as a methodology of scientific knowledge (in particular in jurisprudence). *Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1, 3–13.
10. Perillo, J. (1995). Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept. *Pacific Law Journal*, 27, 38–97.
11. Rieznikova, V. V. (2013). Abuse of Law: Concept and Signs. *University Scientific Notes*, 1(45), 23–35.
12. Rohach, O. Ya. (2011). *Abuse of law: a theoretical and legal study*. Lira.
13. Rowan, S. (2021). Abuse of Rights in English Contract Law: Hidden in Plain Sight? *The Modern Law Review Limited*, 84(5), 1066–1092. <https://doi.org/10.1111/1468-2230.12647>.
14. Sganga, C., & Scalzini, S. (2017). From Abuse of Right to European Copyright Misuse: A New Doctrine for EU Copyright Law. *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 48(4), 405–435.
15. Sybirna, R. I. (2021). Modern approaches to scientific research in jurisdiction. *Law.UA*, 3, 28–34. <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2021.3.5>.
16. Tymoshenko, O. A. (2022). Institute of the inadmissibility of abuse of procedural rights in civil proceedings through the prism of the practice of the European Court of Human Rights. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 6, 105–110. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.18>.
17. Yiannopoulos, A. N. (1994). Civil Liability for Abuse of Right: Something Old, Something New... *Louisiana Law Review*, 54(5), 1173–1197.

Received the editorial office: 11 January 2024

Accepted for publication: 17 March 2024

VIKTOR VIKTOROVYCH LAZARIEV,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Theory and History of State and Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>,
e-mail: judge2101@gmail.com;*

IHOR ALBERTOVYCH LOHVYENKO,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs
Department of Theory and History of State and Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>,
e-mail: igor_logv@ukr.net*

PROBLEMS OF ABUSE OF LAW WHEN APPLYING TO THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article focuses on the fact that abuse of law is not only an urgent problem of modern legal science, but also one of the most complex and important issues to be addressed. This phenomenon is becoming aggressive and global, negatively affecting the processes of democratisation and consolidation of statehood. The prevalence of cases of abuse of law can slow down the development of society, violating the acquired norms and values. It is important to understand that achieving stability in social relations and their further development is impossible without taking into account the specifics of this legal phenomenon. Abuse of law not only violates the basic principles of law, but also poses a significant threat to the development of the rule of law and the determination of its future course.

The particularities of the use of the term “abuse” in international law are determined. It is noted that the European Court of Human Rights considers that this concept should be understood in its ordinary meaning, namely, as the fact of exercise of a right by a subject of law outside its intended purpose in a manner which causes prejudicial damage. The author identifies the approaches to understanding the abuse of law which are used by the European Court of Human Rights in its work.

It is noted that in addition to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the provisions defining the basis for preventing abuse of law at the international (supranational) level are also contained in the International Covenant on Civil and Political Rights, the American Convention on Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

The author examines a number of judgments of the European Court of Human Rights in which cases of abuse of law occurred. The author defines the role of the state in cases of abuse of law. The main features inherent in the abuse of law are outlined. Attention is paid to the fact that in addition to the positive components of preventing abuse of law, this activity also has negative consequences.

The importance of preventing abuse of law is emphasised, subject to the obligatory observance of the principles of fairness, transparency and consideration of individual rights and freedoms of subjects. Ensuring a balance between the protection of rights and prevention of their abuse is an important task for the effective work of the European Court of Human Rights.

Key words: *human rights, European Court of Human Rights, abuse of law, rights, freedoms, democratic society, state, restrictions.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Лазарєв В. В., Логвиненко І. А. Проблематика зловживання правом при зверненні до Європейського суду з прав людини. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 42–52. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.04>.

Citation (APA): Lazariiev, V. V., & Lohvynenko, I. A. (2024). Problems of abuse of law when applying to the European Court of Human Rights. *Law and Safety*, 1(92), 42–52. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.04>

УДК 343.132

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.05>

ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ ДРОЗДОВ,

*доктор юридичних наук, професор, адвокат,
заслужений юрист України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
кафедра кримінального процесу;*

 <https://orcid.org/0000-0003-1364-1272>,
e-mail: drozdov.am1978@gmail.com;

НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА ГЛИНСЬКА,

*доктор юридичних наук,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України,
відділ дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою;*

 <https://orcid.org/0000-0001-5835-3798>,
e-mail: nataglynska@gmail.com;

ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА БАСИСТА,

*доктор юридичних наук, професор,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та криміналістики;*

 <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>,
e-mail: basysta-i@ukr.net

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПОВЕРНЕННЯ СУДОМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА ПРОКУРОРУ

У статті проаналізовано ті кримінальні процесуальні наслідки, які відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України матимуть місце в разі повернення судом прокурору обвинувального акта. На підставі порівняння положень Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року та чинного Кримінального процесуального кодексу України виявлено, що сучасні наслідки повернення обвинувального акта судом є відмінними від тих, які існували при поверненні за постановою судді справи на додаткове розслідування в порядку ст. 246 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року. Аргументовано, що не варто робити практичних спроб, всупереч положенням чинного Кримінального процесуального кодексу України, нав'язати наявній (хоча і не досконалій) процесуальній процедурі з усунення прокурором недоліків обвинувального акта не притаманних їй рис додаткового розслідування.

Встановлено, що повернення прокурору обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру у зв'язку з тим, що вони не відповідають вимогам п. 3 ч. 3 ст. 314 Кримінального процесуального кодексу України, не відновлюють досудове розслідування, як і не відновлюють перебіг його строку. Доведено, що після повернення прокурору вказаних процесуальних документів сторона обвинувачення має діяти без невиправданих затримок і не повинна проводити нові слідчі (розшукові) дії або інші дії, пов'язані зі збиранням доказів. Таке повернення не виключає можливості вчинення прокурором окремих процесуальних дій, які мають організаційний характер або є необхідними для забезпечення виконання ухвали суду та виправлення недоліків обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Аргументовано, що прокурор не може, зловживаючи правами (повноваженнями), тобто всупереч обсягу та порядку реалізації ним дискреційних повноважень, використовувати повернення названих документів для фактичного продовження досудового розслідування та усунення його недоліків. Резюмовано, що за протилежного розвитку подій, через учинення прокурором кримінального процесуального правопорушення, виникнуть підстави для настання кримінальних процесуальних наслідків, наприклад визнання судом доказів недопустимими, або тих, що передбачені п. 10 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне провадження, Європейський суд з прав людини, відновлення досудового розслідування, перебіг строку досудового розслідування, процесуальні дії, розумні строки, недоліки обвинувального акта.

Оригінальна стаття

ВСТУП. На розгляді об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС) перебуває касаційна скарга прокурора, який брав участь у розгляді кримінального провадження в суді апеляційної інстанції на ухвалу Київського апеляційного суду від 16 лютого 2023 року. Ухвалою районного суду м. Києва від 9 листопада 2022 року кримінальне провадження закрито на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)¹. Ухвалою Київського апеляційного суду від 16 лютого 2023 року апеляційну скаргу прокурора залишено без задоволення, а ухвалу суду першої інстанції – без змін². У касаційній скарзі прокурор, посилаючись на істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, просить скасувати ухвалу апеляційного суду і призначити новий розгляд у суді апеляційної інстанції. В обґрунтування своїх вимог він зауважує, що апеляційний суд помилково погодився з висновком суду першої інстанції про те, що на час звернення прокурора зі зміненним обвинувальним актом до суду закінчилися строки досудового розслідування, визначені ст. 219 КПК України, а тому його висновки про законність закриття кримінального провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України не ґрунтуються на законі. Прокурор зазначає, що після першого направлення обвинувального акта до суду в межах строку, визначеного у ст. 219 КПК України, перебіг строку досудового розслідування припинився, оскільки досудове розслідування вже було закінчено і після цього зазначений строк уже не має обраховуватись, незалежно від того, скільки разів суд повертав прокурору обвинувальний акт. Він вважає, що період між поверненням обвинувального акта й направленням до суду нового обвинувального акта не входить до строку досудового розслідування. Ухвалою колегії суддів Третьюї судової палати ККС ВС від 6 листопада 2023 року мате-

ріали провадження за вказаною касаційною скаргою прокурора на підставі ч. 2 ст. 434-1 КПК України було передано на розгляд об'єднаної палати ККС ВС³. Членам Науково-консультативної ради при Верховному Суді (далі – НКР при ВС) 19 грудня 2023 року було направлено відповідне звернення для підготовки наукових висновків⁴. Аргументами з власного наукового висновку⁵ спробуємо поділитися на сторінках цієї публікації.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У перебігу цього наукового пошуку ми поставили собі за мету перелічити та проаналізувати ті кримінальні процесуальні наслідки, які матимуть місце згідно з чинним КПК України в разі повернення судом прокурору обвинувального акта, а також спрогнозувати ймовірні процесуальні порушення та наявні процесуальні санкції за них. Перед нами постало завдання дати відповіді на питання щодо таких складових задекларованої дилеми, як-от: чи варто вести мову про ймовірність відновлення досудового розслідування та, відповідно, перебігу його строку в разі повернення судом обвинувального акта прокурору; чи вправі прокурор провадити слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії в період усунення недоліків обвинувального акта, з якою метою така активність ним може бути реалізована та протягом якого періоду часу; за якої ситуації та за

³ Ухвала колегії суддів Третьюї судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.11.2023 : справа № 753/25892/21, провадження № 51-3076км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114994300> (дата звернення: 18.01.2024).

⁴ Звернення судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді від 19.12.2023 у справі № 753/25892/21 (провадження № 51-3076км23) із реєстр. номером Верховного Суду 495/0/26-23. 5 с.

⁵ Спільний науковий висновок членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді докторів юридичних наук, професорів Олександра Дроздова, Наталії Глинської, Ірини Басистої «Щодо кримінальних процесуальних наслідків повернення судом обвинувального акта прокурору» на виконання звернення судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді від 19.12.2023 у справі № 753/25892/21 (провадження № 51-3076км23) із реєстр. номером Верховного Суду 495/0/26-23. 17 с.

¹ Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 09.11.2022 : справа № 753/25892/21, провадження № 1-кп/753/921/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107195422> (дата звернення: 18.01.2024).

² Ухвала Київського апеляційного суду від 16.02.2023 : справа № 753/25892/21, провадження № 11-кп/824/783/2023 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109163616> (дата звернення: 18.01.2024).

яких умов можна вести мову про порушення розумного строку повторного направлення обвинувального акта до суду та які негативні кримінальні процесуальні наслідки цього¹?

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Правовим дискурсом встановлено, що глобально в центрі задекларованої проблематики перебуває ідея вдосконалення наявних правових механізмів із метою забезпечення громадян від порушень їх прав під час кримінального провадження і розпочинати слід із підвалин кримінальної процесуальної політики (Shepitko, 2020), вдаючись до імплементації на рівні апарату (Nadybska et al., 2020); гостро стоїть і аспект запровадження гуманних підходів, поваги до людської гідності, використання підходу розумних строків у спеціальних стандартах (Kryklyvets et al., 2021). Адаптація права дещо «відстає» від «мінливих суспільних обставин, що, відповідно, призводить до проблем у правовому захисті» (Panov, Kharytonov, Haltsova, 2021, р. 249), а унормування процесуальної діяльності в перебігу окремих стадій кримінального процесу, на жаль, не є винятком із вказаного невтішного стану справ.

Використання порівняльного методу, аналізу та синтезу дозволило констатувати, що у практичній діяльності з розслідування та судового розгляду існує значна кількість таких дилем, які в разі неправильного «розвороту» процесуальної думки торують і торуватимуть шлях до порушень конвенційних прав, а цьому слід завчасно запобігати (Shevchuk et al., 2023). Серед них виокремлено проблематику процесуальних наслідків повернення обвинувального акта судом та ймовірних процесуальних порушень у перебігу цього періоду. Застосування цих самих методів також сприяло аргументуванню, що окреслені процесуальні наслідки є відмінними від тих, які існували при поверненні за постановою судді справи на додаткове розслідування в порядку ст. 246 КПК України 1960 року. Методи формальної логіки привели до розуміння такої ймовірності, що своїми діями, всупереч положенням КПК України, прокурор може фактично відновити досудове розслідування, але такий стан справ варто розцінювати як процесуальне порушення, яке спричиняє відповідні негативні

процесуальні наслідки. Моделювання та формулювання ймовірних підстав для порушення розумного строку повторного направлення обвинувального акта до суду вдалося завдяки прогнозуванню, а застосовані індукція та дедукція воліли переконати нас у тому, що наведене не створює правових підстав для ухвалення в цей проміжок часу рішення про продовження строків досудового розслідування, і як результат сформована у цей період доказова база буде недопустимою.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Відповідаючи на питання щодо наявного стану судової практики в цій царині, зауважимо, що в ухвалі об'єднаної палати ККС ВС² зазначені такі підстави для передачі матеріалів провадження на розгляд об'єднаної палати:

– необхідність відступити від висновків щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладених у постановках Верховного Суду, а саме колегій суддів Першої судової палати від 18 жовтня 2022 року у справі № 753/6486/21 (провадження № 51-5845км21)³ і від 8 листопада 2022 року у справі № 636/336/21 (провадження № 51-5720км21)⁴ та колегій суддів Третьої судової палати від 26 жовтня 2022 року у справі № 686/10785/16-к (провадження № 51-1321км22)⁵ і від 7 грудня

² Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.11.2023 : справа № 753/25892/21, провадження № 51-3076км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114994300> (дата звернення: 18.01.2024).

³ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18.10.2022 : справа № 753/6486/21, провадження № 51-5845км21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940481> (дата звернення: 18.01.2024).

⁴ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08.11.2022 : справа № 636/336/21, провадження № 51-5720км21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251728> (дата звернення: 18.01.2024).

⁵ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.10.2022 : справа № 686/10785/16-к, провадження № 51-1321км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107023962> (дата звернення: 18.01.2024).

¹ Звернення судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді від 19.12.2023 у справі № 753/25892/21 (провадження № 51-3076км23) із реєстр. номером Верховного Суду 495/0/26-23. 5 с.

2022 року у справі № 681/1033/20 (провадження № 51-717км22)¹;

– необхідність забезпечення єдиної правозастосовної практики та формування висновку щодо застосування норми права. Тут принагідно згадаємо, що, як зазначає Консультативна рада європейських суддів у своєму Висновку № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону, забезпечення послідовного та єдиного застосування законів, а також заохочення розвитку права через судову практику є насамперед повноваженням верховного суду (VIII)².

Так, колегія суддів Третньої судової палати ККС ВС під час підготовки до передачі цього кримінального провадження на розгляд об'єднаної палати проаналізувала наявну практику ККС ВС та зазначила, що наведені в його судових рішеннях висновки здебільшого ґрунтуються на категоричному твердженні про неможливість вчинення стороною обвинувачення жодних процесуальних дій, крім виправлення недоліків самого обвинувального акта.

Зокрема, у постановах від 26 жовтня 2022 року у справі № 686/10785/16-к (провадження № 51-1321км22)³, від 7 грудня 2022 року у справі № 681/1033/20 (провадження № 51-717км22)⁴ колегії суддів Третньої судової палати зазначили: «у разі повернення обвинуваль-

ного акта, який не відповідає вимогам КПК, повноваження прокурора обмежені лише усуненням недоліків цього обвинувального акта» (курсив наш. – О. Д.).

У постановах від 18 жовтня 2022 року у справі № 753/6486/21 (провадження № 51-5845км21)⁵ і від 8 листопада 2022 року у справі № 636/336/21 (провадження № 51-5720км21)⁶ колегії суддів Першої судової палати вказали про те, що «...повернення обвинувального акта не може використовуватися стороною обвинувачення для проведення будь-яких процесуальних дій, крім приведення його у відповідність до вимог ст. 291 КПК...» (курсив наш. – О. Д.). Отже, вчинення будь-яких таких дій розцінюється як відновлення досудового розслідування, що спричиняє й відновлення перебігу строку досудового розслідування. Натомість колегія суддів Третньої судової палати ККС ВС не погодилася в цій частині з наведеними та вважає за потрібне від них відступити й пропонує сформулювати висновок про застосування норми права, який наведено в ухвалі від 6 листопада 2023 року⁷.

Спробуємо викласти власні думки щодо означеного висновку та відповідно до поставлених завдань дослідження розділити за такими чотирма блоками.

1. Чи відновлюється перебіг строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта прокурору?

Проведення досудового розслідування в розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Кримінальний процесуальний

¹ Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.12.2022 : справа № 681/1033/20, провадження № 51-717км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834075> (дата звернення: 18.01.2024).

² Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону : від 10.11.2017 (м. Страсбург) // Верховний Суд : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20_UA.pdf (дата звернення: 18.01.2024).

³ Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.10.2022 : справа № 686/10785/16-к, провадження № 51-1321км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107023962> (дата звернення: 18.01.2024).

⁴ Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.12.2022 : справа № 681/1033/20, провадження № 51-717км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834075> (дата звернення: 18.01.2024).

⁵ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18.10.2022 : справа № 753/6486/21, провадження № 51-5845км21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940481> (дата звернення: 18.01.2024).

⁶ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08.11.2022 : справа № 636/336/21, провадження № 51-5720км21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251728> (дата звернення: 18.01.2024).

⁷ Ухвала колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.11.2023 : справа № 753/25892/21, провадження № 51-3076км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114994300> (дата звернення: 18.01.2024).

кодекс України в ч. 3 ст. 28 містить критерії для визначення строків такими¹. Крім того, ст. 6 § 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), котра надає кожній особі право на розгляд справи упродовж розумного строку, у кримінальній процесуальній сфері має на меті забезпечити, щоб обвинувачений не залишався занадто довгий час під тягарем обвинувачення, обґрунтованість якого має бути доведена («Вемхофф проти Німеччини» (*Wemhoff v. Germany*), § 18; «Карт проти Туреччини» (*Kart v. Turkey*), § 68)². Отже, вочевидь, дотримання строків досудового розслідування є невід'ємною складовою такої засади кримінального провадження, як розумні строки. Так само закінчення, вплив певних строків можуть бути підставами для закриття кримінального провадження (Blahuta, Basysta, 2022).

Крім нас, питання строків досудового розслідування досліджували І. Гловюк, Є. Говорун, В. Завтур, О. Музиченко, Г. Тетерятник, Ю. Циганюк, С. Шульгін та ін. Окремі науковці у своїх працях вивчали саме питання перебігу строків досудового розслідування (Дроздов, Дроздова, Шульгін, 2021; Басиста, Благуца, Комісарчук, 2022; Басиста, 2022; Басиста, 2023). Відповідно до тлумачення, що надає «Вікісловник», слово «перебіг» означає «хід часу (Щось епічне й святкове почувалось у полі, одвічний перебіг часу й величий спокій... Олександр Петрович Довженко; перебіг подій; перебіг хвороби)»³, а перебіг подій означає «послідовний плин, відбування подій, явищ тощо»⁴. Отже, говорячи про перебіг строків досудового розслідування, слід акцентувати на плинності часу, тобто стан руху часу, властивість часу бути гнучким, змінним або текучим.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.01.2024).

² Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Оновлено 31 грудня 2019 року // European Court of Human Rights : сайт. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR (дата звернення: 18.01.2024).

³ Перебіг // Вікісловник : віл. слов. URL: <https://uk.wiktionary.org/wiki/перебіг> (дата звернення: 18.01.2024).

⁴ Перебіг подій // Вікісловник : віл. слов. URL: https://uk.wiktionary.org/wiki/перебіг_подій (дата звернення: 18.01.2024).

Щодо терміна «відновлення» в аспекті, який нас цікавить, то він використовується в КПК України здебільшого в контексті відновлення досудового розслідування (ч. 5 ст. 219, ст. 282) та відновлення кримінального провадження (ст. 515). У вже згадуваній ст. 282 КПК України законодавець чітко висловив своє волевиявлення в частині унормування процедури *відновлення* досудового розслідування та підстав його відновлення (ч. 1)⁵. Натомість чинний КПК України не передбачає та не визначає процедури відновлення досудового розслідування при поверненні обвинувального акта прокурору, як і при поверненні йому клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Також звернімо увагу, що термін поновлення цілком правильно використовується в КПК України саме в контексті поновлення пропущених процесуальних строків (ст. 117), а не щодо поновлення досудового розслідування або поновлення кримінального провадження. Показово, що строк досудового розслідування, що закінчився, *поновленню* не підлягає (ч. 5 ст. 294 КПК України)⁶. До речі, в одинадцятитомному Словнику української мови слово «поновити» означає створювати заново що-небудь знищене, зруйноване, повертати втрачений стан, здійснювати знову яку-небудь припинену дію, продовжувати перерваний процес, стосунки тощо; відновлювати⁷.

Проте, як ми вже пересвідчилися, повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору здійснюється не з метою *відновлення* досудового розслідування, а отже, і не з метою *відновлення* строку досудового розслідування, і тим паче його *поновлення*, якщо такий строк закінчився (пропущений, сплинув).

В іншому ж разі, за умов дії чинного КПК України, ми знову повернемося до вже архаїчних нині правил КПК України 1960 року та без наявних для цього процесуальних підстав у чинному кримінальному процесуальному законі будемо реалізовувати недозволену сьогодні

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.01.2024).

⁶ Там само.

⁷ Поновлювати // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <https://sum.in.ua/s/ponovljuvaty> (дата звернення: 18.01.2024).

процедуру додаткового розслідування, яка регламентувалася ст. 246 КПК України 1960 року (у редакції як 2007, так і 2011 років).

Таким чином, вважаємо, що перебіг строку досудового розслідування після повернення судом обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору ані відновлюється, ані поновлюється.

II. Якими ж є кримінальні процесуальні наслідки повернення обвинувального акта прокурору?

Окремі проблемні питання повернення обвинувального акта прокурору вже були предметом наукових розвідок багатьох дослідників, зокрема О. Глиняного, І. Гловюк, В. Колочин, В. Михайленко, А. Туманянц, С. Шульгіна та ін. Відповідно до ч. 4 ст. 110 КПК України обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК України. Обвинувальний акт має відповідати вимогам, передбаченим ст. 291 КПК України¹, які становлять п'ять груп. Від їх оцінки під час підготовчого судового засідання залежить, яке рішення буде прийняте – про повернення обвинувального акта чи про призначення судового розгляду на його підставі.

Чинний КПК України, скасувавши інститут додаткового розслідування, залишив можливість повернення обвинувального акта прокурору, але вочевидь не з метою надання дозволу на проведення розслідування. Адже унормована за КПК України 1960 року можливість додаткового розслідування неодноразово критикувалася як у доктрині, так і в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) через створені тогочасним національним законодавцем передумови для ймовірних порушень прав людини, зокрема конвенційних. Тому цей інститут і зник із чинного КПК України, власне, через шкідливість він до нього не потрапив. Але ж ми спостерігаємо, що у практичній діяльності є окремі тенденції прояву певних рис архаїчної процедури додаткового розслідування (позиції про можливість

провадження слідчих (розшукових) дій після повернення обвинувального акта прокурору, відновлення досудового розслідування, відновлення строку досудового розслідування після повернення обвинувального акта прокурору тощо) як атавізму, що є неприпустимим.

Визнаємо, що й чинна процедура повернення обвинувального акта прокурору не є досконалою. Слід погодитись із В. Михайленко (2022) в тому, що «...залишаючи відкритим питання про саму необхідність таких приписів у змагальній концепції кримінального провадження, з впевненістю можна стверджувати, що він регламентований неякісно...», що створює великі блоки практичних проблем, вирішення яких вимагає процесуальної еквілібристики, зумовлює невизначеність у правозастосуванні і не сприяє проясненню становища особи, стосовно якої було складено обвинувальний акт, та справедливості кримінального процесу в цілому».

Одним із таких проблемних питань є нормативне не визначення часових меж, які надаються для усунення недоліків обвинувального акта і фактично повторного звернення з ним до суду. У контексті небезпечності нормативної невизначеності строку, протягом якого прокурор має повторно направити до суду обвинувальний акт чи клопотання, що були йому повернуті судом зі стадії підготовчого провадження в порядку ст. 314 КПК України, то слід наголосити про відсутність як вказівок закону, так і обов'язку в суду встановлювати строк, необхідний для усунення порушень. Такий стан справ лише сприяє затягуванню в часі кримінального провадження (Глинська, 2014, с. 459). Тому, як слушно з цього приводу зауважує І. Гловюк (2022, с. 13), низка питань, які розглядалися ККС ВС, розглядаються тепер і торкаються строків досудового розслідування, зумовлені, зокрема, невизначеністю темпоральних питань при поверненні обвинувального акта прокурору.

Цю прогалину спробував подолати свого часу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ своїм листом від 3 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12, де було зазначено, що про повернення обвинувального акта прокурору суд постановляє відповідну ухвалу, якою зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки *протягом визначеного ним розумного строку*, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків². Цей же підхід підтримав ККС ВС у

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.01.2024).

² Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального

вже згадуваній нами постанові від 7 грудня 2022 року, вказавши, що положення КПК України не містять конкретного строку, в який прокурор повинен усунути встановлені судом недоліки обвинувального акта, а тому такі недоліки повинні бути усунуті в межах розумного строку¹.

Наукові розвідки теж містять авторські пропозиції, як бути в такій ситуації. Так, С. Шульгін (2023) за підсумками проведеного дослідження вважає, що єдиною підставою для повернення обвинувального акта прокурору є його невідповідність вимогам КПК України. Усунути ці недоліки повинен виключно прокурор упродовж розумного строку, який не повинен перевищувати трьох днів з дня надходження обвинувального акта прокурору. Повернення обвинувального акта не передбачає поновлення стадії досудового розслідування та відповідно не поновлює її строків і не надає можливості проведення слідчих (розшукових) дій. Загалом, підтримуючи означений підхід зауважимо, що за правилами класифікації у правовій доктрині кримінальних процесуальних строків (Капліна та ін., 2022) строк, протягом якого прокурор має виконати лише ту сукупність відповідних процесуальних дій, яка є суворо необхідною для приведення цього акта у відповідність до вимог КПК України, по суті, є правостановлючим невизначеним строком-періодом, який має бути встановлений уповноваженою посадовою особою, такою як прокурор, з урахуванням засад кримінального провадження, зокрема розумних строків і релевантної практики ЄСПЛ (дискреційні повноваження прокурора повинні мати свої межі, які задано відповідною ухвалою суду та ґрунтуються на вимогах принципу юридичної визначеності, який застосовується не лише щодо сторін провадження, а й до національних судів (*Melnyk v. Ukraine, Diya 97 v.*

Ukraine)²; законодавство повинно забезпечити належний рівень правового захисту від свавільного втручання з боку державних органів (*P.G. and J.H. v. the United Kingdom*)³; законодавство має достатньо чітко визначати межі дискреції, наданої компетентним органам влади, та порядок її реалізації (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom, Hasan and Chaush v. Bulgaria*)⁴.

При цьому цей строк має бути таким, що на виконання ухвали суду відводиться достатньо часу для вчинення прокурором відповідних процесуальних дій без невиправданої затримки та без перешкоджання чи унеможливлення реалізації права на захист. Наведений строк має охоплювати проміжок часу між поверненням обвинувального акта і до звернення до суду з обвинувальним актом, який приведено у відповідність до вимог КПК України. Відповідність такого строку критеріям для визначення розумності строків кримінального провадження, встановленим ст. 28 КПК України та ст. 6 Конвенції з урахуванням релевантної практики ЄСПЛ, зумовлює необхідність обчислення загальної тривалості цього строку, який варто обраховувати послідовно, як про це йдеться у постанові ККС ВС від 12 грудня 2023 року⁵. Тому перш ніж окреслити відповідність критеріям для визначення розумності строків кримінального провадження строку, протягом якого прокурор приводив у відповідність до вимог КПК України обвинувальний акт, який йому було повернуто судом, слід правильно обчислити тривалість цього проміжку часу. Задля цього слід правильно встановити перший та останній дні цього строку: визначення першого й останнього дня строку потрібно обраховувати послідовно. Спершу необхідно визначити день повернення обвинувального акта прокурору. Таким днем є день постановлення відповідної ухвали судом. Надалі потрібно визначити кінцеву дату цього строку. Такою датою є день надходження до суду обвинувального акта, що має підтверджуватися відповідною відміткою

процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12> (дата звернення: 18.01.2024).

¹ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.12.2022 : справа № 681/1033/20, провадження № 51-717км22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107834075> (дата звернення: 18.01.2024).

² Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо застосування принципу юридичної визначеності: окремі аспекти. Київ, 2023. С. 107.

³ Там само. С. 34.

⁴ Там само. С. 96.

⁵ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.12.2023 : справа № 355/942/21, провадження № 51-4343км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/115681055> (дата звернення: 18.01.2024).

суду. І лише тоді, враховуючи положення ст. 115 КПК України, встановити загальну тривалість означеного строку. Далі слід зважати на ті процесуальні дії, які було вчинено прокурором у межах наведеного строку, та їх співвідношення із загальною тривалістю цього строку. Аналізуючи види та зміст процесуальних дій, які було вчинено, слід з'ясувати, чи є вони нагально потрібними для приведення обвинувального акта у відповідність до вимог КПК України, про які йшлося в ухвалі суду. У разі якщо буде встановлено, що тривалий час після повернення обвинувального акта прокурору не вчинялося жодних процесуальних дій, то необхідно з'ясувати, чим були виправдані такі затримки.

Оскільки, як ми вже з'ясували, повернення обвинувального акта прокурору не є відновленням досудового розслідування, тому прокурор не вправі використовувати означену ситуацію задля проведення слідчих (розшукових) дій або інших дій, спрямованих на збирання доказів, ухвалення рішень про продовження строків досудового розслідування тощо.

III. Які процесуальні дії (рішення) може вчинити (прийняти) прокурор у період між поверненням обвинувального акта і до звернення до суду зі зміненням обвинувальним актом?

Відразу зауважимо, що владні повноваження прокурора як гарантована законом міра прийняття рішень і вчинення дій є одним із компетенційних елементів (Лобойко, 2006, с. 25), межі чи обсяг яких, крім недопустимості здійснення невластивих для органу чи посадової особи функцій, втручання в чужий предмет відання, незаконне перебирання владних повноважень іншого органу, встановлюються і процесуальними строками провадження процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень на конкретній стадії провадження.

Постає питання, яким за своєю природою є проміжок часу, протягом якого прокурор відновлює дефектність свого процесуального рішення у зв'язку з імперативними приписами на це суду? Як раніше ми вже висували, такий проміжок часу не є складовим етапом досудового розслідування. Адже одним з юридичних фактів, з яким закон пов'язує завершення стадії досудового розслідування, є направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України)¹. До-

опрацювання ж процесуального рішення прокурором ані відновлює перебіг стадії досудового розслідування, ані поновлює її, так само як і темпоральні її показники. Сутністю інституту повернення обвинувального акта прокурору зі стадії попереднього судового розгляду є певний соціально-правовий компроміс між засадою змагальності й ефективною реалізацією кримінальним провадженням системи завдань, визначених ст. 2 КПК України. Такий компроміс полягає в незастосуванні до сторони обвинувачення процесуальної санкції у вигляді відмови в задоволенні кримінально-правового позову судом через певну дефектність акта обвинувачення, що не може бути усунена під час судового розгляду, втім надання прокурору можливості усунути такі дефекти. Саме для їх усунення і здійснюється повернення обвинувального акта прокурору, що аж ніяк не рівнозначно повторності в її процесуальному значенні. Правові ітерації (повторні проведення тих чи інших процесуальних дій чи навіть цілих проваджень), хоча й іноді є виправданими як складові права на судовий захист, проте з точки зору забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження не є бажаними, оскільки не сприяють вирішенню справи в розумний строк. Саме тому законодавець підходить вкрай виважено до встановлення можливості повернення під час провадження до раніше реалізованих дій, їх перевірки. Ревізіjne начало концептуально оновленого національного процесу відповідає вимозі забезпечення стабільності судових рішень, адже випадки повернення справи на попередню стадію є вкрай обмеженими. Індикатором, що свідчить про стримане ставлення законодавця до ітерації в процесі, є, по-перше, не безумовний характер правових фактів, що ініціюють ті чи інші повторювання (провадження дій чи повторне вирішення правових питань). Це проявляється, зокрема, у тому, що заяви про відвід чи самовідвід, апеляційні, касаційні скарги мають бути обґрунтованими, в іншому разі вони відхиляються; до того ж існує заборона повторного звернення з ідентичних питань до того самого контрольного суб'єкта провадження (ідентичний самовідвід, скарга тощо), і в разі заміни судді суд має право, за умови дотримання встановлених у ч. 2 ст. 319 КПК України вимог, визнати за недоцільне розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-

VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.01.2024).

процесуальних дій тощо. По-друге, це наділення суду вищої інстанції повноваженнями щодо вирішення справи по суті без повернення її на попередню стадію. При цьому випадки такого повернення чітко встановлені в законі та не підлягають розширювальному тлумаченню (ч. 1 ст. 415 КПК України)¹.

Що ж стосується повернення до стадії досудового розслідування, як вже зверталась увага, КПК України скасував інститут додаткового розслідування, тим самим усунувши перепону для реалізації принципу змагальності у кримінальному судочинстві. Утім, законодавець унормував два інститути – повернення обвинувального акта прокурору в порядку ст. 315 КПК України та судове доручення (частини 3–5 ст. 333 КПК України)². Останні передбачають усунення дефектів законності, допущених під час досудового розслідування, та певне восповнення повноти досудового розслідування, утім аж ніяк не характеризуються повторністю і темпорально реалізуються в часових межах судового провадження.

Враховуючи вищенаведені висновки, вважаємо, що прокурор протягом часу між постановленням судом ухвали про повернення йому обвинувального акта і до звернення до суду з обвинувальним актом, який приведено у відповідність до вимог КПК України, має виконати лише ту сукупність відповідних процесуальних дій, яка на виконання ухвали суду є загальною потребою для приведення цього акта у відповідність до вимог КПК України. Саме такою є обмеженість обсягу компетенції сторони обвинувачення при отриманні повернутого з суду обвинувального акта, на відміну від повноважень прокурора у перебігу досудового розслідування (Басиста, Галаган, Удовенко, 2023).

IV. Протягом якого строку прокурор повинен звернутися до суду зі зміненим обвинувальним актом та якими є правові наслідки допущених ним процесуальних порушень?

Беручи до уваги все вищезазначене, схиляємося до думки, що прокурор повинен звернутися до суду з обвинувальним актом, який приведено у відповідність до вимог КПК України, у межах розумного строку, тобто одразу, без невиправданих затримок після закінчення виконання ним усіх процесуальних дій та прийняття відповідних процесуальних рішень, які на виконання ухвали суду були загальною потрібними для приведення цього ак-

та у відповідність до вимог КПК України і подальшого звернення з ним до суду.

Прокурор не може, зловживаючи правами (повноваженнями), тобто всупереч обсягу та порядку реалізації ним дискреційних повноважень, окреслених КПК України та Конвенцією з урахуванням релевантної практики ЄСПЛ, використовувати повернення названих документів для фактичного продовження досудового розслідування та усунення його недоліків³. Також неприпустимо невиправдано затримувати на явно нерозумний або взагалі невизначений термін, як і зволікати з направленням до суду обвинувального акта. У зв'язку із цим суд у конкретній справі *може зробити висновок*, що після отримання ним обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру сторона обвинувачення своїми діями (наприклад, проведенням слідчих (розшукових) дій) фактично відновила досудове розслідування, яке за приписами чинного КПК України відновленню в такому разі не підлягало, відновивши

³ Принагідно зауважимо, що законодавець впроваджує у кримінальне процесуальне законодавство ту концепцію зловживання правом, за якою такий спосіб його «реалізації» є підставою юридичної відповідальності. Однак в умовах змагальності та конфліктності кримінального провадження, коли інтереси його учасників суперечать один одному, зокрема є прямо протилежними, надання слідчому судді, суду, стороні обвинувачення повноважень визнавати певні дії (перелік яких є невичерпним) зловживанням процесуальними правами може значно підірвати принцип правової визначеності у сфері кримінального судочинства і ніяк не сприятиме посиленню правового захисту його учасників. Отже, для недопущення того, що в доктрині та на практиці йменується зловживанням, є потреба в застосуванні іншого юридичного механізму – формалізації порушень із дотриманням принципу правової визначеності, тобто таким чином, щоб їхня наявність/відсутність не могла порізно тлумачитися учасниками кримінального провадження, з урахуванням, що термінологія «зловживання правом на захист» у кримінальному провадженні не застосовується (див.: Дроздов О., Дроздова О., Шульгін С. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання // Національна асоціація адвокатів України : сайт. 29.06.2021. URL: <https://unba.org.ua/publications/6727-yak-chas-na-oznajomlennya-z-materialami-vplivae-na-zavershennya-dosudovogorozsliduvannya-ta-inshi-dotichni-pitannya.html> (дата звернення: 18.01.2024)).

¹ Там само.

² Там само.

цим самим перебіг строку такого розслідування. За цієї ситуації та обставин суд має застосувати наслідок, передбачений п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України (якщо обвинувальний акт після приведення його у відповідність до вимог КПК України було направлено до суду після спливу строку досудового розслідування, перебіг якого фактично було відновлено стороною обвинувачення). У разі, якщо з конкретних обставин справи вбачається бездіяльність сторони обвинувачення після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (наприклад, якщо протягом тривалого (явно нерозумного) строку прокурор не вчиняв жодних процесуальних дій щодо виправлення недоліків цих документів та їх направлення до суду), *суд також має право застосувати наслідок, передбачений п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, у порядку ст. 9 КПК України, адже така бездіяльність прокурора, ймовірно, може бути не лише передумовою, а й причиною порушення права особи на розумний строк провадження та змагальний процес.*

Отже, якщо в результаті зловживання правами (повноваженнями) стороною обвинувачення фактично відновлено досудове розслідування, то наведене не створює правових підстав для ухвалення в цей проміжок часу рішення про продовження його строків. Також наслідком цього не може бути визнання судом допустимими доказів, що стосуються обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема суті обвинувачення, та які були отримані в результаті прийняття процесуальних рішень і здійснення процесуальних дій, зокрема слідчих (розшукових) дій, в означений період.

ВИСНОВКИ. За приписами чинного КПК України перебіг строку досудового розслідування після повернення судом прокурору обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру ані відновлюється, ані поновлюється.

Прокурор протягом часу між постановленням судом ухвали про повернення йому обвинувального акта і до звернення до суду з обвинувальним актом, який приведено у відповідність до вимог КПК України, має виконати лише ту сукупність відповідних процесуальних дій, яка є нагальною необхідною для приведення цього акта у відповідність до вимог КПК України та забезпечує виконання ухвали суду.

Прокурор повинен звернутися до суду з обвинувальним актом, який приведено ним у відповідність до вимог КПК України, у межах розумного строку. Тобто одразу, без невиправданих затримок після закінчення виконання ним усіх процесуальних дій та прийняття відповідних процесуальних рішень, які на виконання ухвали суду були нагально потрібними для приведення обвинувального акта у відповідність до вимог КПК України і подальшого звернення з ним до суду.

У разі, якщо прокурор після повернення йому обвинувального акта не дотримуватиметься вищенаведених вимог КПК України та положень ст. 6 Конвенції, це залежно від змісту конкретного вчиненого ним кримінального процесуального правопорушення може спричинити відповідні негативні кримінальні процесуальні наслідки, як-от: визнання судом доказів недопустимими та закриття кримінального провадження відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України¹.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Басиста І. В., Благута Р. І., Комісарчук Ю. А. Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 432 с.
2. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Повноваження прокурора на проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні: окремі проблеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 1. С. 16–25. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-1-3>.
3. Басиста І. В. Обчислення строку досудового розслідування при ознайомленні з його матеріалами: теорія та практика. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. Т. 11. С. 47–55. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.47-55>.
4. Басиста І. В. Щодо застосування строків, визначених в статті 301 КПК, яка регулює особливості закінчення дізнання, під час вирішення питання про закриття кримінального провадження у разі, якщо після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений

¹ Спільний науковий висновок членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді докторів юридичних наук, професорів Олександра Дроздова, Наталії Глинської, Ірини Басистої «Щодо кримінальних процесуальних наслідків повернення судом обвинувального акта прокурору» на виконання звернення судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді від 19.12.2023 у справі № 753/25892/21 (провадження № 51-3076кмо 3) із реєстр. номером Верховного Суду 495/0/26-23. 17 с.

статтю 219 КПК (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК) // Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 жовт. 2022 р.) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 32–40.

5. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія. Київ : Істина, 2014. 586 с.

6. Гловюк І. В. Деякі питання тлумачення норм щодо строків досудового розслідування у практиці ККС ВС // Кримінальний процесуальний кодекс України: десятиліття реалізації і проблеми сьогодні : зб. ст. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 10-річчя вступу в дію Кримінального процесуального кодексу України (м. Львів, 18 листоп. 2022 р.) / МОН України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2022. С. 13–22.

7. Дроздов О., Дроздова О., Шульгін С. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання // Національна асоціація адвокатів України : сайт. 29.06.2021. URL: <https://unba.org.ua/publications/6727-yak-chas-na-oznajomlennya-z-materialami-vplivae-na-zavershennya-dosudovogorozsliduvannya-ta-inshi-dotichni-pitannya.html> (дата звернення: 18.01.2024).

8. Кримінальний процес : навч. посіб. / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. 3-тє вид, змін. і допов. Харків : Право, 2022. 296 с.

9. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 188 с.

10. Михайленко В. Повернення обвинувального акта прокурору: проблеми розуміння, тлумачення та застосування // Юридична газета online : сайт. 24.01.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/-povernennya-obvinuvalnogo-akta-prokuroru-problemi-rozuminnya-tlumachennya-ta-zastosuvannya.html> (дата звернення: 18.01.2024).

11. Шульгін С. Повернення обвинувального акта прокурору: проблемні питання правових наслідків // Актуальні питання реформування правової системи : зб. матеріалів XX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 15–16 верес. 2023 р.) / уклад.: Л. М. Джурак. Луцьк : Завжди Поруч, 2023. С. 160–162.

12. Blahuta R. I., Basysta I. V. Some problems of making a procedural decision to close criminal proceedings in connection with the release of a person from criminal liability. *Social and Legal Studios*. 2022. Vol. 5, No. 1. Pp. 22–28. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-22-28>.

13. Kryklyvets D. Ye., Kerniakevych-Tanasiichuk Yu. V., Fidria Yu. O., Muzychuk K. S., Sasko O. I. The process of pardoning those sentenced to life sentences and long terms of imprisonment as a criterion for increasing the liberality of the judicial system. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, No. 2. Pp. 277–287. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.277-287](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.277-287).

14. Nadybska O., Fedotova H., Shcherbyna S., Chornous Yu., Basysta I. Children's rights ombudsman: Experience of Ukraine and foreign countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Iss. 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Childrens-rights-ombudsman-experience-of-Ukraine-and-foreign-countries-1544-0044-23-2-476.pdf> (дата звернення: 18.01.2024).

15. Panov M. I., Kharytonov S. O., Haltsova V. V. Object of criminal offence: Modern interpretations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, No. 4. Pp. 262–269. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.262-269](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.262-269).

16. Shepitko M. V. To the problem of structure and classifications of criminal policy formation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27, No. 4. Pp. 282–293. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.282-293](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.282-293).

17. Shevchuk O. M., Drozdov O. M., Kozak V. A., Vyltsan A. O., Verhoglyad-Gerasymenko O. V. Human Right to Access Public Information: The Experience of Ukraine and the Practice of the ECtHR. *Hasanuddin Law Review*. 2023. Vol. 9, Iss. 2. Pp. 155–167. DOI: <http://dx.doi.org/10.20956/halrev.v9i2.4396>.

Надійшла до редакції: 10.01.2024

Прийнята до опублікування: 28.03.2024

REFERENCES

1. Basysta, I. V. (2022, October 21). *Regarding the application of the terms defined in Article 301 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulates the peculiarities of the completion of the inquiry, when deciding on the closure of criminal proceedings if, after notifying a person of suspicion, the period of pre-trial investigation specified in Article 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine has expired (paragraph 10 of Part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine)* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Theory and practice of crime counteraction in modern conditions”, Lviv, Ukraine.

2. Basysta, I. V. (2023). Estimation of the Term of Pre-Trial Investigation when Studying Its Materials: Theory and Practice. *NaUKMA Research Papers. Law*, 11, 47–55. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.47-55>.
3. Basysta, I. V., Blahuta, R. I., & Komissarchuk, Yu. A. (2022). *Actual problems of application of criminal procedural legislation*. Lviv State University of Internal Affairs.
4. Basysta, I. V., Galagan, V. I., & Udovenko, Zh. V. (2023). Authority of the prosecutor to conduct procedural actions in criminal proceedings: separate problems. *Kherson State University Herald. Series Legal Sciences*, 1, 16–25. <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-1-3>.
5. Blahuta, R. I., & Basysta, I. V. (2022). Some problems of making a procedural decision to close criminal proceedings in connection with the release of a person from criminal liability. *Social and Legal Studios*, 5(1), 22–28. <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-22-28>.
6. Drozdov, O., Drozdova, O., & Shulgin, S. (2021, June 29). *How the time for familiarization with the materials affects the completion of the pre-trial investigation and other related issues*. Ukrainian National Bar Association. <https://unba.org.ua/publications/6727-yak-chas-na-oznajomlennya-z-materialami-vplivae-na-zavershennya-dosudovogorozsliduvannya-ta-inshi-dotichni-pitannya.html>.
7. Hloviuk, I. V. (2022, November 18). *Some issues of interpretation of the norms on the terms of pre-trial investigation in the practice of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian Scientific and Practical Conference on the occasion of the 10th anniversary of the entry into force of the Criminal Procedure Code of Ukraine “Criminal Procedure Code of Ukraine: a decade of implementation and current problems”, Lviv, Ukraine.
8. Hlynska, N. V. (2014). *Conceptual principles for the definition and ensuring the standards of the quality of criminal procedural decisions*. Truth.
9. Kaplina, O. V., Karpenko, M. O., Mariniv, V. I. et al. (2022). *Criminal Procedure* (3rd ed.). Right.
10. Kryklyvets, D. Ye., Kerniakovych-Tanasiichuk, Yu. V., Fidria, Yu. O., Muzychuk, K. S., & Sasko, O. I. (2021). The process of pardoning those sentenced to life sentences and long terms of imprisonment as a criterion for increasing the liberality of the judicial system. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(2), 277–287. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.277-287](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.277-287).
11. Loboiko, L. M. (2006). *Criminal Procedural Competence*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.
12. Mykhailenko, V. (2022, January 24). *Return of the indictment to the prosecutor: problems of understanding, interpretation and application*. Legal Newspaper. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/-povernennya-obvinuvalnogo-akta-prokuroru-problemi-rozuminnya-tlumachennya-ta-zastosuvannya.html>.
13. Nadybska, O., Fedotova, H., Shcherbyna, S., Chornous, Yu., & Basysta, I. (2020). Children’s rights ombudsman: Experience of Ukraine and foreign countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23(2). <https://www.abacademies.org/articles/childrens-rights-ombudsman-experience-of-ukraine-and-foreign-countries-9134.html>.
14. Panov, M. I., Kharytonov, S. O., & Haltsova, V. V. (2021). Object of criminal offence: Modern interpretations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(4), 262–269. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.262-269](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.262-269).
15. Shepitko, M. V. (2020). To the problem of structure and classifications of criminal policy formation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(4), 282–293. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.282-293](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.282-293).
16. Shevchuk, O. M., Drozdov, O. M., Kozak, V. A., Vyltsan, A. O., & Verhoglyad-Gerasymenko, O. V. (2023). Human Right to Access Public Information: The Experience of Ukraine and the Practice of the ECtHR. *Hasanuddin Law Review*, 9(2), 155–167. <http://dx.doi.org/10.20956/halrev.v9i2.4396>.
17. Shulhin, S. (2023, September 15–16). *Return of the Indictment to the Prosecutor: Problematic Legal Consequences* [Conference presentation abstract]. XX International Scientific and Practical Conference “Current Issues of Legal System Reform”, Lutsk, Ukraine.

Received the editorial office: 10 January 2024

Accepted for publication: 28 March 2024

OLEKSANDR MYKHAILOVYCH DROZDOV,

*Doctor of Law, Professor, Attorney,
Honored Lawyer of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Department of Criminal Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1364-1272>,
e-mail: drozdov.am1978@gmail.com;*

NATALIIA VALERIIIVNA GLYNSKA,

*Doctor of Law,
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Department of the Problem of Criminal Procedure and Judiciary;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5835-3798>,
e-mail: nataglynska@gmail.com;*

IRYNA VOLODYMYRIVNA BASYSTA,

*Doctor of Law, Professor,
Lviv State University of Internal Affairs,
Department of Criminal Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>,
e-mail: basysta-i@ukr.net*

**CRIMINAL PROCEDURAL CONSEQUENCES OF THE COURT'S RETURN
OF AN INDICTMENT TO THE PROSECUTOR**

The article analyses the criminal procedural consequences which will occur under the current Criminal Procedure Code of Ukraine if the court returns an indictment to the prosecutor. Based on a comparison of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 and the current Criminal Procedure Code of Ukraine, it has been established that the current consequences of returning an indictment by a court are different from those which existed when a case was returned for additional investigation under Article 246 of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 by a judge's decision. It has been argued that no practical attempts should be made, contrary to the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, to impose on the existing (albeit not perfect) procedural procedure for the prosecutor to eliminate the deficiencies of the indictment, the features of additional investigation which are not inherent to it.

It has been determined that the return to the prosecutor of an indictment or a petition for the application of compulsory medical or educational measures due to the fact that they do not meet the requirements of paragraph 3 of Part 3 of Article 314 of the Criminal Procedure Code of Ukraine does not resume the pre-trial investigation, nor does it restore the course of its term. It has been proved that after returning the said procedural documents to the prosecutor, the prosecution should act without unreasonable delays and should not conduct new investigative (search) actions or other actions related to the collection of evidence. Such a return does not exclude the possibility of the prosecutor performing certain procedural actions which are of an organisational nature or are necessary to ensure the execution of a court order and to correct the deficiencies of an indictment, or a request for the application of compulsory medical or educational measures. It has been argued that a prosecutor may not, by abusing his/her rights (powers), i.e. contrary to the scope and procedure for exercising his/her discretionary powers, use the return of the above documents to actually continue the pre-trial investigation and eliminate its shortcomings. It has been concluded that in case of the opposite development of events, due to the commission of a criminal procedural offence by the prosecutor, there will be grounds for criminal procedural consequences, for example, the court's declaring the evidence inadmissible or those provided for in paragraph 10 of Part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *criminal proceedings, European Court of Human Rights, resumption of pre-trial investigation, pre-trial investigation term, procedural actions, reasonable time limits, defects of the indictment.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Дроздов О. М., Глинська Н. В., Басиста І. В. Кримінальні процесуальні наслідки повернення судом обвинувального акта прокурору. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 53–65. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.05>.

Citation (APA): Drozdov, O. M., Glynska, N. V., & Basysta, I. V. (2024). Criminal procedural consequences of the court's return of an indictment to the prosecutor. *Law and Safety*, 1(92), 53–65. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.05>.

ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

**ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ПАВЛА ЯКОВИЧА МЕШИКА (1953)**

Вивчено недостатньо досліджене в історико-правовій науці питання про діяльність такої суперечливої політичної фігури перших постсталінських місяців 1953 р., як Павло Якович Мешик. Наголошено, що він, маючи вищу освіту (що в ті роки для кадрів НКВС було рідкістю) та значні організаційні здібності, зробив наприкінці 1930-х рр. успішну кар'єру в центральному апараті цього наркомату. Цьому сприяла також протекція П. Мешику з боку Л. Берії. П. Мешик брав безпосередню участь у сталінських репресіях. Уже у 1941 р., у віці 30 років, він вперше стає наркомом державної безпеки УРСР. У 1943 р. йому було присвоєно звання генерал-лейтенанта. З 1945 р. і до березня 1953 р. працював над здійсненням радянського атомного проєкту. За активну участь у реалізації атомної програми був нагороджений орденом Леніна (1949), а згодом навіть отримав Сталінську премію в галузі науки і техніки (1951). У березні 1953 р. його було призначено на посаду міністра внутрішніх справ республіки, на якій він провадить курс на певне зміцнення законності в діяльності органів держбезпеки, очищення їх від найбільш одіозних та некомпетентних співробітників. Одночасно з цим втілювалася політика позбавлення залежності органів держбезпеки від впливу компартійних органів. При цьому П. Мешик вступив у конфлікт з деякими партноменклатурними працівниками, враховуючи тодішнього керівника республіки, першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова. У результаті Л. Мельников був відправлений у відставку. П. Мешик також ужив деяких заходів щодо «коренізації» керівних кадрів Міністерства внутрішніх справ, переведення діловодства в міністерстві на українську мову, при ньому відбулося деяке пом'якшення репресивної політики радянської влади щодо українського національно-визвольного руху, фактично була відновлена нормальна діяльність Львівського державного університету, покращено контакти із західноукраїнською інтелігенцією. Це були позитивні аспекти діяльності міністра, які можна оцінити як спроби реформаторства. Але на посаді міністра внутрішніх справ П. Мешик пробув лише три місяці. У червні 1953 р. він був заарештований, згодом засуджений за обвинуваченнями в державній зраді, змові з метою захоплення влади і в грудні того ж року П. Мешик був розстріляний. Його частково було реабілітовано у 2000 р.

Ключові слова: Україна, 1953 р., Міністерство внутрішніх справ, П. Я. Мешик, міліція, зміни в діяльності Міністерства внутрішніх справ.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Досліджувана проблема тісно пов'язана з питанням про роль особистості в історії та трансформаційними змінами в суспільстві у зв'язку зі зміною політичного лідера. Йдеться про намагання позбутися найодіозніших сторін сталінізму та про ставлення до цього керівників, що прийшли на зміну попередньому вождеві. У перші місяці цих трансформацій домінувала політика, яку спробував упроваджувати Л. Берія. Вона включала неокоренізацію та певну демократизацію суспільства. В Україні провідником цих поглядів був ставленик Л. Берії – Павло Якович Мешик.

Наукове, об'єктивне дослідження діяльності П. Мешика в українській історіографії почалося з 2000 р., коли з'явилася перша біографічна довідка про нього, надрукована В. Чисніковим (2000) в журналі «3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ», яка потім вона була відтворена у статті для Юридичної енциклопедії (Чисніков, 2001). Т. Вронська (2009) написала подібну біографічну довідку для Енциклопедії історії України. Цікаві аспекти діяльності П. Мешика розкриваються у статті Д. Веденєва та Ю. Шаповала (2001) з парадоксальною назвою: «Чи був Лаврентій Берія українським

націоналістом?». Найґрунтовніше дослідження діяльності П. Мешика як міністра внутрішніх справ УРСР міститься в біографічному нарисі про нього, вміщеному в шостому томі збірника документів та матеріалів «Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)» (Вербенський та ін., 2016). Деякі аспекти діяльності вказаної політичної особи досліджуються в нашій статті «1953-й рік в історії міліції Української РСР» в журналі «Світ Клію» (Греченко, 2021) та статті О. Ярмиша та В. Греченка (2022). Діяльність П. Мешика стала також одним з об'єктів дослідження в монографії О. Бандурки (2022) «Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ».

Певні аспекти діяльності Міністерства внутрішніх справ УРСР та криміногенну ситуацію у 1953 р. висвітлено в дисертаціях В. Ворожка (2015), С. Саблука (2017), М. Геруса (2021), О. Пристайко (2021), монографії В. Окіпнюка (2019).

Проте вказана тема, попри наявність певної кількості публікацій, ще не висвітлена повністю. Наукова новизна цієї статті полягає в тому, що в ній вперше в історико-правовій літературі з різних боків розкрито діяльність першого післясталінського міністра внутрішніх справ УРСР П. Мешика. Доповнено дослідження щодо його конфліктів із компартійними працівниками, боротьби з порушеннями законності в різних підрозділах МВС, політики неукраїнізації.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є дослідити основні аспекти діяльності міністра внутрішніх справ УРСР П. Мешика на цій посаді в перші місяці після смерті Сталіна в період так званої беріївської коренізації. Поставлена мета конкретизується в таких завданнях:

- виявити основні причини появи змін у загальній політиці МВС СРСР та УРСР у вказаний період;
- охарактеризувати головні аспекти організаційно-адміністративної роботи П. Мешика;
- узагальнити й оцінити заходи, які вживалися міністром внутрішніх справ республіки щодо проведення кадрової політики, лінії на українізацію та змін щодо протидії українському національно-визвольному руху.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Обираючи філософсько-світоглядний підхід, який має визначити стратегію наукового дослідження, ми виходили з того, що ним має бути загальний діалектичний метод, який дозволяє проаналізувати й оцінити правове явище в його

розвитку, обґрунтовує взаємозв'язок та взаємообумовленість соціальних процесів і суспільних явищ. Застосування цього методу дозволило визначити єдність і особливості нормативної бази, що регулювала правовий статус органів охорони правопорядку досліджуваного періоду.

Принцип соціального підходу, використаний нами, передбачав розгляд історико-правових процесів з урахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення, конкретних форм їхніх проявів у суспільстві. Цей принцип застосовувався для аналізу співвідношення інтересів класових і вузько групових із загальнолюдськими, враховуючи суб'єктивний момент у практичній діяльності радянського уряду, комуністичної партії, правоохоронних органів, окремих керівних осіб.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. До смерті Сталіна міліція перебувала у складі Міністерства державної безпеки, але майже одразу після вказаної події на спільному засіданні пленуму ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР та Президії Верховної Ради СРСР було ухвалено постанову про об'єднання МДБ і МВС. А відповідний закон було прийнято 15 березня 1953 р.¹ Об'єднаний орган охорони правопорядку, який отримав назву Міністерство внутрішніх справ, очолив Л. Берія, який, крім того, обійняв посаду першого заступника голови Ради Міністрів СРСР. Таке об'єднання двох міністерств і формальне зникнення Міністерства державної безпеки мало на меті, по суті, показати громадськості, що вплив органів державної безпеки на суспільство суттєво зменшується.

16 березня 1953 р. Л. Берія підписав наказ про призначення генерал-лейтенанта П. Мешика міністром внутрішніх справ Української РСР. Павло Якович Мешик народився 16 березня 1910 р. в м. Конотоп, нині Сумська область. На службі в Державному політичному управлінні (далі – ДПУ) з 1932 р. Мав вищу цивільну освіту (Самарський енергетичний інститут) та спеціальну (Вища школа ОДПУ). Після закінчення Вищої школи працював у центральному апараті ОДПУ–НКВС СРСР в економічних підрозділах та контррозвідці. Колишній генеральний секретар ЦК ВЛКСМ О. Мільчаков², заарештований у грудні 1938 р.,

¹ Про перетворення міністерств СРСР : Закон СРСР від 15.03.1953. *Радянська Україна*. 1953. 17 берез.

² Мільчаков Олександр Іванович (1903–1973) – радянський комсомольський діяч, генеральний секретар ЦК ВЛКСМ (1928–1929). У 1938 р. працював начальником Головозолото. У

якого допитував тоді ще лейтенант держбезпеки П. Мешик, згадував, що останній був ярим сталіністом, виправдовував репресії, говорив, що «стару гвардію» треба почистити, бо вона «тримається за брязкальця партійної та радянської демократії»¹. Він також допитував старого більшовика, який деякий час був навіть кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б) Р. Ейхе². Під час допитів П. Мешик спеціально бив його по зламаним хребцям, які Р. Ейхе перебили ще в царській охоронці. Коли П. Мешик вже працював у атомному проєкті, то А. Сахаров, згадуючи справу Р. Ейхе, писав, що це «громадянин Мешик – той самий, який ... мирно грав у шахи з деякими науковими співробітниками»³.

У лютому 1941 р., у віці 30 років, був призначений народним комісаром державної безпеки УРСР. Вже за місяць він отримує звання старший майор держбезпеки, яке прирівнювалося до генеральського, а 28 травня 1941 р. його нагороджують почесним знаком «Заслужений працівник НКВС». Але після початку німецько-радянської війни і злиття народних комісаріатів держбезпеки та внутрішніх справ (Греченко, 2018, с. 10) його відкликають до Москви і призначають начальником Економічного управління НКВС СРСР. У 1943–1945 рр. він служить на посаді заступника начальника Головного управління контррозвідки СМЕРШ НКО СРСР. У 1943 р. присвоєно звання генерал-лейтенант. П. Мешик 17 червня 1945 р. за дорученням Л. Берії виїжджав до Берліну для перевірки результатів слідства про смерть Гітлера. 18 травня тіла Гітлера та Єви Браун,

вже поховані у Фінові, були екзгумовані. 23 травня того ж року П. Мешик повернувся до Москви, прихопивши з собою щелепи Гітлера та Єви Браун. З 1945 р. і до березня 1953 р. працював над здійсненням радянського атомного проєкту на посаді заступника начальника 1-го Головного управління при Раді народних комісарів СРСР. За активну участь у реалізації атомної програми П. Мешик був нагороджений орденом Леніна (1949), а згодом навіть отримав Сталінську премію в галузі науки і техніки (1951). Також нагороджувався орденами Червоного прапора, Кутузова (двічі), Червоної зірки, Трудового червоного прапора, нагрудним знаком «Знак пошани», шістьма медалями. Такий успішний кар'єрний шлях та нагороди свідчать, що його цінувало вище керівництво НКВС–МВС і насамперед Л. Берія.

За правилами кадрової політики, прийнятої в СРСР, яка особливо рельєфно виявилася в 1930-х рр., кожен новий міністр починав з «очищення» керівних кадрів республіканського МВС. Цікаві спогади щодо цих подій залишив Т. Строкач⁴. Він згадував, що 19 березня 1953 р. у міністра внутрішніх справ СРСР Л. Берії обговорювалося питання про оперативну обстановку в західних областях УРСР. На цій нараді, крім Т. Строкача, були присутні Б. Кобулов⁵, П. Мешик, С. Мільштейн¹,

цьому ж році заарештований НКВС і засуджений на 15 років. У 1954 р. звільнений з таборів і реабілітований (одним із перших).

¹ Мешик Павел Яковлевич // Псевдология : сайт. URL: https://www.pseudology.org/eneida/Meshik_PY.htm (дата звернення: 10.01.2024).

² Ейхе Роберт Індрикович (1890–1940) – радянський державний і партійний діяч, член РСДРП(б) з 1905 р. У 1930–1937 рр. – перший секретар Західно-Сибірського крайового комітету ВКП(б) у місті Новосибірську. З 1937 р. входив до складу особливої трійки НКВС СРСР по Західно-Сибірському краю. 1937–1938 рр. – народний комісар землеробства СРСР. 29 квітня 1938 р. заарештований і звинувачений у створенні «латиської фашистської організації». 2 лютого 1940 р. був засуджений до смертної кари. Розстріляний. Реабілітований 14 березня 1956 р.

³ Сахаров А. Глава 11. 1953 год // Права Людини: онлайн-бібліотека : сайт. URL: <https://library.khpg.org/files/docs/1433875719.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).

⁴ Строкач Тимофій Амвросійович (1903–1963). У ДПУ з 1924 р. У період 1941–1946 рр. – заступник народного комісара внутрішніх справ Української РСР. Під час німецько-радянської війни очолив Український штаб партизанського руху. 19 березня – 11 червня 1953 р. – начальник Управління Міністерства внутрішніх справ УРСР по Львівській області. З липня 1953 р. – 31 травня 1956 р. – міністр внутрішніх справ Української РСР. 1956–1957 рр. – заступник міністра внутрішніх справ СРСР. 22 травня 1957 р. звільнений у відставку за офіційним формулюванням «через хворобу». Проживав у Києві. Т. Строкач був одним з головних організаторів масових репресій проти населення України в 1941–1945 рр. та повоєнний час. Довгий час був довіреною людиною М. Хрущова за часів, коли той був першим секретарем ЦК КП(б)У і особливо в період боротьби М. Хрущова проти впливу Л. Берії. Вважається, що Т. Строкач був «м'яко» усунений з політики, бо був важливим свідком та співучасником масових кривавих злочинів М. Хрущова на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У під час масових репресій.

⁵ Кобулов Богдан Захарович (1904–1953) – діяч радянських органів держбезпеки, генерал-полковник (1945). Заступник наркома НКВС ГрузРСР (1937–1938), НКВС СРСР (1941–1943) і

С. Круглов², колишній міністр державної безпеки УРСР П. Івашутін, Б. Обручников. Повідомлення з цього питання робив П. Івашутін. У своєму виступі він зазначив, що натеper стан справ у західних областях УРСР значно покращився, а партійно-радянський актив у будь-який час, удень чи вночі, може виїздити на село для проведення роботи в колгоспах. Потім П. Івашутін зауважив, що на оперативному обліку перебуває незначна кількість загонів ОУН. Л. Берія перервав повідомлення П. Івашутіна та зробив йому дуже різке, грубе зауваження, заявивши: «Ви ні чорта не знаєте. Так може доповідати лише начальник районного відділення міліції. У Вас і сьогодні бандити вбивають партійний та радянський актив, а органи МДБ працюють украй незадовільно» (Попик, 2000, с. 359). Слід зауважити, що Л. Берія перебільшував. Ситуація на західних теренах України для радянської влади у цей час дійсно дещо покращилася.

Після цього Л. Берія запропонував П. Івашутіну дати характеристику начальникам обласних УМВС УРСР. Останній охарактеризував двох-трьох осіб, після чого Л. Берія перебив його й заявив: «Нічого не варті начальники УМВС» (Попик, 2000, с. 359). І тут же дав вказівки П. Мешіку, С. Мільштейну та Б. Обручникову замінити начальників УМВС усіх областей УРСР і завтра вранці подати йому на підпис наказ. Одночасно Л. Берія наказав Б. Кобулову підготувати проєкт постанови ЦК КПРС, у якій надати незадовільну оцінку партійно-політичній роботі в західних областях УРСР та запропонувати ЦК КП України та Раді Міністрів УРСР направити до західних областей УРСР відповідальних працівників для посилення

роботи в районах, які найбільше уражені бандитизмом. Після цього Л. Берія у присутності учасників наради зателефонував секретарю ЦК КП України Л. Мельникову³ й різко висловився з приводу незадовільного стану партійно-політичної роботи в західних областях України. Л. Берія не соромився у присутності підлеглих давати вказівки керівникові республіки, вважаючи його набагато нижчим за себе і, очевидно, вже запланувавши його звільнення. Звертає на себе увагу також той факт, що Л. Берія доручив Б. Кобулову – людині, яка не обіймала партійної посади, підготувати проєкт постанови ЦК КПРС, у якій надати незадовільну оцінку партійно-політичній роботі в західних областях УРСР, тобто він наперед вирішував спрямованість цієї постанови, диктуючи свою волю іншим керівникам держави.

Далі Л. Берія почав давати вказівки керівникам МВС республіки щодо організації подальшої роботи. Деякі з них уже тоді викликали в Т. Строкача подив. Так, Л. Берія сказав: «Чекістам потрібно мати одного хазяїна» (Попик, 2000, с. 360). Коли після наради всі вийшли в коридор, Т. Строкач запитав П. Мешіка, як розуміти цю фразу. Той відповів: «Не прикидайся дурником. До цього часу в чекістську роботу втручалися всі, кому не ліньки. Не збагнеш, хто ж нами керує: чи начальник УМВС, чи секретар обкому?! Дійшло до того, що секретарі обкомів і ЦК КП України допитують затриманих бандитів! Вказівку Берії потрібно розуміти однозначно: у чекістську діяльність ніхто не має права втручатися, окрім керівництва МВС» (Попик, 2000, с. 361). Потім учасники наради від України пішли до кабінету Б. Обручникова й почали обговорювати кандидатури на посади начальників управлінь МВС України. С. Мільштейн запитав у Б. Обручникова: «Де зараз Женя Рудаков? Призначити його начальником УМВС Тернопільської області» (Попик, 2000, с. 361). Кандидатури, названі П. Мешіком і С. Мільштейном, відразу ж вносились до проєкту наказу. Коли Б. Обручников, Т. Строкач та П. Івашутін називали інші кандидатури з-поміж кращих працівників, то П. Мешік і С. Мільштейн відхиляли їх категорично з примовкою: «Це міліціонер»

НКДБ (1941, 1943–1945), перший заступник міністра внутрішніх справ СРСР (1953). Входив до найближчого оточення Л. Берії. Один із головних організаторів сталінських репресій. Розстріляний 23 грудня 1953 р.

¹ Мільштейн Соломон Рафаїлович (1899–1955). 1951–1953 – заступник начальника Управління виправно-трудоих таборів і будівництва рудників МВС СРСР. 19 березня 1953 р. указом Л. Берії призначений заступником міністра внутрішніх справ Української РСР. У липні 1953 р. був заарештований (після арешту Л. Берії), а в січні 1955 р. – розстріляний.

² Круглов Сергій Никифорович (1907–1977) – нарком внутрішніх справ СРСР з 1945 по 1956 рр., генерал-полковник. У 1956 р. був звільнений з органів, у 1958 р. – вийшов на пенсію, а в 1959 р. – позбавлений звання генерала. Загинув, потрапивши під поїзд.

³ Мельников Леонід Георгійович (1906–1981) – український радянський партійний та державний діяч. На компартійній роботі з 1937 р. У 1944–1947 рр. – перший секретар Сталінського обласного комітету КП(б)У. 1947–1949 рр. – другий секретар ЦК КП(б)У. 1949–1953 рр. – перший секретар ЦК КП(б)У. Після смерті Сталіна втратив свою посаду та відправлений послом до Румунії.

(Попик, 2000, с. 361). Тобто в їхніх вустах це означало, що це другосортний співробітник і в держбезпеці він працювати не може.

Т. Строкач та П. Івашутін не погодилися з таким добором кадрів і відмовилися брати участь у подальшому обговоренні. Вони наолягали провести цю роботу в Києві, погодити кандидатури з партійними органами, врахувати, що в Україні є достатньо кваліфікованих начальників УМВС–УМДБ, яких не потрібно замінювати. Після цієї заяви обговорення кандидатур було припинене, але наступного дня Л. Берія підписав наказ про призначення начальниками УМВС осіб, названих П. Мешиком і С. Мільштейном без погодження з місцевими партійними органами. Отже, Л. Берія почав впроваджувати свою «політичну лінію», щоб впливати на самостійність силових структур, їхню невіддільність партійним органам, що означало посилення його влади та впливу в державі. Але водночас це також мало на меті позбавити правоохоронні органи некомпетентної та дріб'язкової опіки з боку партійних органів, що мало позитивне значення.

Слід наголосити, що серед призначених Л. Берією начальників управління було чимало працівників, звільнених раніше з цих постів за зловживання службовим становищем і аморальну поведінку. Прибувши до Києва, П. Мешик одразу ж звільнив низку керівників МДБ УРСР, яких ЦК КП України направив в органи державної безпеки. Серед них були заступник міністра М. Слонь¹ і О. Бровкін² (колишній заві-

дувач відділом ЦК КП України). Неприязне ставлення до партійних працівників П. Мешик відверто продемонстрував на першій же оперативній нараді керівного складу МВС УРСР. У своєму виступі він наголосив, що одним із суттєвих недоліків у роботі органів МДБ республіки стало використання на керівних посадах таких чекістів, як О. Бровкін. Він звернувся до О. Бровкіна: «Як Ви вважаєте, чи правильно зробили, що Вас відрядили на роботу в органи державної безпеки?», на що О. Бровкін відповів, що направлений у МДБ за рішенням ЦК партії. Проте П. Мешик саркастично додав: «Це не має жодного значення. Ви нашої роботи не знаєте й працювати Вам в органах МДБ важко» (Попик, 2000, с. 362). Тут важко не погодитися з П. Мешиком, його висновок був обґрунтованим, що можна буде побачити з подальших матеріалів статті, хоча партійне керівництво СРСР та УРСР пізніше дійшло іншої думки, а О. Бровкін навіть став міністром внутрішніх справ республіки.

Після наради Т. Строкач зайшов до П. Мешика і у присутності С. Мільштейна, П. Івашутіна та Шліхта³ поставив П. Мешику запитання: «Які ще будуть вказівки, тому що я сьогодні їду до Львова?» (Попик, 2000, с. 362). П. Мешик сказав похмуро: «Тобі все зрозуміло. Ти був у Берії на нараді й усе чув. Врахуй тільки, що треба припинити негайно такі явища, коли в роботу УМВС втручаються всі, кому не ліньки, коли усе, що відбувається в УМВС, стає негайно відомим обкому партії» (Попик, 2000, с. 362). Т. Строкач відповів П. Мешику, що досвід роботи з партійними органами має чималий, так що непокоїться з цього приводу не варто (Попик, 2000, с. 362).

Одразу після цієї наради було змінено керівників провідних підрозділів центрального апарату та 18 із 25 начальників УМВС. П. Мешик також створив комісію з розслідування діяльності Слідчої частини МВС УРСР, оскільки їхні слідчі нерідко не дотримувалися навіть «соціалістичної законності». Керівні працівники апарату МВС не вірили своїм вухам, почувши від міністра такі фрази: «Слухати “Голос Америки” та “Бі-Бі-Сі” – аж ніяк не кримінал, я і сам їх слухаю». Або: «Із задоволенням вивчаю “Історію України” Грушевського»⁴.

справ УРСР. З 1957 р. – генерал внутрішньої служби, з 1968 р. – пенсіонер.

³ Полковник, заступник начальника Управління МВС у Львівській області.

⁴ Мешик Павло Якович (1910–1953). Генерал-лейтенант // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали

¹ Слонь Михайло Варнаїлович (1906–1955). 1950–1951 рр. – перший секретар Станіславського обласного комітету КП(б)У. 1951 р. – 16 березня 1953 р. – заступник міністра державної безпеки Української РСР по кадрах. У квітні–липні 1953 р. – інспектор ЦК КПУ. У 1953–1954 рр. – перший заступник міністра внутрішніх справ Української РСР. 1954–1955 рр. – перший заступник голови Комітету державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР.

² Бровкін Олексій Миколайович (1906–1983). До 1951 р. перебував на партійній роботі, був заступником завідувача відділу машинобудування ЦК КП(б)У. Із цієї посади він був призначений на посаду заступника міністра державної безпеки УРСР з присвоєнням звання полковника, але з приходом П. Мешика на посаду міністра внутрішніх справ УРСР його знову переміщують в ЦК КП України, заступником начальника відділу. Згодом він писав, що «вороги народу» П. Мешик і С. Мільштейн необґрунтовано звільнили його з посади в МДБ та перевели на партійну роботу. 15 квітня 1954 р. О. Бровкіна знову призначають заступником міністра внутрішніх

Деякі дані щодо намірів П. Мешика про виведення МВС з-під контролю компарторганів (на виконання вказівок Л. Берії) містяться в заяві Т. Строкача на ім'я першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова, яка була подана вже після арешту Л. Берії та П. Мешика 28 червня 1953 р. Він, зокрема, свідчив, що у квітні 1953 р. міністр внутрішніх справ України П. Мешик дав йому як начальнику обласного Управління МВС у Львівській області вказівку зібрати та донести до МВС УРСР відомості про національний склад керівних кадрів партійних органів, починаючи від парторганізацій колгоспів, підприємств до обкому партії включно. Водночас П. Мешик запропонував повідомити про недоліки роботи партійних органів у колгоспах, на підприємствах, у навчальних закладах, серед інтелігенції та молоді. Вважаючи такі вказівки неправильними, оскільки органи МВС не повинні і не мають права перевіряти роботу партійних органів, Т. Строкач зателефонував особисто П. Мешику і перевірив, чи справді він дав таку вказівку. П. Мешик підтвердив, що це його вказівка, і вимагав прискорити виконання. Уважаючи, що П. Мешик помилково чи недосвідчено дав таку вказівку, Т. Строкач намагався переконати його, що збирати такі відомості про роботу партійних органів через органи МВС є неприпустимим. П. Мешик обрушився на нього з лайкою і з великим роздратуванням сказав так: «Тобі взагалі наших чекістських секретних завдань не можна доручати, ти зараз же підеш в обком і розкажеш про них секретареві, але знай, що це завдання тов. Берія і з виконанням його тягнути не можна, зроби все, щоб виконати його сьогодні»¹. Т. Строкач не повірив П. Мешику,

(1917–2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова ; МВС України ; Держ. н.-д. ін-т МВС України. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Київ, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 34.

¹ Заява начальника управління МВС по Львівській області Т. А. Строкача секретарю ЦК КПРС М. С. Хрущову щодо антипартійних дій міністра внутрішніх справ П. Я. Мешика від 28 червня 1953 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова ; МВС України ; Держ. н.-д. ін-т МВС України. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Київ, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 136.

що це завдання походить від Л. Берії, оскільки вважав, що останній як член Президії ЦК КПРС у будь-який час може такі дані отримати в ЦК КПРС або в ЦК КП України. Т. Строкач вирішив доповісти секретареві Львівського обкому партії З. Сердюку² про отриману від П. Мешика таку явно неправильну вказівку.

Того ж дня ввечері Т. Строкачу до Львова зателефонував Л. Берія і сказав дослівно таке: «Що Ви там робите, Ви нічого не розумієте, навіть Ви пішли в обком партії та розповіли Сердюку про отримане Вами завдання? Замість допомоги Ви підставляєте підніжку т. Мешику. Ми Вас виженемо з органів, арештуємо та згноїм у таборах, ми Вас зітремо на порошок, на табірний пил Вас перетворимо». І далі Л. Берія в стані сильного роздратування кілька разів повторив таке: «Ти зрозумів це чи ні, зрозумів, зрозумів? Так от врахуй»³. На спроби Т. Строкача порозумітися з цього питання Л. Берія не став його слухати і поклав слухавку.

МВС СРСР 12 червня 1953 р. зняло Т. Строкача з посади начальника УМВС та відкликала до Москви. На прохання залишити його працювати в Україні йому було категорично

2016. Київ, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 136.

² Сердюк Зиновій Тимофійович (1903–1982). 27 квітня 1938 р. – 29 травня 1938 р. – третій секретар Київського обласного комітету КП(б)У; 1947–1949 рр. – перший секретар Київського обласного комітету КП(б)У; 1949–1952 рр. – секретар ЦК КП(б)У; 1952–1954 рр. – перший секретар Львівського обласного комітету КПУ; 1954–1961 рр. – перший секретар ЦК КП Молдавії; 1961–1962 рр. – перший заступник голови Комітету партійного контролю (КПК) при ЦК КПРС; 1962–1966 рр. – перший заступник голови Партійної комісії при ЦК КПРС. У березні 1966 р. вийшов на пенсію.

³ Заява начальника управління МВС по Львівській області Т. А. Строкача секретарю ЦК КПРС М. С. Хрущову щодо антипартійних дій міністра внутрішніх справ П. Я. Мешика від 28 червня 1953 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова ; МВС України ; Держ. н.-д. ін-т МВС України. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Київ, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 136.

відмовлено. П. Мешик, знаючи про розмову Л. Берія зі Т. Строкачем, двічі нагадував йому: «Ну як, отримав від т. Берія? Надалі розумнішим будеш»¹. Далі П. Мешик у знущальній формі говорив Т. Строкачу буквально таке: «А т. Мельников – секретар ЦК – поганий чекіст. Він тебе як шпигуна ЦК одразу видав, дзвонить мені і прямо каже, що Строкач доповів секретареві обкому Сердюку про те, що я, Мешик, збираю відомості про партійні органи. Хіба це можна розконспірувати свою агентуру»². Далі Т. Строкач писав, що й заступник міністра внутрішніх справ УРСР С. Мільштейн вів такі самі розмови. Наприклад, у березні 1953 р. він йому і П. Івашутіну казав, що тепер усе буде по-новому, партійні органи не втручатимуться так, як це було раніше, у роботу чекістських органів. Начальники УМВС областей мають і будуть незалежні від секретаря обкому партії.

Перебуваючи на посаді міністра внутрішніх справ, П. Мешик намагався виправити деякі порушення законності, допущені його попередниками. І справа тут була не в дотриманні радянської традиції «все звертати на попередника», щоб відтінити свою роботу, хоча ми повністю не відкидаємо такого висновку. Йшлося реально про відновлення справедливості та реабілітацію невинуватих людей, на яких були сфабриковані кримінальні справи з політичним забарвленням. Красномовним у цьому плані є документ, який ми наводимо нижче.

Це цілком таємне повідомлення міністра внутрішніх справ УРСР П. Мешика першому секретареві ЦК КП України О. Кириченку під назвою «Про серйозні недоліки в роботі колишнього МДБ УРСР», датоване 30 травня 1953 р. У ньому, зокрема, було написано, що під час приймання від колишнього МДБ УРСР слідчих справ, які перебували у провадженні його Слідчої частини, було встановлено, що деякі працівники колишнього МДБ УРСР у практиці своєї роботи допустили серйозні перегини та необґрунтовані арешти радянських громадян. Міністерством внутрішніх справ УРСР внаслідок ретельного аналізу низки слідчих справ уже було звільнено з-під варті 11 осіб, заарештованих незаконно. Особливо велика кількість незаконних арештів була зроблена серед осіб єврейської національності, причому працівники, які робили ці арешти, керувалися вказівками колишнього першого секретаря ЦК КП України Л. Мельникова про

необхідність слідчим шляхом розкрити так зване єврейське націоналістичне підпілля. З пояснень працівників колишнього 5-го Управління МДБ УРСР, які робили необґрунтовані арешти осіб зазначеної категорії, з'ясувалося, що 25 лютого 1953 р. року колишнім заступником міністра держбезпеки О. Бровкіним було надано вказівку керівництву 5-го Управління МДБ УРСР підготувати протягом однієї ночі «довідку на єврейських націоналістів» для доповіді Л. Мельникову та П. Івашутіну (тодішній міністр держбезпеки УРСР). Наступного дня до П. Івашутіна були викликані з підготовленими поспіхом довідками: заступники начальника 5-го Управління МДБ УРСР Сухонін і Романишин, начальники відділів того ж управління Чернов і Бедін, заступники начальників відділів Щелкунов і Секарев, начальник 5-го відділу УМДБ Київської області Москальов і секретар парткому МДБ УРСР Беляєв. У присутності цих осіб поспіхом складені та частково сфальшовані довідки доповідалися Л. Мельникову, який, не розібравшись у суті матеріалів, заслухавши необ'єктивні короткі довідки, дав вказівку щодо арешту низки осіб єврейської національності. На виконання вказівки Л. Мельникова серед інших осіб були заарештовані: колишній бібліограф державної бібліотеки УРСР Зеленко Ілля Наумович; нормувальник артілі «Перше Травня» «Міськтекстильтрикотажпромспілки» Шехтман Елі Меєрович; письменник-перекладач Райцін Єфроїм Хананьєвич; завідувач відділу інформації редакції газети «Вечірній Київ» Кац Юхим Наумович; інженер-конструктор «Укрпромконструктора» Укрпромради Гольденберг Лев Йосипович та ін.³

Усі перелічені особи з-під варті на час надсилання повідомлення П. Мешика О. Кириченку вже були звільнені та реабілітовані.

Від співробітників, причетних до цих необґрунтованих арештів, були витребувані пояснення. Колишній заступник начальника відділу 5-го Управління МДБ УРСР майор Секарев у своєму поясненні від 30 травня 1953 р. написав: «Я припустився грубої помилки, що полягала в неправильному підході у вирішенні питання про арешт Каца, Шехтмана, Райціна та Зеленка, на яких не було достатніх матеріалів для передання їх до суду. Як це могло статися? 1. Про обставини арешту Каца я вже повідомляв у рапорті від 28 травня 1953 р. Я хочу тільки додати, що мені довелося мати дуже неприємні пояснення з керівництвом колишнього 5 Управління у зв'язку з тим, що

¹ Там само.

² Там само.

³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 73–75.

ми не знали своєчасно про його “злочин” і тому не могли швидко подати довідку на вимогу Івашутіна. 2. 25 лютого 1953 р. нам було запропоновано негайно подати довідки на єврейських націоналістів для доповідей Мельникову. Цього ж дня ввечері поспішно ці довідки готувалися. За короткий час у нашому відділі було складено 10–12 довідок. Особисто я писав довідки на Шехтмана та Райціна. На Зеленка довідка складалася оперуповноваженим Романовим. Чернетки довідок по відділу переглядалися мною чи начальником відділу Черновим, і також Романішиним, за візою якого ці довідки потім друкувалися. З вини Романова в довідці на Зеленка було допущено небажане узагальнення. Винен у цьому я, і також Чернов та Романішин. У довідці на Райціна з моєї вини не було зазначено про те, що Комітет партійного контролю, підтвердивши виключення Райціна з партії, змінив формулювання виключення. Про цей факт ми не знали. 3. У 1952 році та на початку 1953 року з боку колишнього керівництва нашого Міністерства було різко посилено вимоги щодо роботи серед єврейських націоналістів. Про це свідчить створення спеціального відділу цієї лінії, розмови та вказівки про пошуки сіоністського центру тощо. Особливо сильний галас був піднятий у зв’язку з опублікуванням хроніки ТАРС у січні 1953 р. Складалося враження, що єврейський націоналізм у сучасних умовах є головною небезпекою. І нарешті, доповідь довідок по лінії єврейських націоналістів Мельникову. Було б чесно сказати, що ми не маємо справ щодо цієї лінії, підготовлених до проведення обґрунтованих арештів. Але ми виявились безпринципними людьми. Я маю на увазі себе, Чернова, Романишина, Бровкіна. Результатом цієї безпринципності стала та обставина, що було витягнуто на світ такі слабкі справи, як справи на Шехтмана, Райціна та Зеленка. Навіть із довідок було видно, що ці справи не можна розглядати на предмет арешту осіб, які проходять по них. 4. Окремо хочу зупинитися на безвідповідальному ставленні Бровкіна до перегляду довідок і особливо до затвердження постанов на арешт. При затвердженні цих постанов (я в іншій справі був при доповіді Романішина матеріалів на арешт у кабінеті Бровкіна) Бровкін не спромігся прочитати матеріали, запропоновані до постанов. За 10 хвилин, які були потрібні для прочитання постанов на арешт, Бровкін вирішив долю п’яти осіб. Все викладене мною жодною мірою не знімає з мене відповідальності. Я глибоко переживаю те, що трапилось. Це слугуватиме мені уро-

ком на все життя. Прошу дати мені можливість виправити допущені мною помилки»¹.

Як бачимо, це пояснення є доволі самокритичним, проте основна вина за помилки покладається на Л. Мельникова та О. Бровкіна. Останньому присвячено окремий пункт, де його дії називаються «безвідповідальними», він «не спромігся прочитати», «за 10 хвилин вирішив долю 5 осіб». Доволі серйозні обвинувачення, які в попередні часи могли б вирішити не лише долю, а й життя О. Бровкіна.

Колишній заступник міністра держбезпеки Української РСР О. Бровкін із цих самих питань 29 травня 1953 р. дав таке пояснення: «З питання про арешти Зеленка, Райціна та Шехтмана можу повідомити таке: постанова на арешт була підписана мною за поданням заступника начальника управління Романішина. Необґрунтованість, як зараз з’ясувалося, здійснених арештів можна пояснити лише моєю недосвідченістю. У той же час, найчастіше, крім мене не було кому санкціонувати постанови, оскільки Івашутін часто бував у від’їздах, а Єсипенко займався слідчою частиною. Довідки для доповіді Івашутіну про агентурні матеріали, як пояснює Романішин, склалися, але не за один день, а приблизно за два і не були підставою для арешту. Рішення про арешт не виносилося на нараді в Івашутіна, а обговорення мало характер інформаційного порядку. Про те, що найближчими днями, на основі арештів Зеленка, Шехтмана та Райціна, очікується вихід на націоналістичне підпілля, є вигадкою. Йшлося взагалі про викриття можливого націоналістичного підпілля. Жодного упередженого ставлення з мого боку до проведення арештів не було»². Як бачимо, О. Бровкін пояснює все своєю недосвідченістю та спростовує деякі свідчення співробітників МДБ, які наводилися вище. Він заперечує, що після зроблених арештів планувався вихід на єврейське націоналістичне підпілля, проте ця його теза виглядає непереконливою. Усі учасники цієї справи, які дали вище наведені пояснення, діяли за схемою сталінських часів зразка 1937 р.: є вказівка керівництва знайти єврейське націоналістичне підпілля – значить знайдемо його, хоча готуючи довідки, вони розуміли, що вони недостовірні, сфальшовані та фактично рокують на смерть кількох людей. Та про це вони тоді не замислювалися, щоб виконати вказівку і, можливо, отримати за це якусь нагороду чи заохочення.

¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 76–78.

² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 81.

П. Мешик у своєму повідомленні далі писав, що співробітники колишнього МДБ, які допустили необґрунтовані арешти радянських громадян, заслуговують на серйозне покарання, аж до притягнення до кримінальної відповідальності: «Проте, враховуючи те, що на них було зроблено певний тиск, МВС УРСР вважає за можливе щодо співробітників колишнього МДБ УРСР обмежитися суворим адміністративним стягненням та розбором їхньої безпринципної поведінки в партійному порядку»¹. Як бачимо, покарання були доволі м'якими, П. Мешик сам був у такій шкурі неодноразово, коли треба було виконувати подібні вказівки, тому розумів цих співробітників.

Такої ж спрямованості й інший документ того періоду, коли П. Мешик був міністром внутрішніх справ. 16 червня 1953 р. міністр спрямував всім начальникам обласних управлінь МВС Української РСР цілком таємну Директиву «Про недопустимість безпідставних арештів радянських громадян». У ній вказувалося, що МВС УРСР встановлено, що протягом березня–квітня 1953 р. обласними Управліннями МВС Української РСР внаслідок безвідповідального поверхневого ставлення до перевірки матеріалів на розшукуваних за Всесоюзним та місцевим розшуком державних злочинців було допущено п'ять випадків помилкових арештів ні в чому неповинних осіб.

Так, 11 березня 1953 р. УМВС Сумської області був заарештований мешканець м. Червоний Лиман Сталінської області Георгій Олексійович Столярський, який дев'ятьма свідками був упізнаний за фотографічними знімками як колишній староста сільгоспгромади Козлов Марк Васильович. Помилковий арешт і тривале незаконне утримання під вартою Г. Столярського стало результатом того, що УМВС Сумської області обмежилося впізнанням Г. Столярського за фотографічними знімками і не провело ретельної перевірки його особи, хоча прізвище, ім'я, по батькові, місце народження та інші його біографічні дані не збігалися з даними на злочинця, що розшукується. Працівники УМВС Сумської області, які проводили арешт Г. Столярського, не звернули уваги на його заяву, що він нічого спільного з М. Козловим не має і що на окупованій території він взагалі не проживав. Під час слідства встановлено, що свідки, котрі «упізнали» Г. Столярського, помилилися.

Управлінням МВС Вінницької області так само помилково було заарештовано Павла Казимировича Поповського як зрадника Ба-

тьківщини Олексія Степановича Поповського, що розшукується. Як злочинця О. Поповського впізнали за фотографічними знімками сім осіб свідків, проте в процесі слідства було встановлено, що він нічого спільного зі зрадником Батьківщини О. Поповським не має і є лише його однофамільцем. Управління МВС Вінницької області так само не провело ретельної перевірки особи П. Поповського, попри те, що ім'я, по батькові та інші його біографічні дані не збігалися з даними на злочинця, що розшукується. Протягом 40 днів П. Поповський незаконно утримувався під вартою.

Міністр писав: «З метою недопущення необґрунтованих арештів радянських громадян, підозрюваних у скоєнні державних злочинів, при встановленні осіб, які мають схожість з державними злочинцями, що їх розшукують, крім упізнання їх за фотографічними знімками, проводити ретельну перевірку їхньої особи за місцем народження, колишнім місцем проживання та роботи. В окремих випадках відряджати для упізнання цих осіб свідків та агентів, які добре знають державних злочинців, що розшукуються. Фотографічні знімки, що пред'являються для пізнання свідкам, повинні бути якісно зроблені з ясними зображеннями рис особи, що упізнається. У процесі допиту свідків необхідно також докладно з'ясувати та фіксувати в протоколах словесні портрети та особливі прикмети розпізнаних ними державних злочинців, що розшукуються. При встановленні злочинців, що розшукуються, необхідно також з'ясувати їхню подальшу діяльність, зокрема службу в Радянській армії, штрафних ротах, перебування в партизанських загонах, наявність урядових нагород, поранень, контузій тощо. Начальникам Управлінь МВС Сумської, Вінницької, Сталінської та Дніпропетровської областей провести розслідування фактів необґрунтованих арештів радянських громадян та доповісти МВС УРСР. МВС УРСР попереджає, що надалі за необґрунтовані арешти радянських громадян винні у цьому співробітники органів МВС будуть притягатися до суворої відповідальності»². Як бачимо, і ця Директива П. Мешика була спрямована на припинення незаконних арештів та відновлення справедливості щодо пересічних громадян. Як позитивне, також завважимо, що в ній містилися й конкретні рекомендації щодо поліпшення розшукової роботи органів міліції.

Коли міністром був П. Мешик, одне з центральних місць у заходах МВС УРСР відводилося створенню так званого проводу ОУН,

¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 890. Арк. 73–83.

² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 51–55.

легендованого у Львові, який мав очолити давній агент держбезпеки, колишній учасник української революції 1917–1920 рр., член Центральної Ради під псевдонімом «Бард». Наприкінці травня 1953 р. з цим агентом особисто зустрівся П. Мешик. Як вважають сучасні дослідники Д. Веденєєв і Ю. Шаповал, основна мета згадуваної акції полягала в тому, щоб нав'язати підпіллю думку про відмову від диверсійно-терористичної боротьби і перенесення акценту в його діяльності на пошуки компромісу з режимом. Отримавши згоду Москви, МВС УРСР почало готувати проект листа до провідника ОУН на українських землях В. Кука, пропонуючи націоналістичному підпіллю скласти зброю й легалізуватися. У цьому разі членам ОУН гарантувалося життя, свобода й працевлаштування (Веденєєв, Шаповал, 2001).

До досягнень П. Мешика слід віднести також наказ щодо переведення діловодства у МВС УРСР на українську мову. Згідно із цим наказом працівники міністерства повинні були її вивчати. Він особисто став розмовляти українською не лише на нарадах у своєму міністерстві, а й у ЦК КП України.

П. Мешик відновив нормальну роботу фактично розгромленого раніше за націоналізм Львівського державного університету.

На посаді міністра внутрішніх справ П. Мешику вдалося пробути всього три місяці, а багатьом його планам, які мали в цілому реформаторський характер, так і не судилося бути втіленими в життя (Греченко, 2021, с. 41).

27 червня 1953 р., наступного дня після арешту Л. Берії, П. Мешика затримали прибулі з Москви армійські офіцери. Його звинуватили в українському буржуазному націоналізмі, зраді Батьківщині, шкідництві, шпигунстві, організації антирадянської групи з метою захоплення влади.

23 грудня 1953 р. П. Мешика засудили до вищої міри покарання – розстрілу¹.

ВИСНОВКИ. Отже, попри те, що Павло Якович Мешик обіймав посаду міністра внутрішніх справ УРСР всього лише три місяці, йому вдалося зробити низку перспективних реформаторських кроків щодо поліпшення загальної діяльності міністерства, очищення його від малокомпетентних та одіозних чиновників. Проте не всі рішення в цій сфері були продуманими: на посаду начальників УМВС також призначалися особи, які вже скомпрометували себе в попередні роки. Дещо було зроблено у сфері відновлення законності та перегляду деяких сфальсифікованих кримінальних справ. Позитивно слід оцінити перехід міністра на спілкування українською мовою та його вимогу перевести діловодство в міністерстві на українську мову. Проте П. Мешик не був самостійною політичною фігурою. Він був ставлеником Л. Берії. В умовах СРСР інакше бути й не могло, республіканські лідери мали бути московською креатурою. Над ним також висів тягар співучасті у злочинах НКВС доби «Великого терору».

У пострадянський час П. Мешик не був повністю реабілітований, але йому змінили вирок, перекваліфікувавши його діяння, виключивши обвинувачення у зраді Батьківщині. 29 травня 2000 р. Військова колегія верховного суду рф перекваліфікувала склад злочину П. Мешика на перевищення влади та зловживання службовим становищем, що спричинило тяжкі наслідки, розстріл було замінено 25 роками ув'язнення без конфіскації майна, хоча яке вже це мало значення для нього особисто, реанімувати його вже було неможливо. Це мало лише певне історичне та правове значення, а також щось важило для його рідних.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М. Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ. Харків : Майдан, 2022. 544 с.
2. Веденєєв Д., Шаповал Ю. Чи був Лаврентій Берія українським націоналістом? // ZN,UA : сайт. 06.07.2001. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chi_buv_lavrentiy_beriya_ukrayinskim_natsionalistom.html (дата звернення: 10.01.2024).
3. Ворожко В. П. Становлення та розвиток системи захисту державних секретів у радянській Україні (1919–1954 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 232 с.
4. Вронська Т. В. Мешик Павло Якович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 631.
5. Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2021. 272 с.
6. Греченко В. А. 1941 рік (довоєнне півріччя): зміни в структурі НКВС УРСР. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. Вип. 3 (82). С. 9–19. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.3.01>.

¹ Спеціальне засідання ВР СРСР розглянуло справу колишніх керівників держбезпеки Л. Берія і його поплічників. *Радянська Україна*. 1953. 24 груд.

7. Греченко В. А. 1953-й рік в історії міліції Української РСР. *Світ Кліо*. 2021. № 2 (1). С. 36–47.
8. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмаш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова ; МВС України ; Держ. н.-д. ін-т МВС України. Київ ; Харків : Мачулін, 2016. Київ, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період дедалізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). 986 с.
9. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.) : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 416 с.
10. Попик В. А. Під софитами спецслужб : худож.-док. зб. Київ : Вид-во Європ. ун-ту фін., інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000. 406 с.
11. Пристайко О. В. НКВС–МВС УРСР (1934–1954 рр.): структурна побудова та функції (історико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 272 с.
12. Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 476 с.
13. Чисніков В. Керівники органів державної безпеки радянської України (1918–1953 рр.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2000. № 2/4. С. 362–373.
14. Чисніков В. М. Мешик Павло Якович // Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 792 с.
15. Ярмаш О. Н., Греченко В. А. Використання МВС УРСР агенури для контролю над академічною історичною наукою в радянській Україні (1953 р.). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. Вип. 2 (97). С. 15–24. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.2.01>.

Надійшла до редакції: 13.01.2024

Прийнята до опублікування: 19.03.2024

REFERENCES

1. Bandurka, O. M. (2022). *From general secretaries to Ministers of Internal Affairs*. Maidan.
2. Chysnikov, V. (2000). Heads of state security agencies of Soviet Ukraine (1918–1953). *From the archives of the VUCHK–HPU–NKVD–KGB*, 2/4, 362–373.
3. Chysnikov, V. M. (2001). Pavlo Yakovych Meshyk. In Yu. S. Shemshuchenko et al. (Eds.), *Law encyclopedia* (Vol. 3). Ukrainian Encyclopedia.
4. Grechenko, V. A. (2018). 1941 (pre-war half-year period): changes in the NKVD structure of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(82), 9–19. <https://doi.org/10.32631/v.2018.3.01>.
5. Grechenko, V. A. (2021). 1953 in the history of the militia of the Ukrainian SSR. *Clio World*, 2(1), 36–47.
6. Herus, M. M. (2021). *Criminal justice in the Ukrainian SSR in the post-war period (1945–1958): historical and legal research* [Doctoral dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
7. Okipniuk, V. T. (2019). *Soviet state security agencies in Ukraine during the period of totalitarian regime (1929–1953)*. OLDI-PLUS.
8. Popyk, V. A. (2000). *Under the soffits of special services*. European University of Finance, Information Systems, Management and Business Publishing House.
9. Prystaiko, O. V. (2021). *NKVD-MIA of the UkrSSR (1934–1954): structural construction and functions (historical and legal research)* [Doctoral dissertation, Kyiv National Academy of Internal Affairs].
10. Sabluk, S. A. (2017). *Criminal and legal control of crime in Ukraine in 1922–1960* [Doctoral dissertation, National Academy of Internal Affairs].
11. Verbenskyi, M. H., Yarmysh, O. N., Kryvolapchuk, V. O et al. (2016). *Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, managers, documents and materials (1917–2017)* (A. B. Avakov, Ed.) (Vol. 6). Machulin.
12. Viedienieiev, D., & Shapoval, Yu. (2001, July 7). *Was Lavrentiy Beria a Ukrainian nationalist?* ZN.UA. https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chi_buv_lavrentiy_beriya_ukrayinskim_natsionalistom.html.
13. Vorozhko, V. P. (2015). *Formation and development of the system of protection of state secrets in Soviet Ukraine (1919–1954)* [Candidate dissertation, Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University].
14. Vronska, T. V. (2009). Meshyk Pavlo Yakovych. In V. A. Smolii et al. (Eds.), *Encyclopedia of the history of Ukraine* (Vol. 6). Scientific thought.
15. Yarmysh, O. N., & Grechenko, V. A. (2022). The use of agencies by the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR to control academic historical science in Soviet Ukraine (1953). *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2(97), 15–24. <https://doi.org/10.32631/v.2022.2.01>.

Received the editorial office: 13 January 2024

Accepted for publication: 19 March 2024

VOLODYMYR ANATOLIIOVYCH GRECHENKO,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Education Worker of Ukraine,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Social and Humanitarian Disciplines;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com*

**ACTIVITIES OF THE MINISTER OF INTERNAL AFFAIRS OF THE UKRAINIAN SSR
PAVLO YAKOVLEVYCH MESHYK (1953)**

The article examines the insufficiently studied in historical and legal science issue of the activities of such a controversial political figure of the first post-Stalin months of 1953 as Pavlo Yakovlevych Meshyk. It is emphasised that he, having a university degree (which was rare for NKVD personnel in those years) and significant organisational skills, made a successful career in the central apparatus of the People's Commissariat in the late 1930s. This was also due to the patronage of P. Meshyk by L. Beria. P. Meshyk was directly involved in Stalin's repressions. In 1941, at the age of 30, he first became People's Commissar for State Security of the Ukrainian SSR. In 1943, he was promoted to the rank of Lieutenant General. From 1945 until March 1953, he worked on the implementation of the Soviet nuclear project. He was awarded the Order of Lenin (1949) for his active participation in the implementation of the nuclear programme, and later even received the Stalin Prize in Science and Technology (1951). In March 1953, he was appointed Minister of Internal Affairs of the Republic, where he pursued a policy of strengthening the rule of law in the activities of the state security agencies and purging them of the most odious and incompetent employees. At the same time, a policy was implemented to rid the state security agencies of their dependence on the influence of the Communist Party. At the same time, P. Meshyk came into conflict with some party officials, including the then leader of the republic, the first secretary of the Central Committee of the CP(B)U, L. Melnikov. As a result, L. Melnikov was dismissed. P. Meshyk also took some measures to "root" the leadership of the Ministry of Internal Affairs, translated the ministry's office work into Ukrainian, eased some of the Soviet government's repressive policies towards the Ukrainian national liberation movement, actually restored the normal operation of Lviv State University, and improved contacts with Western Ukrainian intellectuals. These were positive aspects of the minister's activities that can be assessed as attempts at reform. However, P. Meshyk stayed in the post of Minister of the Interior for only three months. In June 1953, he was arrested and later convicted on charges of treason and conspiracy to seize power, and in December of the same year, Meshyk was shot dead. He was partially rehabilitated in 2000.

Key words: *Ukraine, 1953, Ministry of Internal Affairs, P. Y. Meshyk, militia, changes in the activities of the Ministry of Internal Affairs.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Греченко В. А. Діяльність міністра внутрішніх справ Української РСР Павла Яковича Мешика (1953). *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 66–77. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.06>.

Citation (APA): Grechenko, V. A. (2024). Activities of the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian SSR Pavlo Yakovlevych Meshyk (1953). *Law and Safety*, 1(92), 66–77. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.06>.

УДК 351.74:[621.397:004.032.26](477)«364»

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.07>**ДМИТРО ОЛЕГОВИЧ ЖАДАН,**

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0001-8184-4800>,

e-mail: dmttro.zhadan23@gmail.com;

МИКОЛА ВОЛОДИМИРОВИЧ МОРДВИНЦЕВ,

*кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0002-7674-3164>,

e-mail: lukoly@ukr.net;

ДМИТРО ВАЛЕНТИНОВИЧ ПАШНЄВ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем інформаційних
технологій та протидії злочинності у кіберпросторі;*

 <https://orcid.org/0000-0001-8693-3802>,

e-mail: dvpashnev@gmail.com

ВІДСТЕЖЕННЯ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ СИСТЕМ ВІДЕОСПОСТЕРЕЖЕННЯ: ОГЛЯД СУЧАСНОГО СТАНУ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто сучасний стан досліджень використання нейронних мереж в умовах воєнного стану для ідентифікації вчинення правопорушниками протиправних дій, попередження актів тероризму, боротьби з диверсійними групами в містах, відстеження зброї та контролю за дорожнім рухом. Проаналізовано методи розпізнавання протиправних дій, зброї, облич та порушень правил дорожнього руху за допомогою камер відеоспостереження. Запропоновано впровадження досліджених методів у роботу «розумних» систем відеоспостереження в населених пунктах України.

Найбільш дієвим засобом для зменшення кількості правопорушень є невідворотність юридичної відповідальності, тому багато зусиль у правоохоронній сфері спрямовано на їх попередження. Поряд із забезпеченням публічного порядку патрульною поліцією відеоспостереження є дієвим способом запобігання протиправній діяльності в суспільстві. Збільшення зони покриття камер та їх кількості сприяє забезпеченню публічної безпеки там, де ці камери використовують. Але збільшення кількості камер створює іншу проблему – великі обсяги відеоданих, які потрібно обробляти. Для вирішення проблеми обробки відеоданих використовують різні методи, найбільш сучасним з яких є використання штучного інтелекту задля фільтрації великого обсягу даних із відеокамер, застосування різноманітних алгоритмів їх обробки. Можливість одночасно обробляти відеодані з багатьох камер відеоспостереження без участі людини не лише сприяє забезпеченню публічної безпеки, а й покращує роботу патрульної поліції. Впровадження «розумних» систем відеоспостереження дозволяє проводити моніторинг ситуації у громадських місцях цілодобово, навіть якщо в цьому районі відсутній наряд поліції.

У розглянутих дослідженнях систем відеоспостережень для відстеження протиправних дій, злочинців та зброї використовують нейронні мережі, зокрема MobileNet V2, YOLO, mYOLOv4-tiny, навчання яких проводиться на великих обсягах відео- та фотоданих. З'ясовано, що раніше нейронні мережі потребували великої обчислювальної потужності, а зараз вони можуть застосовуватися в системах Інтернету речей та смартфонах, і це сприяє тому, що для моніторингу ситуації можна залучати більше пристроїв відеоспостереження.

Ключові слова: відеоспостереження, штучний інтелект, нейронні мережі, безпека, відстеження зброї, боротьба з тероризмом.

Оглядова стаття

ВСТУП. Стрімкий розвиток науки допомагає у вирішенні багатьох питань, одним з яких є боротьба зі злочинністю. Окрім допомоги у вирішенні надскладних завдань, пов'язаних із визначенням особи, яка скоїла злочин, не менш значною є робота з попередження неправомірних дій правопорушників. Вивченню результатів упровадження систем відеоспостереження присвячено чимало робіт. Так, у деяких роботах зазначається, що впровадження камер відеоспостереження не принесло значних результатів (Gerell, 2016; Lim, 2016). В інших працях дослідники дійшли висновку, що використання камер відеоспостереження сприяє зменшенню злочинності. Зокрема, дослідження А. Густава (2017) показує зниження рівня злочинності на вулицях та станціях метро на 24–28 %. У своїй праці Дж. Раткліфф, Т. Танігучі та Р. Тейлор (2009) зауважують, що рівень злочинності в місті Філадельфія, штат Пенсильванія, США зменшився на 13 % після впровадження камер відеоспостереження. У дослідженні Е. Пізи, Б. Велша, Д. Фаррінгтона й А. Томас (2019) зазначається, що використання систем відеоспостереження сприяє значному зменшенню злочинності, а найбільший позитивний вплив спостерігався в місцях паркування автомобілів. У своїй роботі С. Маклін, Р. Ворден і М. Кім (2013) проаналізували впровадження камер відеоспостереження в місті Скенектаді, штат Нью-Йорк, США та зробили висновок, що це сприяло покращенню безпекової ситуації в районі ведення відеоспостереження. Вивчення аналогічної ситуації в місті Катовіце Республіки Польща показало зниження рівня злочинності з введенням «розумної» системи відеоспостереження (Socha, Kogut, 2020).

Таким чином, упровадження інтелектуальних систем відеоспостереження сприяє зниженню рівня злочинності, тому з'являється необхідність у подальшому вдосконаленні, розвитку та ширшому впровадженні вказаних систем. Відстеження поведінки людей, виявлення зброї, контроль дорожнього руху – все це та багато іншого можуть виконувати інтелектуальні системи відеоспостереження з розробкою відповідних нових алгоритмів. Не менш важливим є оптимізація роботи таких систем з можливістю використання пристроїв обробки відеоданих з меншими вимогами до обчислювальної спроможності комп'ютерних систем. Все вищезазначене обґрунтовує актуальність теми дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою роботи є аналіз сучасного стану наукових

розвідок у галузі відеоспостереження, систем штучного інтелекту (далі – ШІ), спрямованих на виявлення протиправних дій та зброї, визначення подальших напрямів досліджень для збільшення ефективності забезпечення публічного порядку та впровадження цих засобів в Україні задля забезпечення безпеки громадян. Досягнення поставленої мети передбачає виконання такого завдання, як аналіз сучасного стану наукових досліджень у галузі відеоспостереження, можливостей застосування сучасних досліджень у сфері ШІ для забезпечення публічної безпеки в Україні.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. З метою повного, всебічного, узагальнюючого дослідження вказаної проблеми було використано кілька методів наукового пізнання. З використанням методу аналізу, що являє собою метод розділення цілого на складові, було проаналізовано механізми використання ШІ в системах відеонагляду. За допомогою методу порівняння вивчено розробки в галузі відеоспостереження та результативність їх роботи. Методом дедукції, що є методом логічного доведення, зроблено висновок щодо впровадження досліджень у сфері ШІ для забезпечення публічної безпеки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Використання нейронних мереж, здатних ідентифікувати події та різні предмети, у системах відеоспостереження може покращити їхню продуктивність. Виходячи з цього, розробка нейронних мереж, що можуть виявляти протиправні дії, зброю або злочинців, є дуже важливим аспектом забезпечення публічної безпеки. Тому дослідники пропонують упровадження системи для автоматичної ідентифікації злочинців за допомогою розпізнавання обличчя з відеоматеріалів, знятих камерами відеоспостереження. Система працює з трьома базами даних (далі – БД) (Aroorva et al., 2019). Перша БД містить дані про громадян: зображення та унікальні ідентифікатори всіх громадян, які проживають у країні. Друга – локальна БД списку спостереження, в якій містяться зображення (мінімум 10) і деталі (унікальний ідентифікатор, ім'я, стать, релігія, скоєні злочини тощо) кожного злочинця, який проживає в країні. І третя – міжнародна БД списку спостереження, до якої входять зображення (мінімум 10) і деталі (унікальний ідентифікатор, ім'я, стать, релігія, скоєні злочини тощо) злочинців, які не є громадянами країни. Для розпізнавання обличчя відео з камер спостереження розділяється на кадри, і якщо в кадрі виявляється обличчя, то

воно попередньо обробляється. Далі за допомогою каскаду Хаара та гістограми локальних бінарних шаблонів проводиться вилучення особливостей обличчя, за якими воно порівнюється з обличчями в БД громадян країни. Якщо знайдено збіг, то результат додатково перевіряється за БД місцевих злочинців. У разі позитивного результату поліцейським надсилається повідомлення з усіма деталями та часом потрапляння особи в поле зору відеокамери. Якщо особу не виявлено в БД громадян країни, її зображення порівнюють з міжнародною БД. У разі виявлення збігу поліцейським направляється повідомлення з даними про особу та часом її перебування під спостереженням відеокамери.

Модулі, які використовують для розпізнавання обличчя на відеозображеннях, отриманих з камер спостереження в реальному часі, – це cv2 та NumPy. Оскільки відеоряд зображень має формат GIF, а модуль OpenCV не підтримує цей формат, використовується модуль зображень з PIL (Python Imaging Library) для зчитування зображень у відтинках сірого. Для зберігання даних використовується масив NumPy. Для розпізнавання обличчя застосовують гістограму локальних бінарних шаблонів (LBPН), яка надається модулем OpenCV. LBPН фокусується на вилученні локальних особливостей із зображення. Алгоритм розпізнавання обличчя шукає конкретні особливості Хаара і складається з чотирьох кроків. Перший крок – це вибір функції Хаара. Після надходження даних (зображень) у систему починається процес отримання об'єктів Хаара. Функції Хаара, подібні до вікон, розміщуються на зображенні для обчислення однієї функції. Далі йде другий крок – відбувається процес створення цілісного зображення. Для цього застосовується концепція інтегрального зображення, що полягає в тому, щоб знайти суму пікселів у кожному вікні функції, для чого здійснюється обчислення на основі чотирьох кутових значень. Потім розпочинається третій крок відбору найкращих функцій, для чого використовується алгоритм машинного навчання AdaBoost, який вибирає лише ті функції, які мають достатню ймовірність класифікації. На четвертому кроці використовується каскадний класифікатор, він групує об'єкти в окремі підвікна та визначає, чи є підвікно обличчям. Якщо воно не є обличчям, то воно буде видалене разом з функціями, в іншому разі підвікно переходить до наступних етапів роботи з БД.

У роботі Р. Війейкіса, В. Раудоніса та Г. Дервініса (2022) запропонована архітектура для виявлення насильства за допомогою камер

відеоспостереження. Основна мета запропонованої моделі – підтримувати продуктивність на рівні з найсучаснішими моделями виявлення насильства, водночас зменшуючи обчислювану складність для розгортання на периферійних пристроях малої потужності (<20 Вт).

Запропонований алгоритм поділяється на три етапи: 1) екстрактор просторових характеристик (розподілений у часі U-Net); 2) екстрактор часових характеристик; 3) класифікатор.

Модель отримує пакет із 30 відеокадрів з камери спостереження, що відповідає фрагменту відеозапису тривалістю 1 секунда. Цей пакет передається для обробки мережі, яка використовує архітектуру MobileNet V2, подібну до U-Net, як шифрувальник, що застосовується для вилучення статичних просторових характеристик одного кадру послідовно розподіленим у часі способом. Отримана черга характеристик кадрів передається на другий етап для виокремлення часових характеристик. Довга короткочасна пам'ять (LSTM) використовується для отримання інформації з послідовних фрагментів відео. Маючи цю інформацію, двошаровий класифікатор, заснований на щільних шарах, визначає події як насильницькі або ненасильницькі.

Використання попередньо підготовленої архітектури MobileNet V2 пов'язане з меншою кількістю обчислень та параметрів, що записуються, при цьому зберігається гарна точність.

Кодер, що використовується в моделі, попередньо навчений на наборі даних ImageNet. Це покращує ефективність навчання за рахунок нерозмічених просторових даних у кадрі. Крім того, обстановка навкруги, записана з камер відеоспостереження, відрізняється, тому забезпечення ефективного та дієвого екстрактора загальних просторових характеристик зменшує складність навчання до порівняння цих характеристик у часі з випадками насильницької поведінки. Використання складного реального масиву даних з камер відеоспостереження на основі RWF-2000 показало середню точність $0,82 \pm 2\%$ та прецизійність $0,81 \pm 3\%$.

Не викликає сумніву, що одним із важливих напрямів роботи правоохоронних органів є контроль обігу зброї в Україні. Вчасне виявлення зброї може запобігти вчиненню злочинів та врятувати життя. Незаконний обіг зброї в Україні є одним із найприбутковіших напрямів злочинної діяльності. І вирішення цієї проблеми набуло актуальності саме у воєнний час. Отже, виникає необхідність досліджувати та впроваджувати нові способи і методики моніторингу обігу зброї. Допомогти в цій

справі можуть камери відеоспостереження з інтегрованим ШІ, що зможуть визначати наявність зброї в людини. Так, О. Колесницький, Є. Янковський, І. Денисов та І. Арсенюк (2023) у своїй роботі представили інформаційну технологію виявлення озброєних людей, для чого використовували нейронну мережу YOLO. Нейронна мережа складалась із трьох частин: хребта (backbone), шиї (neck) та голови (head). Хребет – модифікована версія архітектури CSPDarknet53, що містить модуль SPPF (Spatial Pyramid Pooling Fusion), який слугує для об'єднання вхідних карт ознак. Шийна частина – комбінація FPN (мережа піраміди ознак) і PAN (мережа агрегації шляхів). Головна частина керувала призначенням завдань для порівняння позитивних та негативних зразків. Запропонована програма мала достовірність на рівні 98,51 %, влучність – 97,13 % та повноту – 96,9 %.

Крім того, було проведено дослідження інтеграції методів глибокого навчання з архітектурою програмно-конфігурованих мереж для виявлення зброї в режимі реального часу (Fathy, Saleh, 2022). Запропонована модель складається з чотирьох основних компонентів: рівень пристроїв Інтернету речей, рівень периферійних обчислювальних пристроїв, рівень базової програмно-конфігурованої мережі, рівень додатку QoS (набір методів для управління ресурсами пакетних мереж). IP-камери відеоспостереження (рівень пристроїв Інтернету речей) генерують безперервний відеосигнал з контрольованої ділянки, який потім передається на одноплатний комп'ютер Raspberry Pi, що реалізує моделі ШІ глибокого навчання (периферійні обчислювальні пристрої). Результатом роботи Raspberry Pi є невеликий відеофайл, що містить кадри з виявленою зброєю. Він направляється через комутатори програмно-конфігурованої мережі OpenFlow, що реалізують адаптивний алгоритм QoS. Комутатор OpenFlow класифікує трафік на основі номера порту призначення та розподіляє пропускну здатність для різних класів трафіку на основі таблиці лічильників, встановленої RYU контролером у кожному комутаторі. Таблиця лічильників складається із записів лічильників, які визначаються для кожного потоку. У своєму наборі інструкцій запис потоку може визначити лічильник, який відстежує та контролює сукупну швидкість всіх входів потоку, до яких він підключений. Пакети, що надходять, пересилаються до лічильника, який зазначено відповідним записом таблиці потоку. Налаштування таблиці лічильників надають пріоритет відеофайлам, які містять зброю, для забезпечення швидкої

доставки через комутатор OpenFlow до органів влади для зменшення жертв або запобігання злочинам.

В одному з досліджень було запропоновано метод ефективної класифікації, визначення місцезнаходження та виявлення різних типів зброї та ножів у реальному часі, заснований на ресурсно-обмеженій та легкій згортковій нейронній мережі (Ingle, Kim, 2022).

Багатокласова архітектура згорткової нейронної мережі (MSD-CNN) виявлення підкласів має дві повністю з'єднані гілки, кожна з яких виконує конкретне завдання класифікації. Оскільки є дві окремі гілки, то гілка на першому краю відповідає за класифікацію ненормальних зображень, таких як пістолети, автоматичні та напівавтоматичні гвинтівки, ножі, кухонні ножі та армійські ножі, а гілка другого краю – за класифікацію звичайних зображень, наприклад ходьба, їзда на велосипеді, робота в офісі та робота по дому.

Методологія MSD-CNN складається з класифікації кадрів, локалізації та виявлення. Виявлення кадру в основному використовується для точного визначення розташування та розміру об'єкта на зображенні, що є важливим для класифікації кадру. Положення й масштаб об'єкта визначаються локалізацією кадру. Після визначення архітектури алгоритм навчання нейронної мережі використовує в основному покрокове обчислення коефіцієнтів кожного визначеного рівня.

Для виявлення об'єктів використовувалися мультиракурсні камери. Через те, що модель MSD-CNN – це доволі легка мережа, яка дозволяє створити декілька екземплярів MSD-CNN, це так само допомагає виявляти аномальний об'єкт на кількох камерах одночасно без збільшення витрат на обчислення. Кожен екземпляр відповідає за виявлення, класифікацію та локалізацію об'єкта у відповідному кадрі.

Набір даних для аномальних та нормальних класів отримували з набору даних ImageNet та IMFDB. Загалом було отримано 75 000 зображень зброї. Із загального набору даних 75 % використовувалось для навчання, 15 % – для перевірки, 10 % – для тестування. Найкраща точність запропонованого методу для виявлення зброї становила 97,5 % в базі даних ImageNet та IMFDB, 90,5 % – на відкритій базі даних зображень та 90,7 % – на наборі даних з мультиракурсних камер.

Ще одним напрямом діяльності правоохоронних органів, у якому доцільне застосування методів ШІ, – це безпека дорожнього руху. У роботі Д. Сватюка, О. Сватюк та О. Белея (2020) розроблено алгоритм програми

розпізнавання об'єктів у відеопотоці. За допомогою програми та пристрою з операційною системою Android 7.0 проводиться отримання відеопотоку для виявлення транспортного засобу (далі – ТЗ) та його номерного знака. Обробку та аналіз отриманих кадрів проводили в бібліотеці Open ALPR та за допомогою згорткової нейронної мережі типу SSD. Навчання моделі проводилось за допомогою набору даних COCO (Common Objects in Context), але зі зменшеною до однієї кількості вхідних класів для адаптації під розпізнавання номерних знаків. Наданий у роботі алгоритм та програма на його основі можуть використовуватись патрульною поліцією для аналізу транспортних потоків та виявлення ТЗ, що перебувають у розшуку. При виявленні номерних знаків точність методу становила 98,2 % на мобільному пристрої, а час обробки одного кадру – не більше 0,05 секунд. При розпізнаванні хаотичних зображень точність становила 80 %, швидкість – 1,43 секунди (для відео тривалістю 30 секунд на обчислювальному модулі з GPU).

У своїй роботі Ч. Лін і Ц. Цзян (2022) запропонували систему інтелектуального моніторингу дорожнього руху, засновану на принципі YOLO та згортковій нечіткій нейронній мережі (CFNN), яка записує інформацію про обсяг дорожнього руху і тип ТЗ. Для класифікації ТЗ пропонуються дві моделі – CFNN і Vector-CFNN, а також метод об'єднання мережевого відображення. У експериментах запропонований метод досяг точності 90,45 % на відкритому наборі даних Пекінського технологічного інституту.

Схема інтелектуальної системи моніторингу дорожнього руху складається з кількох етапів. Спочатку в режимі реального часу отримують зображення з камер дорожнього руху. Далі модель mYOLOv4-tiny використовується для визначення положення ТЗ. Для вирішення проблеми повторного запису одного й того ж ТЗ у різних кадрах уведено алгоритм розрахунку для відстеження, тобто ТЗ призначається однаковий ідентифікатор у різних кадрах. Перед виконанням алгоритму розрахунку віртуальна зона виявлення цільового ТЗ (зона у відео, в якій проводиться виявлення) екранується, щоб зменшити обчислювальне навантаження. На останньому етапі показники ТЗ, що проходять через зону віртуального виявлення, обчислюються і класифікуються.

Описаний метод виявлення об'єктів YOLO можна використовувати для ідентифікації ТЗ та інформації про його місцезнаходження за одним зображенням. Щоб прибрати можливість повторної ідентифікації одного й того ж

ТЗ у різних кадрах, було запропоновано спеціальний метод ідентифікації. Це метод багатоб'єктного підрахунку (Bewley et al., 2016), який використовує інформацію про положення автомобіля з попереднього кадру, отриманого за допомогою методу виявлення автомобіля, для прогнозування його положення в поточному кадрі шляхом застосування фільтра Калмана. Потім фактичне положення ТЗ, виявлене в поточному кадрі, та реальне положення ТЗ, оцінене за допомогою фільтра Калмана, використовують для розрахунку їх перетину з урахуванням різниці відстані. Нарешті, для порівняння ТЗ із метою їх відстеження застосовують Угорський алгоритм.

Ще в одній роботі досліджено можливість використання камер відеоспостереження для розпізнавання номерних знаків та повторної ідентифікації ТЗ (González-Cepeda, Ramajo, Armingol, 2022). Описана модель має три модулі: виявлення об'єктів, розпізнавання номерних знаків, повторна ідентифікація ТЗ. Модуль виявлення об'єктів являє собою YOLOv5, модуль, відповідальний за виявлення та розпізнавання номерного знака, – це YOLOv5 multi-stage. Для повторної ідентифікації ТЗ використовують FastReid. Використання YOLOv5 задля розпізнавання номерних знаків ТЗ зумовлене швидкістю його роботи, що дає можливість розпізнавання в режимі реального часу. Виявлення номерного знака проводиться двома згортковими нейронними мережами: перша розпізнає ТЗ, друга – номерний знак. Повторна ідентифікація ТЗ базується на вилученні таких характеристик, як форма, перспектива, колір. Після виявлення ТЗ та його номерного знака загальне зображення обрізають для вилучення зображення ТЗ і проводиться повторна ідентифікація. Для розпізнавання ТЗ навчання моделі проводилось на двох наборах даних, що відтворюють реальні сценарії використання. Перший набір даних був розмічений вручну. Він складався з 2 035 зображень, 2 531 номерного знака та понад 15 000 символів та масштабом зображення 640×640 пікселів.

Повторна ідентифікація ТЗ виконувалась за допомогою FastReid, що вже має різні попередньо підготовлені та оптимізовані архітектури, а як основу навчання застосовували EfficientNet з різними стратегіями навчання.

Загалом розроблена у вказаній роботі модель відслідковування номерів ТЗ та проведення їх ідентифікації мала точність 93,1 % при виявленні номерного знака та 98,4 % – при виявленні ТЗ.

Не менш важливими є дослідження методів та способів оптимізації нейронних мереж.

Так, у роботі Є. Зінов'єва та І. Арсенюка (2020) запропоновано метод зі зниження вимог до обчислюваних ресурсів без великих втрат точності за допомогою використання додаткового проміжного шару згортки. Дослідники вивчали оптимізацію роботи згорткових нейронних мереж для розпізнавання емоцій людини. За результатами дослідження, додавання проміжного згорткового шару допомогло зменшити вимоги до обчислювальних ресурсів. Точність системи становила 90 % на відформатованому наборі даних та 64 % – на невідформатованому.

Також не менш значущими є дослідження, спрямовані на подолання проблеми перспективних спотворень геометричних параметрів, які викликані розташуванням камер з неідеальними кутами. У своїй роботі Д. Марчук (2023) дослідив використання афінних перетворень для корекції зображень, які отримують з камер відеоспостереження з урахуванням геометричних параметрів у реальному часі, розробив математичну модель для перетворення зображення й запропонував метод, що спрощує виявлення, сегментацію та розпізнавання об'єктів.

Розробка підходів розпізнавання об'єктів є надзвичайно важливим завданням через те, що така можливість надає чимало варіантів її застосування. У роботі К. Кірей (2021) представлена система розпізнавання об'єктів навколишнього світу. Створено декілька моделей згорткової нейронної мережі: *precise*, *precise2* та *fast*. Навчання моделей проводили в СОСО. Запропонована система аналізує одразу ціле зображення та виконує передбачення за один цикл, що значно підвищує її швидкість. Найбільш точною є модель *precise*. *Precise2* має трохи меншу точність, проте більшу швидкість. Модель *fast* в рази швидше, ніж *precise2*, але має меншу точність.

Систему виявлення аномалій у системі відеоспостереження досліджували В. Ле та Й. Кім (2023). Вони запропонували мережу для виявлення аномалій у відео з використанням підходу прогнозування наступного кадру. Вхідними даними є послідовність кадрів у відео, а мережа намагається передбачити наступний кадр. Загальну структуру моделі становлять кодер і декодер: перший призначений для захоплення інформації про зовнішній вигляд і рух у вхідних відеокадрах, другий – для прогнозування наступного кадру за допомогою вилучених просторово-часових характеристик, обчислених кодером. Кодер за допомогою глибокої та широкої згорткової нейронної мережі виокремлює із заданої послідовності ка-

дрів високорівневі ознаки. Для використання просторової та часової інформації відеокадрів остання карта ознак, отримана з глибокої згорткової нейронної мережі, пропускається через дві гілки: просторову та часову. У часовій гілці часовий зсув застосовується для моделювання часових характеристик у кількох вхідних кадрах, тоді як отримані характеристики вхідних кадрів об'єднуються для підтримки просторової інформації у просторовій гілці. Потім вихідні дані двох гілок комбінуються за допомогою поелементної суми та подаються в декодер для прогнозування відповідного наступного кадру. Комбіновані характеристики пропускаються через декодер для відновлення деталей та просторової роздільної здатності прогнозованого кадру. Кожен рівень декодера є послідовністю блоків, враховуючи зворотну розгортку, пакетну нормалізацію та функцію активації зрізаного лінійного вузла (ReLU). Для використання каналу зв'язку функцій канална увага застосовується після кожного блоку зворотної розгортки. Крім того, вхідні характеристики каналної уваги об'єднуються з відповідними видобутими глибокою згортковою нейронною мережею низькорівневими характеристиками, які мають однакову просторову роздільну здатність. Потім виконується зворотна розгортка для збільшення дискретизації функції до роздільної здатності вхідного кадру.

Операція часового зсуву в часовій гілці виконується вздовж часового виміру. Частина каналів зсувається до наступного кадру, зберігаючи частину, що залишилася. Далі ознака поточного кадру поєднується з ознакою попереднього.

У просторовій гілці ознаки, отримані з глибокої згорткової нейронної мережі, агрегуються по кадрах. Для зменшення складності обчислень застосовують згортку 1×1 до комбінованих функцій, щоб зменшити кількість каналів, оскільки агреговані функції містять їх велику кількість.

Мета запропонованої мережі – передбачити майбутній кадр \hat{I}_{t+1} з послідовності $\{I_1, I_2, \dots, I_t\}$. Оскільки кожен кадр складається з багатьох пікселів і кожен піксель має інтенсивність, то обмеження інтенсивності та градієнта можуть бути важливим фактором для мінімізації помилки передбачення. Таким чином, подібність усіх пікселів у просторі RGB може бути забезпечена обмеженням інтенсивності, яке порівнює кожне значення пікселя між прогнозованим кадром і базовим кадром.

Для виявлення аномалій використовували оцінку аномалії $S(t)$, яка застосовується для

вимірювання різниці між основним істинним кадром І та прогнозованим кадром І̂. Результати роботи запропонованого методу були такими: 97,4 % – для UCSD Ped2, 86,7 % – для CUNK Avenue і 73,6 % – для набору даних ShanghaiTech.

Також поза увагою не залишаються системи відстеження руху об'єктів у реальному часі.

У дослідженні колективу авторів (Alotaibi et al., 2022) було подано новий алгоритм гармонійного пошуку на основі обчислюваного інтелекту для виявлення та відстеження об'єктів у реальному часі в системах відеоспостереження задля забезпечення безпеки у громадських місцях. Техніка, описана в цій роботі, містить покращений модуль виявлення об'єктів на основі RefineDet та використовує алгоритм Adagrad оптимізації гіперпараметрів моделі. Крім того, використовується алгоритм гармонійного пошуку з моделлю двосторонньої опорної векторної машини для класифікації об'єктів, що призводить до покращення результатів фіксації. Аналіз продуктивності моделі проводили за допомогою еталонного набору даних UCSD, який складається з двох випробувальних стендів: Pedestrian-1 і Pedestrian-2. Випробувальні стенди Pedestrian-1 і Pedestrian-2 склалися з 360 кадрів тривалістю 12 секунд. Загалом запропонована модель досягла середньої точності 91,51 % та 94,32 % згідно з тестовими наборами даних Pedestrian-1 і Pedestrian-2.

Ефективним варіантом підвищення публічної безпеки є широке залучення громадян до інформування правоохоронних органів про підозрілі події та осіб. Так, С. Василенко та С. Гнатюк (2022) пропонують створити застосунок, який може встановити на свій телефон кожний громадянин країни і за допомогою якого буде проводитись відео- та фотофіксація правопорушень. Відео- та фотодані, отримані з телефону, будуть надсилатися до органів поліції. Використання такого застосунку дозволить розширити зону спостереження за рахунок користувачів смартфонів, що може допомогти поліції в забезпеченні публічної безпеки.

Вивчення зазначених вище праць свідчить, що для побудови високоякісних систем відеоспостереження, здатних розпізнавати протиправні дії, контрольовані об'єкти та предмети або розшукуваних осіб, застосовують різні модулі, в основі архітектури яких лежать принципи ШІ, зокрема MobileNet V2, YOLO, mYOLOv4-tiny тощо. Використовуючи ж великі БД із фото- та відеоданими, проводиться ма-

шинне навчання нейронних мереж для розвитку їх можливостей у виявленні шуканих об'єктів або осіб. Сукупність всіх цих технологій, а також методів їх оптимізації для використання у пристроях малої потужності є сьогодні основними напрямками розвитку відеоспостереження. Також не зайвим буде згадати широкий вжиток ІР-камер відеоспостереження, які зараз встановлюються в багатьох містах. Розробка більш оптимізованих та розвинутих нейронних мереж дозволить обробляти ще більшу кількість інформації з камер відеоспостереження для забезпечення якомога більшого рівня безпеки населення.

Як зазначає у своїй роботі О. Острогляд (2020), запобігання корисливим злочинам базується на покращенні численних аспектів, одним з яких є оснащення вулиць системами відеоспостереження. Крім того, деякі дослідники зауважують на необхідності створення державної програми публічної безпеки із залученням ШІ (Коршенко та ін., 2020). Розглянуті в цій роботі дослідження спрямовані на підвищення публічної безпеки на основі вдосконалення систем її моніторингу із залученням різних моделей нейронних мереж, що можуть відстежувати протиправну діяльність, джерела підвищеної небезпеки, проводити масовий аналіз обличчя людей для пошуку злочинців та виконувати інші технічні допоміжні функції у правоохоронній діяльності. Впровадження таких систем відеоспостереження в населених пунктах України допомогло б суттєво покращити рівень безпеки, що є особливо актуальним у воєнний час. Через великий масштаб воєнних дій у місцях бойових зіткнень на деокупованих територіях можуть розташовуватися місця з покинутою зброєю, якою можуть заволодіти цивільні особи, а подальше її використання ними неможливо спрогнозувати. У цьому разі системи відеоспостереження, навчені виявляти зброю, можуть допомогти протидіяти незаконному її обігу.

Не менш важливою є робота із протидії проникненню диверсійних груп на територію країни. Можливість використання камер відеоспостереження з модулями виявлення руху та наявності зброї сприятимуть покращенню охорони кордону. Для цього необхідно розробити цілий комплекс засобів задля відстеження ситуації на державному кордоні України.

Іншим прикладом є використання камер відеоспостереження для запобігання протиправним вчинкам громадян. Можливість цілодобового моніторингу ситуації на вулицях сприяла б зменшенню злочинності. У своїй

роботі П. Єпринцев (2021) обґрунтував встановлення смарт-зупинок з камерами відеонагляду для моніторингу простору навколо зупинки. Це також повинно сприяти в пошуку осіб, причетних до вчинення злочинів.

Попри те, що системи відеоспостереження мають і безліч переваг, але одним з їх недоліків є наявність сліпих зон, тобто ділянок місцевості, де не може проводитись відеоспостереження. З огляду на це проводяться дослідження, що вивчають можливості оптимального розташування камер відеоспостереження, але для кращого моніторингу обстановки необхідні розробки та впровадження систем відеоспостереження на базі безпілотних літальних апаратів для моніторингу більших за площею ділянок, які неможливо охопити стаціонарними камерами.

ВИСНОВКИ. Підвищення рівня публічної безпеки за допомогою застосування новітніх розробок зараз досліджується багатьма вченими. Пропонуються різноманітні розробки на базі ШІ та створення застосунків, що можуть залучати громадськість до підтримки правопорядку. Розвиток технологій ШІ дозволив розширити можливості камер відеоспостереження для нагляду й допомоги в забезпеченні публічної безпеки. Для покращення роботи камер відеоспостереження роботу оператора більше перекладають на ШІ, що покращує роботу системи загалом, оскільки можливості людини є обмеженими. Здатність нейронних мереж до навчання створює безліч можливостей їх використання. Їх тренування за допомогою баз даних з різноманітними відео- та фотоданими дозволяє проводити аналіз відео на наявність зброї, неправомірного поведіння людей та виявлення осіб, що перебувають у розшуку. Також нейронні мережі дозволяють скоротити витрату ресурсів на їх роботу завдяки можливості використання менш енер-

говитратного обладнання. Наявність різноманітних баз із зображеннями та відеоматеріалами з протиправними елементами і поточною рутинною дозволяють навчати нейронні мережі розрізняти різні сценарії поведінки людини в повсякденному житті. Не менш важливими є дослідження контролю дорожнього руху за допомогою камер з можливістю спостереження та ідентифікації транспортних засобів, що рухаються в режимі реального часу. Загалом всі розглянуті в роботі способи відстеження неправомірної поведінки людей, зброї та розшукуваних осіб показують гарні результати в лабораторних дослідженнях з використанням різноманітних даних з відео та фотоматеріалами. Важливою запорукою покращення роботи камер відеоспостереження є їх оптимальне розташування на місцевості, що також постійно привертає увагу дослідників. В усіх вищезазначених дослідженнях науковці акцентували увагу на покращенні розпізнавальних якостей відеоспостереження, тобто на вивченні можливостей тренування нейронних мереж для виявлення зброї або протиправної поведінки. Але у всіх цих систем є свої недоліки, одним з яких є наявність сліпих зон, тобто ділянок, де спостереження не проводиться. І хоча існують пропозиції з вирішення проблеми сліпих зон, але це не усуває проблему повністю. Тому доцільним було б вивчити питання створення систем моніторингу публічного порядку додатковими засобами, окрім патрулів та камер відеоспостереження. Це може бути інтеграція технологій ШІ у пристрої, здатні до моніторингу більших за площею ділянок, які не можуть охопити наземні засоби. Зокрема, як приклад можна розглядати безпілотні літальні апарати з інтеграцією в них моделей нейронних мереж задля відстеження публічного порядку.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Василенко С., Гнатюк С. Відео та фотофіксація адміністративних правопорушень громадян. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, Iss. 4. Pp. 18–26. DOI: <https://doi.org/10.15804/CPLS.20224.02>.
2. Єпринцев П. С. Взаємодія підрозділів Національної поліції щодо запобігання розбоям вчиненим організованими злочинними групами. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 182–190. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.23>.
3. Зінов'єв Є. В., Арсенюк І. Р. Розпізнавання емоцій людини за допомогою згорткової нейронної мережі // Інтернет – Освіта – Наука – 2020 : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 26–29 трав. 2020 р.) / підгот. до друку: Т. О. Савчук, С. І. Петришин. Вінниця : ВНТУ, 2020. С. 202–206.
4. Кірей К. О. Система розпізнавання об'єктів навколишнього світу на основі нейронної мережі. *Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*. 2021. № 1 (484). С. 86–91. DOI: [https://doi.org/10.15589/znp2021.1\(484\).12](https://doi.org/10.15589/znp2021.1(484).12).
5. Колесницький О. К., Янковський Є. В., Денисов І. К., Арсенюк І. Р. Виявлення озброєних людей у відеопотоці з використанням згорткових нейронних мереж. *Оптико-електронні інформаційно-енергетичні технології*. 2023. № 2, т. 46. С. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.31649/1681-7893-2023-46-2-76-83>.

6. Коршенко В. А., Чумак В. В., Мордвинцев М. В., Пашнєв Д. В. Стан систем безпеки з використанням технічних засобів відеозапису та відеоспостереження: зарубіжний досвід, перспективи впровадження в діяльність Національної поліції України. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.12>.
7. Марчук Д. К. Використання афінних перетворень для корекції зображень з подальшим використанням у системах розпізнавання. *Технічна інженерія*. 2023. № 2 (92). С. 125–130. DOI: [https://doi.org/10.26642/ten-2023-2\(92\)-125-130](https://doi.org/10.26642/ten-2023-2(92)-125-130).
8. Остроглядів О. І. Кримінологічна характеристика та запобігання корисливим злочинам проти власності у великому місті Причорноморського регіону. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 86–94. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.16>.
9. Сватюк Д. Р., Сватюк О. Р., Белей О. І. Застосування згорткових нейронних мереж для безпеки розпізнавання об'єктів у відеопотоці. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2020. № 8, т. 4. С. 97–112. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2020.8.97112>.
10. Alotaibi M. F., Omri M., Abdel-Khalek S., Khalil E., Mansour R. F. Computational Intelligence-Based Harmony Search Algorithm for Real-Time Object Detection and Tracking in Video Surveillance Systems. *Mathematics*. 2022. Vol. 10, Iss. 5. DOI: <https://doi.org/10.3390/math10050733>.
11. Apoorva P., Impana H. C., Siri S. L., Varshitha M. R., Ramesh B. Automated Criminal Identification by Face Recognition using Open Computer Vision Classifiers // 3rd International Conference on Computing Methodologies and Communication (ICCMC) : conference presentation proceedings (Erode, India, 27–29 March 2019). Erode, 2019. Pp. 775–778, DOI: <https://doi.org/10.1109/ICCMC.2019.8819850>.
12. Bewley A., Ge Z., Ott L., Ramos F., Upcroft B. Simple online and real-time tracking // 2016 IEEE International Conference on Image Processing : conference presentation proceedings (Phoenix, AZ, USA, 25–28 September 2016). Phoenix, 2016. Pp. 3464–3468. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICIP.2016.7533003>.
13. Fathy C., Saleh S. N. Integrating Deep Learning-Based IoT and Fog Computing with Software-Defined Networking for Detecting Weapons in Video Surveillance Systems. *Sensors*. 2022. Vol. 22, No. 14. DOI: <https://doi.org/10.3390/s22145075>.
14. Gerell M. Hot Spot Policing with Actively Monitored CCTV Cameras: Does it Reduce Assaults in Public Places? *International Criminal Justice Review*. 2016. Vol. 26, Iss. 2. Pp. 187–201. DOI: <https://doi.org/10.1177/1057567716639098>.
15. González-Cepeda J., Ramajo A., Armingol J. M. Intelligent video surveillance systems for vehicle identification based on multinet architecture. *Information*. 2022. Vol. 13, Iss. 7. DOI: <https://doi.org/10.3390/info13070325>.
16. Gustav A. Surveillance cameras and crime a review of randomized and natural experiments. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 2017. Vol. 18, Iss. 2. Pp. 210–222. DOI: <https://doi.org/10.1080/14043858.2017.1387410>.
17. Ingle P. Y., Kim Y.-G. Real-Time Abnormal Object Detection for Video Surveillance in Smart Cities. *Sensors*. 2022. Vol. 22, Iss. 10. DOI: <https://doi.org/10.3390/s22103862>.
18. Le V.-T., Kim Y.-G. Attention-based residual autoencoder for video anomaly detection. *Applied Intelligence*. 2023. Vol. 53. Pp. 3240–3254. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10489-022-03613-1>.
19. Lim H. Crime-Reduction Effects of Open-street CCTV: Conditionality Considerations. *Justice Quarterly*. 2016. Vol. 34, Iss. 4. Pp. 597–626. DOI: <https://doi.org/10.1080/07418825.2016.1194449>.
20. Lin C.-J., Jhang J.-Y. Intelligent Traffic-Monitoring System Based on YOLO and Convolutional Fuzzy Neural Networks. *IEEE Access*. 2022. Vol. 10. Pp. 14120–14133. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3147866>.
21. McLean S. J., Worden R. E., Kim M. Here's Looking at You: An Evaluation of Public CCTV Cameras and Their Effects on Crime and Disorder. *Criminal Justice Review*. 2013. Vol. 38, Iss. 3. Pp. 303–334. DOI: <https://doi.org/10.1177/0734016813492415>.
22. Piza E. L., Welsh B. C., Farrington D. P., Thomas A. L. CCTV surveillance for crime prevention. A 40-year systematic review with meta-analysis. *Criminology & Public Policy*. 2019. Vol. 18, Iss. 1. Pp. 135–159. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12419>.
23. Ratcliffe J. H., Taniguchi T., Taylor R. B. The Crime Reduction Effects of Public CCTV Cameras: A Multi-Method Spatial Approach. *Justice Quarterly*. 2009. Vol. 26, Iss. 4. Pp. 746–770. DOI: <https://doi.org/10.1080/07418820902873852>.
24. Socha R., Kogut B. Urban Video Surveillance as a Tool to Improve Security in Public Spaces. *Sustainability*. 2020. Vol. 12, Iss. 15. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12156210>.
25. Vijeikis R., Raudonis V., Dervinis G. Efficient Violence Detection in Surveillance. *Sensors*. 2022. Vol. 22, Iss. 6. DOI: <https://doi.org/10.3390/s22062216>.

Надійшла до редакції: 12.01.2024

Прийнята до опублікування: 25.03.2024

REFERENCES

1. Alotaibi, M. F., Omri, M., Abdel-Khalek, S., Khalil, E., & Mansour, R. F. (2022). Computational Intelligence-Based Harmony Search Algorithm for Real-Time Object Detection and Tracking in Video Surveillance Systems. *Mathematics*, 10(5). <https://doi.org/10.3390/math10050733>.
2. Apoorva, P., Impana, H. C., Siri, S. L., Varshitha, M. R., & Ramesh, B. (2019, March 27–29). *Automated Criminal Identification by Face Recognition using Open Computer Vision Classifiers* [Conference presentation abstract]. 3rd International Conference on Computing Methodologies and Communication (ICCMC), Erode, India. <https://doi.org/10.1109/ICCMC.2019.8819850>.
3. Bewley, A., Ge, Z., Ott, L., Ramos, F., & Upcroft, B. (2016, September 25–28). *Simple online and real-time tracking* [Conference presentation abstract]. 2016 IEEE International Conference on Image Processing (ICIP), Phoenix, AZ, USA. <https://doi.org/10.1109/ICIP.2016.7533003>.
4. Fathy, C., & Saleh, S. N. (2022). Integrating Deep Learning-Based IoT and Fog Computing with Software-Defined Networking for Detecting Weapons in Video Surveillance Systems. *Sensors*, 22(14). <https://doi.org/10.3390/s22145075>.
5. Gerell, M. (2016). Hot Spot Policing with Actively Monitored CCTV Cameras: Does it Reduce Assaults in Public Places? *International Criminal Justice Review*, 26, 187–201. <https://doi.org/10.1177/1057567716639098>.
6. González-Cepeda, J., Ramajo, A., & Armingol, J. M. (2022). Intelligent video surveillance systems for vehicle identification based on multinet architecture. *Information*, 13(7). <https://doi.org/10.3390/info13070325>.
7. Gustav, A. (2017). Surveillance cameras and crime a review of randomized and natural experiments. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 18(2), 210–222. <https://doi.org/10.1080/14043858.2017.1387410>.
8. Ingle, P. Y., & Kim, Y.-G. (2022). Real-Time Abnormal Object Detection for Video Surveillance in Smart Cities. *Sensors*, 22(10). <https://doi.org/10.3390/s22103862>.
9. Kirei, K. O. (2021). System of image recognition of surrounding objects with neural networks. *Collection of Scientific Papers of Admiral Makarov National University of Shipbuilding*, 1(484), 86–91. [https://doi.org/10.15589/znp2021.1\(484\).12](https://doi.org/10.15589/znp2021.1(484).12).
10. Kolesnytsky, O. K., Yankovsky, E. V., Denisov, I. K., & Arsenyuk, I. R. (2023). Detection of armed people in a video stream using convolutional neural networks. *Optoelectronic Information-Power Technologies*, 2(46), 76–83. <https://doi.org/10.31649/1681-7893-2023-46-2-76-83>.
11. Korshenko, V. A., Chumak, V. V., Mordvintsev, M. V., & Pashniev, D. V. (2020). Security systems' status with the use of technical means of video recording and video surveillance: international experience, perspectives for implementation in the activities of the National police of Ukraine. *Law and Safety*, 2(77), 86–92. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.12>.
12. Le, V.-T., & Kim, Y.-G. (2023). Attention-based residual autoencoder for video anomaly detection. *Applied Intelligence*, 53, 3240–3254. <https://doi.org/10.1007/s10489-022-03613-1>.
13. Lim, H. (2016). Crime-Reduction Effects of Open-street CCTV: Conditionality Considerations. *Justice Quarterly*, 34(4), 597–626. <https://doi.org/10.1080/07418825.2016.1194449>.
14. Lin, C.-J., & Jhang, J.-Y. (2022). Intelligent Traffic-Monitoring System Based on YOLO and Convolutional Fuzzy Neural Networks. *IEEE Access*, 10, 14120–14133. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3147866>.
15. Marchuk, D. K. (2023). The use of affine transformations for image correction with further use in recognition systems. *Technical Engineering*, 2(92), 125–130. [https://doi.org/10.26642/ten-2023-2\(92\)-125-130](https://doi.org/10.26642/ten-2023-2(92)-125-130).
16. McLean, S. J., Worden, R. E., & Kim, M. (2013). Here's Looking at You: An Evaluation of Public CCTV Cameras and Their Effects on Crime and Disorder. *Criminal Justice Review*, 38(3), 303–334. <https://doi.org/10.1177/0734016813492415>.
17. Ostroglyadov, O. I. (2020). Criminological characteristic and prevention of mercenary crimes against property in a big city of the Black Sea region. *South Ukrainian Law Journal*, 3, 86–94. <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.16>.
18. Piza, E. L., Welsh, B. C., Farrington, D. P., & Thomas, A. L. (2019). CCTV surveillance for crime prevention: A 40-year systematic review with meta-analysis. *Criminology & Public Policy*, 18(1), 135–159. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12419>.
19. Ratcliffe, J. H., Taniguchi, T., & Taylor, R. B. (2009). The Crime Reduction Effects of Public CCTV Cameras: A Multi-Method Spatial Approach. *Justice Quarterly*, 26(4), 746–770. <https://doi.org/10.1080/07418820902873852>.
20. Socha, R., & Kogut, B. (2020). Urban Video Surveillance as a Tool to Improve Security in Public Spaces. *Sustainability*, 12(15). <https://doi.org/10.3390/su12156210>.

21. Svatiuk, D. R., Svatiuk, O. R., & Belei, O. I. (2020). Application of convolutional neural networks for the security of the object recognition in a video stream. *Cybersecurity: education, science, Technique*, 4(8), 97–112. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2020.8.97112>.
22. Vasylenko, S., & Hnatiuk, S. (2022). Video and Photo Recording of Administrative Offenses by Citizens. *Copernicus Political and Legal Studies*, 1(4) 18–26. <https://doi.org/10.15804/CPLS.20224.02>.
23. Vijeikis, R., Raudonis, V., & Dervinis, G. (2022). Efficient Violence Detection in Surveillance. *Sensors*, 22(6). <https://doi.org/10.3390/s22062216>.
24. Yepryntsev, P. S. (2021). Cooperation of the units of the National Police regarding the prevention of robberies committed by organized criminal groups. *Legal Novels*, 15, 182–190. <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.23>.
25. Zinoviev, Ye. V., & Arseniuk, I. R. (2020, May 26–29). *Recognition of human emotions using a convolutional neural network* [Conference presentation proceedings]. XII International Scientific and Practical Conference “Internet – Education – Science – 2020”, Vinnytsia, Ukraine.

Received the editorial office: 12 January 2024

Accepted for publication: 25 March 2024

DMYTRO OLEHOVYCH ZHADAN,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-4800>,
e-mail: dmttro.zhadan23@gmail.com;*

MYKOLA VOLODYMYROVYCH MORDVYNTSEV,

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7674-3164>,
e-mail: lukoly@ukr.net;*

DMYTRO VALENTYNOVYCH PASHNIEV,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Research Laboratory on the Problems of Information
Technologies and Combating Crime in Cyberspace;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-3802>,
e-mail: dvpashnev@gmail.com*

**TRACKING ILLEGAL ACTIVITIES USING VIDEO SURVEILLANCE SYSTEMS:
A REVIEW OF THE CURRENT STATE OF RESEARCH**

The current state of research on the use of the neural networks under martial law to identify offenders committing illegal acts, prevent acts of terrorism, combat sabotage groups in cities, track weapons and control traffic is considered. The methods of detecting illegal actions, weapons, face recognition and traffic violations using video surveillance cameras are analysed. It is proposed to introduce the studied methods into the work of “smart” video surveillance systems in Ukrainian settlements.

The most effective means of reducing the number of offences is the inevitability of legal liability for offences, so many efforts in law enforcement are aimed at preventing offences. Along with public order policing by patrol police, video surveillance is an effective way to prevent illegal activities in society. Increasing the coverage area of cameras and their number helps to ensure public safety in the area where they are used. However, an increase in the number of cameras creates another problem which is the large amount of video data that needs to be processed. To solve the problem of video data processing, various methods are used, the most modern of which is the use of artificial intelligence to filter a large amount of data from video cameras and the application of various video processing algorithms. The ability to simultaneously process video data from many CCTV cameras without human intervention not only contributes to public safety, but also improves the work of patrol police. The introduction of smart video surveillance systems allows monitoring the situation in public places around the clock, even if there is no police presence in the area.

In the reviewed studies of video surveillance systems, neural networks, in particular MobileNet V2, YOLO, mYOLOv4-tiny, are used to track illegal actions, criminals and weapons, which are trained on large amounts of video and photo data. It has been found that although neural networks used to require a lot of computing power, they can now be used in IoT systems and smartphones, and this contributes to the fact that more video surveillance devices can be used to monitor the situation.

Key words: *video surveillance, artificial intelligence, neural networks, security, weapons tracking, counter-terrorism.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Жадан Д. О., Мордвинцев М. В., Пашнев Д. В. Відстеження протиправних дій за допомогою систем відеоспостереження: огляд сучасного стану досліджень. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 78–89. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.07>.

Citation (APA): Zhadan, D. O., Mordvyntsev, M. V., & Pashniev, D. V. (2024). Tracking illegal activities using video surveillance systems: a review of the current state of research. *Law and Safety*, 1(92), 78–89. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.07>.

ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА ЖОРНОКУЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки;

 <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: СІМ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ

У статті проведено критичний аналіз цивілістичної доктрини щодо розуміння категорії «юридична відповідальність». Виокремлено сім основних підходів до тлумачення досліджуваної категорії та звернено увагу на їх переваги і недоліки. Зроблено висновок, що ані чинне законодавство, ані правова доктрина не мають одноставності в досліджуваному питанні.

Акцентовано увагу, що в доктрині теорії права виокремлюють два різновиди юридичної відповідальності: позитивну (стосується ще не вчиненого правопорушення) і негативну (стосується вже вчиненого правопорушення). Критичний аналіз такого підходу зводиться до того, що настільки різні правові явища, як належне виконання обов'язків і відповідальність за їх порушення, не можуть охоплюватися одним і тим самим юридичним поняттям – «відповідальність». Як підсумок зроблено застереження, що про позитивну відповідальність можна говорити як про різновид соціальної, але не юридичної відповідальності. Отже, у контексті цивільних відносин варто вести мову про юридичну відповідальність як про відповідальність негативну. Позитивна відповідальність є явищем скоріше морального характеру, що полягає в сумлінному (відповідальному) виконанні суб'єктом усіх правових принципів.

На основі аналізу доктринальних підходів до розуміння категорії «юридична відповідальність» та критичної їх оцінки в юридичній літературі зауважено, що формулювання універсального (загальноновизнаного) визначення досліджуваного поняття сьогодні є недоцільним. Таке твердження ґрунтується на тому, що в багатьох випадках фахівці прагнуть об'єднати численні та різноманітні ознаки юридичної відповідальності у визначення, що залишає поза увагою специфічні прояви різних аспектів її феномена.

Доведено, що наявні сьогодні доктринальні підходи до розуміння юридичної відповідальності можна звести до двох основних напрямів: її вивчення як форми державного примусу/впливу або як охоронних правовідносин.

Ключові слова: відповідальність, санкція, правовідносини, права, інтереси, обов'язки, суб'єкти, захист.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Закріплення у правовій нормі моделі відповідального ставлення є первинною ланкою в механізмі нормативного регулювання. Правова норма, що встановлює юридичну відповідальність, є зразком правомірної поведінки учасників цивільних правовідносин.

Відповідальність – одне із цікавих і складних питань як для теорії права, так і для правозастосовної практики. У цивілістичній доктрині відповідальність розглядається в різних ракурсах: як наслідок невиконання чи неналежного виконання особою своїх обов'язків; як елемент правосуб'єктності (деліктоздатність); як складова охоронних зобов'язань; як один із критеріїв оцінки переваг та недоліків наявних теорій юридичної особи; як суміжна із захистом інституція; як засіб примусу тощо.

Відповідальність, яку найчастіше узагальнено називають соціальною відповідальністю, розглядають як підзвітність (*accountability*) суб'єкта за свої дії і вчинки (Fairchild, 1960, р. 259), або моральний обов'язок, що пов'язаний з виконанням тих чи інших покладених на окрему особу або групу осіб зобов'язань (Hornby, 1998, р. 839), або здатність суб'єкта передбачати результат своїх дій, як почуття службового або іншого обов'язку й усвідомлення своєї відповідальності (Марченко, 2010, с. 63). Для того, щоб з'ясувати сутність того чи іншого правового явища, дати його визначення або як мінімум встановити основні підходи до нього в сучасному правовому полі, варто вивчити це питання, розглянувши сучасні панівні погляди та концепції із цієї проблематики.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування сутності юридичної відповідальності в розрізі наявних натепер доктринальних підходів до її розуміння. Завданням цієї статті є аналіз сучасної правової доктрини та положень чинного цивільного законодавства України щодо визначення правової природи, змісту і порядку застосування різних концепцій юридичної відповідальності в межах цивільно-правових зв'язків.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Сьогодні вчені-правники зазначають, що вивчення проблеми юридичної відповідальності є доволі складним, оскільки ані в навчальній, ані в науковій літературі, ані в законодавстві немає єдиного погляду на доволі спірні питання, що виникають при дослідженні цієї проблематики. Кількість наявного монографічного матеріалу далеко не завжди свідчить про змістовну плідність і якісний успіх проведеної вченими роботи.

Вибір проблематики зумовлений відсутністю єдиного розуміння юридичної відповідальності учасників цивільних правовідносин як у межах положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), так і в межах цивільно-правової науки. Зокрема, можна виокремити сім основних концепцій розуміння юридичної відповідальності як правового явища: 1) юридична відповідальність як правовідносини (Б. Т. Базильов, С. М. Братусь, Б. П. Карнаух, Р. А. Майданик); 2) юридична відповідальність як юридичний обов'язок (С. С. Алексєєв, В. Т. Смірнов, А. О. Собчак, О. А. Заярний, В. Д. Примак); 3) юридична відповідальність як елемент правового статусу особи (М. І. Матузов); 4) юридична відповідальність як санкція (В. М. Кравчук, В. В. Луць, Н. В. Міловська); 5) юридична відповідальність як форма державного примусу/впливу (В. П. Грибанов, В. В. Надьон, Р. Б. Шишка); 6) юридична відповідальність як заснований на законі цивільно-правовий вплив на правопорушника, що полягає в позбавленні його певних прав або в покладенні на нього додаткових обов'язків (О. О. Красавчиков); 7) юридична відповідальність як системне явище (система правових засобів) (І. С. Канзафарова, Р. А. Майданик). Проте жоден з указаних підходів не дає однозначної відповіді на питання: що ж собою становить юридична відповідальність у цивільних правовідносинах?

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Обрана для розгляду проблематика, а також поставлені мета й завдання цієї статті зумовили потребу у використанні загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. З урахуванням того, що ані чинне законодавство, ані цивільно-правова доктрина не дають єдиної відпо-

віді на питання про сутність юридичної відповідальності, постала потреба у вивченні основних концепцій із цього питання та їх критичному аналізу, що було досягнуто шляхом застосування методів аналізу та синтезу. Проте використання виключно вказаних методів наукового пізнання не дозволило б з'ясувати переваги та недоліки кожної з окреслених теорій, тому нами було використано порівняльний метод пізнання правової дійсності, який дозволив критично оцінити кожна з них.

Розгляд сутності та розуміння юридичної відповідальності в межах цивільних правовідносин був би недосконалим без урахування системного методу як сукупності загальнонаукових методологічних принципів і способів дослідження. В їх основі закладено орієнтацію на розкриття цілісності об'єкта як певної системи. Системний підхід дає змогу зберегти й розвинути принцип цілісності у вивченні юридичної відповідальності як правового явища, охопити не лише основні, а й супровідні категорії (наприклад, правовідносини, невиконання обов'язків, правовий стан тощо) і таким чином з'ясувати та надати аналіз сутності досліджуваної категорії.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Загалом у доктрині теорії права виокремлюють два різновиди юридичної відповідальності: *позитивну* (проспективна відповідальність, стосується ще не вчиненого правопорушення) і *негативну* (ретроспективна відповідальність, тобто її становить права оцінка вже вчиненого правопорушення)¹. Вказана позиція критикується в науці тому, що настільки різні правові явища, як належне виконання обов'язків і відповідальність за їх порушення, не можуть охоплюватися одним і тим самим юридичним поняттям – «відповідальність». Крім того, зазначено, що такий поділ не відповідає природі юридичної відповідальності та є неточним, оскільки її підґрунтям є правова оцінка, а основою позитивної відповідальності – оцінка моральна (Харитонов, Харитонова, 2020, с. 301; Харитонов, Харитонова, 2010, с. 23), що не дозволяє оцінювати таку відповідальність як юридичний наслідок правопорушення (Ківалова, 2010, с. 216).

¹ Проте в юридичній літературі звертається увага на існування трьох підходів щодо тлумачення юридичної відповідальності: 1) ретроспективний; 2) проспективний (позитивний); 3) двохаспектний (див.: Машков А. Обґрунтування доцільності двохаспектного погляду на юридичну відповідальність для сучасної правової науки. *Про українське право*. 2010. № 5. С. 74).

З урахуванням викладеного зробимо проміжний висновок, що про позитивну відповідальність можна говорити як про різновид соціальної, але не юридичної відповідальності. Отже, переважна частина фахівців роблять наголос на розумінні юридичної відповідальності саме як негативної відповідальності, яка існує поряд із відповідальністю позитивною (Ківалова, 2010, с. 216; Баулін та ін., 2013, с. 88). Остання є явищем скоріше морального характеру, що полягає в сумлінному (відповідальному) виконанні суб'єктом усіх правових принципів (Лисенков, Копейчиков, 2002, с. 224). У зв'язку із цим слушно пропонується розглядати юридичну відповідальність як негативний (або ж ретроспективний, тобто такий, що настає за вже вчинене правопорушення) вид загальної категорії соціальної відповідальності в суспільстві (Петришин та ін., 2020, с. 348; Кандафарова, 2006, с. 78–80).

У доктрині приватного права існує декілька підходів до розуміння сутності юридичної відповідальності.

Прихильники *першого погляду* розглядають юридичну відповідальність як *правовідносини* (такий підхід ґрунтується на ідеї обов'язку особи дотримуватися чинних у державі законів та правових норм). Основу відповідної концепції становлять тези про те, що відповідальність – це: 1) матеріальні правові відносини, що зовні виражаються через процесуальні правові відносини (Б. Т. Базильов); 2) обов'язок, що має виконуватися примусово, який існував раніше або виник знову як результат правопорушення і є елементом порушених правовідносин (С. М. Братусь); 3) характерна ознака юридичного та матеріального змісту охоронних правовідносин переважно з погляду становища правопорушника, його обов'язків, що виникають унаслідок учиненого правопорушення (як особливе правове явище, що відображає зміст охоронних правовідносин, причому взятих лише в певному аспекті) (Карнаух, 2012, с. 299); 4) правовідносини, які виникають з порушення обов'язку, встановленого законом чи договором, що має прояв у невігідних для правопорушника майнових наслідках, настання яких забезпечується можливістю державного примусу (Баулін та ін., 2013, с. 97); 5) охоронні правовідносини, елементами яких є відповідні суб'єкти, об'єкти і зміст (Ківалова, 2008, с. 9).

Попри підтримку вказаного підходу, він отримав і негативні відгуки. Зокрема, зазначено, що дійсно в разі вчинення правопорушення виникають охоронні правовідносини, застосування заходів відповідальності відбу-

вається в їх межах, проте саму юридичну відповідальність недоцільно уважати правовідносинами, оскільки застосування до особи заходів відповідальності не завжди припиняє охоронні правовідносини, що виникли внаслідок учинення правопорушення, вони можуть продовжувати існувати. Таким чином, відповідальність реалізується в межах охоронних правовідносин, проте не збігається з ними (Єфремова, 2017, с. 36–37).

Відповідно до *другого погляду* сутність юридичної відповідальності розглядають як *юридичний обов'язок*¹. Зокрема, наголошено на: 1) розгляді юридичної відповідальності як певної санкції за правопорушення, яка реалізується в межах правовідносин, надає можливість тлумачити відповідальність як своєрідний обов'язок і тим самим розкрити юридичну сутність правової відповідальності (С. С. Алексєєв); 2) її визначенні як обов'язку особи зазнати передбачених нормами права негативних наслідків за вчинене правопорушення, які виражаються в позбавленні правопорушника майнових прав (благ) на користь потерпілого (В. Т. Смірнов, А. О. Собчак); 3) її розумінні як додаткового обов'язку для правопорушника, що покладається на нього разом із належним виконанням зобов'язання, чи його заміна іншим обов'язком, якого не було до правопорушення (Щербина та ін., 2012, с. 413; Примаєк, 2005, с. 47; Примаєк, 2007, с. 37); 4) виокремленні у змісті юридичного обов'язку таких елементів, як: а) потреба у вчиненні конкретних дій; б) необхідність утримання від учинення відомих дій; в) необхідність вимагати вчинення або утримання від учинення будь-яких дій від інших осіб; г) потреба нести відповідальність за невчинення передбачених дій (М. І. Матузов)².

Отже, прихильники розуміння юридичної відповідальності як особливого обов'язку пропонують не розглядати таку відповідальність

¹ Так, С. В. Галкевич зауважує, що аналіз семантики слова «відповідальність» (як смислового значення мовної одиниці) дозволяє зробити висновок, що в його зміст вкладається таке поняття: необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, тобто за щось вчинене або ж, навпаки, за те, що не було належно виконано (див.: Галкевич С. В. Принципи справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2021. С. 39).

² Цей підхід тісно переплітається з поглядом С. М. Братуся, що відповідальність – це обов'язок, що виконується примусово, який раніше існував або виник знову внаслідок правопорушення і є елементом правовідносин, які порушені.

як правовідносини (хоча й особливі), але водночас припускають використання категорії «правовідносини» як характеристики юридичної відповідальності лише у зв'язку з виникненням відповідного зобов'язання.

Однак і розуміння юридичної відповідальності як обов'язку, крім позитивного, отримало й негативне забарвлення, що відобразилося у:

1) розумінні визначальної відмінності між заходами примусу й виконанням обов'язку (їх мета – відновлення порушених суб'єктивних прав потерпілої особи) та заходами юридичної відповідальності (відображені в нових обов'язках, що обтяжують особу) (С. С. Алексєєв¹);

2) відмежуванні понять «відповідальність» і «обов'язок», де перше розуміють як поєднання позитивного та ретроспективного аспектів, а друге – як елемент змісту зобов'язання (Щербина та ін., 2012, с. 413). У межах цієї концепції обов'язок охоплюється позитивним аспектом відповідальності й полягає у відповідальному ставленні до взятих зобов'язань (С. М. Братусь). Отже, категорія «обов'язок» перебуває в межах зобов'язання, натомість юридичну відповідальність тлумачать як негативні наслідки, яких зазнав правопорушник (у результаті застосування до нього санкцій)²;

3) різному розумінні відповідальності та примусового здійснення добровільно невиконаного

обов'язку, де відповідальність є засобом, а примусове здійснення добровільно невиконаного обов'язку – метою. Реалізуючись у різних правових явищах, вказані категорії не можуть збігатися в одне правове явище – відповідальність (Савицька та ін., 1975, с. 5–6);

4) взаємозв'язку обов'язку радше з поняттям «можливість настання юридичної відповідальності», натомість як юридична відповідальність має не лише статичний, а й динамічний аспекти. Крім того, обов'язок поряд із правом є складовою диспозиції регулятивної норми (формує передбачене цією нормою правило поведінки). Зі свого боку заходи юридичної відповідальності є різновидом санкцій охоронної норми права; вони встановлюють ті несприятливі юридичні наслідки, які настають за порушення прав і обов'язків, передбачених диспозицією регулятивної норми (Битяк та ін., 2014, с. 20–21).

Оскільки юридичний обов'язок є елементом складу правових відносин, логічно виникає розуміння юридичної відповідальності як категорії, що тісно пов'язана зі специфічними відносинами. Проте звертається увага, що кожного разу є достатні підстави вважати концепції «юридична відповідальність – правовий обов'язок» і «юридична відповідальність – правові відносини» різновидами одного й того самого підходу, який зводиться до розгляду її у контексті теорії правовідносин (Харитонов, Харитонова, 2020, с. 303–304).

Отже, наявні в доктрині погляди на проблему співвідношення понять «відповідальність» і «обов'язок» умовно можна об'єднати в такі групи: 1) відповідальність і обов'язок є різноплощинними категоріями, що не пов'язані між собою за змістом та формою; 2) юридична відповідальність для учасника господарських відносин, який вчинив правопорушення, виступає як додатковий обов'язок або новий обов'язок, якого не існувало до вчинення правопорушення; 3) господарсько-правова відповідальність виступає у формі додаткового обов'язку, що виникає для учасника господарських відносин після вчинення правопорушення і не має наслідком звільнення від виконання господарського зобов'язання. При цьому обов'язок розуміють як міру необхідної, обов'язкової поведінки, якої вимагає від учасника господарських відносин закон або договір для підтримки належного правопорядку (Щербина та ін., 2012, с. 413).

Ідея про розгляд юридичної відповідальності як одного з елементів юридичного обов'язку стала підґрунтям для формування теорії про розуміння юридичної відповідальності як

¹ На думку вченого, перша група заходів, що отримала назву заходів захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання обов'язків, забезпечує відновлення порушених прав і за відсутності вини правопорушника (безпосередньо виндикація власником речі у добросовісного її набувача). Водночас юридична відповідальність характеризується саме винним правопорушенням, що логічно спричиняє накладення на правопорушника обтяжень – покарання, штрафних та інших санкцій і додаткових обов'язків.

² Як зауважив О. А. Заярний, невиконання суб'єктом господарювання взятого зобов'язання спричиняє виникнення для правопорушника обов'язку відшкодувати збитки чи сплатити неустойку. При цьому новий обов'язок безпосередньо залежить від двох факторів: по-перше, від змісту порушеного зобов'язання, зокрема умов про предмет, строк виконання сторонами взятих обов'язків; по-друге, настання господарсько-правової відповідальності не є автоматичним наслідком правопорушення, а залежить від волевиявлення управленої сторони зобов'язання або рішення компетентного державного органу, на якого покладено обов'язок щодо застосування санкцій (див.: Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2012. С. 413–414).

позитивної або перспективної відповідальності, що є *елементом правового статусу особи (третій підхід)*. Зокрема, стверджувалося, що закріплення того чи іншого виду та заходу юридичної відповідальності ставить особу в певне, конкретно визначене законодавством становище щодо держави, суспільства, інших осіб. Це стосується як ретроспективної (негативної), так і перспективної (активної) відповідальності (М. І. Матузов). Тобто, по суті, позитивна відповідальність – це такий елемент правового становища, який немов би скріплює в єдине ціле всі інші його компоненти.

Однак і вказаний підхід не отримав загальної підтримки серед фахівців. В основу критичних зауважень було покладено твердження про те, що: 1) здатність особи усвідомлювати свої дії, зазнавати заходів державно-примусового впливу і реакції держави на протиправну поведінку, що полягає в можливості юридичної відповідальності, – не одне й те саме. Вказана здатність існує до правопорушення і незалежно від нього (С. М. Братусь); 2) прихильники думки про те, що юридична відповідальність – елемент правового становища особи, майже ототожнюють її з таким елементом правового становища особи, як деліктоздатність (здатність особи самостійно відповідати за вчинене правопорушення), тобто, по суті, відбувається підміна правових понять (Єфремова, 2017, с. 39).

Розуміння юридичної відповідальності як *санкції (четвертий підхід)* отримало одне з найбільших визнань¹. Обстоюючи вказану думку, увага була акцентована на тому, що: 1) цивільно-правова відповідальність – санкція за правопорушення, що спричиняє для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків (Верховець, 2010, с. 8; Міловська, 2019, с. 459); 2) відповідальність – правова санкція, яка полягає в позбавленні правопорушника належних йому майнових прав без надання відповідної компенсації, встановлена з метою відновлення майнового стану потер-

пілої особи від правопорушника, а також стимулювання необхідного дотримання цивільних прав та обов'язків, яка покладається у встановленому порядку, що забезпечує юридичну рівність сторін (Луць, 2008, с. 126); 3) спільним для юридичної відповідальності є те, що це є санкція за вчинене правопорушення, у результаті застосування якої на правопорушника покладаються певні додаткові обов'язки або він позбавляється певних прав (Кравчук, 2005, с. 316).

Однак санкція є майновим наслідком, спричиненим правопорушенням, який не у всіх випадках є заходом відповідальності, що не повною мірою враховує концепція санкції як відповідальності. У зв'язку із цим у літературі обґрунтовується логічний висновок про те, що поняття «санкція» і «цивільно-правова відповідальність» слід розмежовувати, оскільки цивільно-правова відповідальність спричиняє настання неvigідних майнових наслідків для правопорушника, яке пов'язане із застосуванням санкцій, а санкція є тим конкретним заходом, який застосовується до правопорушника. Тобто відповідальність і санкція співвідносяться як ціле і частина, оскільки санкція є конкретним заходом правового впливу на боржника, який порушив зобов'язання, а відповідальність – способом захисту цивільного права або інтересу (Баулін та ін., 2013, с. 101).

Отже, головною тезою, яка має критичне забарвлення в розумінні юридичної відповідальності як санкції, є співвідношення самих категорій «відповідальність» і «санкція», оскільки вчинення правопорушення зумовлює застосування конкретних санкцій щодо правопорушника. Щодо цього питання в літературі не існує єдиної думки. Зауважимо, що загальними засадами для зазначених категорій є: 1) несприятливий характер заходів, що вживаються до суб'єкта під час їх реалізації; 2) підстава їх застосування (протиправна поведінка, яка виражається в порушенні обов'язку або вчиненні правопорушення). Однак це не змінює тезу про те, що відповідальність і санкція не є тотожними.

Поняття «санкція»² за своїм змістом ширше за категорію «відповідальність», оскільки

¹ Хоча в цивілістиці зауважується, що розгляд юридичної відповідальності як санкції за правопорушення або, точніше, реалізація санкції за правопорушення є різновидом концепції «юридична відповідальність – вид державного (державно-правового) примусу» (див.: Харитонов Є. О., Харитонов О. І. Оновлення (кодифікації та рекодифікації) цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. С. 302).

² Санкція – це відображена в нормах закону чи умовах договору міра майново-організаційного впливу на економічні інтереси порушника, що проявляється в установленій формі та набирає чинності після вчинення господарського правопорушення. Завдяки охоронним властивостям санкція чинить стимулюючий (профілактичний) вплив на учасника господарських відносин, що

крім заходів відповідальності категорією санкції охоплюються й інші несприятливі наслідки, які застосовуються до учасників цивільного обороту, не пов'язані з вчиненням правопорушення (наприклад, віндикація речі в добросовісного набувача (ч. 1 ст. 388 ЦК України)). Прихильники цього підходу не погоджуються з пропозиціями ототожнення відповідальності із санкцією на прикладі того, коли майно вилучалося з чужого незаконного володіння у примусовому порядку. У такому разі мала місце санкція, але не відповідальність, оскільки вона не пов'язана з позбавленням правопорушника будь-якого права. І якщо лише таким розумінням відповідальності обмежуватися, це могло б призводити до повної безвідповідальності правопорушника, який би як і до, так і після порушення мав однаковий обов'язок, що полягав би у виконанні взятого на себе зобов'язання. Оскільки відповідальність взагалі та цивільна зокрема полягають у певних майнових чи особистих позбавленнях, вона має виражатися в якому-небудь додатковому обтяженні, тим самим спричиняючи для порушника конкретні негативні наслідки. Переважна частина санкцій цивільного права, що мають характер заходів відповідальності, органічно поєднують штрафну і правовідновлювальну (компенсаційну) функції. До них безпосередньо належать відшкодування правопорушником збитків, сплата багатьох неустойок. Обов'язок перетерпівання заходів державно-примусового впливу виражений в цьому разі у вигляді не лише пасивного їх перетерпівання, а й певних позитивних дій. Останні або заміняють дії за попереднім обов'язком (наприклад, відшкодування збитків при невиконанні зобов'язання), або приєднуються до них (наприклад, сплата неустойки при несвоєчасному виконанні зобов'язання). Конкретними видами таких наслідків можуть бути заміна невиконаного обов'язку новим (відшкодування завданої шкоди), приєднання додаткового обов'язку (поряд з виконанням у натурі також відшкодувати збитки).

Крім того, увага акцентована на тому, що помилковим є розуміння відповідальності як

перебуває в межах дії відповідної норми. При цьому зміст санкції становлять негативні кількісні зміни, яких може зазнати господарська організація, орган, наділений господарською компетенцією, чи фізична особа – підприємець у разі вчинення ними правопорушення (див.: Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2012. С. 419–420).

будь-яких санкцій за правопорушення з їх негативними наслідками без процесуального порядку їх застосування судом, оскільки договірною відповідальністю виникає саме внаслідок перетворення чи переростання порушеного договірною зобов'язання в додаткове (акцесорне) зобов'язання. Санкція при застосуванні її судом і становить цивільно-правову відповідальність (Шишка Р., Шишка О., 2012, с. 276). У розвиток вказаної позиції зазначено, що санкцію слід розуміти як складову частину цивільно-правової відповідальності, бо: а) вона відповідає за ті негативні наслідки, які були спричинені правопорушником (боржником) потерпілій особі (кредитору); б) саме санкція вказує на настання цивільно-правової відповідальності (Надьон, 2019, с. 101). Результатом такого підходу є твердження про те, що будь-яке застосування заходів відповідальності означає реалізацію санкцій, у той час як не будь-яка санкція є заходом відповідальності.

П'ятий підхід у розумінні юридичної відповідальності в межах цивілістичних досліджень зумовлює її тлумачення як форми «державного примусу/впливу». Такий підхід ґрунтується на тому, що:

1) цивільна відповідальність має прояв у примусовому позбавленні порушника певних належних йому цінностей на підставі рішення суду. Поясненням такого підходу є думка про те, що відповідальність є застосуванням до деліквента передбачених нормою права (закону чи договору) заходів державного примусу й метою відновлення чи виправлення правового (майнового становища) потерпілої особи чи встановлення правової превенції проти можливості порушення прав у майбутньому (Шишка та ін., 2015, с. 168);

2) юридична відповідальність є однією з форм державно-примусового впливу на порушників норм права, що полягає в застосуванні до них передбачених законом санкцій – заходів відповідальності, що спричиняють для них додаткові несприятливі наслідки (В. П. Грибанов);

3) як цивільно-правову відповідальність слід розуміти опосередковане державним примусом виконання зобов'язання боржником-правопорушником, тоді як суб'єктивним цивільним обов'язком є міра належної поведінки зобов'язаного суб'єкта правовідносин (Надьон, 2016, с. 173–174).

На думку С. П. Погребняка (2014, с. 19), юридична відповідальність не може бути зведена до реалізації заходів державного примусу з двох причин: 1) таке визначення не враховує особливості відповідальності у приватному

праві, в якому вона може бути застосована без будь-якого звернення до інститутів державного примусу; 2) враховуючи можливість згоди правопорушника на настання щодо нього негативних наслідків, визнання ним легітимності тих чи інших санкцій, державний примус доцільного розглядати радше як засіб забезпечення ефективності притягнення до юридичної відповідальності, ніж як родову категорію щодо юридичної відповідальності.

За *шостим підходом* у розкритті сутності юридичної відповідальності в основу покладено концепцію вини. Зокрема з позиції концепції вини цивільно-правова відповідальність визначається як заснований на законі цивільно-правовий (переважно майновий) вплив на винного правопорушника, що проявляється у позбавленні його певних прав або в покладенні на нього додаткових обов'язків (О. О. Красавчиков). Однак доцільно мати на увазі, що в разі, якщо вина буде відсутня, обов'язок відшкодування завданої шкоди є не відповідальністю, а особливою правовою формою відновлення майнового становища потерпілої особи.

Проте вказаний підхід також не отримав одностайної підтримки, оскільки розуміння категорій «відповідальність» і «вина» як тождесних у своїй основі має певні неузгодженості. Як зауважує Б. П. Карнаух (2014, с. 46, 51, 53), значення вини як факту – бути передумовою покладання відповідальності, значення вини як юридичного поняття – слугувати критерієм для встановлення наявності вини як факту. Тож так чи інакше вина є умовою цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність – це механізм перерозподілу витрат, заснований на ідеї справедливої відплати: втрати того, чие право порушено, переноситься на того, з чиеї вини порушення сталося. Вина – це свого роду мірка, з якою суд підходить до відповідача, визначаючи, чи слід перекласти на нього збитки, яких зазнав позивач, чи залишити їх там, де вони первісно виникли. Вважаємо за доцільне погодитись із фактом, що ототожнювати категорії «відповідальність» і «вина» недоцільно, оскільки вина може бути лише однією з умов юридичної відповідальності, але жодним чином не самою відповідальністю.

Сьомий підхід до визначення сутності юридичної відповідальності є найбільш компромісним та зводиться до її розуміння як *системного явища* (системи правових засобів) (Канзафарова, 2007, с. 89; Баулін та ін., 2013, с. 103). Так, цивільно-правову відповідальність розуміють як зумовлену особливостями пре-

дмета й методу цивільно-правового регулювання систему цивільно-правових засобів, за допомогою яких, з одного боку, забезпечується й гарантується захист цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права, з іншого – здійснюється штрафний і виховний вплив на правопорушників (Канзафарова, 2007, с. 115; Канзафарова, 2006, с. 102; Баулін та ін., 2013, с. 103). Концепція відповідальності як системного явища (феномена) ґрунтується на ідеї системного підходу до досліджуваного явища, оскільки «... розгляд поняття відповідальності лише як санкції, лише як обов'язку або лише як правовідношення не дає досягнути весь її феномен» (Канзафарова, 2007, с. 99). На думку І. С. Канзафарової (2007, с. 140), елементами цивільно-правової відповідальності як системи необхідно розглядати: 1) норми цивільного права, в яких виражається відповідальність; 2) принципи цивільно-правової відповідальності¹; 3) індивідуально-правові акти автономного характеру, які є персоніфікованими регламентаторами суспільних відносин (договори, статuti юридичних осіб тощо); 4) порушення цивільних прав як підставу виникнення цивільних охоронних правовідносин; 5) цивільні охоронні правовідносини.

Прихильники відповідальності як системного явища акцентують увагу на механізмі юридичної відповідальності як певної підсистеми у структурі механізму правового регулювання, що включає в себе такі елементи: заходи відповідальності, правопорушення як

¹ Важливими для застосування відповідальності є її принципи, про які сьогодні мало хто згадує, але які мають виняткове значення для застосування відповідних норм і здійснення права на захист. Принцип повного відшкодування шкоди існує поряд і змикається з принципом поступового обмеження відповідальності учасників юридичної особи залежно від ускладнення її організаційно-правової форми. Принцип рівної відповідальності незалежно від суб'єкта права власності (юридичної особи публічного чи приватного права) стикається з проявом принципу збереження майна, необхідного для державних та суспільних потреб, унаслідок чого деякі державні юридичні особи (казенні підприємства, державні установи) не відповідають усім своїм майном за власними зобов'язаннями, а субсидіарну відповідальність за них несе держава. Отже, принципи відповідальності є складними і такими, що взаємопроникають та мають взаємоузгоджуватися (див.: Спасибо-Фатєєва І., Кібенко О., Борисова В. Корпоративне управління : монографія / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2007. С. 434).

підстави виникнення охоронних правовідносин і застосування заходів відповідальності; охоронні правовідносини; застосування заходів відповідальності, що виражається в індивідуальних приписах юрисдикційних та інших компетентних органів, процесуальні правовідносини, в межах яких здійснюється процес притягнення до відповідальності, реальне понесення порушником заходів відповідальності, принципи та функції відповідальності.

Варто погодитися з І. С. Канзафаровою (2007), що відповідальність є можливою, якщо вона встановлена правовими нормами, так само й реалізується вона в охоронних правовідносинах. Проте слід брати до уваги й те, що коли йдеться про правові норми, які регулюють відносини щодо притягнення до відповідальності, то необхідно говорити про відповідальність як інститут права. Навіть коли щодо особи, яка є винною у вчиненні правопорушення, ухвалені індивідуально-правові акти автономного характеру, коли виникли охоронні правовідносини після вчинення правопорушення, все ж таки відповідальність ще не настала, зазначені дії передують самій відповідальності, вони є елементами правового захисту. Як правильно звертає увагу І. О. Єфремова (2017, с. 41), про відповідальність як правове явище доцільно вести мову, коли особа зазнає, відчуває, перетерпіває негативні наслідки особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру.

Вивчення та аналіз наведених підходів дозволив окремим фахівцям зробити висновок, що всі вітчизняні концепції юридичної відповідальності можуть бути об'єднані у дві згадувані вище групи: 1) ті, що розглядають юридичну відповідальність у контексті теорії державного (державно-правового) примусу; 2) ті, що розглядають юридичну відповідальність у контексті теорії правовідносин. З метою максимально ефективного використання вказаних підходів доцільно при кожному зверненні до категорії «юридична відповідальність» виходити з того, який саме її аспект нас

цікавить у конкретному випадку. У юридичній літературі акцентована увага на тому, що в разі якщо предметом дослідження є принципи або функції юридичної відповідальності, то відповідним моментом має стати її характеристика як засобу державно-правового примусу. У разі коли аналізуються суб'єкти юридичної відповідальності, їхні права та обов'язки тощо, то методологічним підґрунтям дослідження мають бути відповідні положення теорії правовідносин (Харитонов, Харитонova, 2020, с. 304–305).

Аналіз наведених вище підходів щодо сутності юридичної відповідальності дає підстави для висновку, що відповідальність означає певний правовий стан учасника правовідносин, який полягає в перетерпінні особою, котра вчинила правопорушення, на підставі рішення юрисдикційних органів негативних наслідків особистого немайнового, майнового чи організаційного характеру. Такий правовий стан відповідальності може бути тривалим у часі (Єфремова, 2017, с. 41–42). Тобто, умовно кажучи, цивільна відповідальність є інструментом, за допомогою якого забезпечується захист прав та інтересів учасників цивільних відносин.

ВИСНОВКИ. Проведений аналіз доктринальних підходів до розуміння категорії «юридична відповідальність» та критичної їх оцінки в юридичній літературі надає можливість зауважити, що формулювання універсального (загальноновизнаного) визначення досліджуваного поняття сьогодні є недоцільним. Таке твердження ґрунтується на тому, що в багатьох випадках фахівці прагнуть об'єднати численні та різноманітні ознаки юридичної відповідальності у визначення, що залишає поза увагою специфічні прояви різних аспектів її феномена.

Наявні сьогодні доктринальні підходи до розуміння юридичної відповідальності можна звести до двох основних напрямів – її вивчення як охоронних правовідносин або форми державного примусу/впливу.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.
2. Верховець А. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення договору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 16 с.
3. Єфремова І. О. Заходи відповідальності у сімейному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 258 с.
4. Загальна теорія права : підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
5. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 453 с.

6. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 261 с.
7. Карнаух Б. П. Вина як умова цивільно-правової відповідальності : монографія. Харків : Право, 2014. 224 с.
8. Карнаух Б. Сутність і явище цивільно-правової відповідальності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 287–299.
9. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 458 с.
10. Ківалова Т. Цивільно-правова недоговірنا відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Про українське право*. 2010. № 5. С. 213–222.
11. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.
12. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
13. Марченко М. Проблеми юридичної та соціально-політичної відповідальності бізнесу. *Про українське право*. 2010. № 5. С. 62–69.
14. Міловська Н. В. Договірні зобов'язання зі страхування у цивільному праві України: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 488 с.
15. Надьон В. В. Співвідношення категорій «санкція» та «цивільно-правова відповідальність» // Актуальні проблеми приватного права : матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 22 лют. 2019 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. акад. правових наук України ; Харків. обл. осередок Всеукр. громадської організації «Асоціація цивілістів України». Харків : Право, 2019. С. 100–103.
16. Надьон В. В. Співвідношення суб'єктивного цивільного обов'язку та цивільно-правової відповідальності // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 27 трав. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 173–176.
17. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 209 с.
18. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 432 с.
19. Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. 348 с.
20. Теорія держави і права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
21. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Оновлення (кодифікації та рекодифікації) цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 462 с.
22. Харитонов Є., Харитонova О. Юридична відповідальність: пошук парадигми. *Про українське право*. 2010. № 5. С. 23–30.
23. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. Р. Б. Шишки. Київ : Ліра-К, 2015. 1024 с.
24. Шишка Р. Б., Шишка О. Р. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 271–280.
25. Юридична відповідальність (цивілістичні аспекти) / А. М. Савицька, В. В. Луць, З. В. Ромовська та ін. ; за ред. Н. І. Титової. Львів : Вища шк., 1975. 196 с.
26. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : ВД «Кальміус», 2013. 424 с.
27. Fairchild H. P. *Dictionary of Sociology and Related Sciences*. Littlefield : Adams, 1960. 342 p.
28. Hornby A. S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford : Oxford University Press, 1998. 1476 p.

Надійшла до редакції: 15.01.2024

Прийнята до опублікування: 22.03.2024

REFERENCES

1. Baulin, Yu. V. (Ed.). (2013). *Legal liability: problems of exclusion and release*. Kalmius Publishing House.
2. Bytiak, Yu. P., Barabash, Yu. H., Baranova, L. M. et al. (2014). *Problems of legal responsibility* (V. Ya. Tatsii, A. P. Hetnam, & V. I. Borysova, Eds). Right.

3. Fairchild, H. P. (1960). *Dictionary of Sociology and Related Sciences*. Adams.
4. Hornby, A. S. (1998). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Press.
5. Kanzafarova, I. S. (2006). *Theory of civil liability*. Astroprint.
6. Kanzafarova, I. S. (2007). *Theoretical foundations of civil liability in Ukraine* [Doctoral dissertation, Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine].
7. Karnaukh, B. P. (2012). The essence and phenomenon of civil liability. *Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 287–299.
8. Karnaukh, B. P. (2014). *Guilt as a condition of civil liability*. Right.
9. Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2020). *Updating (codification and recodification) of civil legislation of Ukraine: experience, problems and prospects*. Phoenix.
10. Kharytonov, Ye., & Kharytonova, O. (2010). Legal responsibility: the search for a paradigm. *About Ukrainian Law*, 5, 23–30.
11. Kivalova, T. (2010). Non-contractual civil liability as a type of legal liability. *About Ukrainian Law*, 5, 213–222.
12. Kivalova, T. S. (2008). *The obligation to compensate for damage under the civil law of Ukraine: theoretical problems* [Doctoral dissertation, Odesa National Law Academy].
13. Kravchuk, V. M. (2005). *Corporate law. Scientific and practical commentary on legislation and judicial practice*. Truth.
14. Luts, V. V. (2008). *Contracts in entrepreneurial activity* (2nd ed.). Yurinkom Inter.
15. Lysenkov, S. L., & Kopeichykov, V. V. (Eds). (2002). *Theory of the state and law*. Yurinkom Inter.
16. Marchenko, M. (2010). Problems of legal and socio-political responsibility of business. *About Ukrainian Law*, 5, 62–69.
17. Milovska, N. V. (2019). *Contractual insurance obligations in the civil law of Ukraine: problems of theory and practice*. NDIPPP.
18. Nadon, V. V. (2016, May 27). *Correlation of subjective civil duty and civil-legal responsibility* [Conference presentation abstract]. Scientific and Practical Conference “Problems of civil law and process”, Kharkiv, Ukraine.
19. Nadon, V. V. (2019, February 22). *Correlation of the “sanction” and “civil liability” categories* [Conference presentation abstract]. XVII Scientific and Practical Conference “Actual problems of private law”, Kharkiv, Ukraine.
20. Petryshyn, O. V., Lukianov, D. V., Maksymov, S. I. et al. (2020). *General theory of law* (O. V. Petryshyn, Ed.). Right.
21. Prymak, V. D. (2005). *Civil liability of legal entities* [Candidate dissertation, Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine].
22. Prymak, V. D. (2007). *Civil liability of legal entities*. Yurinkom Inter.
23. Savytska, A. M., Luts, V. V., Romovska, Z. V. et al. (1975). *Legal responsibility (civil aspects)* (N. I. Tytova, Ed.). High school.
24. Shcherbyna, V. S. (Ed.). (2012). *Actual problems of economic law*. Yurinkom Inter.
25. Shyshka, R. B. (Ed.). (2015). *Civil law of Ukraine. A special part*. Lira-K.
26. Shyshka, R. B., & Shyshka, O. R. (2012). Civil liability and tort liability. *University Scientific Notes*, 1, 271–280.
27. Verkhovets, A. A. (2010). *Civil liability for breach of contract* [Candidate thesis, Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine].
28. Yefremova, I. O. (2017). *Liability measures in family law* [Candidate dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].

Received the editorial office: 15 January 2024

Accepted for publication: 22 March 2024

VALENTYNA HRYHORIVNA ZHORNOKUI,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Legal Support of Entrepreneurial
Activity and Financial Security;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com*

LEGAL LIABILITY: SEVEN DOCTRINAL APPROACHES TO UNDERSTANDING ITS ESSENCE

The article provides a critical analysis of the civil law doctrine of understanding the “legal liability” category. Seven main approaches to the interpretation of the category under study are identified and their advantages and disadvantages are highlighted. The author concludes that neither current legislation nor legal doctrine is consistent on the issue under study.

The author emphasises that the doctrine of legal theory distinguishes two types of legal liability: positive (relating to an offence not yet committed) and negative (relating to an offence already committed). The critical analysis of this approach is that such different legal phenomena as proper performance of duties and liability for their violation cannot be covered by the same legal concept – “liability”. As a result, the author makes a reservation that positive responsibility can be spoken of as a type of social liability, but not legal one. Thus, in the context of civil relations, legal liability should be referred to as negative liability. Positive liability is rather a moral phenomenon, which consists in the subject's conscientious (responsible) fulfilment of all legal principles.

Based on the analysis of the doctrinal approaches to understanding the category of “legal liability” and their critical assessment in the legal literature, it has been noted that it is inappropriate to formulate a universal (generally accepted) definition of the concept under study today. This assertion is based on the fact that in many cases, experts seek to combine numerous and diverse features of legal liability into a definition which leaves out specific manifestations of various aspects of its phenomenon.

It has been proved that the current doctrinal approaches to the understanding of legal liability can be reduced to two main areas: its study as a form of state coercion/influence or as a protective legal relationship.

Key words: *liability, sanction, legal relations, rights, interests, obligations, subjects, protection.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Жорнокуй В. Г. Юридична відповідальність: сім доктринальних підходів до розуміння сутності. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 90–100. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.08>.

Citation (APA): Zhornokui, V. H. (2024). Legal liability: seven doctrinal approaches to understanding its essence. *Law and Safety*, 1(92), 90–100. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.08>.

СТАНІСЛАВ ГЕННАДІЙОВИЧ ПЕВКО,

доктор філософії, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>,

e-mail: stanislav.advocate@gmail.com

ДЕФІНІЦІЯ ЦІННОСТІ ДЕРЖАВИ В РАКУРСІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ КВІНТЕСЕНЦІЇ

У статті досліджено питання квінтесенції аксіології держави в ракурсі функціональної дефініції. Для проведення дослідження окреслено складові, які є змістовними елементами наукової проблематики. Передусім розкрито питання сутності держави як юридичного явища, яке є основним підґрунтям виникнення наукової проблеми. Розглянуто відповідні погляди вчених щодо дефініції держави. Зроблено висновок, що держава – це суверенна, політико-територіальна організація суспільства, на території якої існують органи влади, правова система та система оподаткування, а також інші елементи. Також наведено ознаки, які притаманні державі і становлять її онтологію.

На основі комплексного аналізу сутності поняття «держава» наведено деякі теорії походження держави, що відображають мету її виникнення та існування. До найбільш поширених з них можна віднести: патріархальну, договірну, теорію насильства, органічну, психологічну. На основі аналізу деяких з теорій зроблено висновок, що метою, яка зумовлює виникнення та існування держави, є об'єднання суспільства, його розвиток та вирішення спірних питань.

Проаналізовано квінтесенцію та різноманітність видів функцій держави. Зроблено висновок, що функції держави – це сукупність напрямів діяльності, процесів, які впливають на суспільство. Диференціація функцій також має різний прояв. Одні вчені виокремлюють основні та додаткові, інші – внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать, наприклад, регулятивна, оборонна тощо, до зовнішніх – дипломатична, економічна (у контексті зовнішньої діяльності). На основі аналізу функцій держави, які відображають напрями її впливу на суспільство, що мають регулятивний характер (а сама сутність держави має організаційний характер), зроблено висновок, що аксіологія держави в ракурсі функціональної дефініції полягає в організації суспільства за допомогою притаманних їй властивостей та регулюванні суспільних відносин на підставі наявних функцій з метою суспільного розвитку.

Ключові слова: держава, цінність, функції, суспільство, регулювання.

Оглядова стаття

ВСТУП. У сучасному світі неможливо уявити існування певної кількості осіб, групи людей або суспільства взагалі поза державою. У разі виникнення подібних утворень, що можуть бути одним із видів суспільних об'єднань, їх члени не зможуть повноцінно функціонувати та співіснувати один з одним без відповідних елементів, притаманних державі, наприклад встановлення єдиних правил поведінки, обрання єдиного лідера тощо. Внаслідок того, що члени суспільства є складною, різносторонньою структурою, якій притаманні різні погляди, інтереси, переконання тощо, без здійснення адміністративного впливу на окремих його членів ефективно, продуктивно та довготривале співіснування суспільства не видається можливими. Враховуючи постійну взаємодію осіб між собою та бажання кожного

індивіда досягти своєї мети, можуть виникати спірні питання у відносинах між особами. Задля їх вирішення в суспільних відносинах визначають правила взаємодії, які мають прояв у правових нормах, що є структурованим елементом системи права. У правових нормах закріплюються правила поведінки, які є формально вираженими та мають загальнообов'язковий характер. Формально вираженими є ті норми, які втілені у відповідній формі. Сьогодні це письмова форма, в якій подано нормативно-правові акти. Загальнообов'язковість як ознака правової норми передбачає обов'язковий характер реалізації правового припису. Тобто за допомогою саме правових норм здійснюється регулювання суспільних відносин задля можливості співіснування його членів та розвитку суспільства.

Іншою ознакою держави є наявність органів влади, які реалізують управління суспільством та державою взагалі, виконуючи так звану управлінську функцію, і діяльність яких регламентується правовими нормами, закріпленими в нормативно-правових актах. Функція управління є однією з основних функцій держави, що служить засобом організації суспільства. Функції являють собою набір послідовних дій для досягнення певної мети. Тому з огляду на сутність держави можна визначити низку основних необхідних функцій. Однією з них є регулятивна, вона є першочерговим елементом, що зумовлює виникнення та існування держави як способу організації суспільства. Ця функція проявляється в ознаках держави, а саме наявності правової системи, що виступає підґрунтям її здійснення. Організаційна функція держави тісно пов'язана з регулятивною функцією та має також свій прояв у таких ознаках держави, як наявність певної території та системи влади, які виступають базисом її реалізації. Організаційна функція держави забезпечує згрупування всього суспільства та сприяє його спільному існуванню на єдиній, конкретній території. Перераховуючи функції держави, можна зробити висновок про беззаперечну важливість кожної з них як окремо, так і разом, а також про значення не лише їх існування, а й реалізації відповідно до сутності держави.

Сьогодні в сучасному суспільстві іноді виникає нерозуміння щодо втілення тієї чи іншої політики держави, яка спрямована на реалізацію чинних державних функцій. Як наслідок, виникає невдоволення населення, яке не сприймає авторитету органів влади, а це негативно впливає на можливість управління суспільством, тобто реалізацію однієї з основних державних функцій. Одним із прикладів є невдоволення населення державною політикою в галузі мобілізації. Слід зауважити, що за допомогою мобілізації населення держава здійснює одну зі своїх функцій – оборонну, бо одним із обов'язків держави та громадян є захист державних кордонів, суверенітету і територіальної цілісності держави. Отже, не здійснивши одну зі своїх основних функцій, держава може перестати існувати взагалі. Відповідно, населення як громадянське суспільство держави також перестане існувати. Тому реалізація кожної з функцій держави є суттєво важливою для її існування як суспільного явища, що так само розкриває призначення та цінність держави в суспільстві.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цієї статті є визначення цінності держави

в ракурсі функціональної онтології. Для досягнення визначеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити сутність держави через притаманні їй ознаки, що становлять її онтологію; сформулювати теорії виникнення держави задля встановлення притаманних їй функцій; визначити онтологію функцій держави; окреслити прояви реалізації функцій держави в її діяльності.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. При дослідженні обраної теми з метою розкриття проблемного питання, що стосується визначення цінності держави в суспільстві в ракурсі онтології її функцій, було використано такі методи наукового пізнання.

Метод аналізу полягає в зібранні певного обсягу інформації, в оцінці даних та визначенні їх взаємозв'язку, в результаті чого надаються висновки щодо досліджуваного питання. Цей метод був застосований при розгляді сутності держави як суспільного явища; вивченні підходів до розуміння її значення та призначення в суспільстві; окресленні ознак, що характеризують державу та відображають її функціональні особливості. На підставі цього були зроблені висновки, що держава є засобом організації суспільства, у чому і проявляється її основне призначення. Держава має певні притаманні їй функції, які, крім відображення мети її існування, розкривають її основну цінність у суспільстві.

Гіпотетико-дедуктивний метод полягає в побудові певної системи пов'язаних між собою гіпотез на підставі дедукції, яка у фіналі допомагає сформулювати твердження про факти емпіричного характеру. Цей метод дослідження засновується на отриманні висновків із гіпотез та інших посилах, дійсна сутність яких невідома. Тому висновки мають імовірний характер. Застосовуючи цей метод наукового пізнання, було проаналізовано погляди науковців щодо таких складових досліджуваної теми, як держава та її функції. Розглянувши певну кількість поглядів науковців, було встановлено їх взаємозв'язок та роль держави через реалізацію її функцій у суспільстві.

Метод дедукції полягає у визначенні результату, який точно впливає з відповідних припущень істини та надання висновку на підставі певних результатів наукового дослідження. Цей висновок повинен ґрунтуватись тільки на підставі раніше наведених доказів і не може мати нових даних щодо об'єкта, який був досліджений. Застосування цього методу допомогло зробити висновок щодо функціональної цінності держави в суспільстві.

Метод узагальнення полягає в аналізі та синтезі незалежних характеристик, коли

відкидається все несуттєве. Застосування цього методу з урахуванням сукупності поглядів щодо держави, її сутності через підходи походження держави, функції держави надало змогу виокремити значення найголовніших складових понять досліджуваної теми та зробити відповідні висновки щодо кожного з них. На підставі висновків було встановлено їх взаємозв'язок та визначено цінність держави в суспільстві через її функціональну діяльність.

Отже, всі використані методи наукового пізнання дозволили комплексно, обґрунтовано, всебічно й об'єктивно дослідити основні елементи досліджуваного питання та зробити обґрунтовані висновки щодо аксіології держави в ракурсі функціональної квінтесенції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Розглядаючи питання квінтесенції аксіології держави в ракурсі функціональної онтології, необхідно насамперед розглянути сутність цього явища, яке є основним елементом питання, що досліджується. Задля повного, всебічного та об'єктивного розгляду питання сутності держави слід визначити не лише значення цього терміна, а й здійснити екскурс щодо питання виникнення та ознак, властивих цьому багатокомпонентному поняттю.

Держава є комплексним поняттям, суспільним явищем, що виникло з метою об'єднання осіб на певній території, з конкретно встановленими межами, де існує правова система, система органів влади, система оподаткування, а також інші допоміжні елементи. Тобто поняттю держави складно надати певне єдине визначення, як, наприклад, праву (система правових норм). Тому розглянемо думки вчених щодо поняття держави.

Доволі поширеним є підхід, що досліджує онтологію держави з різних боків і не надає їй єдиного визначення. Саме так наголошується на складній структурі цього соціального явища і неоднозначності дефініції. Державу розглядають у таких значеннях: субстанційне – як організоване в певні корпорації населення, що функціонує в просторі й часі; атрибутивне – як устрій певних суспільних відносин, офіційний устрій певного суспільства, його оформлення; інституційне – як апарат публічної влади, державно-правових органів, що здійснюють державну владу; міжнародне – як суб'єкт міжнародних відносин, як єдність території, населення й суспільної влади (Мерник, Ярова, 2019). Окрім цього, існує ще один цікавий погляд, який також не має єдиного визначення держави. Держава розглядається як: 1) державно-організоване суспільство; 2) апарат державної влади, єдине ціле; 3) система державних органів

(Головатий, Антонюк, 2005). Аналізуючи кожен із наведених поглядів, можна зауважити, що при визначенні поняття «держава» науковці спираються на сукупність обов'язкових, притаманних державі ознак, а саме територія, суспільство, органи влади та наявність правової системи, компонування яких і надає визначення.

Не менш цікавим є підхід до розуміння держави в широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні держава – це сукупність всеосяжної правової, суверенної територіальної організації громадянського суспільства, що має у своєму розпорядженні публічно-політичну владу та спеціальний апарат управління. У вузькому – це механізм здійснення публічно-політичної влади в суспільстві й апараті управління суспільством (Мірошниченко, 2010). Це розуміння поняття держави приводить до визначення держави відомим німецьким соціологом Максом Вебером. Він стверджував, що держава – це політична насильницька корпорація, адміністративний апарат якої успішно претендує на монополію законного фізичного насильства для забезпечення порядку на певній території (Мірошниченко, 2007). До того ж сьогодні дуже поширеним стає підхід в організації суспільства (держави), що може здійснювати стримування насильства, і такий підхід називають природньою державою. Природні держави – це такі форми організації суспільства, в яких значні групи осіб, які мають потенціал насильства, створюють політичну організацію, котра будується таким чином, щоб підіймати вартісну ознаку використання насильства владними групами й окремими особами, тобто утворювати причини утримання від його використання. Взагалі цього можна досягти за допомогою утворення певних переваг серед заможних верств населення, аксіологія яких зменшується в разі виникнення насильства. А щодо порядку відкритого доступу, то під ним розуміють спосіб організації такого суспільства, яке б «змогло консолідувати контроль над насильством у руках однієї організації, котра зазвичай називається урядом або державою, а потім нав'язало цій організації дисципліну за допомогою економічної та політичної конкуренції» (Норкус, 2016). Розглядаючи різнобічні погляди на визначення держави, можна зустріти деякі схожі визначення, що підтверджують також сукупність ознак, які притаманні цьому явищу. Держава – це публічна, політико-територіальна організація суспільства, що має суверенітет, який забезпечується спеціальною системою оподаткування та примусу (Сухонос, 2002). Держава – це політико-

територіальна організація публічної влади, що має суверенітет, спеціальний апарат управління й примусу, встановлює податки, здатна за допомогою права надавати своїм велінням загальнообов'язкової сили для всього населення країни, існує в соціально-неоднорідному суспільстві та здійснює управління загальносуспільними справами (Гладки, 2016).

Тому можна погодитися з комплексним визначенням поняття держави як політико-правового інституту, універсальної політичної форми організації суспільства, що характеризується суверенною владою або сукупністю інституцій політичного, адміністративного, воєнного, судового, релігійного й культурного характеру, за допомогою яких здійснюється управління певною територією та населенням, що проживає на ній (Норт, Волліс, Вайгест, 2017).

Розглядаючи онтологію держави, наголошувалося на особливості її побудови, виходячи із притаманних їй ознак. Ці ознаки дозволяють охарактеризувати та зробити висновки щодо дефініції терміна «держава». Тому для встановлення об'єктивності досліджуваного питання необхідно розглянути ознаки держави.

Можна виокремити такі ознаки держави: 1) територія – це певна обмежена кількість земної поверхні, на яку поширюється державна влада. До земної поверхні, на якій розташовується територія держави, належить: фактична територія – це територія, розмір якої визначається національним законодавством та міжнародним законодавством (суходіл, водний простір, до якого належать територіальне море й внутрішні води, повітряний простір, розташований над сухопутним і водним просторами, надра під сухопутним і водним просторами); квазітериторія – це приблизна територія, межі якої постійно змінюються (військові кораблі й літальні апарати, морські й повітряні судна, що перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від того, де вони перебувають; торговельні морські й повітряні судна під прапором певної держави у відкритому морі, повітряному просторі над відкритим морем; космічні об'єкти, що належать державі; а також трубопроводи й підводні кабелі; нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі; території дипломатичних представництв і консульств); 2) населення – це сукупність осіб, які спільно проживають на певній території, що є конкретизованою, та перебувають під правовим і владним впливом держави; 3) суверенітет – це властивість влади в ракурсі політико-правової характеристики, що регламентована нормативно-правовим актом, який характеризує владу в державі як верховну,

незалежну, неподільну та єдину. Всі держави, що мають певну територію на якій проживає певна кількість осіб, на території якої існують органи влади, є відповідною формою устрою, що має державний суверенітет. Будь-яка держава, незалежно від величини її території, кількості населення, форми правління і устрою, має суверенітет. Натомість суверенітет держави є важливим елементом, який входить до сукупності ознак міжнародного права; 4) система владних органів та інших організаційних структур, що є державним механізмом, на який покладено реалізацію функцій та завдань держави. Окремі органи влади утворюють апарат держави; 5) система права, яка містить сукупність нормативних, загальнообов'язкових правил поведінки, що регулюють суспільні відносини. На підставі відповідних правових норм встановлюються суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які, крім встановлення порядку взаємодії членів суспільства в державі в межах права, регламентують обов'язки виконання владних рішень; 6) державні символи (прапор, герб, гімн); 7) громадянство; 8) грошова одиниця; 9) участь держави в міжнародних органах та організаціях тощо (Ведерніков, 2015).

Аналізуючи ознаки держави, багато науковців мають однакові погляди на їх видову різноманітність, але змістовна складова в кожного є різною. Тому проаналізуємо погляди з цього питання, розкриваючи зміст кожного з елементів ознак держави.

1. Існування політичної публічної влади в державі. Єдиним спільним елементом для всіх варіантів визначення держави є онтологія політичної публічної влади, бо вона є першочерговим інституційним елементом існування держави. За всю історію людства в суспільствах існувала та існує певна влада. Учені диференціюють владу на особисту та соціальну. Так, можемо прослідкувати розвиток різних видів влади, але цей розвиток не виключає існування попереднього виду, а саме: патріархальної влади, тобто в родині, рабовласницької чи феодалної, тобто влади над рабом чи слугою, влади власників засобів виробництва, тобто економічної, влади духовної. Всі види вищеперерахованої влади є або індивідуальною владою, або колективною, що існує завдяки персональному підпорядкуванню керованими. При цьому вона не є публічною та загальною. Влада, що поширюється на все суспільство, розподіляється за територією, тобто її дією охоплюються всі особи, які перебувають на певній території. Для цієї влади не важливо, чи мають взаємозалежність між собою за

певними ознаками особи, які перебувають під її впливом. Влада органів поширюється на всіх громадян держави, а також осіб на її території: іноземних громадян, апатридів. Державна влада належить певній кількості осіб, що здійснюють керівництво державою. Невід'ємний та важливий елемент будь-якої влади зі специфікою управління – це апарат примусу, який складається з армії, поліції, служби виконання покарань, розвідки, контррозвідки. Владний апарат має виключне право на вжиття примусових заходів.

2. Територіальна організація населення та здійснення влади на певній території. У первісних суспільствах кожен із його членів належав до відповідного народу, племені, роду. Але рід часто не мав єдиного місця проживання та пересувався територіями. З моменту виникнення суспільного утворення, а саме держави, кровне споріднення осіб утратило своє значення через те, що засобом об'єднання членів суспільства виступила держава, а саме територія, яка має певні кордони. Тоді й з'явився принцип організації суспільства за територіальним розподілом, відповідно до якого існувала та існує сьогодні державна влада: вона поширюється на конкретно визначену територію, а саме на осіб, які перебувають на ній. Територія держави є так званою базою матеріального характеру, без якої вона не зможе існувати через те, що буде не можливо визначити межі дії інших елементів держави. Територія держави може поділятися на певні одиниці, ділянки, зони, округи тощо задля розподілу впливу владних органів та дії актів законодавства.

3. Суверенітет держави. Його ще можна назвати державною незалежністю у здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики, незалежністю території держави, населення від інших народів тощо. Самостійність держави проявляється в її здатності незалежно приймати владні рішення, видавати загальнообов'язкові правила поведінки для всього суспільства, встановлювати й забезпечувати єдиний правопорядок, визначати права й обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних і громадських організацій. На зовнішньополітичній арені суверенітет держави проявляється в незалежності та рівноправності у відносинах з іншими державами. Таким чином, державний суверенітет всередині країни і поза нею полягає у винятковому, монопольному праві держави вільно, без стороннього втручання вирішувати всі свої справи.

4. Система оподаткування. Вона існує з метою наповнення бюджету держави та орга-

нів місцевого самоврядування (якщо такі створені та існують) для задоволення загально-суспільних та місцевих потреб населення в економічному плані.

5. Нерозривна залежність права та держави. Без держави не може існувати право, але й держава не може існувати без права. Якщо перший варіант ще може неповноцінно існувати, тобто за відсутності конкретизованої, дієвої структури апарату примусу, то в другому варіанті без встановлення загальнообов'язкових правил поведінки, що гарантуються органами влади, які створюють порядок взаємодії членів суспільства та усувають можливий хаос, існування держави неможливе.

6. Атрибути держави. До атрибутів держави належать прапор, герб, гімн. Окрім них до факультативних ознак держави ще можна віднести грошову одиницю. Ці ознаки забезпечують єдність та узгодженість народу між собою і народу з органами влади (Волинка, 2003).

Отже, проаналізувавши низку поглядів, котрі відображають основні компоненти поняття держави у своїй сукупності, кожен з яких відображає ті складові, що їх повинна та може мати держава, доходимо такого висновку. Ознаки держави характеризують її, встановлюючи складові її онтології, через які розкривається її сутність. До основних ознак держави можна віднести: територію – частина землі, у межах якої держава існує; населення – певна кількість осіб, котрі проживають на певній території держави; органи влади – сукупність органів та посадових і службових осіб, що реалізують завдання й функції держави; правову систему – сукупність правил поведінки, що є формально вираженими в нормативно-правових актах письмової форми та загальнообов'язковими, тобто такими, що поширюються на всіх осіб, які перебувають на території держави, ці правила спрямовані на регулювання суспільних відносин; податкову систему – сукупність загальнообов'язкових грошових внесків за провадження певної діяльності, володіння певним майном або вчинення певних юридично значущих дій у дохід держави або органів місцевого самоврядування. Також вчені до ознак держави додають суверенітет. Ми погоджуємося з такою думкою, проте тільки у зв'язку з існуванням армії держави, бо пріоритетно незалежність держави може забезпечуватися існуванням сильної, боєздатної армії, яка зможе гарантувати державі як внутрішній, так і зовнішній суверенітет від посягань з боку інших осіб.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що держава – це політико-територіальна організація суспільства, яка

має свої органи управління, правову систему, систему оподаткування, армію та інші факультативні ознаки, які дозволяють у своїй сукупності здійснювати організацію суспільства з метою його розвитку.

Держава як суспільне явище реалізує притаманні їй функції, що є основним засобом втілення її властивостей, які зумовлюють існування держави в суспільстві та виправдовують наявність саме визначених характеристик. Для встановлення функціональної складової держави необхідно проаналізувати підходи до її виникнення, що визначають суть походження та виникнення обов'язкових функцій. Аналізуючи підходи до виникнення держави, необхідно визнати, що окрім існування уявлень, які є загальноприйнятими з точки зору походження держави, свідомо ігноруються факти, що мають суттєве значення. Слід згадати, що суто історичний акт походження держав заснований на ідеї виходу з відомих потреб чи з певних раціоналістичних і моральних приводів, вважаючи, що для підтримки моралі та людської гідності слід приховувати дійсний природний спосіб виникнення держави (Gumpłowicz, 1926).

Існують кілька теорій походження держави. Серед них є патріархальна теорія, яка засновується на тому, що держава походить від сім'ї, тобто її виникнення в результаті пов'язано з існуванням патріархальної сім'ї. Теорія містить положення, що визначають розвиток держави після її зародження із процесів динаміки патріархальної сім'ї, тобто держава виникає та розвивається за аналогією: після виникнення патріархальна сім'я зі зростанням її чисельності перетворюється на об'єднання сімей у племена, після союзи племен, народності. Аристотель стверджував, що держава утворилася внаслідок об'єднання селищ. Отже, ця теорія також передбачає виникнення держави від осіб, тому держава є результатом природного потягу до сімейних взаємин, спілкування, а влада государя (монарха) є продовженням влади батька (патріарха) у сім'ї, що має державно-власницький характер (Скакун, 2009). Психологічна теорія виникнення держави визначає, що держава з'явилася як наслідок властивостей людської психіки, тобто держава – це потреба людей існувати в соціумі. Важливою є наявність потреби осіб у підкоренні комусь, тобто лідеру (авторитету владі), вказівками якого можна було б керуватися в повсякденному житті, бажання підкорятися та підкорятися, що склалося історично в людській свідомості (залежність від авторитета вождів, релігійних і політичних діячів, а також царів, королів та інших лідерів) (Гусарева, Тихомирова, 2017).

На підставі цього можна зробити висновок, що виникнення держави було зумовлено різними потребами суспільства, бо саме держава створена для угруповання та регулювання суспільства. Тому можна стверджувати, що функції держави виникли разом зі становленням самої держави, розвивались та існували паралельно. Залежно від мети виникнення держави її функції могли дещо різнитися, але основними залишалися ті, які були пов'язані з організацією суспільства та регулюванням суспільних відносин. Задля детального розгляду функцій держави проаналізуємо деякі погляди науковців.

Початком розкриття квінтесенції функції держави стала праця Томаса Гоббса «Левіафан». Як відомо, англійський філософ крім того, що розробив цілісну й оригінальну концепцію походження держави, яка здійснила переворот в європейській політичній і правовій думці, також надав пропозицію щодо функціонування держави, а саме вказав на панування принципу механіцизму (Шевцов, 2011). На його погляд, функції держави слід визначати не як одноразові дії, а як сплановану діяльність відповідних органів влади, що спрямована на досягнення відповідних завдань та відображає сутність держави у вигляді зв'язку публічної влади й організованою державою кількості людей, суспільства. Дослідник винайшов доволі цікаву та незвичайну концепцію першочергових шляхів функціонування держави, що мала значний вплив на динаміку державницької теорії у сфері права протягом наступних століть, яка дає змогу краще зрозуміти історичну генезу сучасних теоретичних уявлень про функції держави (Кухтик, 2015). Інші науковці розглядали функціональну складову, порівнюючи її із сутністю держави. Наприклад, у квінтесенції сфери діяльності органів державної влади та адміністрації, у системі економіки держави, у соціально-політичних відносинах між громадянами, органами держави та іноземними державами на внутрішньому та міжнародному рівні (Легеза, 2012). Погляди на квінтесенцію держави та онтологію її функцій змінювалися протягом всієї історії. Розглядаючи часові межі ХХ ст., ці питання визначалися як загальне вчення про державу. З початку ХХ ст. до його середини зміст поняття «функції держави» розглядалось за допомогою визначення держави, окреслюючи її соціальне призначення (розкриття тенденції розширення сфер впливу державної діяльності). З другої половини та до кінця ХХ ст. положення теорії функцій держави розкривались шляхом виявлення їх природи, критеріїв

класифікації, характеристики окремих видів; функції держави трактуються як основні напрями її діяльності, що відображають її соціальну сутність і призначення (це визначення є в обігу сучасної юридичної науки й до нині). З кінця XX ст. бачимо вплив теорії правової, демократичної держави, гарантування прав та свобод людини, тобто складова функцій держави змінилася. З початку XXI ст. і дотепер відбувається видозмінність дефініції складових частин терміна «функції держави» (у зв'язку з упровадженням ідеї сервісної держави й децентралізації), посилення взаємовпливу внутрішніх і зовнішніх функцій держави (Мельничук, 2019).

Деякі науковці не визначають функції держави лише на підставі її сутності через те, що вони змінюються через вплив суб'єктивних та об'єктивних факторів (модернізація суспільства, випадкові та надзвичайні обставини, планетарні процеси). Але це виключає, що державні функції є основним осередком змісту, який міститься в сукупності шляхів впливу на соціум, що вимагає визначення на підставі методологічних складових їх пізнання (Олейніков, 2013). Доволі змістовним є визначення функцій держави як певних напрямів її діяльності, що відокремлені за структурою та змістом, зумовлені сукупністю об'єктивних факторів, є засобами реалізації завдань, відображають закономірності організації держави як складної соціальної системи, спричиняють виникнення та динаміку діяльності держави в історії, висвітлюють складову держави та її правомочність як учасника міжнародно-правових зв'язків (Варич, 2006).

Крім того, функції мають різні прояви, що створює відповідну видову різноманітність. Основні функції – це доволі загальні й найбільш суттєві комплексні шляхи державної діяльності, які спрямовані на реалізацію основних цілей і завдань, що ставляться перед нею у певний період історії. До них належать такі функції: оборона країни, охорона правопорядку, охорона прав і свобод громадян.

Якщо порівняти з основними функціями, які охоплюють своїм впливом найбільш істотні сфери суспільних відносин, додаткові функції реалізують вплив держави в певній, меншій за обсягом сфері суспільних відносин (Джураєва, 2005). Також існує поділ функцій на внутрішні та зовнішні, критерієм диференціації яких є зона впливу держави.

Отже, можна зробити висновок, що функції держави являють собою сукупність напрямів діяльності відповідних органів влади, які спрямовані на досягнення встановлених за-

вдань задля реалізації мети існування держави. Залежно від мети існування держави функції можуть мати диференціацію. Яскравим прикладом видової різноманітності мети виникнення держави, що визначає й мету її існування, є розглянуті теорії походження держави. Однак більшість із них мають спільність у меті – це організація суспільства, регулювання суспільних відносин та розвиток суспільства в державі. Отже, можна стверджувати, що основною метою існування багатьох держав є забезпечення існування та розвитку суспільства.

Окрім цього, залежно від функціональних особливостей держави розуміння її цінності в суспільстві може змінюватись. Можна навести такий приклад. Деякі вчені розглядають так звану пенітенціарну державу. Соціологія покарання розвинула глибоке розуміння соціальних та історичних сил, що мало вплив на динаміку покарання протягом 40 років в Америці. Натомість вплив соціального покарання в Америці був більш великим, ніж в інших країнах. Тому державу розглядають як «кримінальну державу» і обговорюють відносини між кримінальною державою і американською державою в більш загальному плані. Тобто залежно від сукупності функціональних особливостей держави її вид та цінність у суспільстві змінюється (Garland, 2013). Крім цього держава повинна здійснювати групування населення, щоб уникнути розгалуженості його окремих частин, міст тощо. Ще одна з функцій держави пов'язана з організацією населення. На цю проблему звертають увагу науковці та визначають, що статус національної держави на тлі зростання світових міст нехтується та недооцінюється. Нова хвиля оптимізму щодо здатності міст формувати свою власну політику та долю викликає занепокоєння, вчені закликають до обережності щодо цього та пропонують зосереджуватися на динамічному розвитку міжнародної перспективи (Clark, Mooney, 2016). Крім того, від цінності держави в суспільстві та розуміння цього окремими його членами залежить рівень злочинності, що є однією з проблем, пов'язаних з функціонуванням держави. Було перевірено тезу про інваріантність віку та злочинності шляхом порівняння моделі вікової злочинності в Тайвані (незахідне китайське суспільство) із тими самими моделями у Сполучених Штатах Америки. За результатами була виявлена розбіжність у моделях вікової злочинності в Тайвані і США (Steffensmeier, Zhong, Lu, 2017). Тобто це відображає рівень функціонування держави та її цінність у суспільстві. Говорячи про державу, слід враховувати вплив її елементів на

суспільство, від чого також залежить стан суспільства в ній. Так, у дослідженні було відображено зв'язок політики держави та рівня злочинності, тобто реалізації функцій держави в суспільстві. В основу цього було покладено розгляд політичних пояснень тюремного ув'язнення, спираючись на літературу з державної політики. Визначено, що вплив партійної політики на покарання залежить від того, з якою виборчою конкуренцією стикаються законодавці. (Thomas, Karen, Joseph, 2005). Наслідком цього є зміна погляду суспільства на цінність держави. Однією зі складових функціонування будь-якої держави, яка належить до зовнішніх або до основних функцій, залежно від диференціації є функція оборони. Від її рівня залежить добробут населення. Це підтверджується проведеними дослідженнями, яке полягало у визначенні впливу стресорів, пов'язаних з безпекою (наприклад, війн і триваліших станів війни), на моделі насильницьких злочинів. Висуваються дві альтернативні гіпотези: гіпотеза згуртованості, що передбачає зниження злочинного насильства в періоди підвищеного стресу, пов'язаного з безпекою, і гіпотеза легітимації-звикання, що передбачає зростання кримінального насильства в такі періоди (Landau, Pfeffermann, 1988). Залежно від рівня ефективності функціонування держави в суспільстві можуть виникати два різні наслідки при одних і тих самих факторах впливу. У разі ефективної реалізації функцій держави, навіть при негативних сторонніх факторах впливу, добробут суспільства зростає. Тому саме через набір функцій держави та рівень ефективності їх реалізації визначається цінність держави в суспільстві.

ВИСНОВКИ. Отже, враховуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків.

Держава як суспільне явище являє собою комплексне поняття, що містить основні елементи, які характеризують її. Проаналізувавши низку поглядів учених, можна визначити державу як суверенну, політико-територіальну організацію суспільства (певної кількості людей) на конкретно визначеній території, де існують та діють уповноважені на те органи влади (державної та місцевого самоврядування), діяльність яких врегульована правовими нормами, що являють собою формально ви-

ражені, загальнообов'язкові правила поведінки, регулятивний вплив яких спрямований на суспільні відносини з метою організації та розвитку суспільства в державі. Тобто, як можна побачити, це поняття є комплексним, бо складається із сукупності ознак, що відображають визначення держави. Розглянуті підходи до розуміння причин, які зумовили виникнення держави, чітко відобразили ті функціональні властивості, що притаманні їй. Патріархальна теорія виникнення держави визначає існування регулятивної функції держави, бо поява держави зумовлюється виокремленням однієї особи патріарха в сім'ї. Патріарх мав авторитет і право на управління всіма її членами, його воля була обов'язковою до виконання всіма членами сім'ї. Психологічна теорія виникнення держави відображає існування організаційної функції держави, відповідно до якої організація суспільства в єдину групу осіб, які спільно проживають на певній території, є їх потребою. Тому держава здійснює організацію членів суспільства шляхом їх об'єднання на певній території.

Виходячи із цього, функції держави можна визначити як сукупність дій, спрямованих на досягнення мети її існування. Основними функціями держави є регулятивна, організаційна й оборонна, що дозволяє здійснювати розвиток суспільства в державі. Класифікація державних функцій є різною, деякі вчені виокремлюють основні та додаткові функції, інші – внутрішні та зовнішні. Так, до внутрішніх функцій держави можна віднести регулятивну та оборонну, а до зовнішніх – дипломатичну й економічну.

Тому від наявних функцій у державі та рівня ефективності їх реалізації залежить добробут і розвиток населення в ній. У разі повноцінної реалізації кожної з притаманних функцій держави, як основних, так і другорядних, здійснюється ефективна організація суспільного ладу, об'єктивне, рівне, справедливе та неупереджене регулювання суспільних відносин, захист державних кордонів, налагодження дружніх міжнародних зв'язків тощо. Отже, суспільство буде мати належні умови для розвитку та існування в державі, а тому цінність держави буде мати місце в суспільстві.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 209 с.
2. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : підручник. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.
3. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
4. Гладки С. О. Теорія держави і права : навч.-метод. посіб. Полтава, 2016. 371 с.

5. Головатий М. Ф., Антонюк О. В. Політологічний словник : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
6. Гусарева С. Д., Тихомирова О. Д. Теорія держави та права : навч. посіб. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 116 с.
7. Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 140–145.
8. Кухтик С. В. Трансформація держави під впливом глобалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.
9. Легеза Ю. О. Функції держави як зміст її сутності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 68–75.
10. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 478 с.
11. Мерник А. М., Ярова А. С. Поняття держава та державність: зміст та співвідношення (історико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 19–22. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf (дата звернення: 29.12.2023).
12. Мірошніченко М. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 271 с.
13. Мірошніченко М. І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України : монографія. Київ : Ун-т «Україна», 2010. 367 с.
14. Норкус З. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій / пер. з лит. П. Білинський ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту ; Ін-т Критики. Київ : Критика, 2016. 440 с.
15. Норт Д., Волліс Дж., Вайгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
16. Олейніков С. М. Функції держави: методологічні складові і розвиток в умовах глобалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 75–87.
17. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2009. 520 с.
18. Сухонос В. В. Теорія держави і права : конспект лекцій. Суми : Ініціатива, 2002. 96 с.
19. Шевцов С. Теория естественного состояния: Гоббс, Локк, Руссо. *Sententiae*. 2011. Т. 25, № 2. С. 70–83.
20. Clark G., Moonen T. Cities and nation states. The story so far // *World Cities and Nation States* / G. Clark, T. Moonen. Wiley-Blackwell, 2016. Pp. 19–32. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119216452.ch2>.
21. Garland D. Penalty and the penal state. *Criminology*. 2013. Vol. 51, Iss. 3. Pp. 475–517. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12015>.
22. Gumpłowicz L. *Geschichte der Staatstheorien*. Innsbruck : Universitäts-Verlag Wagner, 1926. 564 s.
23. Landau S. F., Pfeffermann D. A time series analysis of violent crime and its relation to prolonged state of warfare: the Israeli case. *Criminology*. 1988. Vol. 26, Iss. 3. Pp. 498–504. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1988.tb00852.x>.
24. Steffensmeier D., Zhong H., Lu Y. Age and its relation to crime in Taiwan and the United States: invariant, or does cultural context matter? *Criminology*. 2017. Vol. 55, Iss. 2. Pp. 377–404. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12139>.
25. Thomas D., Karen H., Joseph B. Partisan politics, electoral competition and imprisonment. *Criminology*. 2005. Vol. 43, Iss. 1. Pp. 211–248. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.0011-1348.2005.00007.x>.

Надійшла до редакції: 02.01.2024

Прийнята до опублікування: 20.03.2024

REFERENCES

1. Clark, G., & Moonen, T. (2016). Cities and nation states. The story so far. In G. Clark, T. Moonen, *World Cities and Nation States* (pp. 19–32). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119216452.ch2>.
2. Dzhuraieva, O. O. (2005). Classification of functions of the modern state. *Current Problems of State and Law*, 25, 140–145.
3. Garland, D. (2013). Penalty and the penal state. *Criminology*, 51(3), 475–517. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12015>.
4. Gumpłowicz, L. (1926). *History of state theories*. Wagner University Publishing House.
5. Hladky, S. O. (2016). *The Theory of the State and Law*. Poltava.
6. Holovaty, M. F., & Antoniuk, O. V. (2005). *Political Science Dictionary*. MAUP.
7. Husariva, S. D., & Tykhomyrova, O. D. (2017). *The Theory of the State and Law*. NAIA; Education of Ukraine.
8. Kukhtyk, S. V. (2015). *Transformation of the state under the influence of globalization* [Candidate dissertation, Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine].

9. Landau, S. F., & Pfeffermann, D. (1988). A time series analysis of violent crime and its relation to prolonged state of warfare: the Israeli case. *Criminology*, 26(3), 498–504. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1988.tb00852.x>.
10. Leheza, Yu. O. (2012). Functions of the State as the Content of Its Essence. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 68–75.
11. Melnychuk, S. M. (2019). *Legal forms of realization of the functions of the modern state of Ukraine* [Doctoral dissertation, National Academy of Internal Affairs].
12. Mernyk, A. M., & Yarova, A. S. (2019). Concepts of state and state: content and their relationships (historical and legal aspects). *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 3, 19–22. http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf.
13. Miroshnychenko, M. (2007). *Genesis of national legal systems: theoretical and methodological aspect*. University “Ukraine”.
14. Miroshnychenko, M. I. (2010). *Theoretical and methodological foundations of the genesis of the legal system of Ukraine*. University “Ukraine”.
15. Norkus, Z. (2016). *The Unproclaimed Empire: The Grand Duchy of Lithuania from the Perspective of the Comparative-Historical Sociology of the Empire* (P. Bilynskyi, Transl.). Criticism.
16. North, D., Wallis, J., & Weingest, B. (2017). *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History* (T. Tsybal, Transl.). Our format.
17. Oleinikov, S. M. (2013). Functions of the State: methodological components and development in a globalizing. *State Building and Local Government*, 25, 75–87.
18. Shevtsov, S. (2011). The theory of the natural state: Hobbes, Locke, Rousseau. *Sententiae*, 25(2), 70–83.
19. Skakun, O. F. (2009). *The Theory of Law and State*. Alerta.
20. Steffensmeier, D., Zhong, H., & Lu, Y. (2017). Age and its relation to crime in Taiwan and the United States: invariant, or does cultural context matter? *Criminology*, 55(2), 377–404. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12139>.
21. Sukhonos, V. V. (2002). *The Theory of the State and Law*. Initiative.
22. Thomas, D., Karen, H., & Joseph, B. (2005). Partisan politics, electoral competition and imprisonment. *Criminology*, 43(1), 211–248. <https://doi.org/10.1111/j.0011-1348.2005.00007.x>.
23. Varych, O. H. (2006). *Economic functions of the modern state: nature, content, development trends in Ukraine* [Candidate dissertation, Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine].
24. Vediernikov, Yu. A. (2015). *The Theory of the State and Law*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.
25. Volynka, K. H. (2003). *The Theory of the State and Law*. MAUP.

Received the editorial office: 2 January 2024

Accepted for publication: 20 March 2024

STANISLAV GENNADIIOVYCH PEVKO,

*Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Fundamental and Legal Disciplines;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>,
e-mail: stanislav.advocate@gmail.com*

THE DEFINITION OF THE STATE VALUE IN TERMS OF FUNCTIONAL QUINTESSENCE

The article examines the issue of the quintessence of the State's axiology in terms of functional definition. For the purpose of the study, the scientific issue is divided into components which are the substantive elements of the scientific problem. First of all, the issue of the essence of the State as a legal phenomenon is revealed, which is the main basis for the emergence of the scientific problem. The relevant views of scholars on the definition of the State are also considered. It has been concluded that the State is a sovereign, political and territorial organisation of society, on the territory of which there are authorities, legal system and taxation system, as well as other additional elements. The author further provides the features inherent in the State which constitute its ontology.

Based on a comprehensive analysis of the essence of the concept of “state”, the article presents some theories of the origin of the state which reflect the purpose of its emergence and existence. The most common theories of the origin of the State include: patriarchal, contractual, violence, organic, and psychological. After analysing some of the theories, the author concludes

that the purpose of the State's emergence and existence is to unite society, resolve disputes and develop it.

The quintessence and diversity of the functions of the State are analysed. As a result, it has been concluded that the functions of the State are a set of activities and processes whose impact is directed at society. Differentiation of functions also has different manifestations. Some scholars distinguish between basic and additional functions, some – internal and external. Internal functions include, for example, regulatory, defence, etc., while external functions include diplomatic and economic (in the context of foreign activities). Based on the analysis of the functions of the State which reflect the directions of its influence on society and which are regulatory in nature (and the very essence of the State is organisational in nature), the article concludes that the axiology of the State in terms of the functional definition is to organise society with the help of its inherent properties and to regulate social relations on the basis of its existing functions with a view to social development.

Key words: *state, value, functions, society, regulation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Певко С. Г. Дефініція цінності держави в ракурсі функціональної квінтесенції. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 101–111. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.09>.

Citation (APA): Pevko, S. G. (2024). The definition of the state value in terms of functional quintessence. *Law and Safety*, 1(92), 101–111. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.09>.

СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ ТЮЛЕНЄВ,*кандидат економічних наук,**Національний науковий центр**«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»**Міністерства юстиції України;* <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>,*e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net***ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ**

Становлення й розвиток економічної безпеки держави вимагає вжиття дієвих заходів щодо протидії та мінімізації негативного впливу кримінальних правопорушень, які посягають на суспільні відносини в господарській діяльності, законній діяльності суб'єктів господарювання, професійній діяльності суб'єктів сфери публічного адміністрування тощо. Серед таких кримінальних правопорушень значна увага приділяється тим, у яких вбачаються ознаки рейдерства, тобто дії, пов'язані з протиправним поглинанням і захопленням майна, активів підприємств, установ, організацій, корпоративних прав на них та інших ресурсів, посяганням на права власників або уповноважених осіб суб'єктів господарювання різної форми власності тощо. Вагому роль у доведенні та з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню в цих кримінальних правопорушеннях, відіграють висновки експертів. Ураховуючи недостатню розробленість проблематики призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, мету статті сформульовано як визначення комплексу судових експертиз, що призначаються під час досудового розслідування таких правопорушень, з'ясування особливостей їх призначення. Задля досягнення означеної мети використовувалися комплекс загальнонаукових методів, а також деякі філософські та спеціальні методи дослідження, зокрема: аналіз, синтез, системно-структурний метод, метод прогнозування та діалектичний метод.

За результатами проведеного аналізу слідчо-судової практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, з'ясовано, що типовими експертними дослідженнями є: технічна експертиза документа, економічна експертиза, почеркознавча експертиза. Якщо узагальнювати, то можна підсумувати, що вони призначаються в кожному другому кримінальному провадженні досліджуваного виду.

Визначено чинники, які слід брати до уваги при вирішенні питання про необхідність і доцільність призначення судової експертизи під час досудового розслідування. З'ясовано, яких помилок припускається сторона обвинувачення під час призначення окреслених видів кваліфікованих спеціальних досліджень, що позначаються на їх якості. Зважаючи на характер дії рейдерів, процеси, що відбуваються в суспільстві та професійній діяльності окремих учасників суспільних відносин, окреслено перспективи подальших наукових досліджень.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, рейдерство, судова експертиза, суб'єкт господарювання, захоплення й поглинання підприємства, економічна експертиза, почеркознавча експертиза, технічна експертиза документа.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, посягають на законну діяльність суб'єктів господарювання. Ця група злочинів і кримінальних проступків включає в себе діяння щодо протиправного поглинання та захоплення майна, активів і посягання на корпоративні права власників підприємств, організацій, установ тощо. Узвичаєно в юридичній літературі під рейдерством розуміють захоплення майна, яке відбувається поза волею його власника, що поєднане із застосуванням

засобів і реалізацією комплексу діянь кримінального характеру, зокрема придбання контрольних пакетів акцій способами, що суперечать установленим законом процедурам та волі менеджменту компанії, що поглинається (Кубарєв, Бархан, 2022, с. 89).

Наслідками рейдерства зазвичай є: тінізація національної економіки; порушення прав приватних підприємців, фермерів, бізнесменів та інших суб'єктів господарювання, що призводить до унеможливлення їхнього функціонування, а

отже, впливає на перспективи побудови конкурентних ринкових відносин; неможливість залучення капіталу іноземних інвестицій (Fabuš, 2017; Urbig et al., 2012, p. 384); порушення належного стану економічної безпеки, що негативно позначається на національній безпеці; зниження рівня продовольчої безпеки (Kimaго et al., 2023, p. 165); ускладнення гармонійного соціально-економічного розвитку нашої держави тощо.

Суттєво знижують досліджувані нами кримінальні правопорушення й авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та інших осіб, наділених владними повноваженнями, адже при викритті рейдерських схем з'ясовується, що до їх реалізації причетні публічні службові особи. Викладене дозволяє припустити, що теза про те, що кримінальні правопорушення, в яких вбачаються ознаки рейдерства, є ключовими загрозами економічній безпеці нашої держави, є вже не такою й безпідставною. Такий стан справ зумовлює потребу активізації діяльності органів публічного адміністрування, правоохоронних органів та інших учасників правових відносин щодо забезпечення належної протидії рейдерству, його проявам як адміністративно-правовими, так і кримінально-правовими методами.

Коли в діях особи вбачаються ознаки кримінальних правопорушень, готування або замах на їх учинення, то це вже є підставою для відкриття кримінального провадження, а отже, за таких умов важливо забезпечити виконання завдань, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

За результатами вивчення матеріалів слідчо-судової практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, доходимо висновку, що до них належать цілі групи кримінальних правопорушень, які характеризуються складністю способів учинення, подекуди навіть у діях правопорушників убачаються технології злочинної діяльності. Тому важливо, щоб практична діяльність щодо протидії кримінальним правопорушенням здійснювалася на належному рівні, з використанням досягнень науки і техніки. Одним із важливих питань у цьому контексті є проблематика призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, адже під час провадження такої діяльності у представників сторони обвинувачення виникає потреба у вирішенні великої кількості питань, що виходять за межі їхньої професійної компетенції.

У кримінальному провадженні цінність експертного висновку, складеного за результатами кваліфікованого дослідження суб'єктом, який згідно з вимогами Закону України «Про судову експертизу»¹ наділений правом на провадження судово-експертної діяльності, полягає в тому, що він є самостійним процесуальним джерелом доказів². Однак беззаперечно слід зважати й на той факт, що згідно із сучасною доктриною кримінального процесу жоден доказ не має переваги над іншими, а оцінка кожного з них полягає в перевірці їхньої відповідності вимогам належності, допустимості, достовірності. Водночас саме судова експертиза на підставі сучасних досягнень науки і техніки здатна забезпечити правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною інформацією.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* статті є визначення комплексу судових експертиз, що призначаються під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, особливостей їх призначення. Для досягнення поставленої мети потребують вирішення такі *завдання*: 1) проаналізувати слідчо-судову практику задля визначення кримінальних правопорушень, що можуть бути віднесені до категорії тих, що пов'язані з рейдерством; 2) з'ясувати різновиди експертних досліджень, які є типовими до призначення під час розслідування вищезгаданих правопорушень, окреслити проблемні питання такої діяльності.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Визначаючи розробленість проблематики призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, слід вказати, що суттєві напрацювання в цій царині наукового знання провели В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, А. В. Кофанов, Д. В. Куриленко, О. М. Моїсєєв, Ю. К. Орлов, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, М. Г. Щербаківський, О. Г. Яновська та ін. Положення, розроблені цими вченими, їх використання під час проведення нашого дослідження дозволили забезпечити наукову обґрунтованість сформульованих висновків.

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 10.01.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.01.2024).

Щодо питань використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, то вони в теорії сучасної доктрини криміналістики та судової експертології майже не досліджувалися. Деякі з них розкрито в науково-методичних рекомендаціях, підготовлених В. В. Кікінчуком та В. О. Гусевою (2020), а також у рекомендаціях, виданих авторським колективом у складі М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударця, С. З. Довгуня та ін. (2021). Проте в них не розкрито такі проблемні питання, як призначення економічних експертиз, лінгвістичних експертиз тощо. Таким чином, окреслена проблематика ще не знайшла свого ґрунтовного висвітлення в науковій літературі, а тому потребує проведення подальших досліджень.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Задля реалізації визначеної мети проаналізовано матеріали слідчо-судової та експертної практики. Емпіричну базу дослідження становлять статистичні звіти Офісу Генерального прокурора України за 2015–2023 рр., а також матеріали експертної та судової практики, зокрема висновки експертів і вироки, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, за статтями 189, 190, 205-1, 206-2, 209, 255, 357, 358 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Вивчення й узагальнення згаданих матеріалів було забезпечено завдяки використанню таких методів наукового дослідження (загальнонаукових, філософських і спеціальних), як аналіз, синтез, системно-структурний, діалектичний і прогнозування. Задля узагальнення тих видів експертних досліджень, що можуть бути визначені як типові під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, застосовувалися статистичні методи, зокрема вибіркового, аналізу кількісних показників, групування.

Методи аналізу та синтезу використовувалися під час опрацювання текстів судових вироків та ухвал, висновків експертів, а також теоретичних напрацювань українських і зарубіжних учених, зокрема для визначення тих суспільно небезпечних і матеріальних наслідків, до настання яких призводить рейдерство, а також під час з'ясування тих чинників, котрі слід брати до уваги під час призначення судово-експертних досліджень. Ці ж методи забезпечили й систематизацію теоретичних напрацювань, проведених у межах досліджуваної нами проблематики. Метод діалектики дозволив сформулювати висновки на підставі проведеної наукової дискусії, що полягала в аналізі авторських позицій, присвячених центральним питанням цього дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сучасна доктрина кримінального права в чистому вигляді не криміналізує рейдерство. У зв'язку із цим науковці дискутують щодо визначення тих кримінальних правопорушень, які можуть бути пов'язані з рейдерством. Принципово необхідним вважаємо зауважити, що проєктом нового КК України передбачено криміналізацію дій у вигляді встановлення контролю над суб'єктом господарювання (рейдерство) та визначення його як злочину третього ступеня. Таким злочином авторами проєкту запропоновано розуміти встановлення незаконного контролю над суб'єктом господарювання, яким є юридична особа, шляхом використання завідомо фіктивних юридичних інструментів, зокрема: 1) блокування чи обмеження фактичного доступу до голосування акціонера, учасника, члена виконавчого чи іншого органу суб'єкта господарювання; 2) спотворення рішення такого органу; 3) порушення чи обмеження переважного права на придбання цінних паперів цього суб'єкта господарювання¹. Оцінюючи запропонований склад кримінального правопорушення, варто зауважити, що його віднесено до групи тих, що посягають на встановлений порядок господарювання (розд. 6.4). Цим же розділом планується криміналізувати дії у вигляді доведення до неплатоспроможності, порушення права на підприємницьку діяльність, незаконного поведіння з комерційною чи банківською таємницею, фіктивного банкрутства тощо. На наше переконання, стаття, якою планується встановити кримінальну відповідальність за рейдерство, не охоплюватиме всі дії, які можуть вчинити рейдери з метою посягання на майно підприємства, установи, організації або сільськогосподарську діяльність чи корпоративні права й інші активи. При визначенні тих кримінальних правопорушень, до вчинення яких вдаються рейдери, вчені вказують на різноманітність способів і характеру вчинюваних дій, використаних знарядь, застосованих засобів тощо. Саме тому під час надання правової оцінки сторона обвинувачення зауважує про те, що в діях рейдерів вбачаються ознаки кількох складів кримінальних правопорушень, тобто наявна реальна сукупність кримінальних правопорушень.

¹ Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 14.10.2023 року) // Новий Кримінальний Кодекс : сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).

Викладене є небезпідставним, адже підтверджується і сучасною судовою практикою. Так, наприклад, задля протиправного заволодіння нерухомим майном суб'єкта господарювання рейдери можуть вдаватися до підроблення офіційних документів, наприклад договору купівлі-продажу, а в подальшому вступати у змову з державними реєстраторами або з нотаріусами, щоб внести відповідні відомості про фіктивний правочин до державного реєстру. Як слушно з цього приводу вказують вчені, на практиці саме державні реєстратори часто стають учасниками організованих злочинних груп, а подекуди навіть злочинних організацій, задля реалізації комплексу протиправних дій, спрямованих на систематичне захоплення суб'єктів господарювання різних форм власності або майнових активів (Дудуров, Каменський, Титаренко, 2021).

Підтверджуються вказані факти також матеріалами слідчо-судової практики. Так, у справі, що розглядалася Печерським районним судом м. Києва, встановлено, що рейдери протягом одного дня внесли до державних реєстрів відомості про перехід права власності до Товариства з обмеженою відповідальністю «УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКЕ ПІДПРИЄМСТВО «РЕНТАЛ ЕСТЕЙТ» щодо декількох об'єктів нерухомості і таким чином протиправно набули право власності на квартиру, житловий будинок, земельні ділянки, заповдявши потерпілій особі майнову шкоду на суму понад 40 млн грн¹.

На переконання М. І. Камлика, М. А. Погорецького та В. П. Шеломенцева (2007), вчиненню рейдерського захоплення суб'єкта господарювання доволі часто передують створення злочинних організацій, тому дії осіб, що вдалися до реалізації таких протиправних деліктів слід кваліфікувати додатково за ст. 255 КК України «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній»².

Слушно наголошують у юридичній літературі і про вчинення рейдерами протиправного захоплення майна суб'єктів господарю-

вання, поєднаного з ознаками незаконного позбавлення волі, викрадення особи, насильницького зникнення, заповдяння тілесних ушкоджень, погрози вбивства тощо. На підтвердження викладеного вважаємо за потрібне навести факти справи, що розглядалася Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська. Так, з обвинувального вироку встановлено, що обвинувачені, діючи за попередньою змовою, з використанням погрози вбивства, висловленого на адресу потерпілого, вимагали від останнього передати їм право ведення фінансово-господарської діяльності та право на використання майна ТОВ «Центрторг-Агро», ТОВ «Прогрес-Агро» та ФГ «Сади Присамар'я». Це не єдиний факт злочинної діяльності цієї групи осіб. Слідством також було встановлено, що один з обвинувачених заволодів майном підприємства ТОВ «Інтерлізінвест», зокрема часткою його засновника ТОВ «Інтерлізінвест Юкрейн Б.В.», шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених документів підприємств, що заповдяло збитки на загальну суму 920 908 900 грн. Попри те, що судові тяжби ще тривають, згідно з матеріалами справи в цьому провадженні проводилися такі судові експертизи: технічна експертиза документів, економічна експертиза, психолого-почеркознавча експертиза³.

Протиправно заволодівши майном суб'єкта господарювання, корпоративними правами або капіталом, рейдери опиняються в ситуації, коли постає питання про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Так, доволі часто задля цього вони перепродають об'єкт, на яке отримано право власності. Також у подібних випадках зазвичай злочинні організації вдаються до реалізації свого злочинного умислу шляхом підроблення та подальшого використання завідомо підроблених документів, за що передбачена відповідальність відповідно до ст. 358 КК України. Зокрема, у справі, що розглядалася Глобинським районним судом Полтавської області, засуджено засновника Приватного підприємства «Агрофірма «Славутич», який мав частку у статутному капіталі 40 % і задля заволодіння іншою часткою (60 %) подав державному реєстратору Глобинського районного управління юстиції Полтавської області заяву про державну

¹ Вирок Печерського районного суду м. Києва від 17.03.2021 : справа № №757/183/21-к, провадження № 1-кп-410/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95568334> (дата звернення: 10.01.2024).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.01.2024).

³ Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 28.09.2022 : справа № 208/6312/16-к, провадження № 1кп/201/145/2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106476665> (дата звернення: 10.01.2024).

реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу та підроблений протокол № 29 зборів засновників ПП «Агрофірма «Славутич» від 26 січня 2016 р. Таким чином, обвинувачений зареєстрував за собою 100 % статутного капіталу згаданого підприємства, тобто став його одноосібним власником, і отримав право розпоряджатися всім майном підприємства на свій розсуд. Але попри те, що за версією слідства та прокуратури у діях засновника підприємства вбачаються ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 206-2, ч. 4 ст. 358, ч. 1 ст. 205-1 КК України, суд визнав його винним лише у вчиненні підроблення документів, що подаються для державної реєстрації юридичної особи¹.

В обвинувальному вирокі суд посилався на висновок почеркознавчої експертизи, згідно з яким підпис від імені директора підприємства у графі «підписи засновників» протоколу № 29 зборів засновників ПП «Агрофірма «Славутич» від 26 січня 2016 р. виконаний не ним особисто, а іншою особою². Таким чином, це один із доказів, що покладено в обґрунтування вироку на підтвердження вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас технічна експертиза документа – це не єдина судова експертиза, що проводилася в цій справі. Органом досудового розслідування було ініційовано ще й економічну експертизу задля встановлення розміру збитків, завданих потерпілим, зокрема спадкоємцям директора ПП «Агрофірма «Славутич». Відповідно до отриманого висновку кожному з трьох потерпілих завдано збитків на суму 4 243 896,27 грн³.

Задля реалізації свого злочинного умислу доволі часто рейдери вдаються до реалізації тих кримінальних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у сфері здійснення господарської діяльності. Так, непоодинокими є випадки, коли вони вчиняють дії, передбачені ст. 205-1 «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців» КК України⁴. Останнє вчиняється

в порушення вимог статей 42, 49 Господарського кодексу України, а також ст. 35 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Однак принагідно слід наголосити, що все ж таки законодавцем криміналізовано підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця задля запобігання вчиненню злочинів, передбачених ст. 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» КК України⁵.

Таким чином, до групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, належать різні злочини та кримінальні проступки. Для реалізації свого злочинного умислу рейдери вдаються до вчинення різноманітних дій і не завжди виключно інтелектуальних. Подекуди діяльність осіб, причетних до вчинення рейдерських атак, може мати цинічний і насильницький характер, що включає в себе посягання на такі загально визнані найвищі соціальні цінності, як життя і здоров'я людини, її безпека та недоторканність⁶. Викладене зумовлює потребу під час розслідування таких фактів установлювати вагому кількість обставин задля доведення вини причетних осіб. Це стає можливим завдяки реалізації комплексу процесуальних заходів, передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством, серед яких неостання роль належить судовим експертизам, навіть попри те, що отримані висновки експертів не мають наперед встановленої сили⁷, а отже, і переваги перед іншими зібраними під час розслідування доказами.

За результатами аналізу матеріалів слідчо-судової практики ми доходимо висновку, що типовими судовими експертизами, які призначаються стороною обвинувачення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є: технічна експертиза документа (78 %), економічна

¹ Вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 27.08.2021 : справа № 527/1096/19, провадження № 1-кп/527/10/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99207533> (дата звернення: 10.01.2024).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-III>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 10.01.2024).

⁵ Там само.

⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.01.2024).

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.01.2024).

експертиза (65 %), почеркознавча експертиза (42 %) та ін. Отже, вважаємо за потрібне зупинитися саме на їх можливостях та особливостях їх призначення в досліджуваній нами категорії кримінальних правопорушень.

Як засвідчує судово-слідча практика, а також наголошено в юридичній літературі, завдяки судовим експертизам можливо встановити особу, яка вчинила те чи інше кримінальне правопорушення. За результатами проведення експертних досліджень, майже в 30 % проваджень стає можлива ідентифікація особи злочинця, тому отримані висновки відіграють важливу роль у доказуванні обставин, визначених ст. 91 КПК України (Цуцкірідзе та ін., 2021, с. 65).

Призначення експертизи у кримінальному провадженні пов'язане з реалізацією низки процесуальних дій та сукупності організаційних заходів, які пов'язані як з обранням експертної установи, якій буде доручено проведення дослідження, так і з визначенням предметного виду експертизи з урахуванням того, які питання слід з'ясувати під час дослідження, а також з іншими питаннями. До кожної із процесуальних дій та організаційних заходів висуваються певні вимоги та рекомендації, яких слід дотримуватися задля забезпечення вирішення сукупності завдань, що мають значення для органів досудового розслідування. Деякі з вимог мають універсальний характер і стосуються всіх видів експертних досліджень, а деякі висуваються щодо окремих різновидів досліджень.

Насамперед при вирішенні питання про призначення експертних досліджень слід виходити з того, чи існують для цього належні підстави. За загальним правилом, потреба в залученні експерта виникає щодо вирішення питання, яке має значення для кримінального провадження та вирішення якого неможливе без застосування спеціальних знань. Водночас це не стосується правових питань, адже законодавцем закріплено заборону щодо проведення експертних досліджень, предметний вид яких може стосуватися дослідження правових явищ (ч. 1 ст. 242 КПК України)¹.

Особливу увагу слід звертати на ті види експертних досліджень, які мають на меті з'ясування питань, що визначені законодавцем як обов'язкові підстави для призначення судових експертиз (ч. 2 ст. 242 КПК України)². Суттєва складність тут полягає в тому, що дізнавач, слідчий або прокурор змушені само-

стійно визначити вид і кваліфікацію судового експерта, якого слід залучити задля з'ясування обставин, що мають значення для розслідування, а отже, від них вимагається наявність певних знань щодо розуміння сутності принаймні загальнотеоретичних питань використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень.

Необхідною умовою застосування спеціальних знань, як слушно наголошують у спеціалізованій літературі, є неухильне дотримання вимог процесуального законодавства під час призначення експертизи, а також підготовки матеріалів до неї, її безпосереднього проведення в державних і недержавних установах або інколи й поза експертними установами (Цуцкірідзе та ін., 2021, с. 64).

На підставі узагальнення нормативних положень кримінального процесуального законодавства, особливостей розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, доходимо висновку, що до обов'язкових експертних досліджень, проведення яких слід забезпечити стороні обвинувачення, належить економічна експертиза. Така потреба зумовлена необхідністю визначення розміру завданої майнової шкоди, зокрема матеріальних збитків, у разі, коли потерпілий не надав відповідні підтверджуючі документи або не може їх визначити самостійно (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України)³.

Ще одним ключовим моментом, який слід брати до уваги під час вирішення питання про призначення судової експертизи у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із рейдерством, є обрання часу її призначення. Обов'язково слід при цьому враховувати: 1) яка слідча ситуація сформувалася на відповідному етапі розслідування; 2) чи передбачає проведення експертизи дослідження тих об'єктів, документів, речових доказів, зразків, зокрема порівняльних, які не перебувають у володінні сторони обвинувачення або ще не були вилучені під час розслідування; 3) чи впливає на потенційні об'єкти дослідження, зокрема їхній стан, факт відтермінування призначення експертного дослідження; 4) які дії має вжити сторона обвинувачення задля отримання додаткових матеріалів, потреба в дослідженні яких може виникнути під час проведення експертного дослідження; 5) який характер питань, що підлягатимуть вирішенню експертом.

Важливо також забезпечувати дотримання вимог кримінального процесуального законодавства на етапі отримання зразків і

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

документів, що будуть направлені на дослідження судового експерта. Зокрема, обшук або тимчасовий доступ до документів слід здійснювати лише на підставі відповідної ухвали слідчого судді, виконання якої також має здійснюватися виключно тією особою, котра вказана в резолютивній частині ухвали.

Щодо безпосередніх особливостей призначення тих досліджень, які ми віднесли до категорії типових, то насамперед варто зупинитися на економічній експертизі. У категорії кримінальних проваджень, розпочатих у зв'язку з виявленням ознак рейдерства, виникає потреба призначення такого її виду, як експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій, основним завданням якої з-поміж іншого є визначення «документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах»¹. Під час призначення згаданого виду дослідження важливо правильно сформулювати питання. Як засвідчує проведений нами аналіз висновків експертів, доволі часто слідчі ставлять загальні питання, наприклад при визначенні збитків не задають окремих питань щодо того, який розмір серед них становить упущена (недоотримана) вигода та понесені суб'єктом господарювання витрати.

Ретельну увагу слід приділяти тим документам, які будуть надані на дослідження судового експерта. Зокрема, для вирішення питання про розмір завданих власникам чи орендарям земельних ділянок збитків через рейдерські атаки, тобто пов'язані з посяганнями на земельні відносини, важливо з'ясувати та закріпити процесуальним шляхом, зокрема у протоколі огляду, конкретну площу тих земельних ділянок, які були незаконно оброблені й іншим чином захоплені. За потреби до такої слідчої (розшукової) дії може бути залучено спеціаліста відповідного фаху.

Із розвитком електронного документообігу перед судовими експертами постала нова проблема, що полягає в дослідженні електронних документів. Як зауважують у юридичній літературі, натепер відсутні методики прове-

дення судових економічних експертиз щодо дослідження документів, складених в електронному вигляді (Якіміва, Ткач, 2022, с. 295).

Як ми вже з'ясували, типовою до призначення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є технічна експертиза документа. Її предмет, як указують у науковій літературі, становлять факти й обставини, пов'язані з виготовленням документів, способом унесення змін до них, виявленням невидимих записів тощо, які встановлюються на основі спеціальних знань у галузі технічного дослідження документів (Воробей, Мельников, Волошин, 2008, с. 17).

Згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень основними завданнями судової технічної експертизи документів є: 1) визначення способу виготовлення документа; 2) установлення факту та способу зміни змісту документа (наприклад, шляхом заміни аркушів); 3) відновлення погано видимих і невидимих записів; 4) відновлення первинного вигляду документа; 5) з'ясування часу виготовлення документа; 6) ідентифікація знарядь, засобів, обладнань і матеріалів, що застосовувалися для виготовлення документа, а також його виконавця тощо².

Зважаючи на те, що рейдери доволі часто вдаються до підроблення печаток і штампів, то виникає потреба у призначенні технічних експертиз документів щодо встановлення достовірності реквізитів документів, зокрема відбитків печаток, штампів, підписів і рукописних записів. Також слідчий може вбачати потребу у вирішенні питання про спосіб нанесення відбитків печаток і штампів, їх достовірності (Шрамко, 2021, с. 182). Такі типові способи підробки підписів, як «відтворення підпису шляхом олівцевої підготовки з наступним обведенням; копіювання через копіювальний папір; копіювання передавлюванням по штрихах справжнього підпису; копіювання на просвіт; проєкційний спосіб та з використанням класичного креслярського або саморобного пантографа; вологе копіювання; застосування рельєфного кліше; використання копіювально-розмножувальної техніки, у експертів труднощі не викликають» (Ткаченко, Іванко, 2022, с. 217). Під час проведення судової технічної експертизи документів стає можливим вирішення окреслених питань.

До типових помилок слідчого, які мають місце на етапі призначення технічної експертизи документів, належать такі: 1) відсутність

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.01.2024).

² Там само.

конкретної назви дослідження, що призначається, з одночасним наданням як рукописних записів, так і тих документів, що виготовлені друкарським або машинописним способом; 2) ненадання об'єктів, дослідження яких є обов'язковим задля вирішення питань, що поставлені на вирішення експерта або групи експертів, ненадання або надання не в повному обсязі зразків, необхідних для проведення порівняльного дослідження; 3) постановлення на вирішення експерта питань, які є не чітко сформульованими, незрозумілими, двозначними, виходять за межі спеціальних знань виконавця дослідження або вирішення яких не передбачене методикою проведення певного дослідження, неактуальних або зайвих питань щодо конкретних об'єктів; 4) надання на дослідження об'єктів, які запаковані неналежним чином або щодо яких взагалі не вжито заходів щодо їх захисту від несанкціонованого доступу або пошкодження чи знищення (Безсонна, Зубцова, 2021, с. 75–76).

Під почеркознавчою експертизою розуміють дослідження, що проводиться експертом, який наділений спеціальними знаннями в галузі судового почеркознавства, з дотриманням положень кримінального процесуального та цивільного процесуального законодавства задля встановлення фактів, фактичних обставин, що мають доказове значення у кримінальних і цивільних справах (Юзишина, 2023, с. 58). Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, найчастіше виникає потреба у призначенні цього виду дослідження задля ідентифікації особи-виконавця за підписом у документах, що стосуються офіційної фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, правовстановлюючих документів щодо його активів тощо.

Основною помилкою, якої припускаються слідчі на етапі призначення почеркознавчої експертизи, є ненадання порівняльних зразків необхідного виду або ж надання неналежної кількості порівняльних зразків. Саме тому судові експерти наголошують, що «надання на експертизу зразків у достатній кількості, необхідної якості, безсумнівного походження та ін. є запорукою повноти проведення дослідження та надання аргументованого категоричного висновку експерта» (Брюхань, 2021, с. 116). Задля викорінення подібних помилок важливо залучати судових експертів як спеціалістів на етапі отримання зразків для експертизи або ж попередньо звертатися до них за консультаціями.

Вважаємо за потрібне також наголосити на окремих важливих аспектах оцінки отри-

маних висновків. Так, за результатами ознайомлення з висновком експерта сторони кримінального провадження повинні зважати на те, чи мала особа, яка надала експертний висновок, статус судового експерта. Особливо це стосується тих ситуацій, коли проведення експертизи доручено судовому експерту, який не є працівником державної спеціалізованої установи.

Під час оцінки тієї частини висновку експерта, в якій висвітлено опис проведених досліджень, зокрема застосованих методів, отриманих результатів та їх експертної оцінки, варто зважати на той факт, чи містять вони посилання на опубліковані методичні праці в галузі судово-експертного дослідження. У разі відсутності це є серйозною підставою для сумнівів у вірогідності та належній науковій обґрунтованості отриманих результатів. Потрібно також зважати і на той факт, що висновок експерта не є обов'язковим для особи чи органу, які проводять розслідування, а оцінюється судом на рівні з іншими доказами, зібраними під час розслідування.

ВИСНОВКИ. Група кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, включає вагому кількість злочинів і кримінальних проступків, які не обмежуються виключно тими, що передбачені розділом VII Особливої частини КК України, тобто які посягають на суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності. Вони є доволі численними, а пізнання механізму протиправної діяльності рейдерів кримінальними процесуальними засобами, зокрема шляхом проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій, та в цілому процес доказування пов'язані з потребою вирішення вагомої кількості складних питань, які подекуди виходять за межі професійної компетенції представників сторони обвинувачення. Зважаючи на те, що задля реалізації розроблених рейдерських схем злочинці вдаються до вчинення кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності потерпілих осіб, установлюють корумповані зв'язки з представниками органів публічного адміністрування і правоохоронних органів, підроблюють документи, печатки і штамми, використовують завідомо підроблені документи тощо, з'ясування деяких обставин злочинної діяльності потребує застосування спеціальних знань. Найбільш кваліфікованою формою застосування таких знань є судова експертиза.

Під час розслідування згаданих кримінальних правопорушень найчастіше призначаються технічна експертиза документа (78 %),

економічна експертиза (65 %), почеркознавча експертиза (42 %) та ін. Це ті типові судові експертизи, що призначаються в кожному другому кримінальному провадженні, розпочато за ознаками кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Призначення цих судових експертиз вимагає від суб'єкта, який ініціює таку діяльність, ретельної підготовки та врахування вагомої кількості чинників, зокрема: 1) яка слідча ситуація сформувалася на відповідному етапі розслідування; 2) чи передбачає проведення експертизи дослідження тих об'єктів, документів, речових доказів, зразків, зокрема порівняльних, які не перебувають у володінні сторони обвинувачення або ще не були вилучені під час розслідування; 3) чи впливає на потенційні об'єкти дослідження, зокрема їхній стан, факт відтермінування призначення експертного дослідження; 4) які дії має вжити сторона обвинувачення задля отримання додаткових матеріалів,

потреба в дослідженні яких може виникнути під час проведення експертного дослідження; 5) який характер питань, що підлягатимуть вирішенню експертом, тощо. Окрім цього, нами узагальнено типові слідчі помилки, які мають місце на етапі призначення кожної з окреслених експертиз, важливо їх урахувати та не допускати їх повторення суб'єктами правозастосовної діяльності.

Беззаперечно, окреслена проблематика потребує подальших ґрунтовних досліджень, адже рейдери постійно вдосконалюють свої злочинні схеми. Так, із покращенням механізмів здійснення публічного адміністрування, цифровізацією діяльності багатьох державних і недержавних установ, організацій, підприємств важливим стає вироблення шляхів протидії використанню електронних методів та розробленню нових методів їх експертного дослідження.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Безсонна Т. Ф., Зубцова Л. С. Проблеми призначення технічної експертизи документів. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 72–77. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.10>.
2. Брюхань С. Ф. Проблемні питання підготовки матеріалів для проведення судово-почеркознавчих експертиз // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.) / М-во юстиції України, Нац. наук. центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Харків : Право, 2021. С. 115–116.
3. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч.-метод. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2008. 304 с.
4. Дудуров О. О., Каменський Д. В., Титаренко С. С. Кримінально-правова оцінка зловживань державних реєстраторів у контексті протидії рейдерству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 26, № 1. С. 118–130. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211181.118>.
5. Камлик М. І., Погорецький М. А., Шеломенцев В. П. Рейдерство в Україні: сутність та засоби протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. № 17. С. 69–88.
6. Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків : ХНУВС, 2020. 58 с.
7. Кубарев І., Бархан С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування рейдерства. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. Nr. 3 (35). S. 87–101. DOI: <https://doi.org/10.15804/ksm20220305>.
8. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) / М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С. З. Довгунь та ін. Дніпро : 7БЦ, 2021. 72 с.
9. Ткаченко Я., Іванко Є. Дослідження рукописних записів і підписів у технічній експертизі документів. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101). С. 215–218. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-45>.
10. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 269 с.
11. Юзішина Т. В. Проблематика проведення судово-почеркознавчої експертизи при ідентифікаційному дослідженні почерку та підписів в електронних документах. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 1 (25). С. 56–61. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-56-61](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-56-61).
12. Якіміва В. С., Ткач Н. І. Предмет, сучасні завдання та актуальні проблеми судової економічної експертизи в умовах військового часу в Україні // Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice : proceedings of the XVII International Scientific and Practical Conference (Tokyo, 2022, May 3–6). Tokyo, 2022. Pp. 293–295.
13. Fabuš M. Current development of business environment in Slovakia and Czech Republic. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. Vol. 5, No. 1. Pp. 127–137. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1\(10\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1(10)).

14. Kimaro J., Bukombe J., Leweri C., Kakengi V., Ntalwila J., Mwakatobe A., Lowassa A., Kilimba N., Marealle W., Lobora A., Keyyu J. Sociocultural Factors Shaping Responses to Wildlife Crop-Raiding in Communities Adjacent to Protected Areas in Southern Tanzania. *Human Ecology*. 2023. Vol. 51. Pp. 165–172. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10745-022-00373-x>.

15. Urbig D., Weitzel U., Rosenkranz S., Wittenloostuijn van A. Exploiting opportunities at all costs? Entrepreneurial intent and externalities. *Journal of Economic Psychology*. 2012. Vol. 33, Iss. 2. Pp. 379–393. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.03.003>.

Надійшла до редакції: 15.01.2024

Прийнята до опублікування: 27.03.2024

REFERENCES

1. Bezsonna, T. F., & Zubtsova, L. S. (2021). Problems of Commissioning of Technical Expert Examination of Documents. *Law and Safety*, 1(80), 72–77. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.10>.

2. Briukhan, S. F. (2021, April 15–16). *Problematic issues of preparation of materials for forensic handwriting examinations* [Conference presentation abstract]. International Science and Practice Polylogue Conference “Actual issues of forensic examination and forensics”, Kharkiv, Ukraine.

3. Dudorov, O. O., Kamenskyi, D. V., & Tytarenko, S. S. (2021). Criminal Law Assessment of Abuses of State Registrars in the Context of Counteracting Raiding. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(26), 118–130. <https://doi.org/10.33270/01211181.118>.

4. Fabuš, M. (2017). Current development of business environment in Slovakia and Czech Republic. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 5(1), 127–137. [https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1\(10\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1(10)).

5. Kamlyk, M. I., Pohoretskyi, M. A., & Shelomentsev, V. P. (2007). Raiding in Ukraine: essence and countermeasures. *Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, 17, 69–88.

6. Kikinchuk, V. V., & Husieva, V. O. (2020). *Peculiarities of the investigation of criminal offenses related to illegal takeover and seizure of enterprises, agricultural lands, violation of the rights of their legitimate owners (raiding): scientific and methodological recommendations*. KhNUiA.

7. Kimaro, J., Bukombe, J., Leweri, C., Kakengi, V., Ntalwila, J., Mwakatobe, A., Lowassa, A., Kilimba, N., Marealle, W., Lobora, A., & Keyyu, J. (2023). Sociocultural Factors Shaping Responses to Wildlife Crop-Raiding in Communities Adjacent to Protected Areas in Southern Tanzania. *Human Ecology*, 51, 165–172. <https://doi.org/10.1007/s10745-022-00373-x>.

8. Kubariev, I., & Barhan, S. (2022). Typical Investigative Situations of the Initial Stage of Corporate Raids Investigation. *Krakovskie Studia Małopolskie*, 3(35), 87–101. <https://doi.org/10.15804/ksm20220305>.

9. Shramko, O. M. (2021). *Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs].

10. Tkachenko, Ya., & Ivanko, Ye. (2022). Study of handwritten records and signatures in technical examination of documents. *Young Scientist*, 1(101), 215–218. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-45>.

11. Tsutskiridze, M. S., Dudarets, R. M., Dovhun, S. Z. et al. (2021). *Investigation of criminal offenses related to illegal takeover and seizure of enterprises, agricultural lands, violation of the rights of their legal owners (raiding)*. 7BTs.

12. Urbig, D., Weitzel, U., Rosenkranz, S., & Wittenloostuijn van, A. (2012). Exploiting opportunities at all costs? Entrepreneurial intent and externalities *Journal of Economic Psychology*, 33(2), 379–393. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.03.003>.

13. Vorobei, O. V., Melnykov, I. M., & Voloshyn, O. H. (2008). *Technical and forensic investigation of documents*. Center for Educational Literature.

14. Yakimiva, V. S., & Tkach, N. I. (2022, May 3–6). *Subject, modern tasks and actual problems of forensic economic examination in wartime conditions in Ukraine* [Conference presentation abstract]. XVII International Scientific and Practical Conference “Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice”, Tokyo, Japan.

15. Yuzyshina, T. (2023). Problems in conducting forensic handwriting examination in the identification study of handwriting and signatures in electronic documents. *Expert: Paradigm of Law and Public Administration*, 1(25), 56–61. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-56-61](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-56-61).

Received the editorial office: 15 January 2024

Accepted for publication: 27 March 2024

SERHII ANATOLIHOVYCH TIULIENIEV,

Candidate of Economic Sciences,

National Scientific Center

“Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute”

Ministry of Justice of Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>,

e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net

APPOINTMENT OF FORENSIC EXAMINATIONS IN THE COURSE OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO RAIDING

Establishment and development of the economic security of the state requires taking effective measures to counteract and minimise the negative impact of criminal offences that encroach on public relations in the areas of economic activity, legal activities of business entities, professional activities of public administration entities, etc. Among such criminal offences, much attention is paid to those with signs of raiding, i.e. those related to the unlawful takeover and seizure of property, assets of enterprises, institutions, organisations, corporate rights to them and other resources, encroachment on the rights of owners or authorised persons of business entities of various forms of ownership, etc. An important role in proving and clarifying the circumstances to be proved in these criminal offences is played by expert opinions. Given the insufficient elaboration of the issues related to the appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding, the purpose of the article is to define the range of forensic examinations which are appointed during the pre-trial investigation of the latter, and to clarify the specifics of their appointment. To achieve this goal, the article uses a range of general scientific methods, as well as some philosophical and special research methods, in particular, analysis, synthesis, systemic and structural method, forecasting method and dialectical method.

Based on the results of the analysis of the investigative and judicial practice of investigating criminal offences related to raiding, it has been found that the typical expert examinations which are appointed during their investigation are forensic technical examination of a document, forensic economic examination, and forensic handwriting examination. It has been generalised that they are appointed in every second criminal proceeding of the type under study.

The author identifies the factors which should be taken into account when deciding on the necessity and expediency of appointing a forensic examination during a pre-trial investigation. The article also identifies the mistakes made by the prosecution when appointing the specified types of qualified specialised investigations. Given the nature of raiders' actions, the processes taking place in society and in the professional activities of individual participants in social relations, the author outlines the prospects for further scientific research.

Key words: *criminal offence, raiding, forensic examination, business entity, seizure and takeover of an enterprise, forensic economic examination, forensic handwriting examination, technical examination of a document.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Тюленєв С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

Citation (APA): Tiulieniev, S. A. (2024). Appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding. *Law and Safety*, 1(92), 112–122. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

УДК 342.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>**КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА ЧИШКО,**

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів;

 <https://orcid.org/0000-0001-8810-7950>,
e-mail: ekaterinachishko@gmail.com;

РОМАН СЕРГІЙОВИЧ ПІНЧУК,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
відділ організації освітньо-наукової підготовки;

 <https://orcid.org/0009-0009-5431-413X>,
e-mail: rspinchuk@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Проведено аналіз історичних фактів, приписів законів і підзаконних нормативно-правових актів, які в різні періоди регламентували діяльність підрозділів поліції особливого призначення, крізь призму сучасних реалій. Зроблено висновок, що ці підрозділи пройшли доволі тривалий історичний шлях свого становлення та розвитку, який ми пропонуємо поділити на шість етапів. I етап (1709–1917) – утворення ландміліції, яку можна вважати першим прикладом існування сучасних підрозділів поліції особливого призначення; II етап (1917–1941) – характеризується створенням українських добровільних міліцейсько-військових формувань; III етап (1941–1978) – період застою в історії формування підрозділів особливого призначення, зумовлений подіями Першої та Другої світових війн; IV етап (1978–1991) – створення першого спеціального підрозділу в системі Міністерства внутрішніх справ СРСР на офіційному рівні – загону міліції спеціального призначення; V етап (1991–2014) – пов'язаний зі здобуттям Україною незалежності та створенням загону міліції особливого призначення «Беркут», спеціального підрозділу міліції «Титан», відділу швидкого реагування «Сокіл»; VI етап (з 2014 року – дотепер) – формування підрозділів поліції особливого призначення, які беруть активну участь у збройних конфліктах; цей етап проходив під впливом трьох визначальних подій: 1) проведення антитерористичної операції на Сході України, яка згодом отримала назву «операція Об'єднаних сил», у зв'язку з чим було створено низку добровольчих спеціальних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України; 2) створення Національної поліції України та формування в її структурі спеціальних підрозділів (Корпусу оперативно-раптової дії, Патрульної служби поліції особливого призначення та підрозділу Тактико-оперативного реагування); 3) повномасштабне вторгнення росії на територію України, під час якого було створено воєнізований підрозділ поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» і штурмовий полк Національної поліції «Сафарі».

Ключові слова: підрозділи поліції особливого призначення, національна безпека, публічна безпека, публічний порядок, поліція охорони, судова охорона.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Підрозділи поліції особливого призначення (далі – ППОП) на території України пройшли складний і тривалий процес формування та становлення, який не припиняється й сьогодні з урахуванням здобутків минулого, воєнного часу та майбутніх викликів. Створенню чогось нового завжди передують певні історичні фактори й умови. Відповідно вдосконалення організаційно-правових засад діяльності ППОП неможливе без дослідження історичного аспекту їх функціонування.

Водночас не викликає сумніву необхідність систематичного підвищення ефективності функціонування вказаних підрозділів, зокрема у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України у 2022 році та покладенням нових завдань у сфері національної безпеки в частині надання відсічі збройній агресії.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у визначенні конкретних періодів формування, становлення та розвитку

ППОП та з'ясуванні соціально-політичних умов, у яких відбувалися зазначені процеси. Поставлена мета потребує виконання таких *завдань*: аналіз історії виникнення підрозділів міліції та добровольчих утворень, які формувалися зі спеціальною метою, а також дослідження їх еволюції – від перших хаотичних несистемних утворень до створення ППОП, зокрема воєнізованих.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для досягнення мети дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, основними з яких є історико-правовий, що дозволив проаналізувати історію становлення та розвитку ППОП, а також порівняльно-правовий, який було використано для визначення особливостей їх правового регулювання. Для формування висновків дослідження було застосовано методи систематизації та класифікації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Будь-яке суспільство є результатом попередньої історії, точкою перетину різнорідних, а часто і суперечливих тенденцій, що йдуть із минулого через сьогодні в майбутнє. Тому жодне реформування не матиме позитивних результатів без урахування та дослідження історії об'єкта реформування, етапів та умов його розвитку.

Попри те, що термін «міліція» здебільшого асоціюється з правоохоронним органом, який проіснував в Україні 25 років, він має й інше етимологічне значення, наближене до таких категорій, як військо або військовий. У XVIII столітті цей термін використовувався для позначення військ, які були розквартировані на кордоні для захисту від нападів загарбників, поряд з іншим терміном «ландміліція», яка в той період існувала на території нашої держави, а також в Австрії та Сербії (Рудяков, 2019, с. 75, 77–78).

Перші згадки про ландміліцію на території України датуються 1709 роком (за деякими джерелами – 1711 роком) (Шпитальов, 2013, с. 20). Остаточо повноцінний орган правоохоронного характеру було сформовано в 1713 році для вирішення двох окремих завдань: організації охорони кордону та визначення правового статусу однодворців. У 1727 році ландміліція в Україні була офіційно перейменована на Українську ландміліцію, а разом із нею почали створюватись ідентичні утворення, відмінність яких полягала в їх територіальному розташуванні за периметром кордонів держави. Змінена була не лише назва, а й завдання української ландміліції: «... охорона й оборона кордонів від воєнних нападів і

набігів ззовні; боротьба з контрабандистами; нагляд за таємним провозом “біглих людей” і проникненням шпигунів; боротьба із загрозою занесення епідемії; боротьба із бродяжництвом в прикордонній смузі, де під виглядом волоцюг могли приховуватись небезпечні злочинці» (Кабачинський, 2005, с. 115–116). Ландміліція проіснувала до 1786 року, доки не була перетворена на поліцію. У той час багато однодворців при розформуванні Української ландміліції отримали спадкове дворянство. Майже 80 років існування ландміліції О. В. Горяга (2014, с. 17) описує так: «Українська ландміліція як поселенське військо не мала високих бойових якостей і не виправдала сподівань правлячих кіл імперії щодо створення дешевих прикордонних військ. Утім, не слід перекладати помилки уряду на людей, які у вкрай важких умовах змушені були втілювати в життя грандіозні задуми можновладців». Про неефективність ландміліції висловлюється й В. О. Пірко (2007, с. 7), зауважуючи, що побудована та укріплена ландміліцією лінія «не виправдала сподівань, бо татари, особливо під час російсько-турецької війни, неодноразово переходили її».

Після лютневої революції 1917 року, коли було ліквідовано тодішні правоохоронні органи, на території України почали створюватись українські добровільні міліцейсько-військові формування – Вільне козацтво. Створення таких формувань мало на меті забезпечення публічної безпеки та правопорядку (Павловська, 2016, с. 28). Попри важливі завдання, поставлені перед Вільним козацтвом, і безсумнівно наявність у нього стандартної поліцейської функції – правоохоронної, воно мало низку організаційних недоліків (низька виконавська дисципліна, часті кадрові зміни, відсутність належної кваліфікації, неефективне управління, погане матеріально-технічне забезпечення тощо). І. Д. Коцан (2003, с. 9) зазначав, що в той період основна увага була сконцентрована навколо двох напрямів: 1) пошуку й вербування однодумців; 2) формування «пролетарської міліції» з функціями армії та поліції одночасно. Реалізація останнього пріоритету призвела до виникнення двох організаційних форм: у вигляді робітничої міліції та у вигляді Червоної гвардії.

Через декілька років було утворено робітничо-селянську міліцію як централізований державний орган. Служба в міліції була добровільною, але з обов'язковим строком служби не менше одного року. На службу приймалися лише особи, які досягли 21-річного віку, були грамотними, користувалися виборним

правом, не перебували під слідством чи судом, були цілком здоровими та придатними для служби. Робітничо-селянській міліції присвоювався статус збройних частин особливого призначення з усіма їх правами й обов'язками.

Формування української міліції проходило у важких умовах: не вистачало кадрів, слабкою була матеріально-технічна база. Міліція часто використовувалася радянськими органами як каральний інструмент для боротьби з населенням, що поставало проти влади більшовиків. Основною функцією міліції було забезпечення правопорядку (Козинець, Лось, 2021, с. 184), захист громадян від злочинності. І цю функцію вона, попри труднощі, виконувала.

М. В. Калашник (2012, с. 76), досліджуючи становлення робітничо-селянської міліції на етапі побудови радянської влади в Україні, акцентує увагу, що «створення міліції доручалось безпосередньо Народному комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) Української радянської соціалістичної республіки (далі – УРСР). На основі цього декрету у березні 1920 року НКВС УРСР прийняв Постанову про створення Головного управління радянської робітничо-селянської міліції: “для керування всякого роду міліціями на Україні як: загальною, залізничною, річною, морською і карно-слідчою”». До системи загальної міліції входила й міліційна озброєна варта, яка могла створюватись на підставі дозволу організаціям та відомствам задля охорони вантажу, складів, а також заводів, фабрик, лісодач та подібних підприємств, що мають важливе місце чи загальнодержавне значення (п. 1 постанови Ради народних комісарів «Про організацію з міліціонерів охорони заводів, фабрик, радгоспів та ін. державних підприємств» від 31 березня 1922 року)¹. На нашу думку, подібні утворення можна вважати своєрідним прототипом окремих спеціальних поліцейських підрозділів, які, маючи поліцейські функції та повноваження, виконували конкретні спеціальні завдання.

Діяльність органів внутрішніх справ України в роки Німецько-радянської війни була спрямована на забезпечення правопорядку та безпеки населення, захист держави від ворога. Проте була й інша проблема – українська міліція почала оформлюватись як самостійне невідконтрольне утворення. Зрозуміло, що це не влаштувало окупаційну владу: «6 листо-

пада 1941 р. Гімлер видав указ про створення спеціальних поліцейських сил із місцевого населення, відомий ще як наказ про так званий “шуцманшафт” (Schutzmannschaft). Відповідно до нього українська міліція була розпущена. До літа 1942 р. використання місцевого населення з поліцейською метою було впорядковано» (Танцюра, Пересада, 2013, с. 240).

Післявоєнний період (1946–1954) став важливим етапом у формуванні й розвитку правоохоронних органів України, особливо того, що стосується органів міліції. Він характеризується черговою реорганізацією органів міліції, яка призвела до їх зміцнення та підвищення ефективності діяльності. У 1946 році за рішенням Верховної Ради СРСР НКВС було реорганізовано в Міністерство внутрішніх справ. Ці зміни також були проведені в союзних республіках СРСР, враховуючи Україну. Функціональні обов'язки та права працівників міліції були закріплені в Дисциплінарному статуті, який набув чинності 7 липня 1948 року. Цей статут скасовував Дисциплінарний статут від 22 липня 1931 року та переважно відтворював положення попередніх дисциплінарних статутів міліції та збройних сил (Бандурка, Греченко, 2021, с. 6). Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що до кінця 1970-х років у системі міліції не існувало підрозділів особливого призначення, а окремі завдання, які виконують сучасні спеціальні підрозділи (далі – СП) поліції, у той час виконували підрозділи Міністерства оборони СРСР та Комітету державної безпеки СРСР.

Перший СП у системі МВС СРСР був створений у 1978 році для запобігання надзвичайним ситуаціям під час проведення Олімпійських ігор 1980 року і мав назву «Загін міліції спеціального призначення». Після успішної роботи цього підрозділу керівництво МВС прийняло рішення про його широке використання в повсякденній діяльності. Перше бойове завдання цього підрозділу відбулося у квітні 1981 року. Тоді СП звільнив дівчинку, яка була захоплена злочинцем. Заручницю вдалося врятувати, а підрозділ підпорядкували кримінальному розшуку та зробили постійною структурною одиницею.

Наприкінці 1980-х років, під час реформ і перебудови в СРСР, відбулося зростання рівня групової злочинності, яка поширилася майже на всі сфери суспільного життя. Сил та знань тогочасної міліції вже не вистачало для боротьби з криміногенним середовищем.

Саме тому керівництво країни прийняло рішення про створення загону міліції особливого призначення (далі – ЗМОП). Його було створено в 1988 році на базі 2-го полку патрульно-

¹ Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків : Друкарня «Вукопспілки», 1922. 1147 с.

постової служби міст з найвищим рівнем злочинності (Київ, Донецьк, Львів, Одеса) задля боротьби з масовими та груповими правопорушеннями. ЗМОП швидко став одним із найефективніших підрозділів міліції. Він успішно виконував завдання із роззброєння та затримання злочинців, звільнення заручників, протидії масовим заворушенням та інші завдання, пов'язані із забезпеченням правопорядку та безпеки громадян. Через чотири роки подібний ЗМОП було утворено й на території України, він отримав назву «Беркут». Створення «Беркуту» було регламентовано наказом МВС України від 16 січня 1992 року № 1дск. Ним передбачалося, що «Беркут» створюється на базі загонів міліції особливого призначення, які існували в УРСР (Худоба, 2017, с. 193). Особовий склад підрозділу відбирався на конкурсній основі та проходив службу за контрактом. До конкурсу допускалися найбільш підготовлені співробітники внутрішніх служб, військовослужбовці, звільнені в запас, з відповідною фізичною та психологічною підготовкою. Це означало, що до «Беркуту» приймалися лише найкращі з найкращих, які пройшли ретельний відбір.

На ЗМОП «Беркут» були покладені такі завдання: захист прав, свобод і інтересів громадян; охорона публічної безпеки та порядку, зокрема під час масових заходів; підтримання правопорядку в зонах виникнення надзвичайних ситуацій; протидія організованим злочинності; участь у спеціальних операціях і рейдах; антитерористична діяльність; патрульно-постова служба.

Розглядаючи історію становлення СП міліції, І. С. Худоба (2017, с. 193) зауважує, що в подальшій своїй діяльності СП «Беркут» регламентувався Положенням про підрозділ міліції особливого призначення «Беркут», затвердженим наказом МВС України від 18 травня 2004 року № 529. Одним із нововведень цього Положення стало присвоєння звання «Професіонал». Це звання було своєрідним критерієм оцінки ефективності діяльності підрозділу. Воно присвоювалося працівникам «Беркуту», які досягли високих результатів у своїй роботі. Власне зміст цього Положення залишився без змін, як і його основні елементи, як-от: компетенція, організаційно-штатна структура, матеріально-технічне забезпечення тощо. Необхідно звернути увагу на одну суттєву відмінність у назві «Беркуту», який замість підрозділу міліції швидкого реагування став підрозділом міліції особливого призначення.

З нормативної точки зору новий етап розвитку СП міліції «Беркут» розпочався у 2013 ро-

ці, коли було ухвалено Положення про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут», затверджене наказом МВС України від 24 жовтня 2013 року № 1011¹. Згідно із приписами цього Положення «Беркут» було визначено як підрозділ міліції особливого призначення, що належав до структури міліції громадської безпеки (головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі). Варто звернути увагу, що Положенням чітко не врегульовано мету створення та існування такого підрозділу, а також основні принципи комплектування підрозділу, є нечіткість у визначенні принципів взаємодії з іншими підрозділами. Аналізуючи історико-правовий аспект діяльності СП «Беркут», зауважимо, що накази МВС України від 18 травня 2004 року № 529 та від 24 жовтня 2013 року № 1011 постановою Окружного адміністративного суду міста Києва від 12 березня 2014 року № 826/674/14² були визнані недійсними та протиправними, такими, що порушують норми Конституції України та Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року № 565-ІХ, який діяв у той період. Деякі державні діячі наголошували, що «підрозділи міліції “Беркут” активно застосовувалися владою – як центральною, так і місцевою, для досягнення особистих політичних або бізнесових інтересів. Існувала практика використання “Беркуту” для придушення мітингів та демонстрацій. При цьому застосування сили щодо громадян часто було непропорційним і жорстоким»³. Діяльність підрозділу в

¹ Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 24.10.2013 № 1011 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0019-14> (дата звернення: 05.01.2024). Втратив чинність.

² Про визнання протиправними і нечинними наказу Міністерства внутрішніх справ України № 529 від 18.05.2004 р. та наказу № 1011 від 24.10.2013 р., визнання відсутності компетенції підрозділу міліції «Беркут»: постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 12.03.2014 № 826/674/14 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_674805-14 (дата звернення: 05.01.2024).

³ Пояснювальна записка до проекту Закону про засудження діяльності підрозділів міліції «Беркут» під час масових акцій громадського протесту протягом листопада 2013 – лютого 2014 року і тимчасової окупації території України та заборону пропаганди їхньої символіки: від

період Євромайдану викликала неоднозначні відгуки громадськості. Низка справ резонансного характеру та перевищення повноважень співробітниками, а також існування підрозділу лише на рівні відомчого правового регулювання актів призвели до ліквідації СП «Беркут» у 2014 році¹.

Поряд із ЗМОП «Беркут» у 1993 році діяв СП «Титан», який був покликаний захищати громадян від протиправних дій та масових заворушень. Окрім того, С. О. Шатрава (2006, с. 255) зауважує, що «його поява була суворою необхідністю у якісно новому підході до охорони. Початок 90-х років нині згадується як епоха кардинальних змін, які відбувалися в усіх сферах життя на пострадянському просторі. Нові соціально-економічні умови, перехід до ринкових відносин, активізація суспільно-політичного життя – все це не могло відбуватися рівно і безболісно. У період занепаду економіки активізував діяльність криміналітет. Злочинність намагалася активно контролювати транзитні шляхи підприємців-початківців». Прототипом СП «Титан» була воєнізована охорона режимних об'єктів, яка існувала з 1959 року. Однак унаслідок загострення криміногенної ситуації до служби охорони висувалися більш серйозні вимоги: особливі навички рукопашного бою, вміння влучно та швидко здійснювати постріли, володіння тактикою ведення бою в умовах міста і навичками поведіння в надзвичайних ситуаціях. СП «Титан» був створений у системі Головного управління охорони при МВС України. Він надавав повний комплекс охоронних послуг на договірних засадах та існував на умовах самофінансування. Об'єктами охорони стали фізичні та юридичні особи, офіси, квартири й інші споруди. Також підрозділ охороняв і супроводжував грошові кошти, цінні вантажі та майно іноземних громадян. Протягом наступних років СП «Титан» активно розвивався, поповнюючись професійними кадрами та розширюючи сферу діяльності. До підрозділу приймалися лише спеціально підготовлені професіональні кадри,

30.11.2018 № 9354 / ініціатори М.-М. Найєм, О. С. Сотник // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65038 (дата звернення: 05.01.2024).

¹ Про ліквідацію спеціальних підрозділів міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 25.02.2014 № 144 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144320-14> (дата звернення: 05.01.2024).

які забезпечувалися зброєю, засобами індивідуального захисту, активної оборони та радіозв'язку.

У 2003 році МВС України затвердило нове Положення про спеціальні підрозділи міліції охорони «Титан», яке на відміну від попереднього профільного нормативно-правового акта не мало грифу «для службового користування». Положення визначало основи організації діяльності підрозділу й уточнювало його завдання, а саме: забезпечення безпеки фізичних осіб, їх груп, делегацій, а також юридичних осіб; цінних документів, зокрема тих, що містять службову інформацію, вантажів; критичної інфраструктури тощо. СП «Титан» підпорядковувався начальнику управління Державної служби охорони при Головному управлінні МВС України, при якому він був створений². У 2015 році його було ліквідовано, як і взагалі всю міліцію, а в новому органі – Національній поліції України, було утворено інші підрозділи зі схожими завданнями – поліція охорони (п. 4 ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію»³, Перелік органів поліції охорони, що утворюються як територіальні органи Національної поліції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 834⁴, Інструкція про організацію службової діяльності органів поліції охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів, затверджена наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 577⁵).

² Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 № 1432 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-04> (дата звернення: 05.01.2024). Втратив чинність.

³ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.01.2024).

⁴ Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: постановою Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 № 834 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-2015-p> (дата звернення: 05.01.2024).

⁵ Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ МВС України від 07.07.2017 № 577 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (дата звернення: 05.01.2024).

З 1994 року в Україні діяв відділ швидкого реагування «Сокіл», який входив до складу Управління боротьби з організованою злочинністю МВС України відповідно до п. 7 ст. 9 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»¹ (у редакції від 11 жовтня 2013 року). Перед ним були поставлені такі завдання: 1) силове забезпечення оперативно-розшукових дій; 2) проведення спеціальних заходів, спрямованих на виявлення та припинення діяльності бандитських та озброєних угруповань; 3) звільнення заручників; 4) участь в антитерористичних операціях; 5) силова підтримка фізичного захисту джерел оперативної інформації; 6) вилучення зброї тощо (Широченко, 1999, с. 24). Характерним є те, що діяльність цього підрозділу майже не висвітлюється у відкритих правових джерелах. У процесі реформи правоохоронних органів СП «Сокіл» було ліквідовано, а його функції виконувались відділом швидкого реагування поліції, проте недовго. Згодом якісний склад СП «Сокіл» став основою для створення сучасного спецназу – Корпусу оперативно-раптової дії (далі – КОРД)².

Також у контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на СП судової міліції МВС України «Грифон», який був створений як самостійний підрозділ у 1997 році для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів. На СП «Грифон» було покладено завдання щодо: підтримання порядку в судовому засіданні; забезпечення безпеки суддів, інших працівників, членів їхніх сімей, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зокрема шляхом здійснення оперативно-розшукової діяльності; охорони будівель судових установ і приміщень, науково-дослідних установ судових експертиз; інформаційної взаємодії з підрозділами органів внутрішніх справ та іншими державними ор-

ганами³. СП «Грифон» у процесі реформування органів внутрішніх справ України було розформовано та передано в підпорядкування Державної судової адміністрації.

Обмеженою та частково закритою є інформація щодо діяльності інших СП внутрішніх військ України, як-от: «Барс», «Ягуар», «Тигр», «Скорпіон», «Скат», «Тінь», «Кобра» і «Лаванда», а також загін «Омега».

Загалом 2014–2015 роки ознаменувались двома визначальними діаметрально протилежними подіями, що суттєво вплинули на подальше формування СП. Йдеться про проведення антитерористичної операції на Сході України (далі – АТО), яка згодом отримала назву «операція Об'єднаних сил» (далі – ООС) і реалізація правоохоронної реформи, зокрема створення Національної поліції України. Окрім КОРДу, в той період активно формувалися інші СП⁴: Патрульна служба поліції особливого призначення (далі – ПСПОП), яка складалась із добровольчих спеціальних підрозділів, що забезпечували публічну безпеку та порядок переважно в зоні воєнного (збройного) конфлікту; підрозділ Тактико-оперативного реагування (далі – ТОР), що спеціалізується на більш складних завданнях, пов'язаних із реагуванням на надзвичайні події, проведенням спеціальних операцій, протидією диверсіям, розкриттям злочинів, наданням силової підтримки іншими підрозділами поліції. Автори підручника «Поліцейська діяльність» описують діяльність спеціальних підрозділів поліції у той період таким чином: вони «здіяні в зоні проведення Операції об'єднаних сил та зоні розмежування. Спецбатальйони забезпечують правопорядок у звільнених від сепаратистів населених пунктах, протидіють незаконному вивезенню із зони проведення ООС озброєння та боєприпасів, вибухових речовин, охороняють об'єкти державного та місцевого значення» (Вітвіцький та ін., 2021, с. 42).

Разом із ПСПОП у 2014 році в АТО брали участь інші добровольчі СП МВС України, серед

¹ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 05.01.2024).

² Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» : наказ МВС України від 26.11.2018 № 958 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1436-18> (дата звернення: 05.01.2024).

³ Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон» : наказ МВС України від 19.11.2003 № 1390 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1139-03> (дата звернення: 05.01.2024). Втрапив чинність.

⁴ Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення : наказ МВС України від 04.12.2017 № 987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17> (дата звернення: 05.01.2024).

яких: «Луганськ-1», «Київщина», «Артемівськ», «Азов», «Миколаїв», «Шторм», «Київ-1», «Слобожанщина», «Харків-1», «Харків-2», «Дніпро-1», «Чернігів» та ін. Всі вони мали різні спеціалізації, враховуючи охоронні та штурмові функції, і були призначені для використання в зоні проведення АТО.

Починаючи з 2016 року, ППОП не брали активної участі в бойових діях, а здійснювали лише поліцейські функції в зоні АТО та прифронтових областях, а саме: чергування на блокпостах, патрулювання, підтримку порядку в буферних зонах, перевірку паспортного режиму, зачищення та внутрішні операції. Особливу роль у той період було відведено КОРДу, який виконував свої завдання у прифронтових населених пунктах Донецької області й активно протидіяв бурштиновій мафії в Рівненській області. Успіх України у відсічі збройній агресії в перші дні повномасштабного вторгнення значною мірою забезпечив КОРД, який обороняв місто-герой Харків, знищував техніку окупантів на Київщині, брав активну участь у виявленні диверсійно-розвідувальних груп, реагував на оперативну інформацію щодо можливих дій ворога, забезпечував охорону адміністративних будівель державного значення тощо. ТОР також з лютого 2022 року несе службу на лінії фронту, зокрема у складі штурмового полку Національної поліції «Сафарі», який зачищав Київську область від диверсантів та колаборантів.

Після майже року війни стала очевидною необхідність додаткової консолідації зусиль з метою наближення перемоги, наслідком чого стало проведення рекрутингової кампанії МВС України, яка отримала назву «Гвардія наступу» та передбачала створення нових штурмових бригад у складі органів вказаного відомства. Так, у складі Національної поліції був утворений воєнізований ППОП «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» (далі – ППОП ОШБ НП України «Лють») та спеціальний координаційний орган – Департамент поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» (далі – Департамент «Лють»)¹. Вони були створені для захисту держави від збройної агресії та посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність та вико-

нання суміжних завдань, пов'язаних із: стримуванням збройної агресії; проведенням спільних військових операцій зі Збройними Силами України, Міністерством оборони України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України; реалізацією стабілізаційних і контрдиверсійних заходів; виявленням і нейтралізацією вибухонебезпечних предметів, розмінуванням територій; здійсненням розвідки. Бійці ППОП ОШБ НП України «Лють» брали участь у бойових діях на всіх ділянках фронту російсько-української війни. Вони проявили героїзм і самовідданість, захищаючи Україну від агресії, зокрема звільнивши село Кліщіївка під час контрнаступу.

ВИСНОВКИ. Проведений крізь призму сучасних реалій аналіз історичних фактів, приписів законів і підзаконних нормативно-правових актів дозволяє дійти висновку, що ППОП пройшли доволі тривалий історичний шлях свого становлення та розвитку, який ми пропонуємо поділити на шість етапів.

I етап (1709–1917) – утворення ландміліції, яку можна вважати першим прикладом існування сучасних ППОП і яка виконувала переважно функції з охорону кордону, протидії злочинності та боротьби з контрабандою. Особовий склад ландміліції мав низьку кваліфікацію, яка поєднувалась із недостатньою кількістю професійний умінь і навичок, що часто позначалось на ефективності її роботи.

II етап (1917–1941) – створення українських добровільних міліцейсько-військових формувань (Вільне козацтво) з метою забезпечення публічної безпеки й порядку та робітничо-селянської міліції, у складі якої функціонувала міліційна озброєна варта, котра виконувала охоронну функцію щодо вантажів, складів, заводів, фабрик, підприємств, що мають важливе місце чи загальнодержавне значення.

III етап (1941–1978) – період застою в історії формування підрозділів особливого призначення, що було зумовлено подіями Першої та Другої світових війн, частим створенням органів міліції та їх швидкою ліквідацією. За таких умов об'єктивно неможливо вести мову про розбудову структури жодного правоохоронного органу.

IV етап (1978–1991) – створення першого СП у системі МВС СРСР на офіційному рівні, що мав назву «Загін міліції спеціального призначення» та був покликаний забезпечити правопорядок під час проведення Олімпійських ігор 1980 року. Пізніше керівництвом держави було прийняте рішення про створення спеціального загону міліції, основним завданням якого була боротьба зі злочинністю в містах з

¹ Про утворення територіального органу Національної поліції : постановова Кабінету Міністрів України від 13.01.2023 № 30 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/30-2023-п> (дата звернення: 05.01.2024).

її найбільшим рівнем (Київ, Донецьк, Львів, Одеса).

V етап (1991–2014) – пов'язаний із здобуттям Україною незалежності та створенням: ЗМОП «Беркут», який на території держави виконував функції з охорони публічної безпеки та порядку в надскладних і надзвичайних умовах, а також у зоні виникнення надзвичайних ситуацій; СП «Титан», що надавав охоронні послуги; відділу швидкого реагування «Сокіл» – силового підрозділу, призначеного для боротьби з організованою злочинністю та проведення антитерористичних операцій; СП судової міліції МВС України «Грифон», який був створений з метою забезпечення безпеки установ судової системи, особистої безпеки суддів, членів їхніх сімей та інших учасників судових проваджень.

VI етап (з 2014 року – дотепер) – формування ППОП, які беруть активну участь у збройних конфліктах, цей етап відбувався під впливом трьох визначальних подій:

1) проведення АТО, яка згодом отримала назву «ООС», у зв'язку з чим було створено

низку добровольчих СП МВС України («Луганськ-1», «Київ-1», «Харків-1», «Харків-2», «Дніпро-1» тощо);

2) створення Національної поліції України та формування в її структурі КОРД, ПСПОП і ТОР;

3) повномасштабне вторгнення росії на територію України, під час якого було створено воєнізований підрозділ ППОП ОШБ НПУ України «Лють» у межах рекрутингової кампанії «Гвардія наступу» та штурмового полку Національної поліції «Сафарі».

Зрозуміло, що наведені риси процесу становлення та розвитку ППОП, як і їх періодизація, не може бути визнана абсолютно правильною. Водночас нами була здійснена спроба систематизації та класифікації історії вказаних підрозділів, у результаті чого сформульовано конкретні висновки, які дають змогу отримати об'єктивне уявлення про їхнє минуле і теперішнє, на підставі чого формуватиметься й майбутнє. Оскільки очевидним є те, що після перемоги розпочнеться новий етап розвитку ППОП.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М., Греченко В. А. Досвід та висновки організації діяльності міліції Української РСР у 1948 році. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 5–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.1>.
2. Горяга О. В. Формування та діяльність української ландміліції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 7. С. 14–18.
3. Кабачинський М. І. Історія охорони кордонів України : монографія. Хмельницький : Вид-во Нац. академії Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2005. 355 с.
4. Калашник М. В. Проблеми становлення робітничо-селянської міліції на етапі побудови радянської влади в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2012. Вип. 11. С. 75–80.
5. Козинець О. Г., Лось А. Ю. Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в Радянській Україні в 1920–1930-х роках. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.32>.
6. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр. : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 19 с.
7. Павловська І. В. Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (1919 р. – перша половина 1941 р.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 242 с.
8. Пірко В. О. Оборонні споруди в межириччі Дніпра і Сіверського Дінця (історичний нарис з уривками джерел і планами споруд за другу половину XVII–XVIII ст.). Донецьк, 2007. 176 с.
9. Поліцейська діяльність : підручник / С. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін. ; за заг. ред. С. С. Вітвіцького. Київ : Дакор, 2021. 372 с.
10. Рудяков П. М. Сербські військові поселення Нова Сербія та Слов'яносербія на українських землях у XVIII ст. (частина 1). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 3 (9). С. 73–89.
11. Танцюра В. І., Пересада О. О. Історія Слобідської України : навч. посіб. Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2013. 336 с.
12. Худоба І. С. Історико-правовий аналіз розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції. *Юридичний бюлетень*. 2017. Вип. 5. С. 191–197.
13. Шатрава С. О. Історико-правовий аспект створення та розвитку спеціальних підрозділів міліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 33. С. 254–262.
14. Широченко В. М. «Сокіл» набирає лету. Підрозділам швидкого реагування «Сокіл» виповнюється п'ять років. *Міліція України*. 1999. № 1–2. С. 24–25.
15. Шпитальов Г. Г. Українська ландміліція. Київ, 2013. 152 с.

Надійшла до редакції: 09.01.2024

Прийнята до опублікування: 15.03.2024

REFERENCES

1. Bandurka, O. M., & Grechenko, V. A. (2021). Experience and conclusions of the organization of the activities of the militia of the Ukrainian SSR in 1948. *European Perspectives*, 3, 5–14. <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.1>.
2. Horiaha, O. V. (2014). Formation and activity of the Ukrainian landmilitia. *Scientific Herald of International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 7, 14–18.
3. Kabachynskiy, M. I. (2005). *History of Border Protection of Ukraine*. The Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine Publishers.
4. Kalashnyk, M. V. (2012). Problems of Formation of Workers' and Peasants' Militia at the Stage of Building Soviet Power in Ukraine. *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, 11, 75–80.
5. Khudoba, I. S. (2017). Historical and legal analysis of development and establishment of military special inspectors. *Law Bulletin*, 5, 191–197.
6. Kotsan, I. D. (2003). *Kharkiv Militia in 1917–1930* [Doctoral thesis, National University of Internal Affairs].
7. Kozynets, O. H., & Los, A. Yu. (2021). Activities of law enforcement agencies (militia) in the Soviet Ukraine in the 1920s – 1930s. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 182–187. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.32>.
8. Pavlovska, I. V. (2016). *Organizational and legal principles of ensuring legality in the activities of the Ukrainian SSR militia (1919 – the first half of 1941)* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs].
9. Pirko, V. O. (2007). *Defensive structures in the interfluvium of the Dnieper and Seversky Donets (historical essay with excerpts of sources and plans of structures for the second half of the XVII–XVIII centuries)*. Donetsk.
10. Rudyakov, P. M. (2019). Serbian Military Settlements of New Serbia and Slavic Serbia on Ukrainian Lands in the 18th Century (Part 1). *Problems of World History*, 3(9), 73–89.
11. Shatrava, S. O. (2006). Historical and legal aspect of the creation and development of special militia units. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 33, 254–262.
12. Shpytalov, H. H. (2013). *Ukrainian Landmilitia*. Kyiv.
13. Shyrochenko, V. M. (1999). "Sokil" is gaining momentum. "Sokil" rapid response units are five years old. *Militia of Ukraine*, 1–2, 24–25.
14. Tantsiura, V. I., & Peresada, O. O. (2013). *History of Sloboda Ukraine*. V. N. Karazin Kharkiv National University.
15. Vitvitskyi, S. S., Tulinov, V. S., Merdova, O. M. et al. (2021). *Policing* (S. S. Vitvitskyi, Ed.). Dakor.

Received the editorial office: 9 January 2024

Accepted for publication: 15 March 2024

KATERYNA OLEKSANDRIVNA CHYSHKO,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Scientific Research Laboratory on the Problems of Scientific Support
of Law Enforcement Activities and the Quality of Personnel Training;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8810-7950>,
e-mail: ekaterinachishko@gmail.com;*

ROMAN SERHIOVYCH PINCHUK,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Organization of Educational and Scientific Training;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5431-413X>,
e-mail: rspinchuk@gmail.com*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF SPECIAL POLICE UNITS: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

The article analyses historical facts, requirements of laws and by-laws which regulated the activities of special police units in different periods through the prism of modern realities. It has been concluded that these units have gone through a rather long historical path of their formation and development, which we propose to divide into six stages. Stage I (1709–1917) – formation of the land militia, which can be considered the first example of the existence of modern special police units; Stage II (1917–1941) – characterised by the creation of Ukrainian voluntary militia and military formations; Stage III (1941–1978) – a period of stagnation in the history of the formation of special police units due to the events of the First and Second World Wars; Stage IV (1978–1991) – creation of the first special unit in the system of the Ministry of

Internal Affairs of the USSR at the official level – a special police detachment; Stage V (1991–2014) – associated with Ukraine’s independence and the creation of Berkut special police unit, Titan special police unit, Sokil rapid response unit; Stage VI (2014 – present) – formation of special police units that actively participate in armed conflicts; this stage was influenced by three key events: 1) the anti-terrorist operation in eastern Ukraine, which was later called the “Joint Forces Operation”, which led to the creation of a number of volunteer special units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; 2) the creation of the National Police of Ukraine and the formation of special units within its structure (the Rapid Action Corps, the Special Police Patrol Service and the Tactical Response Unit); 3) Russia’s full-scale invasion of Ukraine, which led to the creation of a militarised special police unit, the “Luty” Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine and the “Safari” assault regiment of the National Police.

Key words: *special police units, national security, public security, public order, security police, court security.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Чишко К. О., Пінчук Р. С. Становлення та розвиток підрозділів поліції особливого призначення: ретроспективний аналіз. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 123–132. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>.

Citation (APA): Chyshko, K. O., & Pinchuk, R. S. (2024). Formation and development of special police units: a retrospective analysis. *Law and Safety*, 1(92), 123–132. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.11>.

UDC 342.951(594):37

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.12>

HAIRAN HAIRAN,

*Bachelor of Laws, Master of Laws,
Mulawarman University (Indonesia),
Faculty of Law;
e-mail: hairan08.smd@gmail.com;*

AINI AINI,

*Bachelor of Social, Master of Science, Doctor,
Kutai Kartanegara University (Indonesia),
Postgraduate School,
Public Administration Study Program;
e-mail: aeninuraini71@gmail.com;*

BAHARI SUSILO,

*Bachelor of Animal Husbandry, Master of Agriculture, Doctor,
Kutai Kartanegara University (Indonesia),
Faculty of Agriculture;
e-mail: punyabahari923@gmail.com*

REGULATION OF EDUCATION IMPLEMENTATION IN KUTAI KARTANEGARA BASED ON EDUCATION POLICY

This study examines the legal and regulatory framework that governs the implementation of education in Kutai Kartanegara through education policy. The regency of Kutai Kartanegara, in this case the Regional Government, has implemented various policies in the field of education in Kutai Kartanegara. The research method used in this study is an empirical juridical legal methodology, namely a research method that uses legislative provisions related to research and field research on education implementation policy in Kutai Kartanegara Regency. The results of the study show that the implementation of education policy in the Kutai Kartanegara Regency is carried out in accordance with the powers granted by Law No. 23 of 2014 on Regional Governance. The provision of education is carried out as a mandatory concurrent matter and basic service. This is based on Article 12 paragraph (1) letter a, Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. The implementation of education requires a budget that is used for activities in the context of increasing Human Resources, in line with the mandate set out in Article 31, paragraph (4) of the 1945 Constitution, which states that the State shall give priority to the education budget of not less than twenty per cent of the State revenue and expenditure budget, as well as regional revenue and expenditure budgets, to meet the needs of national education. The Education Policy in Kutai Kartanegara, in this case, is based on the Kutai Kartanegara Regency Government's commitment to increasing human resources through education, especially formal education, which seeks to determine the education budget allocation of 20 % of the Regional Revenue and Expenditure Budget (APBD).

Key words: *regulation, implementation, education, policy, local government, Kutai Kartanegara.*

Original article

INTRODUCTION. Welfare development is carried out to realize community prosperity through economic development to overcome various development and social problems such as unemployment and poverty. Apart from economic growth, one important aspect to see development performance is how effectively existing resources are used so that employment can absorb the available workforce. In principle, all of these things will be achieved if there is good education in an area.

Various government policies on poverty have not been able to eradicate poverty. Often the problem of poverty arises together with the prob-

lem of unemployment. These two problems are closely related to the quality of human resources in a region. Starting from the empirical reality experienced in the region, one way to overcome poverty is to improve the quality of human resources. That human resources are the driving force of a regional economy. One indicator of whether the quality of human resources is good or not is through literacy rate education. Poverty reduction is important because if it is not addressed immediately poverty will have an impact on further levels such as the quality of human life and health.

Poverty is a condition of human life and even society where basic needs are not met properly. The basic needs are at least food, clothing and shelter. Almost no one disputes that education is a pioneer in developing a nation's future. If a nation's world of education has failed, then that nation's destruction is just a matter of time. Because, education involves building character and at the same time maintaining the human identity of a nation. So, for every nation that wants to progress, developing the world of education is always a top priority. Many poor people experience stupidity or experience stupidity even systematically. Therefore, it is important for us to understand that poverty can result in stupidity, and stupidity is clearly synonymous with poverty. To break the chain of cause and effect above, there is one key element, namely education. Because education is a means of eradicating ignorance and poverty (Gamal, 2016). According to M. P. Todaro and S. C. Smith (2012), development is not only measured by high economic growth alone, but is a multidimensional process that includes fundamental changes in the social structure. Community and institutional attitudes or behavior, accelerating economic growth, reducing inequality and reducing poverty.

Poverty alleviation is still the main target in a country's economic development. In efforts to eradicate poverty, there are several factors that determine one of them is improving education. Education is the main key to developing individuals, households and communities. Low levels of education and poor skills mastery will hamper economic growth which will ultimately slow down poverty reduction. A society's educational standards will determine its level of success in addressing complex issues to promote sustainable development; The level of education will have a direct influence and influence the achievement of prosperity in a region.

Likewise, according to Mudrajad Kuncoro (2004), the causes of poverty will lead to the vicious cycle of poverty theory. Underdevelopment, market imperfections and lack of capital cause low productivity. Low productivity causes the low income they receive. Low income will result in low savings. Low savings means low investment. If this continues without breaking the chain of poverty, the cycle will continue to spin. The government holds a central position in poverty. The government's responsibility in overcoming and overcoming poverty is stated in Article 34 paragraph (1) of the Fourth Amendment to the 1945 Constitution of the Republic of Indonesia, which

states that: "The poor and neglected children are cared for by the State".

That regional legal regulations also take into consideration the legal characteristics that develop in society in the area (Pabat, 2020), including in the Kutai Kartanegara area which relate to legal regulations regarding education. Quality education aims not only to provide inclusive and equitable education, but also to promote learning opportunities, which is a priority in sustainable development. Education has great potential to have an impact on increasing and reducing poverty. At the individual level, children with poor education have unequal opportunities for their development, and at the societal level, countries with poor education systems will find it difficult to obtain a qualified workforce.

Poverty in Kutai Kartanegara Regency has made the government pay more attention to poverty alleviation efforts. Firstly, it is necessary to know what factors influence the poverty level, so that effective policies can be formulated to reduce the poverty rate in Kutai Kartanegara Regency. Factors thought to influence the level of poverty in Kutai Kartanegara Regency include:

- (1) Community Income;
- (2) Education/literacy rate;
- (3) Employment/Unemployment;
- (4) Government Policy.

Kutai Kartanegara Regency has an area of 27,263.10 km² located between 115026' East Longitude and 117236 East Longitude and between 1228 North Latitude and 1208' South Latitude. The population of Kutai Kartanegara Regency based on statistical data for the year is 729,382 people with a male population ratio of 380,560 people and a female population of 348,822 people, so the ratio is 109.1. (Regional Regulation Number 6 of 2021 concerning RPJM Kutai Kartanegara Regency 2021-2026, pp II - 2).

Kutai Kartanegara Regency currently has 18 sub-districts plus 2 (two) sub-districts resulting from expansion, namely West Samboja District and Kota Bangun Darat District. The number of villages is 193 villages and 44 sub-districts. The current condition is based on data obtained through poverty figures in Kutai Kartanegara Regency, namely based on Micro P3KE data: Number of Poor Population (Decile 1-3) with the criteria of Not/Haven't Attended School with a general range of 7-17 years as many as 12,248 people. Meanwhile, data on extreme poverty (parcels 1, 2, 3) with the criteria of not/have not attended school, the age range of 7-17 years is 1,121 people.

Table 1

Identification of the Number of Poor Population Based on the Criteria of No/Not Yet Schooled

No	Subdistrict	Number of P3KE Poor Population				Severity Ranking
		Age 7-17 Years No/Not yet in school				
		Desil 1-3		Desil 1 (Persil 1, 2, 3)		
		Nilai	%	Nilai	%	
1	Anggana	934	7,63	191	17,04	1
2	Kembang Janggut	482	3,94	39	3,48	4
3	Kenohan	384	3,14	68	6,07	2
4	Kota Bangun	416	3,40	25	2,23	4
5	Kota Bangun Darat	249	2,03	19	1,69	4
6	Loa Janan	1029	8,40	47	4,19	3
7	Loa Kulu	815	6,65	58	5,17	1
8	Marangkayu	593	4,84	36	3,21	3
9	Muara Badak	621	5,07	36	3,21	3
10	Muara Jawa	535	4,37	25	2,23	4
11	Muara Kaman	1051	8,58	175	15,61	1
12	Muara Muntai	551	4,50	9	5,26	2
13	Muara Wis	278	2,27	41	3,66	4
14	Samboja	508	4,15	25	2,23	4
15	Samboja Barat	508	4,15	57	5,08	2
16	Sanga-sanga	238	1,94	14	1,25	4
17	Sebulu	875	7,14	67	5,98	1
18	Tabang	310	2,53	50	4,46	4
19	Tenggarong	1062	8,67	44	3,93	3
20	Tenggarong Seberang	809	6,61	45	4,01	3
		12.248	100	1121	100	

Source: P3KE and Bappeda Kutai Kartanegara Regency, 2022.

This data shows that there are 4 (four) sub-districts experiencing a severity ranking at level 1 (one) extreme, namely Anggana Sub-district, Loa Kulu Sub-district, Muara Kaman Sub-district, Sebulu Sub-district. The high rate of dropping out of school or not continuing school is not commensurate with the budget allocation for the provision of education in Kutai Kartanegara Regency.

Education Allocation as a mandatory authority for basic and attributive services must be provided by regions for basic education starting from PAUD, Kindergarten, Elementary School (SD/SI), Junior High School (SMP/MTs). Starting from 2019, Kutai Kartanegara Regency has allocated an education budget of IDR 1,172,010,639,171.00. In 2020, the Kutai Kartanegara Regency APBD allocated Rp. 1,139,423,285,410.00 for education. In 2021, education funds are budgeted at IDR 1,221,967,822,087.00. In 2022 the education budget is IDR 1,184,717,529,525.00

The study of each component of the problem under investigation determines the prerequisites for the existence and effectiveness of the impact of legal norms on society, which reflects the main purpose of law and its axiology in civil society. These components are the building blocks that

make it possible to comprehensively explore the issues (Pevko, 2023), including analyzing regulatory problems in the field of education that exist in society. The formulation of the problem analyzed and discussed in this research is related to regulations on the implementation of education in the Kutai Kartanegara area, Indonesia and the form of education policy in the Kutai Kartanegara area, Indonesia.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. This purpose of the article aims to find out the policies of the regional government of Kutai Kartanegara district, apart from implementing them in accordance with statutory regulations, but there are also visions and missions that are implemented and outlined through the Regional Medium Term Development Plan (RPJMD), namely providing scholarships to students as an effort to reduce poverty in Kutai Kartanegara Regency area, but the fact is that the number of school decisions remains very high. So that the education regulations in the Kutai Kartanegara Regency area with the formation of regional regulations and their implementation are formed by Regent's Regulations which specifically address boskap fees and Regent's Regulations regarding

dream kukar scholarships. The implementation of education in Kutai Kartanegara Regency is carried out in accordance with the authority granted by Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. The provision of education is carried out as a mandatory concurrent matter and basic service. This is based on Article 12 paragraph (1) letter a, Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government.

METHODOLOGY. The research method used in this research is empirical juridical legal methodology, namely a research method that uses statutory regulations relating to research and field research on education implementation policies in Kutai Kartanegara Regency. The results of the research show that the implementation of education in Kutai Kartanegara Regency is carried out in accordance with the authority granted by Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. The provision of education is carried out as a mandatory concurrent matter and basic service. This is based on Article 12 paragraph (1) letter a, Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. In its implementation, the implementation of education requires a budget used for operations in the context of increasing Human Resources, in accordance with the mandate in Article 31 paragraph (4) of the 1945 Constitution, which states that the State prioritizes the education budget of at least twenty percent of the state revenue and expenditure budget. as well as from regional income and expenditure budgets to meet the needs of providing national education. The Education Policy in Kutai Kartanegara, in this case, is based on the Kutai Kartanegara Regency Government's commitment to increasing human resources through education, especially formal education, which seeks to determine the education budget allocation of 20 % of the Regional Revenue and Expenditure Budget (APBD).

RESULTS AND DISCUSSION

Regulations for the Implementation of Education in Kutai Kartanegara Regency. Since the early 2000s, there has been a dramatic change in educational policies. While the government decentralized the educational administration of primary and secondary schools from central to regional authorities (Kristiansen, Pratikno, 2006), this also applies to the Kutai Kartanegara area. Education in Kutai Kartanegara Regency is regulated by Regional Regulation Number 15 of 2010 due to orders from higher laws and regulations, namely Law No. 20 of 2003 concerning the National Education System. In the 2019 development, Regional Regulation Number 15 of 2010 underwent

changes, with Regional Regulation Number 2019 concerning Amendments to Regional Regulations of Kutai Kartanegara Regency Number 15 of 2010 concerning the Education Delivery System.

That all Indonesian laws and regulations relating to constitutional relations, including the field of education (Rumiarta, Astariyani, Indradewi, 2022), are required to be based on higher regulations, including the education regulations that apply in Kutai Kartanegara. The implementation of education in Kutai Kartanegara Regency is carried out in accordance with the authority granted by Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. The provision of education is carried out as a mandatory concurrent matter and basic service. This is based on Article 12 paragraph (1) letter a, Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. is Education.

The Constitution in Indonesia, namely the 1945 Constitution, is the basic basis for the formation of laws and regulations (Rumiarta, Astariyani, Amaral, 2022), one of which is regulations in the field of education. In its implementation, the implementation of education requires a budget used for operations in order to increase Human Resources, in accordance with the mandate in Article 31 paragraph (4) of the 1945 Constitution, which reads: The State prioritizes the education budget of at least twenty percent of the income and expenditure budget. state as well as from regional income and expenditure budgets to meet the needs of providing national education.

The consistency of a policy will have a significant influence on a management process. Likewise, with the consistency of education policies issued by the government (Amri, Rifma, Syahril, 2021), in Kutai Kartanegara the importance of consistency in education policies issued by the regional government. The Kutai Kartanegara Regency Government's commitment to increasing human resources through education, especially formal education, is trying to set an education budget allocation of 20 % of the APBD. The budgeting is proven by Kutai Kartanegara Regency from 2019 to 2023. The budget allocation has exceeded 20 % of the APBD, the following data is obtained: The following is the APBD data for Kutai Kartanegara Regency from 2019 to 2023, as presented in the table below.

The large education budget covers all educational activities, educational operational expenditures including personnel expenditures. However, education as a mandatory basic service matter is intended as a matter based on attributive authority. So that authority in educational matters is absolute in its implementation, including funding.

Table 2

Education Allocation Data Based on APBD Kutai Kartanegara Regency 2019–2023

Year	Regional Revenue and Expenditure Budget	Added Changes to the Regional Revenue and Expenditure Budget	Education Allocation
2019	Rp. 5.002.311.146.451,00	(Rp. 69.736.580.103,37)	Rp. 1.172.010.639.171,00
2020	Rp. 5.698.940.179.726,86	(Rp.1.298.647.386.325,87)	Rp. 1.139.423.285.410,00
2021	Rp. 3.644.451.749.668,00	Rp. 569.743.670.759,00	Rp. 1.221.967.822.087,00
2022	Rp. 4.764.004.971.567,00	Rp. 950.584.684.000,00	Rp. 1.184.717.529.525,00
2023	Rp. 7.285.919.306.259,00		Rp. 1.548.852.531.432,00

Source: Kutai Kartanegara Regency APBD 2019–2023

It is important to pay attention to the increasing allocation for education, there are several things that must be considered, namely: a. School dropout rate, b. Several results of the determinants of poverty cause school dropout. That the occurrence of dropping out of school or not going to school is caused by three factors, namely (1) poverty because there are no costs 45.8 %, (2) there are costs but lack of costs 36.4 % and there is, low motivation reaching 17.8 %. Looking at the budget allocation in Operational Cost Assistance and School Investment in Early Childhood Education and Basic Education, one of which is for scholarships, a surprising number of respondents among school principals were 64 % who disagreed.

That the Education regulations in the Kutai Kartanegara Regency area by forming Regional Regulations and their implementation are formed by Regent’s Regulations, especially on Assistance

Costs for Operational Costs and School Investments in Early Childhood Education and Basic Education and the Regent’s Regulations regarding the Kukar Idaman Scholarship have an impact on Boskap’s financial governance and the Scholarship awarding system Dream Kukar which needs to be improved with the aim of making it right on target, designation, use and reporting system. Whereas the Regional Legal Product (PHD) of Kutai Kartanegara Regency regulates matters in the education sector, there is still a need to refine regulations related to education management, curriculum, educators and education personnel, local education licensing, and local curriculum so that they adapt to the national program of independent education and strengthening the governance management system. manage operational cost assistance and school investment in early childhood education and basic education as well as scholarships.

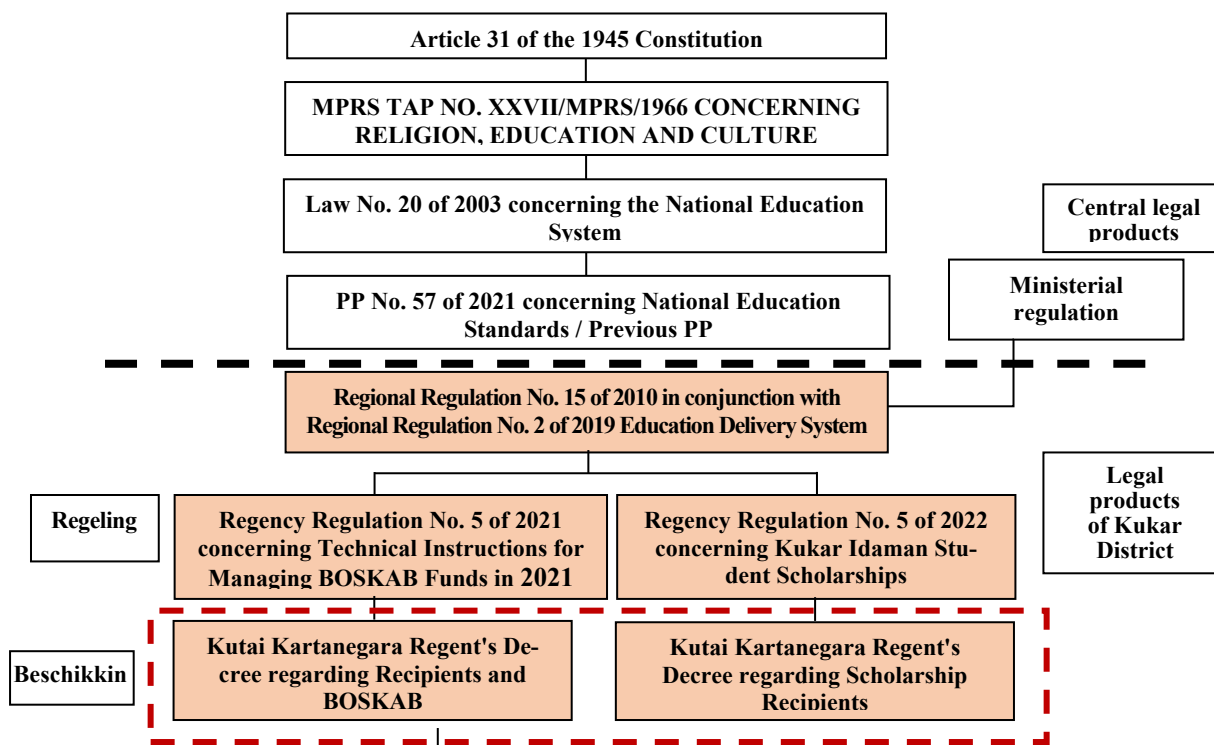

Figure 1. Hierarchy of Legislative Regulations in the Education Sector from the Center to the Kutai Kartanegara Regency Region (Source: Processed by the Team, 2023)

This is a map of legal products, especially the Kutai Kartanegara Regency area related to education matters. These educational affairs are in accordance with the authority possessed in administering educational affairs. Education matters are a mandatory matter and include basic services, so the provision of education according to authority is basic education.

Education Policy in Kutai Kartanegara. The changes in the legal system often occur in response to social changes and the needs of society (Friedman, 1969), this is related to the educational policy regulations required by the community which are determined by the Kutai Kartanegara regional government.

That policy at the public level is aimed at actions taken by the government to promote general (society) attention. Many public (general) policies ranging from taxes, national defense to environmental protection affect business directly. These public policies and programs make the difference between profit and failure (Keith, Frederick, Post, 1998). In determining policies, of course the conditions must also be in accordance with statutory regulations. The education sector in the administration of Regional Government is a concurrent affair which is included in mandatory affairs and basic services. Concurrent affairs are areas of affairs handed over by the Government to regions to implement regional autonomy. Education between policies and statutory regulations should complement each other. Legislative regulations on matters of education determine the limits of authority that are mandatory and can be implemented by the Regency/City Government.

The policy of the Regional Government of Kutai Kartanegara Regency in matters of education is to limit the authority that is shared and as a concurrent matter. In accordance with Law No. 23 of 2014 concerning Regional Government, education policies must not be excessive or have no legal umbrella to regulate them. To see how education policy in Kutai Kartanegara Regency is seen from the Regional Medium Term Development Plan (RPJMD) which is currently regulated by Regional Regulation of Kartanegara Regency Number 6 of 2021.

Vision: "Creating a Prosperous and Happy Kutai Kartanegara Community"

1. Mission 1: Improving a Clean, Effective, Efficient and Serving Bureaucracy;
2. Mission 2: Increasing the Development of Moral, Excellent and Cultured Human Resources;
3. Mission 3: Strengthening Economic Development Based on Agriculture, Tourism and Creative Economy;
4. Mission 4: Improving the Quality of Basic Infrastructure Services and Connectivity between Regions;

5. Mission 5: Improve environmentally sound management of internal resources.

Regarding education policy, it is necessary to see the explanation of Mission 2 concerning Increasing the Development of Moral, Excellent and Cultured Human Resources. Regarding education from mission 1, the programs that directly relate to education are the 1000 Bachelor Teachers Program, the Kukar Idaman Scholarship Program, the Ready to Work Kuka Program, the Cultured Kukar Program, the Etam Mengaji IDAMAN Movement Program (GEMA IDAMAN). These programs are Regional Government policies in the 5 (five) year RPJMD.

The policies contained in these programs, then as a form of commitment of the Regional Head and Deputy Regional Head, namely the Regent and Deputy Regent of Kutai Kartanegara for the 2019–2024 period, must be implemented by the Regional Government Organization (OPD) which is in charge and has a strong legal umbrella. It's just that the justification for this program is not enough to include it in the Regional Regulation which regulates the RPJMD of Kutai Kartanegara Regency.

The success of policy implementation can be seen from the extent to which the policy is implemented effectively. Effectiveness according to William Dunn (2002) is concerned with whether an alternative achieves the expected (accurate) results, or achieves the goal of the action. Effectiveness, which is closely related to technical rationality, is always measured in terms of product or service units. According to Subarsono (2005), the success of policy implementation will be determined by many variables or factors, and each of these variables is interconnected with one another.

As Merilee S. Grindle's (1980), theory states: The success of implementation is influenced by two large variables, namely the content of policy and the implementation environment (context of implementation). Policy content variables include:

- (1) the extent to which the interests of the target group are included in the policy content;
- (2) types of benefits received by target groups;
- (3) the extent of change desired from a policy;
- (4) whether the location of a program is appropriate;
- (5) whether a policy has mentioned the implementer in detail;
- (6) whether a program is supported by adequate resources.

The policy through the education program is still a big question, whether it has been effective and successfully implemented. Meanwhile, there are also those which are not included in the policy but in their implementation also need to be evaluated, namely the Government policy regarding

Regional/Regency Operational Costs (BOSDA/BOSKAB Funds) which are used by schools to finance the operational costs of providing school education.

The education has been offered to be understood as a complex process regulated by the norms of national legislation (Abroskin, 2020), in the context of education policy in Kutai Kartanegara, the policies of the regional government of Kutai Kartanegara district, apart from implementing them in accordance with statutory regulations, but there are also visions and missions that are implemented and outlined through the Regional Medium Term Development Plan (RPJMD), namely providing scholarships to students as an effort to reduce poverty in Kutai Kartanegara Regency area, but the fact is that the number of school decisions remains very high. So that the education regulations in the Kutai Kartanegara Regency area with the formation of regional regulations and their implementation are formed by Regent's Regulations which specifically address boskap fees and Regent's Regulations regarding dream kukar scholarships. The implementation of education in Kutai Kartanegara Regency is carried out in accordance with the authority granted by Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. The provision of education is carried out as a mandatory concurrent matter and basic service. This is based on Article 12 paragraph (1) letter a, Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. In its implementation, the implementation of education requires a budget used for operations in the context of increasing Human Resources, in accordance with the mandate in Article 31 paragraph (4) of the 1945 Constitution, which states that the State prioritizes the education budget of at least twenty percent of the state revenue and expenditure budget. as well as from regional income and expenditure budgets to meet the needs of providing national education. The Education Policy in Kutai Kartanegara, in this case, is based on the Kutai Kartanegara Regency Government's commitment to increasing human resources through education, especially formal education, which seeks to determine the education budget allocation of 20 % of the Regional Revenue and Expenditure Budget (APBD).

This has an impact on Boskap financial governance and the Kukar Idaman Scholarship awarding system which needs to be improved with the aim of making it right on target, allocation, use and reporting system. Whereas the Regional Legal Product (PHD) in Kutai Kartanegara Regency regulates matters in the education sector, there is still a need to refine regulations related to education management, curriculum, educa-

tors and education personnel, local education licensing, and local curriculum so that they adapt to the national program of independent education and strengthening the management system Boskap governance and Scholarships.

However, the implementation of regional regulations and regent regulations that regulate educational affairs are still not effective, especially the substance of the process of building the Kukar Idaman scholarship awarding system, because there is no standardization of nominal values according to yearly needs for students in basic education, the institutional (structure) is weak the role of the School Committee in planning and supervising the use of Boskap, and the still strong habit (culture) of society which views education as unimportant in living the future of life.

Therefore, the Regional Government of Kutai Kartanegara Regency carries out legal construction in accordance with current dynamic laws regarding educational matters, including the construction of the Kukar Idaman scholarship award (the application of legal regulations in society), in terms of this research, it examines that the Scholarship is the authority of the Ministry of Education and Culture which carries out its governance management to build a service system for providing and reporting the use of the dream kuka scholarship. Non-attributive scholarships are implemented by governance management in building a scholarship provision service system implemented by the Social Section of the Regional Secretariat. Attributive and Non-Attributive Scholarships contain the Disadvantaged Scholarship and Achievement Scholarship respectively. As well as in building a formal education system in the region by paying attention to the local curriculum (local wisdom) by paying attention to local culture, geography, geosocial and globalization without abandoning noble cultural and religious values.

CONCLUSION. The regulations for implementing education in the Kutai Kartanegara Regency area are by forming regional regulations and for their implementation, regent regulations are formed, especially regarding boss fees and regent regulations regarding the Kukar Idaman Scholarship, these regional regulations and regent regulations are aimed at fulfilling education in reducing poverty. The implementation of education in Kutai Kartanegara Regency is carried out in accordance with the authority granted by Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. The provision of education is carried out as a mandatory concurrent matter and basic service. This is based on Article 12 paragraph (1) letter a, Law Number 23 of 2014 concerning Regional Government. In its implementation, the implementation of

education requires a budget used for operations in the context of increasing Human Resources, in accordance with the mandate in Article 31 paragraph (4) of the 1945 Constitution, which states that the State prioritizes the education budget of at least twenty percent of the state revenue and expenditure budget. as well as from regional income and expenditure budgets to meet the needs of providing national education. The Education Policy in Kutai Kartanegara, in this case, is based on the Kutai Kartanegara Regency Government's commitment to increasing human resources through education, especially formal education, which seeks to determine the education budget allocation of 20 % of the Regional Revenue and Expenditure Budget (APBD). That the policies of the Regional Government of Kutai Kartanegara

Regency apart from carrying out according to statutory regulations, there are also things that are carried out based on the vision and mission outlined in the Regional Medium Term Development Plan (RPJMD) within a period of 5 (five) years which focuses on school operational costs (Boskab) and providing scholarships to students as an effort to reduce poverty in the Kutai Kartanegara Regency area and in fact the school dropout rate is still very high.

Acknowledgement. Thank you to the Kutai Kartanegara Regency Regional Research and Innovation Agency, and Mulawarman University institution for the support and motivation given to the author so that this research article can be completed.

REFERENCES

1. Abroskin, V. V. (2020). Educational Function of the State as an Object of Administrative and Legal Regulation. *Law and Safety*, 1(76), 39–45. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.05>
2. Amri, U., Rifma, R., & Syahril, S. (2021). Consistency of Education Policy in Indonesia. *Edukatif Jurnal Ilmu Pendidikan*, 3(2), 2200–2205. <https://doi.org/10.31004/edukatif.v3i5.778>.
3. Dunn, W. (2002). *Analisis Kebijakan Publik*. Gadjah Mada University Press.
4. Friedman, L. M. (1969). Legal Culture and Social Development. *Law & Society Review*, 4(1), 29–44. <https://doi.org/10.2307/3052760>
5. Gamal Abdul Aziz, E. R. (2016). Faktor Faktor Yang Mempengaruhi Kemiskinan Di Kabupaten Kutai Kartanegara. *Inovasi: Jurnal Ekonomi Keuangan, dan Manajemen*, 12(1), 2528–1097. <https://journal.feb.unmul.ac.id/index.php/INOVASI/article/view/798/72>.
6. Grindle, M. (1980). *Politics and Policy Implementation in The Third World*. Princnton University Press.
7. Keith, D., Frederick, W., & Post, J. (1998). *Business and society: Corporate strategy, public policy, ethics* (6th ed.). McGraw-Hill Publishing Company.
8. Kristiansen, S., & Pratikno. (2006). Decentralising Education in Indonesia. *International Journal of Educational Development*, 26(5), 513–531. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2005.12.003>.
9. Kuncoro, M. (2004). *Otonomi & Pembangunan Daerah, Reformasi, Perencanaan, strategi, dan Peluang*. Erlangga.
10. Pabat, O. V. (2020). Specific Features of Legal Regulation of Local Taxes and Fees. *Law and Safety*, 4(79), 44–47. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.06>.
11. Pevko, S. G. (2023). Axiology of law in civil society. *Law and Safety*, 3(90), 143–153. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.12>.
12. Rumiarta, I. N. P. B., Astariyani, N. L. G., & Amaral, A. M. (2022). The Comparative Law on the Distribution of Power in the 1945 Constitution of the Republic of Indonesia and the Constitution of the Republic Timor Leste. *Jurnal IUS Kajian Hukum Dan Keadilan*, 10(3), 541–554. <https://doi.org/10.29303/ius.v10i3.1134>
13. Rumiarta, I. N. P. B., Astariyani, N. L. G., & Indradewi, A. A. S. (2022). Human Rights of Indigenous People in Indonesia: A Constitutional Approach. *Journal of East Asia and International Law*, 15(2), 395–402. <https://doi.org/10.14330/jeail.2022.15.2.10>.
14. Subarsono, A. G. (2005). *Analisis Kebijakan Publik*. Pustaka Pelajar.
15. Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2012). *Economic Development* (11th ed.). Pearson.

Received the editorial office: 7 January 2024

Accepted for publication: 21 March 2024

ХАЙРАН ХАЙРАН,

бакалавр права, магістр права,
Університет Мулаварман (Індонезія),
юридичний факультет;
e-mail: hairan08.smd@gmail.com;

АЙНІ АЙНІ,

Бакалавр соціальних наук, магістр наук, доктор,
Університет Кутай Картанегара (Індонезія),
аспірантура,
навчальна програма з державного управління;
e-mail: aeninuraini71@gmail.com;

БАХАРІ СУСІЛО,

бакалавр тваринництва, магістр сільського господарства, доктор,
Університет Кутай Картанегара (Індонезія),
сільськогосподарський факультет;
e-mail: punityabahari923@gmail.com

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТИ В КУТАЙ-КАРТАНЕГАРІ
НА ОСНОВІ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

У дослідженні розглянуто нормативно-правову базу, яка регулює реалізацію освітньої політики в Кутай-Картанегарі. Регентство Кутай-Картанегарі, в нашому випадку Регіональний уряд, упроваджувало різну політику в галузі освіти в Кутай-Картанегарі. У статті використано емпіричну юридично-правову методологію, зокрема метод дослідження, який використовує законодавчі положення, пов'язані з науковими дослідженнями та польовими дослідженнями щодо реалізації політики в галузі освіти в регентстві Кутай-Картанегара. Результати дослідження свідчать, що реалізація освітньої політики в регентстві Кутай-Картанегара здійснюється відповідно до повноважень, наданих Законом «Про регіональне управління» від 2014 р. № 23. Надання освіти здійснюється як обов'язкова супутня та базова послуга. Це ґрунтується на підп. «а» п. 1 ст. 12 Закону «Про регіональне самоврядування». Реалізація освіти вимагає бюджету, який використовується для діяльності в контексті збільшення людських ресурсів відповідно до мандату, викладеного у п. 4 ст. 31 Конституції 1945 р., в якому йдеться про те, що держава надає пріоритет бюджету на освіту в розмірі не менше двадцяти відсотків державного бюджету доходів і витрат, а також регіональних бюджетів доходів і витрат для задоволення потреб національної освіти. Освітня політика в Кутай-Картанегарі ґрунтується на зобов'язанні уряду регентства Кутай-Картанегара збільшити людські ресурси через освіту, особливо формальну, що має на меті визначити бюджетні асигнування на освіту в розмірі 20 % від Регіонального бюджету доходів і видатків (РБДВ).

Ключові слова: регулювання, імплементація, освіта, політика, місцеве самоврядування, Кутай-Картанегара.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Hairan H., Aini A., Susilo B. Regulation of education implementation in Kutai Kartanegara based on education policy. *Law and Safety*. 2024. No. 1 (92). Pp. 133–141. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.12>.

Citation (APA): Hairan, H., Aini, A., & Susilo, B. (2024). Regulation of education implementation in Kutai Kartanegara based on education policy. *Law and Safety*, 1(92), 133–141. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.12>.

GORAN ŠIMIĆ,

*Ph.D. in Criminal Law, Associate Professor,
University VITEZ (Bosnia and Herzegovina),
Faculty of Law;*

 <https://orcid.org/0000-0002-5339-1143>,
e-mail: goran.simic@unvi.edu.ba

ACCEPTANCE OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

When the XIV Winter Olympic Games took place in Sarajevo in 1984, nobody expected that war would begin only seven years later and kill hundreds of thousands of people living in the former Yugoslavia. That millions of them would be ethnically cleansed and displaced, most of them for good. That hundreds of mass graves would be scattered around, and that war crimes unseen in Europe since the Second World War would be repeated. That severe crimes like systematic rape, torture, and massive destruction of cultural heritage and property would finally culminate with genocide. Consequently, Bosnia and Herzegovina (and the countries of the former Yugoslavia) triggered an immense boost in international criminal law and international criminal justice. That experience, during and after the war that took place from 1992 to 1995, can offer lots of valuable input. Not everything that had been done was good or perfect, but it was of great importance for the further development of international criminal law and international criminal justice in a world that is still searching for appropriate responses to the grave war crimes that occur every day, and for the development of mechanisms and practices that will ensure justice for victims and society and be perceived as such. The atrocities of the Bosnian War served as a wake-up call for the international community, highlighting the urgent need for mechanisms to hold perpetrators of such heinous crimes accountable. The establishment of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia marked a significant milestone in this regard, pioneering the prosecution of individuals responsible for genocide, war crimes, and crimes against humanity committed during the conflict. However, challenges persist in ensuring access to justice for all victims and addressing the root causes of conflict to prevent future atrocities. The lessons learned in Bosnia and Herzegovina remain crucial in shaping efforts to achieve lasting peace and accountability worldwide.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, justice, criminal justice, war crimes, victims.*

Original article

INTRODUCTION. In recent decades, Bosnia and Herzegovina (hereinafter referred to as BiH) has witnessed a tremendous development of international criminal law and international criminal justice. This is partly due to the increased interest and efforts of scholars and practitioners working in this discipline, but largely because international criminal law and international criminal justice are evolving as a result of endless conflicts around the world. Furthermore, the wars since the end of the twentieth century are fundamentally different from their predecessors. They differ in scale and methods, and are characterised by low intensity combined with high levels of brutality and deliberate targeting of civilians. These wars seem to be gaining momentum, becoming less restrained and more brutal, and hence the number of civilians killed and injured is increasing sharply. (Malešević, 2023).

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. Looking at numerous international

and domestic documents, it's notable that the phrase "justice for the victims of war crimes" is consistently emphasized. To deliver this justice, the international community and local authorities employ various means and methods, with criminal war crimes trials being the most prominent. In BiH, for instance, more than 700 cases have been resolved (1145 individuals)¹, prompting important questions about their social impact. These effects are multi-faceted and can be observed on several levels. One significant aspect is the acceptance of victims, as these measures are specifically intended to address their suffering. This paper aims to delve into one potential avenue of this acceptance: the mechanism of international criminal justice. Through an objective analysis of the measures taken and their effects, particularly in relation to their perception and acceptance

¹ Šimić G. War Crimes Trials Database. <https://www.warcrimesdatabase.net>.

among victims of these crimes, it is possible to gain insights that contribute to the refinement of future international justice activities in affected countries. As societies grapple with the aftermath of conflict and atrocities, understanding the efficacy of international criminal justice mechanisms becomes paramount. By examining their impact on victim acceptance, it's possible to inform strategies to better serve the needs of those affected by war crimes. This research not only sheds light on past efforts but also paves the way for more effective interventions in regions grappling with the legacy of violence and injustice.

METHODOLOGY. In order to thoroughly examine the inquiries posed within this paper, sophisticated methodologies characteristic of modern scientific discourse will be employed. This will entail scrutinizing the ramifications of war crimes trials carried out in post-conflict societies and periods, as well as their influence on social reconciliation. Additionally, various legal, sociological, political, and other perspectives on the repercussions of mass atrocities in society will be presented to ensure a comprehensive understanding of their complexity. Subsequently, these findings will be meticulously analyzed both individually and relative to one another, culminating in the synthesis of conclusions based on facts.

RESULTS AND DISCUSSION. Millions of people throughout the world suffer harm because of crimes and the abuse of power but the rights of these victims have not been adequately recognized¹. More than that, in the aftermath of the crimes, societies create a notion that those victims are supposed to “accept” the justice that is offered to them so that society can move on. But what kind of justice is that? Is it “just”, right, and fair? Is it restorative and favorable to them? And if not, do they have to be forced to accept that imperfect justice? These are profound questions that demand serious consideration and action (Spoerri, 2011).

International criminal justice in the form of tribunals and courts

The idea of an international criminal court that would even-handedly dispense justice in cases of crimes of international concern goes back at least to the aftermath of the Holocaust. However, the Cold War context led states to distrust the ability both of other states and international bodies to render justice fairly, and the court was abandoned for forty years (De Brito, Gonzalez-

Enriquez, Aguilar, 2001). Then, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (hereinafter referred to as the ICTY) was established in 1993 with the task of bringing to justice the persons who are the most responsible for serious violations of international humanitarian law in the former Yugoslavia since 1991 and thus to contribute to the restoration and maintenance of peace in the region. Its subject-matter jurisdiction covers grave breaches of the 1949 Geneva Conventions, violations of the laws or customs of war, genocide, and crimes against humanity.²

The war in BiH from 1992 to 1995 offered a full range of war crimes, crimes against humanity, and genocide. With app. 700 war crimes trials that took place, they have a large impact on the understanding of international criminal justice in post-conflict societies like BiH and its social acceptance. Furthermore, being under the jurisdiction of the ICTY, and having international and domestic trials (initially before the Court of BiH as hybrid trials involving domestic and international judges and prosecutors), BiH conducts war crimes trials that are incomparable anywhere in the world. Influencing life in BiH on a daily basis, the war crimes trials contributed to the shaping of Bosnian past, present, and future. Since all sides in the conflict committed war crimes in the last war, in the absence of other forms of truth finding, the war crimes trials in BiH not only established the individual criminal responsibility of those who committed the crimes but also facts “beyond reasonable doubt” about the past.

Just as concerns over capacity, political interference, and local identity-based biases animated the decision to establish an *ad hoc* international tribunal, they also helped drive the creation of a specialized War Crimes Chamber (WCC) of the Court of BiH in 2005. Up to the early 2000s, efforts to prosecute war crimes in BiH encountered a tangle of courts and different criminal codes, not to mention varying levels of political will to undertake prosecutions in the first place. This gap was particularly noteworthy in a country whose population has expressed a strong desire for accountability for the grave crimes committed during the war. The WCC came into existence through the adoption of national legislation and is therefore a national institution operating under the laws of the state of BiH. The ICTY actively supported this creation to build judicial capacity for taking over some of the middle-ranking cases that the Tribunal would not be able to try as part of its

¹ Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, UN Doc.A/RES/40/34 (1985). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse>.

² UN Security Council Resolution 808 (1993). <https://igittallibrary.un.org/record/243008>.

completion strategy (Arthur, 2001). In addition, BiH adopted a wide range of new criminal laws covering cooperation with the ICTY and the use of evidence collected from the ICTY before the courts in BiH. Given such dramatic advances in bringing to justice persons responsible for human suffering in the former Yugoslavia and, in the process, advancing the goals of truth-telling and reconciliation, one might believe that the ICTY would enjoy wide popularity throughout the Balkans. But this is not the case. Among some national communities (particularly the Serbs and the Croats), the ICTY is widely despised, and within the Bosniak community, the work of the ICTY often brought a mixture of hope, gratitude, disappointment, and disillusion (Saxon, 2005).

Even 30 years after the war, there are still some serious flaws that need to be addressed to have fair trials for the accused and justice for victims and the society in BiH. The absence of a sound statutory framework and unnecessary errors in creating a legal framework for the prosecution of war crimes led to unacceptable situations in BiH. One of them led even to the release of the convicted war criminals (some even for genocide) due to the annulment of final decisions of the Court of BiH by the Constitutional Court of BiH. All that affects the level of acceptance of justice provided by the courts for war crimes in BiH. But the case of the WCC also shows that it is not possible to take these institutions out of the context in which they exercise their competences (Martin-Ortega, 2012). Furthermore, unlike the ICTY, a temporary ad hoc legal institution, the Court of BiH has no end date and will hear a significant number of cases over the years (Garbett, 2010).

One of the main shortcomings of the ICTY and the national courts is the marginalization of victims. Traditionally, criminal justice focuses on providing rights and protection to the accused in order to guarantee that they are tried in accordance with the fundamental principles of due process, as they are faced with a potential conviction and deprivation of liberty. The procedure and practice of the ICTY with respect to the victim show that this principle also applies to the international criminal law regime. The victim is first and foremost dealt with as a witness, having no right to representation or participation and little provision for compensation (Boas, Schabas, 2003). In the late 2000s, the judges of the ICTY, through their President, suggested to the UN Security Council that the appropriate UN authorities should consider creating a special mechanism for reparations. Having in mind the guiding idea for establishing the ICTY: “to do justice, to deter fur-

ther crimes, and to contribute to the restoration and maintenance of peace”,¹ it's fair to say that there is still space for improvements in international criminal justice. Without that, the following statement from the official ICTY's website is conceptualized in a very narrow, retributive sense: “By holding individuals responsible for crimes committed in the former Yugoslavia, the Tribunal is bringing justice to victims”². It is essential to recognize, however, that “for survivors of genocide and ethnic war the idea of “justice” encompasses more than criminal trials and the *ex cathedra* pronouncements of foreign judges in The Hague” (Stover, Weinstein, 2004). Still, “ad hoc” tribunals helped to change the predominant international discourse about impunity and allowed judges, prosecutors, and defense counsels to garner experiences that will prove invaluable in implementing a permanent criminal court (De Brito, Gonzalez-Enriquez, Aguilar, 2001). The International Criminal Court (hereinafter referred to as the ICC), building on this idea, established the Trust Fund for Victims and other working mechanisms for the victims of crimes under the jurisdiction of the court.

Groups of various actors

Groups of various actors could be observed in BiH in the context of international criminal justice and its acceptance. Victims, perpetrators, veterans, human rights NGOs, faith-based groups, political parties, media, court staff, and legal practitioners, and the general public – all of them have their perspectives, expectations of outcomes of actions undertaken, and the “reasons” for accepting or rejecting international criminal justice in BiH.

During the atrocities, apart from perpetrators, victims, political leaders, and media, all others stood more or less aside. These war events were commanded by political parties and their leaders, with strong support from the media (Šimić, 2023a). During that period, all parts of society, including courts and the police, took part in the war, paying no or insignificant attention to ongoing war crimes. Being under constant media pressure, fighting for their lives, with no other sources of information, the majority of the people

¹ UN Security Council Resolution 827 (1993). <https://digitallibrary.un.org/record/166567>.

² ICTY reached final judgment for 85 individuals accused of committing war crimes in BiH (7 of them for genocide). Out of those 85 individuals, 77 was found guilty of committing various war crimes (7 of them genocide), and most of them served only 2/3 of their sentence. No compensation was awarded to the victims.

in BiH had no complete picture of the war (Džihana, Volčić, 2011).

Only after the war, numerous actors of this group emerged. Some of them, like victim organizations, emerged as a direct consequence of war crimes. Depending on their power in society, some of them are more active, influential, and visible than others. But most of them have one common characteristic. They are not interested in “whole” truth or justice “for all”. Most of them symbolically promote peace and reconciliation but use scratches of “truth” to point fingers at “others” (Šimić, 2023a). Being strongly divided on an ethnic basis, the Bosnian society is a direct product of the most recent war. As such, the most influential speakers are political leaders. They are oriented toward their ethnic groups, and the permanent goal of their policy is to keep people of BiH under constant awareness of their ethnic affiliation. In that manner, they are constantly “mobilized” to defend themselves from “others” who present a constant threat (Seizović, 2014). To achieve that, the political leaders in BiH are constantly using trials of individual persons to convince members of their ethnic community that the courts are made to stigmatize and prosecute only members of that ethnic community. Another point that supports this thesis is the fact that the members of one ethnic community are sentenced to more years of imprisonment than the others (pushing aside the fact that those persons are prosecuted and finally sentenced by the courts as guilty for crimes committed). It is also common in BiH that leading politicians welcome convicted war criminals when they arrive in BiH after serving their sentence, and refute war crimes established by the courts (in particular the Srebrenica genocide).

Still, victims should be given particular consideration.

Pushed to the margins of society, and intentionally kept in the role of easily manipulated victim, most of them are deeply traumatized by war crimes. With no inner strength to “set themselves free” from this role, without the help of society, they had their own expectations from criminal justice in BiH (and internationally). Being victims of serious crimes such as rape, torture, and genocide, they had all the right to be. But the question is: what kind of justice is given to them and what is their acceptance of it?

Victims’ expectations after the war were high. But, at some point, it showed clearly that sending people to jail will not solve their problems. Furthermore, simplifying mass atrocities to individual criminal responsibility obscures the obvious truth that those crimes don’t arise from

individual disputes, so the answer from society cannot be so simplified. Punitive justice in this sense raised an important question in BiH of what “justice” is, and what it needs to be to “heal” the souls and bodies of the victims torn apart and to heal the corrupted core (soul) of society, poisoned with hatred and violence. It would be wrong to state that victims lost their faith in international criminal justice or that they are completely disappointed with war crimes trials. Closer to the truth would be to state that victims (mostly because of the lack of knowledge of possibilities of criminal justice and the fact that for most of them, criminal justice is the only justice that they will never receive) are disappointed that their expectations are not fulfilled. After all, there is a strong feeling in BiH society that the notion of victims of war covers a much broader population than is covered in the strict criminal law sense (Leonard et al., 2016). Having the possibility to tell their story before the court is more than acceptable for the victims in BiH. Although stressful, it has a therapeutic effect and also brings them a strong feeling of regaining their lost personal value. They believe that seeing a perpetrator sent to prison is not only fair but also represents some kind of personal victory over crime and its perpetrator. However, that is just a partial victory. After being “used” before the court as evidence, victims are left out of the court to live their lives on their own. Not only that they have nothing in the sense of material reparation, but the fact that the perpetrator is now in jail and “the justice has been served” changes nothing in their everyday struggle. Jobless and on the margins of society, some of them still living in collective camps, struggling to provide for their children and families, they soon start losing that initial sense of justice. Furthermore, being returnees in the places where they were ethnically cleansed or raped and tortured, the obvious fact that they testified before the court and sent local heroes to jail is an unpleasant circumstance. This further confirms the proposition that the victim is intended to be an instrument of the trial rather than a participant as such (Boas, Schabas, 2003). Among them, particular consideration needs to be given to the victims of sexual violence (Wald, 2002).

Country context of the international criminal justice

Considering the context of mass atrocities all around the world, there is one important characteristic to notice. Mass atrocities never emerge from individual disputes, but they always hide some kind of organized policy (ideology) based on race, ethnicity, religion, or something similar, used to rationalize crimes as necessary and justified.

Additionally, most of these conflicts could be dated back to the distant past.

The same applies to Bosnia and Herzegovina

Looking briefly at the history of BiH, it is more than obvious that mass war crimes and atrocities committed in the period from 1992 to 1995 did not just suddenly emerge (Malcolm, 2002). The long history of BiH is full of conflict, violence, conquests, and suffering inflicted upon its inhabitants. Being in such a geostrategic position, BiH did not suffer only from the inside, but it was subjected to external struggle, if not to occupy its territory, then to influence it (often using the local population). This centuries-long atmosphere created strong tensions among the local population of BiH, very often misrepresented as being purely of ethnic and/or religious origin. In reality, in many cases, only historical circumstances created those who were in more or less favorable positions. An entire series of such events could be traced back to medieval uprisings, the Balkan wars (1912, 1913), and the First and Second World Wars until the present times. Ethnically motivated conflicts (not exclusively) have been taking place in BiH for hundreds of years, never solving the basic issue of creating a society “fit for all”. The lack of solutions to problems during or after a conflict, “the potential for conflict”, and the search for new opportunities to “settle the score” is something that has lasted in BiH for centuries. In that course, perpetrators and victims change their roles depending on a specific historical context in BiH and thus lose the exclusivity of being a victim or a perpetrator. Unfortunately, precisely because of the organic multicultural fabric of the Bosnian society – and the political objectives of the war to create zones of ethnic exclusion – the last war in BiH was much more brutal and tragic than in other parts of former Yugoslavia. However, it would be wrong to suggest that the Bosnian cultural diversity was the source of conflict, as some have implied. Cultural diversity was, rather, the target of carefully orchestrated ethnic violence aimed at the “ethnic unmixing” of Bosnians (Halilovich, 2013). To do so, the tactics were very simple and rather simplistic. The tactics were merely to engage in the type of violence that would cause people to leave, after many had suffered and been killed, with the fear of what might happen to them and with the terrorizing effect that is created. By the end of the war, the population of BiH was largely concentrated in three ethnically homogeneous territories. While some areas of diversity remained (like the cities of Sarajevo and Tuzla), the country was transformed from being highly intermixed in 1991 to nearly full segregation of the three na-

tions. Furthermore, some 1.2 million Bosnians were refugees in neighboring countries and around the world and 1.1 million Bosnians were displaced within BiH. Thus, more than half of the population had left their pre-war homes in the course of the conflict (Bieber, 2006).

Questions that clearly arise from the experience of the wars in BiH are the following: Who are these people who are committing such crimes? Are they cold-blooded trained professional soldiers “doing their job” or “ordinary people” in an “extraordinary situation”? And finally, are they doing that for their “own pleasure” or “in the name of the state (or some other greater good)”. In the ICTY case *Sikirica et al.* (IT-95-8), while pleading guilty, the accused Dragan Kolundžija stated: “I am aware now that I was a tool in the hands of others, and this I deeply regret”.

Apart from what other similar sciences would have to say on this, these questions in BiH could be respectively seen through the prism of cca. 700 cases of solved war crimes. In that sense, the first point is that the majority of perpetrators were ordinary people before and after the war. That indicates that in ordinary circumstances ordinary people would probably never commit crimes such as genocide and torture and would even be revolted by such atrocious crimes. So, if ordinary people would not commit such crimes in ordinary circumstances, it could only mean that the factors that turn ordinary people into war criminals are extraordinary circumstances (Smeulers, 2004). And that “transformation” is easy to track down in BiH in war crime courts. After the two Balkan Wars, the First and Second World Wars, those extraordinary circumstances reappeared in the 1980s. Following large-scale propaganda preparations, political violence finally turned into armed violence in 1991 in the former Yugoslavia (Biserko, 2012). By the early 1990s, Bosnian society was ideologically deeply divided around three mutually incompatible grand blueprints – the unification of all ethnic Serbs in a single state, the creation of an independent Croatian state incorporating large parts of Bosnia, and a multi-ethnic sovereign state with a Bosniak majority (Malešević, 2006). Finally, the referendum for sovereignty that took place in February of 1992 (supported by the majority of Bosnian Muslims and Croats and boycotted by the Serbs) and the declaration of independence of BiH, set a playground for a new war.

Without delving deeper into the roots, evolution, and course of the 1992–1995 war in BiH, it is necessary to notice the existence of three territorial units (with all state prerogatives, including armed forces). All of them, while controlling territory depending on the luck they had during the

war, exercised all state prerogatives on their territory, including recruitment (Šimić, 2008). Having that in mind, ordinary people had no other choice but to enlist or, in some cases, to voluntarily fight for the “right cause” to finally “settle the score”. Being recruited in the “regular” armed forces, it seems that most of the perpetrators perceived that they were required to perform their duty by the authorities and that they were assured that this activity was necessary and that they would not be responsible for possible consequences since they were doing the “right” thing. Being surrounded by an environment (circumstances) that are not only discouraging violence but rather the opposite, most of the perpetrators quickly got used to a new, much more important role that they were now playing in society (Waller, 2002).

The vast majority of all perpetrators of the war crimes committed in BiH were members of military, police, or paramilitary groups or worked in cooperation with them. This indicates that most of the recent war crimes were committed on behalf of the state and its authorities, following strict orders, or based on an implied order or policy. Leaders, whose personality and motivation allowed them a different circumstance, were not “direct” perpetrators (executors), but rather planners and strategic decision-makers. They directly helped and supported those committing crimes to rationalize and justify crimes by presenting them (in accordance with their ideology) as necessary means to achieve goals. By dehumanizing victims, those means were not perceived as crimes at all. This dehumanization is a crucial and necessary factor for explaining the commission of crimes such as genocide because it “overcomes the normal human revulsion against murder” (Clark, 2009a, Clark, 2009b).

Secondly, currently solved cases in BiH show that all sides in the conflict committed war crimes. That does not necessarily mean that the scope, brutality, and pattern of the crimes were the same, but it rather emphasizes the lack of an easy (black and white) scenario. Since all sides in the conflict were perpetrators and victims, we need to be careful when making general statements about those who committed crimes and those who were victims. The solution however lies in careful and complete mapping of all individual crimes so that the number, pattern, and wider conclusion can be determined.

Finally, some parts of the “truth” are more covered in solved cases and offer a clear picture of events and some are still waiting to be revealed with more cases solved. Only by solving all cases, the picture will be complete. Without that, parts

of the “truth” established with individual cases solved will be used for generalization and patternization (Lawry-White, 2015). It also needs to be taken into consideration that, in reality, not all cases will be solved. Having that in mind, they need to be prioritized to cover as many events as possible so the whole picture can be clearer. Taking into consideration all the conflicts that took place throughout the history of BiH, which were never fully explained, nor the role of the participating individual ethnic groups demystified, the “solid” base for the development of a “healthy” society can never be created. In such circumstances, only one spark is enough to return all ethnic groups in BiH to the path of ethnic-based nationalist ideology (Seizović, 2014). Without an objective historical possibility to perceive “all sides” in conflicts, or identify the objective power of “ideology”, a chronic lack of deflection toward “crimes of own people” is present, creating constant tension between ethnic groups in BiH (Franočić, 2008).

Acceptance of international criminal justice by victims

Many groups of actors can be observed in the context of the acceptance of international criminal justice in BiH. Groups like perpetrators, veterans, human rights NGOs, faith-based groups, media, political parties, judiciary, and the public would be worth of extensive studying.

But the group of victims is particularly worthy of such attention.

Most studies conclude that the citizens of BiH hold negative perceptions of the ICTY. A study comprising of interviews with inhabitants of Prijedor and Mostar, as well as the Croatian town of Vukovar, found no indication that the work of the ICTY has facilitated reconciliation. Instead, it has further divided populations and the study researchers raised doubts about its impartiality and its attempts at individualizing justice (Stover, Weinstein, 2004). In most of the cases of war crimes in BiH (internationally and domestically), “criminal justice” is the “only justice” that will be provided to the victims of the crimes and one of the leading ideas of criminal proceedings in the war crimes trials is justice for the victims. In cases of war crimes trials, that means that victims will have an opportunity to tell their stories and see behind bars those who harmed them. Rarely, some monetary compensation will be awarded to them. In that sense, and in connection with the one-dimensional possibility of sanction (only imprisonment), it is hard to expect that the work of the ICTY and domestic courts is fully accepted (or more), perceived as just, and in light of the above-mentioned, in the best interest of victims.

Namely, this approach neglects that following the period of violation of the rights, victims and survivors often suffer both physically and mentally, and in some cases, live in extreme poverty caused by the loss of a breadwinner, destruction of property, and inability to work. Numerous victims require medical care to treat their bodies or psychological trauma caused by brutal torture (Hayner, 2001). Victims mostly have no inner strength or resources to rebuild their lives by themselves. Although the idea of undoing harm can sound extremely elusive, since life does not have an “Undo” button, it is also impossible not to take into account that suffering had occurred in the interval between the time the wrongdoing took place and the present state of victims and society (Elster, 2004). Certainly, any victim of crime needs to see the person responsible held to account for their actions in a court of law. However, there is widespread dissatisfaction among victims with the ICTY’s sentences and its work in general. Almost without exception, these sentences are viewed as unacceptably lenient in many cases, and its work as political and interest-driven (Omerović, Alić, 2017).

If anything in international criminal justice needs to be reconsidered, it is the above-mentioned concept of “justice”. This modified concept of justice would then establish the individual criminal responsibility more and, as a by-product of criminal proceedings, create the space for victims to tell their stories and collect some amount of data (necessary to establish a final decision “beyond reasonable doubt”). It would be a changed concept of criminal proceedings, whereas opposed to the existing one, victims’ rights and the interests of the society would be the main focus. That would change the whole concept of “imaginary justice” that does not recognize the victim as a human being with all its needs, but as some “imaginary” entity who will carry on with their lives “as usual” after sending the perpetrator to prison and the “justice is served”. Following this, the next logical question concerns the punishment for war crimes in BiH (which is in reality only imprisonment). Although the ICTY and the courts in BiH proclaim in practically every judgement that one of the goals of the punishment is justice for the victims, it is a rather symbolic statement (the Criminal Code of BiH, article 6)¹. It is symbolic in that proclaiming prison sentences for those who have raped, tortured, and killed

“real, living people” will not change much in victims’ lives or the lives of their families who were directly or indirectly affected by those crimes. To change this, criminal sanctions for war crimes need to be reinvented in the way that the proclaimed goals of justice for the victims and society could be achieved (or achieved to a greater extent possible)². Even with that, the societies affected by war crimes must realize that the primary task of courts is not to bring justice but to establish individual criminal responsibility. Therefore, wider social activities need to be performed in synergy with trials to achieve these goals. Still, on the side of the courts and criminal proceedings, there is lots of space for improvement (Campbell, 2003). Without that, the acceptance of international criminal justice will always be questionable for the victims. Not only because they have great expectations, but rather because, in many cases, it is the “only justice” they will ever receive. If the practice in BiH shows so, then “international criminal justice” needs to be “upgraded” and “improved” with contents that will be more focused on living beings who suffered than on some “abstract” notion of justice for some “abstract” creatures. By now, many victims have realized that the “justice” provided for the victims through criminal proceedings at the ICTY is just one factor in the reconstruction of lives torn apart by war. Justice for the war victims also means living their lives free of fear, securing meaningful employment (or any employment), providing their children with good education and opportunities for the future, and locating and identifying missing relatives. This suggests that in addition to trials, more attention must be paid to non-judicial interventions in societies fragmented and polarized by war (Kastner, 2017). Universally, victims recognize the necessity for punishment for those who committed war crimes in BiH. They believe that trials and punishment for perpetrators are a crucial part of justice. For them, trials represent the final recognition of their innocence in acts of violence and restore their dignity. After being victimized for decades, victims wish high monetary fines and long-term prison sentences for perpetrators. Although many of them demand social condemnation of perpetrators, the final decisions of courts make the victims feel empty, used, abandoned, unsatisfied, and realize that their everyday life is burdened with trauma just like before. Aware that judicial justice will not meet their

¹ Criminal Code of Bosnia and Herzegovina (“Službeni glasnik BiH”, br. 3/2003, 32/2003 – ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 and 47/2023).

² Out of 1145 final judgements of the courts dealing with war crimes committed in BiH, only in 41 cases, property claim was subject of decision of the court.

expectations, victims demand symbolic and moral satisfaction, social solidarity, empathy, and understanding of their problems (Omerović, Alić, 2017). However, all victims are aware that some of their traumas are irreparable (like the death of their family members or loss of dignity). They believe that material reparation is crucial for rebuilding their lives and regaining their social status. Only by giving a chance (in a broader social sense) to the victims to regain self-respect and their “value” in the community, they can have a chance to rebuild their lives (Urban Walker, 2016). By doing so, society will give the victims in BiH a chance to overcome initial dissatisfaction with international criminal justice in BiH and accept “limited” justice that can be provided by the courts and influence society to take other necessary activities (Šimić, 2023a).

CONCLUSIONS

The work of the courts which have tried war crimes committed in BiH over the past 30 years shows that courts alone are not sufficient. Trials will not build memorials or identify every victim. Courts are not meant to establish 'truth' or administer 'justice', but rather to determine criminal responsibility and collect certain facts. (Šimić, 2023b). Furthermore, courts deal with individual cases rather than broader explanations of context or other forms of accountability other than criminal liability. (Hayner, 2001).

But how can truth and justice be established? Over the past decades, it has become quite clear that trials are insufficient in achieving all these goals. Although they help to determine a part of the truth and identify perpetrators and victims,

trials do not lead to things such as reparation, history books, or victim rehabilitation. Nevertheless, the courts have done their share of work. If there was not this “imperfect” mechanism, then all those who commit war crimes in BiH would, probably, still hold leading positions in the BiH society. In this context, “punishing” in a post-conflict society means much more than detecting criminal acts and implementing the imposed sentence on persons (Teitel, 2000).

In the future, the UN and all those who establish courts elsewhere should critically look at the ICTY and the work of international and domestic courts dealing with war crimes in BiH, keeping what is the best but also addressing the shortcomings. The application of international criminal justice clearly shows the necessity of a reaction of the community to crimes, but it also raises many questions. The questions concerning the position of the victims in international criminal justice, punishment for the perpetrators, establishing the truth in criminal procedure, the relation of individual criminal responsibility and mass crimes, and the reparation for the victims are just some of the questions emerging from the application of international criminal justice in BiH. Having that in mind, it is necessary to accept the fact that courts cannot solve all problems in post-conflict societies, rather they are one of the factors of a better future without war crimes and suffering working in synergy with all others. Only in that way, “justice”, that word that is often used too easily, will be justice without quotation marks for victims and society. And it will be accepted (or accepted more) as such, especially by the victims.

REFERENCES

1. Arthur, P. (2001). *Identities in Transition*. Cambridge University Press.
2. Bieber, F. (2006). *Post-war Bosnia: ethnicity, inequality and public sector governance*. Palgrave Macmillan.
3. Biserko, S. (2012). *Yugoslavia's Implosion*. The Norwegian Helsinki Committee.
4. Boas, G., & Schabas, W. (Eds). (2003). *International Criminal Law Developments in the Case Law of the ICTY*. Brill Academic Publishers.
5. Campbell, K. (2003). Rape as a “crime against humanity”: trauma, law and justice in the ICTY. *Journal of Human Rights*, 2(4), 507–515. <https://doi.org/10.1080/1475483032000137093>.
6. Clark, J. N. (2009a). Genocide, war crimes and the conflict in Bosnia: understanding the perpetrators. *Journal of Genocide Research*, 11(4), 421–445. <https://doi.org/10.1177/1057567720940786>.
7. Clark, J. N. (2009b). Judging the ICTY: has it achieved its objectives? *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(1–2), 123–142. <https://doi.org/10.1080/14683850902723454>.
8. De Brito, A. B., Gonzalez-Enriquez, C., & Aguilar, P. (Eds). (2001). *The Politics of Memory*. Oxford University Press.
9. Džihana, A., & Volčić, Z. (Eds). (2011). *Media and national ideologies: analyses and reporting on war crime trials in the former Yugoslavia*. Mediacentar.
10. Elster, J. (2004). *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge University Press.
11. Franović, I. (2008). Dealing with the Past in the Context of Ethno nationalism: The Case of Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia. *Berghof Occasional Paper*, 29. <https://d-nb.info/1077111983/34>.

12. Garbett, C. (2010). Localising Criminal Justice: An Overview of National Prosecutions at the War Crimes Chamber of the Court of Bosnia and Herzegovina. *Human Right Law Review*, 10(3), 558–568. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngq023>.
13. Halilovich, H. (2013). *Places of Pain*. Berghahn Books.
14. Hayner, P. (2001). *Unspeakable Truths*. Routledge.
15. Kastner, P. (2017). Transitional Justice and the Challenging Pursuit of Social Justice. *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 34(2). <https://doi.org/10.22329/wyaj.v34i2.5042>.
16. Lawry-White, M. (2015). The reparative effect of truth seeking in transitional justice. *International and Comparative Law Quarterly*, 64(1), 141–178. <https://doi.org/10.1017/S0020589314000645>.
17. Leonard, M. A., Damjanovic, B., Simic, G., & Aldikacti Marshall, G. (2016). Peace Building in Bosnia and Herzegovina: Effects of Ingroup Identification, Outgroup Trust and Intergroup Forgiveness on Intergroup Contact. *Peace and Conflict Studies*, 23(1). <https://doi.org/10.46743/1082-7307/2016.1311>.
18. Malcolm, N. (2002). *Bosnia: A Short History*. Pan Books.
19. Malešević, S. (2006). *Identity as Ideology*. Palgrave Macmillan.
20. Malešević, S. (2023). *Why Humans Fight*. Cambridge University Press.
21. Martin-Ortega, O. (2012). Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina. *International Criminal Law Review*, 12, 589–628. <https://doi.org/10.1163/15718123-01204006>.
22. Omerović, E., & Alić, G. (2017). Perception of the ICTY in Bosnia and Herzegovina – the tribunal between law and politics. *SEE Law Journal*, 1(3), 24–45. <https://doi.org/10.25234/pv/21105>.
23. Saxon, D. (2005). Exporting Justice: Perceptions of the ICTY among the Serbian, Croatian, and Muslim Communities in the Former Yugoslavia. *Journal of Human Rights*, 4, 559–572. <https://doi.org/10.1080/14754830500332837>.
24. Seizović, Z. (2014). *Bosnia Nowadays: A Disguised Failed State*. Dobra knjiga.
25. Šimić, G. (2008). *The influence of the Hague Tribunal on the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina*. Federal Ministry of Justice.
26. Šimić, G. (2023b). ICTY and the Question of Justice. *The Harvard Human Rights Journal*, 36. <https://journals.law.harvard.edu/hrj/2017/12/icty-and-the-question-of-justice/>.
27. Šimić, G. (2023a). *Transitional litigation*. University VITEZ.
28. Smeulers, A. (2004). What Transforms Ordinary People into Gross Human Rights Violators? In S. C. Poe (Ed.), *Understanding Human Rights Violations*. Routledge.
29. Spoerri, M. (2011). Justice Imposed: How Policies of Conditionality Effect Transitional Justice in the Former Yugoslavia. *Europe-Asia Studies*, 63(10), 1827–1851.
30. Stover, E., & Weinstein, H. M. (Eds.). (2004). *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity*. Cambridge University Press.
31. Teitel, R. (2000). *Transitional Justice*. Oxford University Press.
32. Urban Walker, M. (2016). Transformative Reparations? A Critical Look at a Current Trend in Thinking about Gender-Just Reparations. *International Journal of Transitional Justice*, 10(1), 108–125. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijv029>.
33. Wald, P. (2002). Punishment of War Crimes by International Tribunals. *Social Research*, 69(4), 1119–1134. <https://doi.org/10.1353/sor.2002.0039>.
34. Waller, J. (2002). *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*. Oxford University Press.

Received the editorial office: 9 January 2024

Accepted for publication: 24 March 2024

ГОРАН ШІМІЧ,

кандидат наук з кримінального права, доцент,
Університет Витезу (Боснія і Герцеговина),
юридичний факультет;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5339-1143>,
e-mail: goran.simic@unvi.edu.ba

ВИЗНАННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ

Коли в 1984 році в Сараєво проходили XIV зимові Олімпійські ігри, ніхто не очікував, що лише через сім років почнеться війна, яка забере життя сотень тисяч людей, що живуть у колишній Югославії, що мільйони з них зазнають етнічних чисток і будуть змушені покинути свої домівки, більшість – назавжди. Сотні масових поховань будуть розкидані довкола, а воєнні злочини, небачені в Європі з часів Другої світової війни, будуть повторені.

Тяжкі злочини, такі як систематичні зґвалтування, тортури, масове знищення культурної спадщини та майна, врешті-решт завершаться геноцидом. Як наслідок, Боснія і Герцеговина (і країни колишньої Югославії) спричинили величезний поштовх у міжнародному кримінальному праві та міжнародному кримінальному правосудді. Цей досвід, набутий під час і після війни 1992–1995 років, може бути дуже цінним. Не все, що було зроблено, було добрим чи досконалим, але це мало велике значення для подальшого розвитку міжнародного кримінального права та міжнародного кримінального правосуддя у світі, який все ще шукає адекватних відповідей на тяжкі воєнні злочини, які відбуваються щодня, а також для розробки механізмів і практик, які забезпечать справедливість для жертв і суспільства та сприйматимуться як такі. Звірства боснійської війни стали тривожним дзвіночком для міжнародної спільноти, підкресливши нагальну потребу у винайденні механізмів притягнення до відповідальності винних у таких жаклих злочинах. Створення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії стало важливою віхою в цьому аспекті, започаткувавши переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні під час конфлікту. Однак залишаються проблеми із забезпеченням доступу до правосуддя для всіх жертв та усуненням першопричин конфлікту, щоб запобігти майбутнім звірствам. Уроки, отримані в Боснії і Герцеговині, залишаються вирішальними у формуванні зусиль, спрямованих на досягнення тривалого миру і притягнення винних до відповідальності в усьому світі.

Ключові слова: *Боснія і Герцеговина, правосуддя, кримінальна юстиція, воєнні злочини, жертви.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Šimić G. Acceptance of international criminal justice in Bosnia and Herzegovina. *Law and Safety*. 2024. No. 1 (92). Pp. 142–151. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.13>.

Citation (APA): Šimić, G. (2024). Acceptance of international criminal justice in Bosnia and Herzegovina. *Law and Safety*, 1(92), 142–151. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.13>.

МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ БОРОВИК,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної та спеціальної фізичної підготовки;

 <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>,

e-mail: boroviknik86@gmail.com

ПРОТИДІЯ ДИВЕРСІЙНО-РОЗВІДУВАЛЬНИМ ГРУПАМ ПРОТИВНИКА ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено пошуку шляхів удосконалення тактико-спеціальної готовності поліцейських до протидії диверсійно-розвідувальним групам на прикордонних територіях і в місцях ведення активних бойових дій. Визначено додаткові повноваження поліції в умовах дії правового режиму воєнного стану, серед яких проведення у взаємодії боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями.

Для вирішення завдань дослідження проведено аналіз джерел міжнародного та вітчизняного права, що передбачають застосування диверсійно-розвідувальних груп сторонами конфлікту, розкрито сутність та ієрархічну будову цих груп, визначено об'єкти, до яких забороняється застосування диверсійних заходів. Наведено перелік об'єктів ворогуючих сторін, щодо яких згідно з нормами міжнародного гуманітарного права можливе завдання шкоди.

Розглянуто організаційні особливості основ оборонного бою підрозділами сухопутних військ окремих країн, зокрема Федеративної Республіки Німеччина та Сполучених Штатів Америки. Згідно з військовою доктриною зазначених країн метою оборони є зрив наступальних дій противника, нанесення йому максимальних втрат у живій силі й техніці, виграш часу з метою зосередження сил на вибраному напрямку для переходу в наступ.

Наведено ознаки, за якими можна розпізнати членів російських диверсійно-розвідувальних груп. Такими ознаками є виконання особами певних дій, серед яких ведення розвідувальної діяльності, дестабілізація обстановки шляхом здійснення кримінальних злочинів (вибухи, вбивства, напади, пограбування) під виглядом побутових злочинів, розповсюдження неправдивих відомостей та дискредитація органів влади під час безпосереднього спілкування з місцевим населенням.

Виокремлено тактичні прийоми боротьби з диверсійно-розвідувальними групами на території контролюваного прикордонного району. Вивчено досвід проведення силами безпеки й оборони України контрдиверсійних заходів, одним з елементів яких є засідка. Запропоновано модель диверсійного захисту та її використання в освітньому процесі ЗВО МВС України, що передбачає комплексне поєднання командно-штабних навчань із тактико-спеціальними навчаннями у два етапи та залучення курсантів до забезпечення публічної безпеки та порядку у прикордонних населених пунктах.

Ключові слова: диверсійно-розвідувальна група, прикордонна територія, бойові дії, звичайні війни, тактичні прийоми, смуга забезпечення.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Характерною рисою сучасної збройної боротьби проти російського агресора стало розширення меж диверсійно-терористичних дій, особливо якщо брати до уваги те, що лінія фронту розтяглася на понад тисячу кілометрів, на деяких напрямках уже не один місяць точаться позиційні бої. У свою чергу, зосередження збройних сил республіки білорусь, проведення ними повномасштабних навчань з бойовою стрільбою поблизу державного кордону на півночі України, створення

баз для підготовки бійців незаконних військових формувань (ПВК «Вагнер») спонукає українське командування до залучення додаткових сил для стримування країни-агресора та посилення розвідки.

В умовах дії правового режиму воєнного стану додаткові повноваження поліції були значно розширені. У разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії підрозділи Національної поліції

беруть участь в обороні України, виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів, передбачених правовим режимом воєнного стану. До переліку повноважень, що покладені на підрозділи Національної поліції України, входить проведення у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України заходів щодо боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями. Підрозділи поліції особливого призначення під час дії воєнного стану в ході відсічі збройної агресії проти України за рішенням військового командування, погодженим із керівником поліції або уповноваженою особою, можуть брати участь в обороні України відповідно до Закону України «Про оборону України» шляхом безпосереднього ведення бойових дій.

Питання взаємодії суб'єктів правоохоронної діяльності під час заходів із протидії диверсійно-розвідувальним групам (далі – ДРГ) противника досліджувались багатьма науковцями, серед яких О. Глуздань, В. Городнов, Ю. Івашков, Р. Каратаєв, В. Кириленко, В. Курніков, Б. Олексієнко. Вивченням проблеми розрахунку ступеня важливості основних ознак протиправної діяльності незаконних збройних формувань та формуванням їх ієрархічної послідовності з використанням таксономічного методу займалися С. Москаленко, Р. Калюжний, В. Камінський, І. Сопілко, Г. Спіцина, І. Шинкаренко.

Проте в окреслених публікаціях лише вибірково надані правові та психологічні аспекти протидії ДРГ суб'єктами правоохоронної діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану. Саме тому вважаємо за необхідне розглянути питання боротьби з незаконними збройними формуваннями в контексті протидії ДРГ країни-агресора з позиції не лише правової науки, а й загальновійськової тактики і тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів поліції.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення пріоритетних напрямів удосконалення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів поліції до боротьби з незаконними збройними формуваннями та протидії ДРГ противника.

Завданнями дослідження є:

1) визначити правовий, психологічний й організаційний аспекти протидії ДРГ суб'єкта-

ми правоохоронної діяльності в Україні та за кордоном;

2) дослідити показники оцінювання прогнозованого рівня належності об'єктів розвідки до дій ДРГ, розроблення засобів ідентифікації та знешкодження ДРГ;

3) розкрити чинники, що впливають на ефективність проведення пошукових заходів із протидії ДРГ спільно із взаємодіючими підрозділами в межах територіальних громад, що розташовані в районі проведення бойових дій.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для вирішення поставлених завдань застосовано такі методи наукового пізнання: *теоретичні* – аналізу, систематизації та узагальнення наукових джерел, нормативно-правових актів – з метою розкриття правових підстав протидії незаконним збройним формуванням суб'єктами правоохоронної діяльності в Україні; *компаративного аналізу* – для характеристики зарубіжного досвіду з організації та бойового призначення частин (підрозділів) військових формувань із протидії незаконним збройним формуванням; *емпіричні* – спостереження, бесіди, анкетування – для виявлення рівня професійної готовності підрозділів Національної поліції України до виявлення та знешкодження ДРГ.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Тільки за перший місяць повномасштабного вторгнення російської федерації правоохоронними органами було затримано понад 350 учасників ДРГ, які у своїй диверсійно-розвідувальній діяльності використовували військову форму підрозділів сил безпеки й оборони України, викрито понад 10 агентів російських спецслужб, а також транснаціональні канали вербування найманців до російської армії.

Російські окупанти не відмовляються від намірів тероризувати прикордонні області, зокрема Чернігівщину, Сумщину, Харківщину. На жаль, робота диверсантів – це загроза і цивільному населенню. Ворог може із засідки відкривати вогонь по будь-яким транспортним засобам, що є прямим порушенням законів та звичаїв війни. Щоразу, намагаючись розвідати, що коїться на правому березі Дніпра в Херсонській області, ворог спрямовує свої ДРГ на човнах, основне завдання яких – знищення цивільної інфраструктури, поширення «фейків», викриття місць розташування сил безпеки та оборони України для подальшого наведення артилерії, дронів чи ракет.

Щоб ефективно проводити контрдиверсійні заходи, потрібно вивчити історичний досвід появи відповідних загонів. Першою

згадкою про диверсійно-розвідувальну діяльність є розвідувальні загони центуріонів в Римській імперії та спеціальні підрозділи голітів у Греції, але вони були в зародковому стані. Суто диверсійні функції виконували спеціальні загони козаків у період Гетьманщини, завданням яких було проведення рейдів у тилу ворога, що завдавало істотної шкоди його найбільш укріпленим пунктам. Проте подібні загони уникали відкритого бою. Принципи діяльності ДРГ істотно змінилися в ХХ столітті під час позиційного ведення бойових дій у роки Першої світової війни (Ковальов та ін., 2022).

Проведений аналіз наукових публікацій дозволив дійти висновку, що ДРГ – це маневрений підрозділ спеціального призначення сухопутних або військово-морських сил кількістю від 2 до 10 осіб, що використовується у передвоєнний та воєнний час із метою проведення розвідки та диверсій у тилу противника.

Визначальними ознаками ДРГ є:

- 1) мобільність – невеликий розмір групи дозволяє їй швидко долати великі відстані;
- 2) спеціальна підготовка – члени ДРГ проходять спеціальне навчання з мінно-підривної, вогневої, фізичної, психологічної, медичної, інженерної, парашутно-десантної, підводної, альпіністської підготовки;
- 3) скритність – здатність діяти автономно на території противника тривалий час;
- 4) специфічне спорядження – учасники ДРГ намагаються не використовувати зброю загального призначення;
- 5) особливе ставлення у стані противника – коли учасників ДРГ розкривають, найчастіше їх командування не вчиняє дій щодо звільнення чи порятунку, тому що виникає ризик вербування цих бійців армією супротивника, що робить діяльність ДРГ досить ризикованою.

Діяльність ДРГ передбачена низкою норм міжнародного та військового права, відповідно до яких диверсійні заходи можливі лише за умови, якщо держави-супротивники офіційно перебувають у стані війни.

Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права ДРГ має право завдавати шкоду таким об'єктам противника:

- особовий склад ворожої армії;
- споруди стратегічного призначення;
- військова техніка;
- ДРГ противника;
- споруди військово-промислового комплексу.

Цей перелік є вичерпним. Нанесення шкоди будь-яким іншим об'єктам буде вважатися воєнним злочином (Шинкаренко, Подзолкова, 2022).

Відповідно до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або примусових заходів. Крім того, заборонено піддавати нападу або знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для забезпечення запасів питної води, а також іригаційні споруди, з метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування, незалежно від мотивів, штучного створення голоду серед цивільних осіб, примусити їх до виїзду або з якоїнебудь іншої причини¹.

Забороняється здійснювати диверсійні заходи щодо:

- мирного населення;
- медичних установ і транспорту (в тому числі військових), установ Міжнародного товариства Червоного Хреста;
- об'єктів цивільного та гуманітарного призначення.

Існують вимоги про те, щоб під час виконання бойових завдань члени ДРГ використовували формений одяг із відмінними знаками своєї країни, в іншому разі їх діяльність набуває терористичних ознак (Боровик та ін., 2023).

Правовою основою діяльності правоохоронних органів України, зокрема Національної поліції, в тому числі з оборони держави, є Конституція України, закони України «Про оборону України» та «Про основи національного супротиву», Стратегія воєнної безпеки України. У цих нормативно-правових актах закріплені правові й організаційні засади національного спротиву, організаційних основ до її підготовки, виконання та ведення в дію, завдання і повноваження сил безпеки та оборони й суб'єктів з питань підготовки і ведення національного супротиву.

Досвід Другої світової війни мав вплив на формування військової доктрини провідних держав світу, що передбачало ведення бойових

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 16.12.2023).

дій до повного знищення країни-противника. У свою чергу, розпад Радянського Союзу сприяв скороченню військово-економічного потенціалу зі зміною вектора на вдосконалення високоточного озброєння. Прикладом чого є проведення на початку XXI ст. воєнних операцій із масовим застосуванням високоточної зброї.

З урахуванням ознак і видів діяльності ДРГ необхідно встановити організаційні особливості основ оборонного бою підрозділами сухопутних військ окремих країн, а саме ФРН та США (Боровик, 2021).

Згідно з військовою доктриною зазначених країн метою оборони є зрив наступальних дій противника, нанесення йому максимальних втрат у живій силі й техніці, виграв часу з метою зосередження сил на вибраному напрямку для переходу в наступ.

Американські статuti передбачають ведення оборонних дій певними способами, серед яких позиційна оборона, яка здійснюється лише для утримання окремих ділянок місцевості. Основний спосіб – ведення вогню зі стаціонарних позицій та мобільна оборона, що передбачає послідовне утримання тимчасових позицій та проведення контратак у заздалегідь намічених районах перед основною лінією оборони. Основними елементами оборони є смуга забезпечення, основний район оборони, тилловий район оборони (Польцев та ін., 2022).

Смуга забезпечення – визначена територія від переднього краю оборони глибиною від 15 до 70 км, що обладнується під час проведення навмисної оборони або планового відходу системою військових інженерних споруд та силами прикриття (стримування). Головним завданням сил прикриття є створення умов для сповільнення атакуючих дій противника, визначення пріоритетних напрямків удару ворога, введення в оману стосовно розміщення сил опору.

Базовим елементом ефективної оборони є основний район, який розміщується між переднім краєм і тилловим районом та призначений для розгортання і дій основних сил стримування. Важливе значення при створенні основного району оборони надається облаштуванню системи загороджень, основу якої становлять мінно-вибухові загородження.

В армії США розрізняють чотири типи мінно-вибухових загороджень: перешкоджаючі, стримуючі, блокувальні, такі, що турбують. В армії ФРН серед мінно-вибухових загороджень також виокремлюють чотири типи: оборонні, захисні, такі, що турбують, оманні. Оборонні мінні поля мають на меті затримати

противника. Захисні створюються всіма родами військ із метою прикриття своїх позицій від раптових атак противника. Мінні поля, що турбують, планується встановлювати в тилу противника з метою обмежити його маневр або утруднити діяльність у важливих районах (Зелений, 2011).

Тилловий район оборони знаходиться за тилловою межею основного району оборони та призначений для розміщення резервів, тиллових підрозділів і адміністративних служб. Таке розташування тилового району оборони характерне для військових з'єднань починаючи від бригади і вище.

В Україні здійснення діяльності, спрямованої на протидію ДРГ, забезпечується суб'єктами правоохоронної діяльності шляхом ведення різних видів розвідки, оперативно-розшукової та контрозвідувальної діяльності, оцінки різних параметрів обстановки (Полторак та ін., 2012).

Об'єктами можливого інтересу ДРГ є стратегічні об'єкти та комунікації, шляхи сполучення, райони розташування військ, об'єкти військової інфраструктури, райони позицій ракетних військ, протиповітряної оборони, райони розгортання командних пунктів, розміщення баз озброєння, техніки і матеріально-технічних засобів, центральні органи виконавчої влади, територіальні центри комплектування та соціальної політики.

Ознаками, що будуть свідчити про належність особи до ДРГ, є виконання нею певних дій, серед яких ведення розвідувальної діяльності, дестабілізація обстановки шляхом здійснення кримінальних злочинів (вибухи, вбивства, напади, пограбування) під виглядом побутових злочинів, розповсюдження неправдивих відомостей та дискредитація органів влади під час безпосереднього спілкування з місцевим населенням, розповсюдження дестабілізуючої інформації за допомогою газет, листівок, брошур, телеграм-каналів, соціальних сторінок та інших ЗМІ, пошук спільників і підбурювачів та їх фінансування, обладнання і маскування місць схованок, схронів із боєприпасами, спеціальними засобами індивідуального захисту та запасами харчів, виявлення встановлених технічних засобів зняття інформації, радіолокаційних маяків, приладів оптичної та електронно-оптичної розвідки, протимінних загороджень (сигнальних мін), місць тривалого перебування з метою спостереження за об'єктами військового призначення і прикордонними нарядами (Снегірьов, 2022).

На думку А. Мисика та О. Андрушка (2020), методика ідентифікації ДРГ охоплює такі етапи:

попереднє дослідження об'єктів захисту від дій ДРГ, визначення загроз, формування можливих сценаріїв дій ДРГ.

Враховуючи зазначене вище, пропонуємо розглянути модель протидиверсійного захисту, яку використовують підрозділи прикордонної служби у взаємодії з підрозділами Національної поліції України на території контрольованого прикордонного району, що складається з ком-

плексу попередньо визначених оперативно-розшукових, режимних, розвідувально-пошукових заходів, а також дій, спрямованих на захист населення прикордоння, органів місцевого самоврядування та охорону важливих об'єктів критичної інфраструктури, які охоплюють тактичні заходи практичного спрямування (детальніше див. рис. 1).

Рис. 1. Тактичні прийоми протидиверсійної боротьби

Із запровадженням на території України воєнного стану державою були зроблені певні кроки, спрямовані на захист і своєчасне реагування на загрози, нейтралізацію пошкоджень чи знищення об'єктів критичної інфраструктури, серед яких унесення змін до нормативних актів, що розкривають порядок реагування на надзвичайні ситуації стосовно деяких категорій об'єктів критичної інфраструктури. Зокрема, були внесені зміни до таких нормативних документів (Кузьменко, Коропатов, Думанський, 2022):

- постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури», якою затверджено Порядок формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, Порядок внесення об'єктів критичної інформаційної інфраструктури до державного реєстру об'єктів критичної інфо-

рмаційної інфраструктури, його формування та забезпечення функціонування;

- постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання ідентифікації об'єктів підвищеної безпеки», якою затверджено Порядок ідентифікації об'єктів підвищеної безпеки та ведення їх обліку, а також започатковано роботу над Державним електронним реєстром об'єктів підвищеної безпеки;

- постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України», яка регулює механізм утворення центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Посиленню системи захисту об'єктів критичної інфраструктури буде слугувати поява в нормативних актах санкцій щодо можливості

застосування за порушення (як умисне, так і неумисне) вимог безпеки стосовно об'єктів критичної інфраструктури, а також дій, пов'язаних із недбалим виконанням законних приписів суб'єктів-контролерів, заходів державного примусу (відповідно до обставин – дисциплінарного, адміністративного і кримінального характеру) до відповідальних осіб, до посадових обов'язків яких входить виконання зазначених функцій (Зайцев та ін., 2016).

При проведенні розвідувально-пошукових заходів необхідно розуміти, де найімовірніше може розташовуватися противник, де варто шукати його спостережні (командні) пункти, вогневі засоби, чим він може себе демаскувати і як за різними розвідувальними ознаками зробити правильний висновок про помічене¹. До ознак розвідувальної діяльності можна віднести: витоптані місця, нові тропи, сліди від гусеничного та колісного транспорту, залишки будівельних матеріалів, багать, свіжого ґрунту тощо. Із зазначених ознак жодну окремо не слід розглядати як безперечний доказ наявності противника або як характеристику його намірів. Тільки сукупність кількох розвідувальних ознак дасть можливість зробити правильний висновок про цілі (об'єкти), положення об'єктів (цілей) (Єрмаков, Черняєв, Вінник, 2010).

Для проведення розвідувально-пошукових заходів використовують розвідувальні пошукові групи (далі – РППГр). Кількість, склад, екіпірування залежать від штатного розпису підрозділу та мають забезпечувати максимальну мобільність і автономність.

При веденні пошуку щільність пошукової лінії і темп пошуку залежать від низки факторів, а саме: характеру місцевості, чисельності та способів маскування членів ДРГ, рівня професійної підготовки особового складу, пори року та часу доби.

Пошукові дії можуть проводитись одним із таких способів:

1) односторонній спосіб – проводиться за допомогою двох пошукових груп, що діють в одному напрямку в межах визначених смуг;

2) паралельний пошук – здійснюється кількома РППГр у суміжних районах, взаємодія між підрозділами відбувається за допомогою радіозв'язку;

3) вибірковий пошук – проводиться в непрохідній місцевості або в разі недостатньої кількості сил і засобів;

4) зустрічний пошук – проводиться РППГр, що рухаються на зустріч одна одній; з метою недопущення дружнього вогню використовуються сигнали взаємного розпізнавання та визначається глибина максимального просування.

Проведення розвідувально-пошукових заходів повинно відбуватись із дотримання певних правил: особовий склад має бути оснащений індивідуальними засобами захисту, мати сухі пайки на дві доби, оптичні засоби спостереження, достатню кількість боєприпасів, засобів надання медичної допомоги пораненому.

З метою недопущення раннього виявлення РППГр пошук повинен проводитись перекастом: поки перша лінія оглядає місцевість, група прикриття забезпечує вогневу підтримку. Відстань між рубежами залежно від особливостей рельєфу може складати 25–30 м.

Під час проведення розвідувально-пошукових заходів потрібно зважати на наявність вибухонебезпечних предметів (мін-пасток, розтяжок).

При виявленні підозрілих предметів у разі відсутності навичок з їх знешкодження категорично забороняється:

- піддавати їх механічному, термічному, акустичному, світловому або іншому впливу;

- самостійно відкривати та перевіряти підозрілі сумки, коробки, валізи;

- намагатися самостійно знешкоджувати вибухонебезпечні предмети;

- використовувати поряд із предметами відкритий вогонь, електронагрівальні прилади, палити;

- користуватися поряд із предметами засобами радіозв'язку, мобільними телефонами й іншими приладами, що передають радіосигнали;

- торкатися вибухонебезпечних або підозрілих предметів, зрушувати їх з місця, проводити будь-які маніпуляції з ними (Ясько, Осадчий, Ясько, 2015).

Найбільш ефективною дією при проведенні контрдиверсійних заходів є засідка. Вона застосовується для захоплення та знищення зв'язкових, розвідників, невеликих груп противника, груп постачання, пунктів управління, захоплення полонених та зразків озброєння. Засідка – дії підрозділу, під час виконання яких він розміщуються на шляху можливого пересування супротивника з метою зменшення його бойового потенціалу шляхом повного знищення, захоплення полонених, зразків озброєння, військової техніки.

Різновидами засідок є подвійна засідка, заманююча засідка, очікуюча засідка, засідка-

¹ Методичний посібник щодо організації і здійснення охорони та оборони, повсякденної діяльності військових частин (підрозділів) Збройних сил України, які розташовані у базових таборах. Київ : ГШ ЗСУ, 2015. 59 с.

приманка, засідка-наліт, засідка-спрут (застосовується навколо населеного пункту), ближня засідка, дальня засідка, атака-засідка (полягає у здійсненні демонстративної атаки більшою частиною сил підрозділу на місця тимчасового розташування сил противника та здійсненні певних дій меншою частиною сил підрозділу на шляху можливого відходу сил противника) (Пічугін, Єрмаков, Черняєв, 2006).

Залежно від якості вогневої підтримки, наявних ресурсів, оперативної інформації про противника, часу та місця проведення засідки можливе планування ближньої засідки, яка використовується для того, щоб знищити ворога повністю. Ближня засідка проводиться, якщо співвідношення сил становить 2:1, хоча відомі випадки, коли співвідношення сил 1:1 дозволяло знищити ворога. В жодному разі засідка не проводиться, якщо сили противника більші, ніж патруль¹.

Особливостями ближньої засідки є такі:

- проводиться з метою повного знищення ворожого загону;
- виконання не доцільне в тому випадку, якщо загін у засідці є меншим, ніж ворожий загін;
- проводиться на дистанції в радіусі кидка ручної наступальної (світло-шумової) гранати;
- спирається на загородження на протилежній частині зони ураження.

До складу загону, що проводить ближню засідку, входять три групи: група безпеки, група підтримки та штурмова команда (Ларсен, 2022).

Дії підрозділу під час створення близької засідки мають контролюватися безпосередньо командиром і передбачають, що загін має займати очікувану позицію допоки:

- командир групи не дасть команду «Час», що означитиме повернення загону на вихідний рубіж;
- командир патруля дасть команду «Не відкривати вогонь» і дозволить великим загонам противника пройти;
- передчасно не буде виявлена група супротивником.

Найбільш поширена помилка під час ближньої засідки – затримка з відкриттям вогню після першого пострілу, що дозволяє ворожим бійцям адекватно відреагувати на появу загрози.

Метою дальньої засідки є виснаження сил противника та нанесення йому шкоди. Знищення цілі й отримання оперативної інформації не є пріоритетними завданнями.

Особливостями дальніх засідок є такі:

- може проводитися меншими відносно противника силами;
- здійснюється поза межами радіусу кидка ручної гранати;
- до складу групи, що проводить дальню засідку, належать група «мисливець-убивця», група забезпечення і група вогневої підтримки;
- передбачає планування швидких груп відходу.

Відкриття вогню відбувається лише в тому випадку, якщо командир дав відповідний наказ або противник відкрив вогонь на випередження.

Якщо задіяти підрозділ у проведенні дальньої засідки, збільшуються можливості з виявлення супротивника, а також зменшується ризик отримання поранень. Однак потрібно враховувати, що на дальні відстані сили противника будуть проводити заходи, спрямованні на виявлення бійців, які створили засідку, та намагатись зайти їм у тил.

При потраплянні підрозділу до ближньої засідки необхідно зайняти укриття та відразу почати вести вогонь у відповідь з максимальним темпом стрільби у напрямку засідки, застосувати осколкової та димові гранати в напрямку противника й атакувати бійців ворожого загону в напрямку засідки. Швидкість, сміливість і рішучість – ключові фактори виживання при веденні стрілецького бою на ближній дистанції. Група, яка не потрапила в зону ураження, ідентифікує позицію засідки, веде вогонь із максимальним темпом стрільби у напрямку засідки, а далі переносить вогонь, підтримуючи групу, що атакує.

При потраплянні у дальню засідку особовий склад пошуково-розвідувальної групи повинен діяти таким чином:

- а) група, яка потрапила в зону ураження, повинна миттєво відкрити вогонь у відповідь, знайти укриття та продовжити щільний вогонь у напрямку позицій засідки противника, виводячи з ладу його ключові вогневі точки, створюючи хаос серед особового складу з метою зриву планів;
- б) група, яка не потрапила в зону ураження, пересувається з використанням рельєфу місцевості та приховано заходить у фланг з метою атаки позиції противника;
- в) за можливості командир підрозділу або передовий дозорний викликає вогонь артилерії або авіації².

¹ Методичний посібник по виживанню особового складу в екстремальних умовах. Житомир : 8 АК (розв. відділ), 2012. 65 с.

² Методичні рекомендації «Контрзасадні дії» (за досвідом проведення ООС (раніше АТО). Київ, 2019. 33 с.

Вирішенню завдань дослідження слугувало проведення в Харківському національному університеті внутрішніх справ тактико-спеціальних навчань. Відповідно до наказу Харківського національного університету внутрішніх справ «Про організацію та проведення тактико-спеціальних навчань із курсантами 2–4-х курсів» від 12 вересня 2023 року № 600 з 18 по 22 вересня 2023 року за місцями дислокації університету в містах Вінниця та Кам'янець-Подільський кафедрою тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 3 проводились тактико-спеціальні навчання з курсантами 2–4 курсів факультетів № 1–4 за такими напрямками:

- 1) вогнева підготовка:
 - заняття з вивчення будови, принципу роботи стрілецької зброї, протитанкових засобів ураження, гранатометів загального призначення, ручних гранат;
 - відпрацювання принципів та правил стрільби з АКМ калібру 7,62 мм з положень стоячи, з коліна та лежачи;
- 2) ідентифікація вибухонебезпечних предметів:
 - способи ідентифікації вибухонебезпечних предметів;
 - тактика переміщення в замінованій лісистій місцевості;
 - заходи безпеки при виявленні вибухонебезпечних предметів;
 - алгоритм дій при виявленні підрозділом розтяжок або мінування;
- 3) тактична медицина:
 - удосконалення способів зупинки масивної кровотечі;
 - удосконалення алгоритму дій при самопомозі та допомозі пораненому на полі бою під прямим вогнем противника;
 - удосконалення способів переміщення пораненого з-під вогню противника в безпечну зону;
 - удосконалення первинного огляду пораненого відповідно до протоколу MARCH;
- 4) військова інженерія:
 - вибір місця, обладнання позицій, визначення секторів ведення вогню, будівництво фортифікаційних споруд;
 - відпрацювання маскуванню власних позицій з урахуванням можливостей підрозділів аеророзвідки противника;
 - проведення розвідки із застосуванням БПЛА;
 - відпрацювання дій особового складу у випадку сигналу «Повітряна тривога» та загрози мінометного або артилерійського обстрілу;

– відпрацювання тактики дій особового складу у разі нападу;

- 5) радіаційна, хімічна, біологічна безпека:
 - виконання нормативів цивільного захисту (одягання засобів захисту органів дихання та засобів захисту шкіри, заміна фільтруючого елемента);
 - пересування в засобах захисту органів дихання та шкіри на місцевості;
 - відпрацювання особливостей ведення вогневого контакту в засобах індивідуального захисту органів дихання та шкіри;
 - поліцейський квест «Дії поліцейського у разі виникнення надзвичайної ситуації з вибухом СДОР»;
 - поліцейський квест «Захист від зброї масового ураження».

Участь у тактико-спеціальних навчаннях взяли близько 1 375 курсантів 2–4 курсів факультетів № 1–4.

Другий етап тактико-спеціальних навчань проводився 10 листопада 2023 року науково-педагогічним складом кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету № 3 спільно з представниками військової частини № 3008 Національної гвардії України з курсантами науково-практичних гуртків «СФП» та ТСП «ЩИТ» (курсантами 1–3 курсів факультетів № 2 і 3, всього 50 осіб) та передбачав проведення поліцейського квесту з пошуку озброєних злочинців із відпрацюванням бойових шиків, тактики переміщення малих тактичних груп, оперативно-тактичних маневрів, виходу із засідки, створення засідки, атаки, захисту, рейду, супроводження підрозділу розрахунку БПЛА, до завдань якого входили:

- 1) розвідка місцевості, прокладення шляху для групи;
 - 2) огляд найбільш небезпечних місць, місць можливих засідок тощо;
 - 3) оперативний супровід групи;
 - 4) коригування дій підрозділу під час вогневого контакту;
 - 5) маскуванню від БПЛА та викриття замаскованого ворога силами розрахунку БПЛА.
- Проведена робота стала теоретичним підґрунтям для розробки моделі з протидії поліцейськими ДРГ противника в умовах дії правового режиму воєнного стану, що передбачає:
- 1) створення досьє об'єкта з метою визначення ступеня ймовірного нападу ДРГ;
 - 2) проведення командно-штабних навчань, що передбачають цільові навчання з керівним складом взаємодіючих суб'єктів правоохоронної діяльності щодо протидії ДРГ;
 - 3) проведення тактико-спеціальних навчань у два етапи;

4) залучення курсантів ЗВО МВС України зі специфічними умовами навчання до забезпечення публічної безпеки та порядку у прикордонних областях.

ВИСНОВКИ. Використання тактичних прийомів протидиверсійної боротьби при реалізації моделі протидії поліцейськими диверсійно-розвідувальним силам під час освітнього процесу в закладах освіти зі специфічними умовами навчання дозволить сформувати у

майбутніх офіцерів Національної поліції України необхідний рівень теоретичних знань, практичних умінь і навичок із зазначеної проблематики, що буде слугувати в подальшому вирішенню низки питань, пов'язаних зі способами ідентифікації населенням членів ДРГ, правовою кваліфікацією діяльності ДРГ та розробкою методичних рекомендацій щодо взаємодії сил безпеки та оборони України під час воєнного стану та в повоєнний період.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Боровик М. О. Удосконалення засобами фізичної підготовки стресостійкості поліцейських у службово-бойових завданнях у зоні проведення ООС. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 2 (38). С. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-2-18>.
2. Боротьба з незаконними збройними формуваннями під час ведення стабілізаційних дій військ : навч. посіб. / І. Польцев, Д. Хаустов, О. Тимчук та ін. Львів : Нац. акад. сухопутних військ, 2022. 219 с.
3. Військова розвідка : навч. посіб. / упоряд.: Д. В. Зайцев, А. П. Наконечний, С. О. Пахарев, І. О. Луценко ; за ред. В. Б. Добровольського. Київ : Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2016. 335 с.
4. Єрмаков В. О., Черняєв С. І., Вінник В. І. Розвідувальна підготовка. Частина II. Основи організації і ведення розвідки підрозділами : навч. посіб. Житомир : ЖВІ НАУ, 2010. 116 с.
5. Загальна тактика. Частина 1 : навч. посіб. / С. Т. Полторака, М. Д. Ткаченко, О. В. Лисенко та ін. Харків : ХУПС, 2012. 288 с.
6. Зелений В. І. Загальна тактика : підручник. Київ : Вид. Паливода А. В., 2011. 250 с.
7. Ковальов І., Боровик М., Кушніренко Р., Колесніков В., Коваль А. До питань виховання психологічної стійкості майбутніх офіцерів поліції в умовах воєнного стану в процесі фахової підготовки. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 12 (12). С. 128–138. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12\(12\)-128-137](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12(12)-128-137).
8. Кузьменко Ю. В., Коропатов О. М., Думанський Р. В. Адміністративно-правове забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури України під час воєнного стану. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 27. С. 59–65. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.27.08>.
9. Ларсен К. Тактика легкої піхоти для малих підрозділів / пер. з англ. А. Пилипенко, М. Федяй, Н. Мелешкова та ін. Київ : Наш Формат, 2022. 328 с.
10. Мисик А., Андрушко О. Модель ідентифікації диверсійно-розвідувальної групи при спробі перетину державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Військові та технічні науки*. 2020. Т. 83, № 2. С. 190–203. DOI: <https://doi.org/10.32453/3.v83i2.567>.
11. Особиста безпека поліцейського в умовах дії правового режиму воєнного стану : навч. посіб. / уклад.: М. О. Боровик, І. А. Шутяк, І. Т. Ларіонова, М. В. Іншеков ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 188 с.
12. Пічугін М. Ф., Єрмаков В. О., Черняєв С. І. Розвідувальна підготовка. Частина I. Основи військової розвідки : навч. посіб. Житомир : ЖВІРЕ, 2006. 120 с.
13. Снегірьов Д. Як розпізнати і знешкодити російську ДРГ: ключові ознаки диверсантів та що робити у разі зустрічі з ними // CHAS.NEWS : сайт. 12.03.2022. URL: <https://chas.news/current/yak-rozpiznati-i-zneshkoditi-rosiisku-drg-klyuchovi-oznaki-diversantiv-ta-scho-robiti-u-razi-zustrichi-z-nimi> (дата звернення: 16.12.2023).
14. Шинкаренко І., Подзолкова Т. Правові та методологічні проблеми щодо виявлення членів російських диверсійно-розвідувальних груп під час воєнного вторгнення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-21-28>.
15. Ясько В. А., Осадчий О. М., Ясько О. В. Саморобні вибухові пристрої та боротьба з ними. Частина 1. Дії підрозділів в умовах застосування саморобних вибухових пристроїв : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2015. 180 с.

Надійшла до редакції: 20.12.2023

Прийнята до опублікування: 24.03.2024

REFERENCES

1. Borovyk, M. O. (2021). Improvement of stress resistance of police officers during combat missions of the Joint Forces Operations through physical training. *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*, 2(38), 112–120. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-2-18>.
2. Borovyk, M. O., Shutiak, I. A., Larionova, I. T., & Ishenkov, M. V. (2023). *Personal security of a police officer in the conditions of the legal regime of martial law*. WRITINGS.
3. Kovalev, I., Borovyk, M., Kushnirenko, R., Kolesnikov, V., & Koval, A. (2022). On the issues of education of psychological resistance of future police officers under the conditions of marital state in the process of professional training. *Science and Technology Today*, 12(12), 128–138. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12\(12\)-128-137](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-12(12)-128-137).
4. Kuzmenko, Iu. V., Koropatov, O. M., & Dumanskyi, R. V. (2022). Administrative and legal ensuring the protection of critical infrastructure objects in Ukraine during marital state. *Law Bulletin*, 27, 59–65. <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.27.08>.
5. Larsen, K. (2022). *Light Infantry Tactics for Small Teams* (A. Pylypenko, M. Fediai, N. Meleshkova et al., Transl.). Our format.
6. Mysyk, A., & Andrushko, O. (2020). Model of identification of diversion and intelligence group at attempt to cross the state border. *Collection of Scientific Works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 83(2), 190–203. <https://doi.org/10.32453/3.v83i2.567>.
7. Pichuhin, M. F., Yermakov, V. O., & Cherniaiev, S. I. (2006). *Intelligence training. Part I. Basics of military intelligence*. ZhVIRE.
8. Poltorak, S. T., Tkachenko, M. D., Lysenko, O. V. et al. (2012). *General tactics. Part 1*. KhUPS.
9. Poltsev, I., Khaustov, D., Tymchuk, O. et al. (2022). *Fight against illegal armed formations during the stabilization operations of the troops*. National Academy of Ground Troops.
10. Shynkarenko, I., & Podzolkova, T. (2022). Legal and methodological problems regarding the identification of members of russian diversion and intelligence groups during the military invasion. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 21–28. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-21-28>.
11. Sniehirov, D. (2022, March 12). *How to recognize and neutralize a Russian DIG: key signs of saboteurs and what to do in case of meeting them*. CHAS.NEWS. <https://chas.news/current/yak-rozpiznati-i-zneshkoditi-rosiisku-drg-klyuchovi-oznaki-diversantiv-ta-scho-robiti-u-razi-zustrichi-z-nimi>.
12. Yasko, V. A., Osadchyi, O. M., & Yasko, O. V. (2015). *Improvised explosive devices and combating them. Part 1. Actions of units in conditions of use of improvised explosive devices*. Ivan Ohienko K-PNU.
13. Yermakov, V. O., Cherniaiev, S. I., & Vinnyk, V. I. (2010). *Intelligence training. Part II. Basics of organizing and conducting intelligence by units*. ZhVI NAU.
14. Zaitsev, D. V., Nakonechnyi, A. P., Pakhariev, S. O., & Lutsenko, I. O. (2016). *Military intelligence* (V. B. Dobrovolskyi, Ed.). Kyiv University Publishing and Printing Center.
15. Zelenyi, V. I. (2011). *General tactics*. Publisher of Palyvoda A. V.

Received the editorial office: 20 December 2023

Accepted for publication: 24 March 2024

MYKOLA OLEKSANDROVYCH BOROVYK,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Tactical and Special Physical Training;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>,
e-mail: boroviknik86@gmail.com*

COUNTERING HOSTILE SABOTAGE AND RECONNAISSANCE GROUPS BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNITS IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW

The article is devoted to the study of ways to improve the tactical and special readiness of police officers to counteract sabotage and reconnaissance groups in the border areas and in the areas of active hostilities. The author identifies additional powers of the police under the martial law regime, including the following: conducting joint operations against sabotage and reconnaissance forces of the aggressor (enemy) and paramilitary or armed groups which are not regulated by the laws of Ukraine.

To address the objectives of the study, the analysis of the sources of international and national law providing for the use of sabotage and reconnaissance groups by the parties to the conflict is carried out, the essence and hierarchical structure of these groups are revealed, and the objects against which the use of sabotage measures is prohibited are identified. The article also

provides a list of objects of the warring parties which, according to international humanitarian law, may be subject to damage.

The organisational features of the basics for defensive combat by the units of the ground forces of certain countries, in particular, the Federal Republic of Germany and the United States of America, are considered. According to the military doctrine of these countries, the purpose of defence is to disrupt the enemy's offensive actions, inflict maximum losses in manpower and equipment, and gain time to concentrate forces in the chosen direction for the offensive.

The article describes the signs that can be used to identify members of Russian sabotage and reconnaissance groups. These signs are the following: the execution of certain actions, including conducting intelligence activities, destabilising the situation by committing criminal offences (explosions, murders, assaults, robberies) under the guise of domestic crimes, spreading false information and discrediting the authorities during direct communication with the local population.

The tactical methods of combating sabotage and reconnaissance groups in the territory of the controlled border area are highlighted. The experience of counter-sabotage measures by the security and defence forces of Ukraine, one of the elements of which is an ambush, is studied.

A model of sabotage protection and its use in the educational process of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is proposed, which provides for a comprehensive combination of command and staff exercises with tactical and special exercises in two stages and involvement of cadets in ensuring public safety and order in border settlements.

Key words: *sabotage and reconnaissance group, border area, combat operations, customs of war, tactical techniques, supply line.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Боровик М. О. Протидія диверсійно-розвідувальним групам противника підрозділами Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 152–162. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.14>.

Citation (APA): Borovyk, M. O. (2024). Countering hostile sabotage and reconnaissance groups by the National Police of Ukraine units in the context of martial law. *Law and Safety*, 1(92), 152–162. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.14>.

СЕРГІЙ СТЕПАНОВИЧ ПИРОГА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Карпатський університет ім. Августина Волошина,
кафедра правознавства і канонічного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-7093-3207>,

e-mail: sergiipyroha@meta.ua

РЕФОРМИ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ BEPS: ПРОБЛЕМИ ЗАЛИШАЮТЬСЯ

Присутність пов'язаних осіб у різних країнах і незалежність податкових систем дозволяють легко переміщувати прибутки з юрисдикцій з високими ставками корпоративного податку до юрисдикцій з низькими ставками. Для запобігання переміщенню прибутків використовують трансфертні ціни і принцип «витагнутої руки». У статті визначено особливості реформи трансфертного ціноутворення в контексті реалізації плану BEPS, проаналізовано зміни до законодавства України та можливості його вдосконалення.

Проаналізовано зміни до Податкового кодексу України, спрямовані на забезпечення виконання плану BEPS. Наведено недоліки цих змін і запропоновано доповнення, які дозволяють удосконалити законодавство. Досліджено також відповідність забезпечення виконання керівного принципу проекту BEPS, який передбачає оподаткування прибутку там, де здійснюється економічна діяльність, яка генерує прибуток, і де створюється вартість. Встановлено, що внесені до Податкового кодексу України зміни не забезпечують реалізацію цього принципу.

Окрім проблем практичної реалізації положень законодавства, виявлено концептуальні недоліки запропонованих удосконалень методів трансфертного ціноутворення, які практично не забезпечують досягнення поставлених цілей. Обґрунтовано альтернативний метод ціноутворення, що ґрунтується на ринковій оцінці доданої вартості, яка визначається сумою факторних доходів фірми фонду оплати праці і прибутку. Замість поняття «трансфертна ціна» введено поняття «справедлива ринкова ціна», яка визначається сумою доданої вартості, амортизації і витрат, що являють собою додану вартість усіх попередніх стадій виробничого і/або розподільчого циклів. Запропонований підхід виключає поняття «пов'язані особи», «трансфертні ціни» та «принцип «витагнутої руки»». Наявність уніфікованої системи податку на додану вартість у Європейському Союзі дозволяє уніфікувати податкову систему щодо прямих і непрямих податків як наслідок запровадження справедливих ринкових цін.

Запропоновано зміни до законодавства, які дозволяють в автоматичному режимі вирішити поставлені завдання.

Ключові слова: пов'язані особи, принцип витагнутої руки, ділова мета, додана вартість, справедлива ринкова ціна.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Мультинаціональні підприємства створюють до третини світового ВВП, на їх частку припадає дві третини міжнародної торгівлі¹. Глобальні потоки прямих іноземних інвестицій у 2021 році досягли 1,58 трлн дол. США². За даними Світової організації торгівлі,

приблизно 50 % світової торгівлі відбувається між філіями мультинаціональних компаній (далі – МНК). Країни мають різні податкові норми. У Німеччині та Франції корпоративні податки можуть досягати 30 %, в Угорщині корпоративний податок становить 9 %, на Мальті можна досягти ще нижчих податкових ставок. У світі існують юрисдикції, які мають 0 % ставки корпоративного податку, наприклад ОАЕ чи Бермудські острови³. Наявна різниця ставок

¹ Multinational enterprises in the global economy. Heavily debated but hardly. May 2018 // OECD : сайт. URL: <https://www.oecd.org/industry/ind/MNEs-in-the-global-economy-policy-note.pdf> (дата звернення: 05.01.2024).

² The Significance and Influence of Multinational Corporations on the Global Economy // Ronessans Holding : сайт. URL: <https://ronessans.com/en/news-articles/the-significance-and-influence-of->

[multinational-corporations-on-the-global-economy](#) (дата звернення: 05.01.2024).

³ List of Countries by Corporate Tax Rate | Europe // Trading Economics : сайт. <https://>

корпоративного податку спонукає мультинаціональні підприємства переміщувати свої прибутки в юрисдикції з нижчою ставкою податку, щоб мінімізувати сплату податку й одержати максимальні прибутки. МНК переміщують до 40 % (600 млрд дол. США – 1,1 трлн дол. США) своїх іноземних прибутків до податкових гаваней, таких як Нідерланди, Швейцарія чи Бермудські острови (Clausing, 2016; Tørsløv, Wier, Zucman, 2023). Великі транснаціональні корпорації, як правило, відповідають за основну частину переміщеного прибутку. Зараз є кілька статей, які використовують дані звітів між країнами із США (De Mooij, Liu, Prihardini, 2019; Garcia-Bernardo, Janský, Zucman, 2022; Garcia-Bernardo, Janský, Tørsløv, 2021; Nessa et al., 2022), Італії (Bratta, Santomartino, Acciari, 2021), Німеччини (Fuest, Hugger, Neumeier, 2022) для дослідження переміщення прибутків. Для переміщення прибутку МНК використовують різні методи, зокрема трансфертне ціноутворення.

Цифровізація загострює проблеми, з якими стикається система оподаткування прибутку міжнародних компаній. Хоча цифровізація найбільш виражена в цифровому секторі, вона створює проблеми для оподаткування в усіх секторах економіки (Lagodiienko, Yakushko, 2021). Очевидно, що інтернаціоналізація ставить фундаментальні питання про те, як уряди можуть і повинні оподатковувати корпоративний прибуток і якою мірою потрібно координувати співпрацю між країнами у податковій сфері.

Багато проблем є наслідком того, що система оподатковує компанії за місцем розташування їхніх мобільних факторів, які легко переміщуються до юрисдикцій зі сприятливим податковим середовищем. Для покращення ситуації доцільно перейти до системи, в якій компанії оподатковуються там, де розташовані їх нерухомі фактори (Devereux, Vella, 2018a; Devereux, Vella, 2018b). Розглядаються дві такі можливості: місцезнаходження акціонерів і місцезнаходження споживачів.

Проблеми оподаткування прибутку багатонаціональних компаній викликають занепокоєння громадськості, породжене загальним переконанням, що багато хто може сплачувати мінімальні податки, переміщуючи прибутки в країни з низьким рівнем оподаткування. Цифровий бізнес особливо вправний, але проблеми не обмежуються лише такими компаніями. У відповідь на це широке занепокоєння Орга-

нізація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) і Група двадцяти у 2013 році започаткували проєкт реформ – проєкт Розмивання податкової бази та переміщення прибутку (далі – BEPS)¹.

З метою запобігання агресивному податковому плануванню ОЕСР розробила рекомендації, які встановлюють основні принципи та методи трансфертного ціноутворення². Україна приєдналася до пакету BEPS у 2017 році. Для імплементації пакета BEPS в Україні ухвалений Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16 січня 2020 року № 466-IX, який упровадив важливі реформи трансфертного ціноутворення (дії 8–10)³.

Критичний аналіз правил трансферного ціноутворення, принципу «вितягнутої руки» і проблем «тонкої капіталізації» проведений у книзі «Трансфертне ціноутворення та принцип витягнутої руки після BEPS» (Collier, Andrus, 2017) та дисертації Я. В. Греци (2020). Принцип «витягнутої руки» в сучасному трансфертному ціноутворенні та боротьбі з ухиленням від сплати податків відіграє важливу роль. Суть його зводиться до того, щоб прибуток, одержаний кожною компанією у групі, відображав вартість, створену їх діяльністю. Однак застосовані нині методи регулювання трансферного ціноутворення не забезпечують досягнення цієї мети, що створює передумови для податкового шахрайства (Barker, Asare, Brickman, 2017).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є дослідження особливостей реформи трансферного ціноутворення в контексті

¹ Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting // OECD iLibrary : сайт. 19.07.2013. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/action-plan-on-base-erosion-and-profit-shifting_9789264202719-en (дата звернення: 05.01.2024).

² OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2017 // OECD iLibrary : сайт. 10.07.2017. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/oecd-transfer-pricing-guidelines-for-multinational-enterprises-and-tax-administrations-2017_tpg-2017-en (дата звернення: 05.01.2024).

³ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві : Закон України від 16.01.2020 № 466-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20> (дата звернення: 05.01.2024).

tradingeconomics.com/country-list/corporate-tax-rate?continent=europe (дата звернення: 05.01.2024).

реалізації плану BEPS, аналіз унесених до законодавства України змін та можливостей його вдосконалення.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання:

1) проаналізувати зміни, внесені до законодавства України у зв'язку з приєднанням до плану BEPS;

2) визначити сутність принципу «витагнутої руки» та запропонувати альтернативний спосіб його реалізації.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Теоретичною та методологічною основою дослідження став системний підхід до вивчення сутності різновидів і форм суспільних явищ і процесів, пов'язаних із визначенням і забезпеченням трансфертного ціноутворення щодо взаємопов'язаних осіб, зокрема між структурними одиницями багатонаціональних компаній, теоретичних розробок вітчизняних і зарубіжних учених-правників із проблем фінансового права та економічної науки, а також чинних законів та інших нормативних актів України, міжнародних угод, схвалених Верховною Радою України, норми яких регулюють правовідносини у сфері трансфертного ціноутворення.

У роботі використано такі методи дослідження: логічний, історико-правовий, системний, функціонального аналізу, порівняльно-правовий, історико-логічний, статистичний, економіко-правовий, формально-юридичний та системно-структурний. Використання логічного методу дозволило сформулювати базові поняття «пов'язані особи», «контрольовані операції», «принцип «витагнутої руки»», «ціни котирувань», «трансфертне ціноутворення», «метод порівняльної неконтрольованої ціни», «нематеріальні активи» тощо. Поєднуючи логічний та історико-правовий методи, ми змогли відстежити розвиток правової та філософської думки щодо формування категоріального апарату. Порівняльно-правовий метод застосовано з метою аналізу українського податкового законодавства та порівняння його із зарубіжним. Метод системного аналізу використано для виокремлення критеріїв вибору методу трансфертного ціноутворення та визначення переліку операцій, до яких слід застосовувати трансфертні ціни та принцип «витагнутої руки». За допомогою історико-логічного методу досліджено розвиток правового регулювання трансфертного ціноутворення та застосування принципу «витагнутої руки». Формально-юридичний метод застосовано при констатації і порівнянні окремих законодавчих положень та норм у чинному податковому законодавстві й міжнародних актах. За допомогою

методу економіко-правового аналізу здійснено юридичну оцінку економічних альтернатив методу трансфертного ціноутворення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Схема ухилення від сплати податків за допомогою трансфертного ціноутворення проста. Компанії можуть переміщувати прибутки в юрисдикції з нижчими податками, продаючи товари/послуги пов'язаним сторонам, розташованим у юрисдикціях із низькими податками, за нижчими цінами, що призводить до низьких доходів для компанії в юрисдикціях із високими податками та високих прибутків для дочірніх компаній у юрисдикціях із низькими податками. Навпаки, компанія в юрисдикції з високими податками може придбати товари у пов'язаної сторони в юрисдикції з низькими податками за вищою ціною та показати високі витрати і низькі прибутки у своєму звіті про прибутки та збитки, що призведе до низьких податків (Chand, Turina, Ballivet, 2020).

Відсутність або низьке оподаткування не викликає занепокоєння, але стає проблемою, коли штучно відокремлює оподатковуваний дохід від діяльності, яка його створює. Можливість переміщення прибутків і податкова конкуренція призводять до того, що найбільші доходи отримуватимуть Британські Віргінські острови, Пуерто-Ріко, Ірландія, Бермудські острови, Кайманові острови, Люксембург, Нідерланди та Сінгапур. Якби ці доходи отримувала країна кінцевої материнської компанії, то найбільшими бенефіціарами в абсолютному вираженні були б найбільші економіки світу – Китай і Сполучені Штати Америки (Devereux et al., 2020).

Керівний принцип у проєкті BEPS полягав у тому, що прибуток повинен оподатковуватися там, де здійснюється економічна діяльність, яка генерує прибуток, і створюється вартість. Передбачалися також фундаментальні зміни, необхідні для ефективного запобігання подвійному неоподаткуванню, а також випадки відсутності або низького оподаткування, пов'язані з практикою, яка штучно відокремлює оподатковуваний дохід від діяльності, яка його створює. Це поняття було прийнято не лише в проєкті BEPS, але й Європейською комісією та кількома національними урядами, в тому числі Великою Британією.

Передбачалося, що використання трансфертних цін в операціях між пов'язаними особами вирішить поставлені проблеми. Поняття «пов'язані особи» визначено в п. 14.1.159 ст. 14 Податкового кодексу України (далі – ПК України): «пов'язані особи – юридичні та/або

фізичні особи, та/або утворення без статусу юридичної особи, відносини між якими можуть впливати на умови або економічні результати їх діяльності чи діяльності осіб, яких вони представляють, з урахуванням таких критеріїв: одна юридична особа безпосередньо та/або опосередковано (через пов'язаних осіб) володіє корпоративними правами іншої юридичної особи у розмірі 25 і більше відсотків»¹.

Пов'язані особи можуть переміщувати прибутки до юрисдикцій із найбільш сприятливим податковим кліматом, встановлюючи довільно ціни на внутрішньогрупові операції. Застосування трансфертних цін у цьому випадку демонструє поширений класичний підхід до податкової політики. Замість того, щоб виправити проблему в податковій системі, політики вводять компенсаційні положення, які передбачають відповідність внутрішньогрупових цін цінам, які використовують незалежні суб'єкти. Цей спосіб не завжди забезпечує результат, оскільки незалежні суб'єкти можуть не здійснювати подібні операції або інформація про них може виявитися недоступною.

Якщо йдеться про товари кінцевого виробництва, то ціни на них легкодоступні – це ціни котирувань. Ключовим доповненням є те, що тепер закон дозволяє використовувати ціни котирувань (п. 14.1.94-1 ст. 14 ПК України) на основі повідомлень визнаних інформаційних агентств, які вважаються адекватними джерелами інформації. До них належать такі агентства, як Bloomberg, Thompson-Reuters, Platts, Argus Media тощо. Конкретний перелік має бути складений Міністерством фінансів України та Державною податковою службою України у співпраці з фахівцями галузі.

Дія цього спеціального правила трансфертного ціноутворення потребує визначення товарів, на які воно поширюється. Такий перелік дозволив би усунути двозначність у законі. Було б розумно внести у список обмежений перелік товарів, для яких немає сумнівів щодо джерел даних про ринкові ціни. Основними кандидатами на включення до цього списку є пшениця, кукурудза, соя та соняшникова олія, враховуючи їхню значну частку в товарному експорті України. До цього списку доцільно також додати основні мінерально-сировинні ресурси. Повний список товарів, які вважатимуться товарами для цілей трансфер-

тного ціноутворення, повинен підготувати Кабінет Міністрів України.

В інших випадках трансфертні ціни визначаються на підставі запропонованих п'яти методів. Закон визначає критерії вибору найбільш оптимального методу з тих, що визначені у ПК України. Найбільш підходящим методом ціноутворення на товари закон визначає метод порівняльної неконтрольованої ціни (п. 39.3.2.1 ст. 39 ПК України), незалежно від можливості застосування іншого методу. Платники податків можуть коригувати ціни, встановлені за таким методом, однак у законодавстві не визначено обмеження для можливих типів коригувань. Коригування допустимі при наявній різниці в якості та витратах на фрахт, портових витратах і витратах на страхування, сплачених замовником. Якщо клієнт є пов'язаною стороною цих постачальників послуг, слід застосовувати принцип «витагнутої руки».

Реструктуризація бізнесу є складною сферою у трансфертному ціноутворенні. Коли функції, активи та ризики реорганізуються в межах МНК, бізнес МНК фактично змінюється закордоном разом із профілем прибутку різних афілійованих компаній. У результаті бази оподаткування також перерозподіляються, хоча жодної явно контролюваної операції не відбулося. Проте подібна передача бізнес-функцій або можливостей між незалежними сторонами не відбулася би без відповідної компенсації. Те, що може виглядати як стратегічне рішення про реорганізацію головного офісу МНК, між незалежними особами означало б ринкову операцію, оцінену відповідно до очікуваної прибутковості, яку кожна сторона надає переданим функціям. Рекомендації ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення визнають, що цю ситуацію потрібно оцінювати за принципом «витагнутої руки».

До переліку господарських операцій, до яких слід застосовувати трансфертне ціноутворення та принцип «витагнутої руки» (пп. «е», п. 39.2.1.4 ст. 39 ПК України), відносять також реструктуризацію, обмежуючи застосування трансфертного ціноутворення випадками, які призводять до зменшення фінансового результату платника податків. Застосування трансфертного ціноутворення має бути симетричним результатам реорганізації, навіть якщо МНК передає діяльність або функції, які ще не приносять доходу (наприклад, невикористана ліцензія).

Трансфертне ціноутворення застосовується для операцій із нематеріальними активами (пп. «в» п. 39.2.1.4 ст. 39 ПК України): «операції з нематеріальними активами, такими

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 05.01.2024).

як роялті, ліцензії, плата за використання патентів, товарних знаків, ноу-хау тощо, а також з будь-якими іншими об'єктами інтелектуальної власності»¹. Компанія може передати свою інтелектуальну власність компаніям-резидентам податкових гаваней і виплачувати їм роялті, уникаючи оподаткування доходів у своїй країні з високими ставками податків. Хоча інтелектуальна власність (промислова власність) широко застосовується для уникнення оподаткування, законність цієї схеми дуже сумнівна. Промислова власність є такою ж складовою факторів виробництва, як і будь-яка інша. Використання факторів виробництва дозволяє отримувати прибутки, які підлягають оподаткуванню в країні джерела доходів, а чистий прибуток після сплати податків, внесків і зборів, передбачених законодавством країни, може використовуватися для виплат роялті й будь-яких інших цілей. Промислова власність не амортизується, а податкова служба не може і не повинна аналізувати, яку частину доходу отримано від використання кожного патенту, торгової марки, ноу-хау, формули, технології, комп'ютерної програми тощо. Ефект, який одержує компанія внаслідок залучення інтелектуальної власності, буде відображатися у величині прибутку, підвищенні конкурентоспроможності, вартості, ціні тощо. Залежно від очікуваних результатів компанія може визначити ціну, яку вона готова заплатити за інтелектуальну власність. Причому оплата можлива лише за власні кошти після сплати належної суми податків, внесків і зборів.

Використовуючи всі наявні у компанії фактори виробництва, враховуючи основні фонди, працівників, інтелектуальну власність тощо, виробник отримує прибуток. Після оподаткування цей прибуток розподіляється між власниками без втручання податкової служби. Це означає, що остаточна сума виплаченого роялті визначається результатами діяльності. Не може навіть ставитися питання так, що за рахунок державних коштів фірма сплатить роялті (комусь) і покаже збитки (бо сплатила забагато), які знову компенсує за рахунок державних коштів, оскільки практично в усіх країнах збитки вираховуються з оподаткованого прибутку в майбутньому.

Тому податкові органи повинні мати можливість оцінити результати праці (одержані

доходи) і простежити за сплатою належної суми податків, внесків і зборів. Решта доходу може бути розподілена між власниками без залучення податкових органів.

Виробник, який залучає промислову власність, може оцінити її значення для себе і визначити, яку саме суму він готовий сплатити за її використання. Однак розраховувати він може лише на власні доходи – на прибуток після його оподаткування в країні джерела. Держава не повинна фінансувати покупку інтелектуальної власності, так само як вона не фінансує придбання решти основних фондів.

З огляду на вищезазначене операції з нематеріальними активами доцільно виключити з переліку операцій, до яких слід застосовувати трансфертні ціни та принцип витягнутої руки. Водночас слід запровадити принцип оподаткування на основі джерела, тобто податки, внески і збори сплачуються там, де виплачена заробітна плата й одержано прибуток (де фактично використовуються матеріальні та нематеріальні активи).

Якщо в законодавстві закріпити норму, згідно з якою роялті виплачуються виключно з прибутків, які залишаються компанії після сплати податків, внесків і зборів, передбачених законодавством країни, можливості шахрайства з роялті зникнуть без жодних зусиль з боку податкових органів.

До господарських операцій для цілей трансфертного ціноутворення пп. «г» п. 39.2.1.4 ст. 39 ПК України віднесено операції з купівлі чи продажу корпоративних прав, акцій або інших інвестицій, купівлі чи продажу довгострокових матеріальних і нематеріальних активів. Для вдосконалення цього пункту необхідно забезпечити котирування акцій українських компаній на відкритих біржах, які дозволять визначити реальну вартість акцій, без застосування трансфертного ціноутворення.

Для переміщення прибутку пов'язані особи часто здійснюють операції, які не мають економічного змісту і між незалежними особами не здійснюються. Тому перед тим, як визначити трансфертну ціну, виникає необхідність з'ясування мети операції. Доцільність здійснення господарських операцій передбачає наявність ділової мети. Поняття «ділова мета» визначено в п. 14.1.231 ст. 14 ПК України: розумна економічна причина (ділова мета) – причина, яка може бути наявна лише за умови, що платник податків має намір одержати економічний ефект у результаті господарської діяльності. Це визначення у Кодексі введено давно, однак це не мало жодного сенсу, оскільки воно не згадувалося в жодному

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 05.01.2024).

іншому розділі і, відповідно, ніде не застосовувалося. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16 січня 2020 року № 466-IX цей пункт доповнено абзацом другим: «Економічний ефект, зокрема, але не виключно, передбачає приріст (збереження) активів платника податків та/або їх вартості, а так само створення умов для такого приросту (збереження) в майбутньому». У наступних абзацах цього пункту наводиться перелік ознак, які вказують на відсутність ділової мети. Ці визначення застосовуються у п. 140.5 ст. 140 Податкового кодексу України для коригування фінансового результату, визначеного за принципом «витягнутої руки».

Результат операції може бути позитивним або, навпаки, негативним, навіть якщо метою операції була економічна вигода. Слідуючи букві закону, неможливо визначити наявність комерційної мети, пов'язуючи її наявність із результатом угоди. Відповідно до концепції ділової мети мета угоди має значення незалежно від фактичного результату, який у звичайних бізнес-умовах завжди є невизначеним. Компанія не може стовідсотково передбачити результат угоди. Однак не слід применшувати практичну складність доведення наміру угоди.

Існує також концептуальний недолік поняття «ділова мета». Він полягає в тому, що виключаються законні бізнес-ситуації, оскільки багатонаціональні підприємства можуть бути готові та здатні діяти так, як незалежні компанії. Наприклад, якщо два незалежних суб'єкти мають монопольну владу над іншими, невизначеність може стримати їх від здійснення великих інвестицій. Ця невизначеність зникає у випадку афілійованих компаній, дозволяючи їм вести бізнес так, ніби вони є інтегрованим ланцюгом поставок. Сам факт того, що незалежні компанії не будуть здійснювати операції, як МНК, не є достатньою причиною констатувати відсутність ділової мети. Необхідно розглянути більше кваліфікуючих ознак.

Ділова ціль особливо потрібна для аналізу трансфертного ціноутворення, щоб уникнути переміщення прибутку МНК. Комерційна мета застосовується лише до контрольованих операцій, а не до операцій з усіма нерезидентами. Платник податків зобов'язаний задокументувати та продемонструвати наявність комерційної мети для його операцій усередині групи. Ця вимога викладена як частина процесу документування трансфертного ціноутворення.

Пункт 39.4.6 ст. 39 ПК України визначає зміст документації з трансфертного ціноутворення.

Перевірка ділової мети особливо корисна при застосуванні принципу «витягнутої руки», коли немає порівнянних ринкових операцій. Відсутність незалежних порівнянних даних може відбуватися через те, що багатонаціональні підприємства працюють у спосіб, який інші не можуть відтворити, або тому, що багатонаціональні підприємства мають унікальні (і законні) можливості для бізнесу, або тому, що такі транзакції здійснюються для зниження глобального податкового тягаря підприємства, а отже, не мають жодної комерційної мети в тому сенсі, що незалежні особи можуть брати участь у подібній схемі лише з шахрайським наміром.

Перевірка ділової мети дозволяє органу влади вирішити, як діяти в цих випадках. Транзакції, які не мають аналогів на ринку, якщо вони належним чином окреслені, можуть бути оцінені за принципом «витягнутої руки» за допомогою методів, які не покладаються на порівняння або не визнаються такими, що не мають комерційної сутності. Ключовим аспектом тесту на ділову мету (за відсутності порівнянних операцій) є визначення того, чи вступила б незалежна сторона, мотивована прибутком, у таку операцію. Наприклад, угода про централізовані закупівлі з афілійованим підприємством не відповідає тесту на ділову мету (а отже, принципу «витягнутої руки»), якщо платник податків міг реально придбати відповідні товари/послуги на кращих умовах від іншого постачальника. Однак концепція реально доступних варіантів не була прийнята в законі. Цей недолік створюватиме постійну невизначеність і має бути належним чином виправлений.

Положення принципу «витягнутої руки» і наявність ділової мети слід розглядати окремо. Справжня незалежна транзакція може не пройти перевірку ділової мети, і ця помилка не матиме відношення до принципу «витягнутої руки», оскільки він не застосовується до незалежних транзакцій. При здійсненні неконтрольованих операцій з нерезидентами фінансовий результат до оподаткування збільшується на 30 % від вартості продажу (відповідно до п. 140.5.5-1 ст. 140 ПК України). Однак незрозуміло, чи застосовуватиметься це положення транзакцій, які не проходять перевірку бізнес-мети. Контрольована операція може не мати комерційної мети, але все одно відповідає принципу «витягнутої руки» (п. 39.5.4.1 ст. 39 ПК України). Однак відсутність бізнес-мети виключає потребу застосування принципу

«витагнутої руки». Тому відсутність ділової мети тягне за собою невизнання, але не самокоригування, яке може застосовуватися, лише якщо воно не зменшить податкове зобов'язання (ст. 4. Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві», п. 39.5.4.1 ст. 39 ПК України).

Українське законодавство містить спеціальні правила, що визначають пов'язаних сторін і обмеження капіталізації. Існує виняток щодо порогу участі, який визначає, чи є сторони пов'язаними для цілей трансферного ціноутворення: «одна юридична особа безпосередньо та/або опосередковано (через пов'язаних осіб) володіє корпоративними правами іншої юридичної особи у розмірі 25 і більше відсотків (крім міжнародних фінансових організацій, які відповідно до міжнародних договорів України наділені привілеями та імунітетами, та суб'єктів господарювання, власником істотної участі у розмірі 75 і більше відсотків, у яких є такі міжнародні фінансові організації)» (п. 14.1.159 ст. 14 ПК України). Встановлений поріг участі 75 % для міжнародних фінансових організацій не можна вважати виправданим. Адже українська філія такої фінансової установи (наприклад, комерційний банк) підлягає регулярному податку на прибуток і може мати ті самі стимули переміщувати прибутки закордон, отримуючи конкурентну перевагу на внутрішньому ринку. Крім цього, до цих фінансових організацій не застосовується визначення пов'язаних сторін з точки зору контролю через відношення боргу до власного капіталу.

Введені зміни до законодавства істотно ускладнять завдання податкових органів, але не забезпечать досягнення запланованого результату, і не лише в Україні. Проблема в тому, що обсяг регулювання зростає настільки, що реальна проблема взагалі випадає з поля зору. Коли запроваджувався принцип «витагнутої руки», то ставилося завдання про забезпечення відповідності між прибутком кожного суб'єкта і доданою вартістю, створеною його діяльністю. Оцінена ринком додана вартість і є ціна. Тому доцільно концепцію трансферного ціноутворення поширити на оцінку саме доданої вартості, а не обмежуватися прибутком. Прибуток може бути переміщений лише як складова доданої вартості. Причому у новій юрисдикції ця складова буде зарахована до витрат. Тому проблема полягає в оцінці величини доданої вартості, створеної у кожній юрисдикції, і її оподаткуванні за принципом

джерела. У цьому випадку проблема трансфертного ціноутворення зникає взагалі.

Ринкову оцінку доданої вартості можемо вважати альтернативною концепцією трансфертного ціноутворення і принципу «витагнутої руки». Відомо два способи визначення доданої вартості, кожен з яких можна реалізувати двома методами – прямим і непрямим. Ми зосередимо увагу на прямому адитивному (балансовому) методі, який дає вичерпну відповідь на структуру доданої вартості. Створена додана вартість дорівнює сумі факторних доходів фірми – фонду оплати праці і прибутку (Tait, 1988):

$$ДВ = p + w,$$

де w – фонд оплати праці; p – прибуток; ДВ – додана вартість.

Додана вартість визначає результат діяльності окремого підприємства незалежно від того, чи таке підприємство у складі міжнародної компанії або функціонує незалежно. Очевидно, що для забезпечення повного контролю результатів діяльності кожного підприємства достатньо ознайомитися з податковою декларацією відповідного підприємства.

Додана вартість служить базою ПДВ, прибуток – базою податку на прибуток, фонд оплати праці може становити базу кількох податків, внесків і зборів. Наприклад, в Україні фонд оплати праці є базою єдиного соціального внеску, податку на доходи фізичних осіб і військового збору. Якщо знати ставки податків, внесків і зборів та суму податку, внеску і збору, сплачену до бюджету кожним платником, можна легко обчислити додану вартість.

Щоб одержати справедливую ринкову вартість, слід обчислити суму:

$$СРВ = ДВ + ПДВ + амортизація + витрати.$$

Витрати – це справедлива ринкова вартість результатів попередніх стадій виробничого циклу, які використані у виробництві на кожній наступній стадії.

При застосуванні справедливих ринкових цін поняття «трансфертні ціни» та «взаємопов'язані суб'єкти» зникнуть із правового поля. По-перше, всі ціни стають трансфертними автоматично, жодних інших цін немає, що забезпечує повну реалізацію дій 8–10 пакета ВЕРС. По-друге, справедлива ринкова ціна визначається сумою сплачених податків, внесків і зборів, тому, зменшуючи суму сплачених податків, внесків і зборів, платник одночасно мусить відповідно знизити ціну, тобто кожній ціні відповідає цілком певна сума сплачених податків. Не можна змінити ціну, не змінюючи відповідно податкову базу. По-третє, не потрібні перехресні перевірки, оскільки

вся інформація для проведення аудиту знаходиться у кожного платника.

Запровадження справедливих ринкових цін забезпечує тотальний автоматичний контроль відповідності цін і сплачених податків, внесків і зборів у межах країни, враховуючи експорт товарів/послуг. Для контролю цін імпорту мають бути запроваджені додаткові механізми. На території Європейського Союзу запровадження справедливих ринкових цін здійснюється просто: маючи уніфіковану систему ПДВ, можна автоматично уніфікувати і структуру ціни. Для цього достатньо об'єктом оподаткування ПДВ визначити додану вартість, яка дорівнює сумі факторних доходів фірми – фонду оплати праці і прибутку, та визначити поняття «справедлива ринкова вартість».

ВИСНОВКИ. Досліджено зміни, внесені до ПК України для імплементації пакета BEPS (дії 8–10) щодо трансфертного ціноутворення. Вказано на недоліки цих змін та запропоновано уточнення, які дозволяють покращити законодавство. Водночас наголошено на концептуальних недоліках трансфертного ціноутворення

та необхідності альтернативних рішень існуючих проблем.

Законна та реалістична альтернатива трансфертного ціноутворення існує. Її суть полягає в тому, щоб відмовитися від намагань контролювати ціни, а зосередитися на визначенні структури цін, тобто з'ясувати, які складові визначають ціну. А це на порядок легше, ніж намагатися контролювати 50 % світової торгівлі пов'язаних сторін, порівнюючи їх ціни з рештою 50 % у торгівлі між формально незалежними сторонами. Такий підхід зможе забезпечити міжнародний консенсус та повністю усунути навіть теоретичну можливість подвійного оподаткування чи подвійного неоподаткування. У законодавстві слід визначити об'єкт оподаткування – додану вартість та її складові – фонд оплати праці і прибуток – та запровадити оподаткування за принципом джерела. Визначаючи ціну на підставі ринкової оцінки доданої вартості, пропонуємо виключити поняття «трансфертні ціни». У такому разі всі ціни стануть контрольованими, причому контроль забезпечуватиметься автоматично.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Греца Я. В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування: зарубіжний досвід та українська практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2020. 470 с.
2. Barker J., Asare K., Brickman S. Transfer pricing as a vehicle in corporate tax avoidance. *Journal of Applied Business Research*. 2017. Vol. 33, No. 1. Pp. 9–16. DOI: <https://doi.org/10.19030/jabr.v33i1.9863>.
3. Bratta B., Santomartino V., Acciari P. Assessing profit shifting using Country-by-Country Reports: Anon-linear response to tax rate differentials. *Working Paper*. 2021. No. 11. URL: <https://ideas.repec.org/p/ahg/wpaper/wp2021-11.html> (дата звернення: 05.01.2024).
4. Chand V., Turina A., Ballivet L. Profit allocation within MNEs in light of the ongoing digital debate on pillar one: A 2020 compromise? *World Tax Journal*. 2020. Vol. 12, No. 3. Pp. 565–630. DOI: <https://doi.org/10.59403/3erex4g>.
5. Clausing K. The Effect of Profit Shifting on the Corporate Tax Base in the United States and Beyond. *National Tax Journal*. 2016. Vol. 69, No. 4. Pp. 905–934.
6. Collier R., Andrus J. Transfer Pricing and the Arm's Length Principle After BEPS. Oxford : Oxford University Press, 2017. 306 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780198802914.001.0001>.
7. De Mooij R., Liu L., Prihardini D. An Assessment of Global Formula Apportionment. *Working Paper*. 2019. No. 213. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2019/wpiea2019213-print-pdf.ashx> (дата звернення: 05.01.2024).
8. Devereux M. P., Vella J. Implications of digitalization for international corporate tax reform. *Intertax*. 2018a. Vol. 46, Iss. 7. Pp. 550–559. DOI: <https://doi.org/10.54648/taxi2018056>.
9. Devereux M., Vella J. Taxing the digitalised economy: targeted or system-wide reform. *British Tax Review*. 2018b. Iss. 4. Pp. 387–406.
10. Fuest C., Hugger F., Neumeier F. Corporate profit shifting and the role of tax havens: Evidence from German country-by-country reporting data. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2022. Vol. 194. Pp. 454–477. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.11.016>.
11. Garcia-Bernardo J., Janský P., Tørsløv T. Multinational corporations and tax havens: Evidence from country-by-country reporting. *International Tax and Public Finance*. 2021. Vol. 28, Iss. 8. Pp. 1519–1561. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10797-020-09639-w>.
12. Garcia-Bernardo J., Janský P., Zucman G. Did the Tax Cuts and Jobs Act Reduce Profit Shifting by US Multinational Companies? // National Bureau of Economic Research : сайт. May 2022. URL: <http://www.nber.org/papers/w30086> (дата звернення: 05.01.2024).
13. Lagodiienko N., Yakushko I. Digital innovations in taxation: bibliometric analysis. *Marketing and Management of Innovations*. 2021. No. 3. Pp. 66–77. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2021.3-06>.

14. Nessa M. L., Persson A., Song J. Z., Towery E., Vernon M. The Effect of U.S. Country-by-Country Reporting on U.S. Multinationals' Tax-Motivated Income Shifting and Real Activities. October 2022 // SSRN : сайт. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4130818>.
15. Tait A. Value Added Tax: International Practice and Problems. Washington, USA : International Monetary Fund, 1988. 467 p. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781557750129.071>.
16. The OECD Global Anti-Base Erosion Proposal / M. P. Devereux, F. Bares, S. Clifford et al. Oxford : Oxford University Centre for Business Taxation, 2020. 68 p.
17. Tørsløv T., Wier L., Zucman G. The Missing Profits of Nations. *The Review of Economic Studies*. 2023. Vol. 90, No. 3. Pp. 1499–1534. DOI: <https://doi.org/10.1093/restud/rdac049>.

Надійшла до редакції: 10.01.2024

Прийнята до опублікування: 26.03.2024

REFERENCES

1. Barker, J., Asare, K., & Brickman, S. (2017). Transfer pricing as a vehicle in corporate tax avoidance. *Journal of Applied Business Research*, 33(1), 9–16. <https://doi.org/10.19030/jabr.v33i1.9863>.
2. Bratta, B., Santomartino, V., & Acciari, P. (2021). Assessing profit shifting using Country-by-Country Reports: Anon-linear response to tax rate differentials. *Working Paper*, 11. <https://ideas.repec.org/p/ahg/wpaper/wp2021-11.html>.
3. Chand, V., Turina, A., & Ballivet, L. (2020). Profit allocation within MNEs in light of the ongoing digital debate on pillar one: A 2020 compromise? *World Tax Journal*, 12(3), 565–630. <https://doi.org/10.59403/3erex4g>.
4. Clausing, K. (2016). The Effect of Profit Shifting on the Corporate Tax Base in the United States and Beyond. *National Tax Journal*, 69(4), 905–934.
5. Collier, R., & Andrus, J. (2017). *Transfer Pricing and the Arm's Length Principle After BEPS*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/law/9780198802914.001.0001>.
6. De Mooij, R., Liu, L., & Prihardini, D. (2019). An Assessment of Global Formula Apportionment. *Working Paper*, 213. <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2019/wpia2019213-print-pdf.ashx>.
7. Devereux, M. P., & Vella, J. (2018a). Implications of digitalization for international corporate tax reform. *Intertax*, 46(7), 550–559. <https://doi.org/10.54648/taxi2018056>.
8. Devereux, M. P., Bares, F., Clifford, S. et al. (2020). *The OECD Global Anti-Base Erosion Proposal*. Oxford University Centre for Business Taxation.
9. Devereux, M., & Vella, J. (2018b). Taxing the digitalised economy: targeted or system-wide reform. *British Tax Review*, 4, 387–406.
10. Fuest, C., Hugger, F., & Neumeier, F. (2022). Corporate profit shifting and the role of tax havens: Evidence from German country-by-country reporting data. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 194, 454–477. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.11.016>.
11. Garcia-Bernardo, J., Janský, P., & Tørsløv, T. (2021). Multinational corporations and tax havens: Evidence from country-by-country reporting. *International Tax and Public Finance*, 28(8), 1519–1561. <https://doi.org/10.1007/s10797-020-09639-w>.
12. Garcia-Bernardo, J., Janský, P., & Zucman, G. (2022, May). *Did the Tax Cuts and Jobs Act Reduce Profit Shifting by US Multinational Companies?* National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/papers/w30086>.
13. Hretsa, Ya. V. (2020). *Content, legal means and limits of tax planning: foreign experience and Ukrainian practice* [Doctoral dissertation, Uzhhorod National University].
14. Lagodiienko, N., & Yakushko, I. (2021). Digital innovations in taxation: bibliometric analysis. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 66–77. <https://doi.org/10.21272/mmi.2021.3-06>.
15. Nessa, M. L., Persson, A., Song, J. Z., Towery, E., & Vernon, M. (2022, October). *The Effect of U.S. Country-by-Country Reporting on U.S. Multinationals' Tax-Motivated Income Shifting and Real Activities*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4130818>.
16. Tait, A. (1988). *Value Added Tax: International Practice and Problems*. International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781557750129.071>.
17. Tørsløv, T., Wier, L., & Zucman, G. (2023). The Missing Profits of Nations. *The Review of Economic Studies*, 90(3), 1499–1534. <https://doi.org/10.1093/restud/rdac049>.

Received the editorial office: 10 January 2024

Accepted for publication: 26 March 2024

SERHII STEPANOVYCH PYROHA,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Augustin Voloshin Carpathian University,
Department of Jurisprudence and Canon Law;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7093-3207>,
e-mail: sergiipyroha@meta.ua*

**TRANSFER PRICING REFORMS IN THE CONTEXT OF BEPS: CHALLENGES
REMAIN**

The presence of affiliated entities in different countries and the independence of tax systems make it easy to shift profits from jurisdictions with high corporate tax rates to jurisdictions with low rates. Transfer prices and the arm's length principle are used to prevent profit shifting. The article identifies the peculiarities of transfer pricing reform in the context of the BEPS plan, analyses changes to Ukrainian legislation and opportunities for its improvement.

The article analyses the amendments to the Tax Code of Ukraine aimed at ensuring the implementation of the BEPS plan. The shortcomings of these amendments are outlined and amendments are proposed to improve the legislation. The author also examines the compliance with the BEPS guiding principle, which provides for the taxation of profits where profit-generating economic activities are carried out and where value is created. It is established that the amendments to the Tax Code of Ukraine do not ensure the implementation of this principle.

In addition to the problems of practical implementation of the provisions of legislation, the article identifies conceptual shortcomings of the proposed improvements to the transfer pricing methods, which practically do not ensure the achievement of the set goals. An alternative method of pricing based on the market assessment of value added, which is determined by the sum of the firm's factor income, wages and profits, is substantiated. Instead of the concept of "transfer price", the concept of "fair market price" is introduced, which is determined by the sum of value added, depreciation and expenses, representing the added value of all previous stages of the production and/or distribution cycles. The proposed approach excludes the concepts of "affiliated entities", "transfer prices" and "arm's length principle". The existence of a unified system of value added tax in the European Union allows for the unification of the tax system in terms of direct and indirect taxes as a result of the introduction of fair market prices. Amendments to the legislation have been proposed to allow for automatic solution of the following tasks.

Key words: *affiliated entities, arm's length principle, business purpose, added value, fair market price.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Пирога С. С. Реформи трансфертного ціноутворення в контексті BEPS: проблеми залишаються. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 163–172. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.15>.

Citation (APA): Pyroha, S. S. (2024). Transfer pricing reforms in the context of BEPS: challenges remain. *Law and Safety*, 1(92), 163–172. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.15>.

СИМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ СЕРБЕНЮК,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
відділ організації наукової діяльності та
захисту інтелектуальної власності;

 <https://orcid.org/0000-0002-6806-6319>,
e-mail: simon6@ukr.net

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДОКТРИНИ РЕЧОВОГО ПРАВА

У статті розглянуто базисні дискусійні аспекти сучасного речового права в поєднанні з оглядом змісту українського законодавства та виокремлено основні ідеї вітчизняних учених-цивілістів щодо окремих дискусійних питань. Вони полягають у виокремленні дискусійних складових у спектрі досліджень у галузі вітчизняного речового права, оцінці подальших ефективних напрямів наукових пошуків та огляді основних положень цивільного законодавства щодо речових прав. Висвітлено основні наукові погляди і суперечності, а також точки зору законодавця щодо поняття й ознак речового права; здійснено огляд точок зору розуміння підстав виникнення речових прав та їх узагальнення і систематизацію в контексті чинного законодавства; продемонстровано проблематику класифікації об'єктів речових прав; розглянуто проблему класифікації речових прав; здійснено огляд змісту базових юридичних категорій, пов'язаних із терміном «захист речових прав», і стисло висвітлено підходи щодо класифікації способів та форм захисту речових прав.

Зауважено, що загалом проблематика речового права України є добре вивченою, потребують дослідження лише деякі питання в контексті деталізації вже відомих досліджень чи вирішення конкретних практичних юридичних проблем, зокрема юридичних колізій, та підбору ефективних способів і форм захисту речових прав у тому чи іншому випадку за того чи іншого набору факторів чи параметрів. Стрижнем дискусій речового права є належність до тієї чи іншої концепції розуміння поняття «реч» і наявність у сучасних соціально- та економіко-правових відносинах широкого спектра речових правовідносин. Таким чином, у першу чергу виникають дискусії щодо необхідності закріплення в законодавстві чіткого формулювання змісту категорії «речове право», створення деталізованої класифікації як речових прав, так і їх об'єктів, а також підбору ефективного захисту порушених прав відповідно до наявних параметрів (складових) правової ситуації.

Ключові слова: речове право, види речових прав, набуття речового права, захист речових прав, проблематика та дискусійні питання, сучасна цивілістична доктрина.

Оглядова стаття

ВСТУП. Поняття «речове право» з'явилося в українському законодавстві не так давно, а саме у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), ухваленому у 2003 році. До того часу воно заміщувалося правом власності. Згадана інновація продиктована розвитком українського суспільства в демократичному напрямі та сучасними вимогами до стандартів демократії. Проте, як і кожна інновація, таке нововведення викликало й певні труднощі та дискусії як у теорії права, так і в юридичній практиці через певні недосконалості його закріплення. Дискусійними в цивілістиці можна назвати питання сутності й ознак речових прав (принаймні, через відсутність у ЦК України чітко прописаного визначення речового права), формулювання деталізованої класифікації речових прав, зокрема співвідношення їх із правом власності, природи об'єктів речових

прав, а також пошуку ефективних способів і форм захисту тих чи інших речових прав. Речові права завжди виступають об'єктом досліджень науковців, які вивчають широкий спектр суспільно-правових відносин і юридичної практики, проте з роками дискусії не згасають.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. У закордонній науці спектр досліджень юридичних питань у контексті майнових правовідносин, співвідношення права власності і речових прав надзвичайно широкий – від способів юрисдикційного захисту в певних ситуаціях у конкретних країнах до регулювання економічних правовідносин у бізнес-структурах. Проте через обмеженість обсягу статті звернемо увагу на основні тенденції в публікаціях 2023 року, проіндексованих у базі даних Scopus. Оскільки в останні роки у світових відносинах з'явилися такі нові об'єкти, як криптовалюта і штучний інтелект,

деякі науковці приділяють увагу цим поняттям крізь призму речових прав, а саме: криптоактивам і пов'язаним майновим спорам та правовим колізіям (Chan, 2023; Takahashi, 2023), місцю штучного інтелекту в речових правовідносинах, зокрема спірному питанню щодо правособ'єктності штучного інтелекту (Książak, Wojtczak, 2023). Важливим напрямом досліджень є також вивчення взаємозв'язків речового права з іншими галузями права (Grinlinton, 2023; Margalit, Stern, 2023). Також увагу приділено окремим напрямом еволюції світової системи права в контексті досягнення Цілей сталого розвитку ООН, серед яких, наприклад, захист майнових прав при розірванні шлюбу в контексті захисту прав жінок, зокрема на прикладі деяких країн Африки (Муґузі, 2023).

В Україні проблематиці речового права присвятили свою увагу багато науковців, зокрема було захищено низку докторських і кандидатських дисертацій (Ільків, 2021; Шахназарян, 2017; Харченко, 2017). Спрямованість наукових досліджень українських цивілістів у контексті актуальних проблем речового права можна умовно поділити на такі напрями: історія речового права, його розвиток у вітчизняному законодавстві та огляд особливостей права інших країн у контексті різних концепцій трактування понять «річ» і «речове право» (Ільків, 2021; Харченко, 2010; Харченко, 2014); наукові підходи до класифікації речових прав та їх недоліки і можливі способи вирішення, зокрема у вітчизняній цивілістичній доктрині (Ватрас, 2022; Ільків, 2021; Майданик, 2019а; Харченко, 2011; Харченко, 2019б); взаємозв'язок речових прав і зобов'язальних правовідносин (Ільків, 2022; Гудима, 2020); критичний аналіз законодавства в контексті викладу положень про речові права (Харченко, 2019а), аналізу взаємозв'язків категорій «право власності» та «речове право» (Майданик, 2019а; Майка, 2017); особливості підстав виникнення речових прав, зокрема певних їх різновидів (Майка, Яцишин, 2019); проблематика захисту різних видів речових прав (Teremetskyi et al., 2021; Zaika et al., 2021; Готко, Котова, Мезеря, 2018; Шахназарян, 2017; Яроцький, 2014).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті¹ є виокремлення дискусійних

складових у спектрі досліджень у галузі вітчизняного речового права, оцінка подальших ефективних напрямів наукових пошуків та огляд основних положень цивільного законодавства щодо речових прав. На основі поставленої мети сформульовано такі завдання: висвітлення основних наукових поглядів і суперечностей, а також точок зору законодавця щодо поняття й ознак речового права; огляд точок зору науковців щодо підстав виникнення речових прав та їх узагальнення і систематизації в контексті чинного законодавства; демонстрація проблематики класифікації об'єктів речових прав; розгляд проблеми класифікації речових прав; огляд змісту базових юридичних категорій, пов'язаних із терміном «захист речових прав», і стисле висвітлення підходів щодо класифікації способів та форм захисту речових прав.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Емпіричний, формально-логічний і системно-структурний методи використано для дослідження підходів до розуміння основних юридичних понять, розглянутих у статті. Аналітично-порівняльний метод застосовано для проведення порівняльного аналізу наукових досліджень українських та іноземних учених. Догматичний метод став у пригоді під час аналізу норм чинного законодавства про речові права, а порівняльно-правовий – під час формування оглядового опису наукових концепцій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

Дискусії щодо змісту поняття «речове право»

Першим дискусійним моментом щодо поняття речового права виступає його зміст. Справді, з теоретичної точки зору найбільш дискусійною складовою є сутність поняття «річ», різні трактування якого зумовлюють складність у формуванні чіткого переліку, зокрема, видів (тобто в побудові класифікації) та способів захисту речових прав. Останнє є лише «верхівкою» всієї проблематики, адже розвиток суспільних відносин, науково-технічний прогрес спричинили еволюційний стрибок у розумінні об'єкта речового права, що породжує

¹ Дослідження частково було представлено нами в тезах Третьої науково-практичної конференції «Захист основоположних прав і свобод людини в процесі забезпечення громадського порядку та безпеки» (Academia Națională de Poliție «Ștefan cel Mare», Chișinău, Moldova), яка відбулась онлайн 7 грудня 2023 року (див.: Сер-

бенюк С. О. Захист речових прав в контексті охорони громадського порядку та безпеки відповідно до стандартів прав людини // Protecția Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului în Procesul Asigurării Ordinii și Securității Publice : Materialele Conferinței științifice cu participare internațională din 7 decembrie 2023 / Academia Națională de Poliție „Ștefan cel Mare”. Chișinău, Moldova, 2023. P. 53–56).

різні наукові теорії та дискусії у трактуваннях або класифікаціях чи не всіх пов'язаних понять, а теоретичні невизначеності, як правило, породжують труднощі у практичній діяльності, зокрема під час вибору форм захисту речових прав та їх реалізації.

Характеризуючи сутність, зміст і ознаки речового права, а також його місце в системі цивільного права України на основі вивчення вітчизняного законодавства і наукових розробок учених-цивілістів, варто зазначити, що речове право є підгалуззю (Харченко, 2017, с. 22) цивільного права України і має такі характерні ознаки, як майновий і суб'єктивний характер (Сліпченко та ін., 2017, с. 277; Харченко, 2019б, с. 76), панування особи над об'єктом (рідчю) (Майданик, 2019б, с. 10; Сліпченко та ін., 2017, с. 276–277; Харченко, 2011, с. 280; Харченко, 2019б, с. 76) та абсолютний характер (Сліпченко та ін., 2017, с. 276–277; Харченко, 2011, с. 280). Загалом різні вчені визначають різну кількість ознак речових прав, однак у навчальному посібнику «Сучасні проблеми цивільного права та процесу» (Сліпченко та ін., 2017, с. 276–279) їх наведено чи не найбільше, зокрема детально розглянуто юридичний зміст речових прав крізь призму еволюції і наведено дев'ять характерних ознак речового права, серед яких доповненнями до зазначених вище є такі: абсолютний захист, переважаюче право в задоволенні, право слідування, безстроковий характер. Решта лише частково виражені у чинному законодавстві України – це визначеність переліку речових прав у законодавстві та надання деяким речовим правам публічного характеру.

Майновий характер можна пояснити тим фактом, що об'єктом речових прав є річ – об'єкт майнових правовідносин, який регулюється цивільним законодавством. Панування особи над об'єктом має абсолютний характер через відсутність у носія права обмежень влади над речами. Суб'єктивний характер пояснюється тим, що носієм права є суб'єкт майнових правовідносин – конкретна особа (фізична або юридична). Абсолютний захист речових прав полягає в гарантуванні їх охорони та захисту, а порушення таких прав характеризується як суспільно протиправне діяння, яке порушує норми Конституції України та цивільного законодавства. Сутність ознаки переваги речових прав у задоволенні являє собою їх перевагу над зобов'язальними правами (наприклад, право застави). Право слідування – це «слідування речового права за рідчю» (Сліпченко та ін., 2017, с. 278), що проявляється, наприклад, у збереженні права власності на річ у власни-

ка під час і після передачі останнім її в оренду. Безстроковий характер пов'язаний із відсутністю обмежень на строки набуття прав власності, повного господарського відання й оперативного управління. Частковий перелік речових прав визначено чинним законодавством, згідно з яким у деяких випадках інші види таких прав можуть встановлюватися рішенням судів чи договорами. Насамкінець відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року існує можливість надання (так званий правовий режим нерухомості) деяким речовим правам публічного характеру шляхом обов'язкової їх реєстрації в офіційному державному реєстрі (Сліпченко та ін., 2017, с. 278–279).

Таким чином, «речове право можна визначити як абсолютне суб'єктивне право особи на річ (майно), яке вона уповноважена здійснювати самостійно, незалежно від волі інших осіб, відповідно до його юридичного змісту, яке має визнаватися всіма іншими учасниками майнових цивільних відносин, що охороняється існуючим правопорядком і може захищатися від будь-яких зовнішніх посягань у випадку його порушення» (Сліпченко та ін., 2017, с. 279). Останнє визначення є чи не найбільш повним формулюванням серед наявних визначень поняття «речове право» навіть попри критику самими авторами недоліку щодо змішування в цьому визначенні суб'єктивного речового права і суб'єктивного права на його захист.

Варто зауважити, що окремі види речових прав можуть мати окремі спільні ознаки. Як приклад можна навести перелік спільних ознак речових прав на чуже житло, а саме: «1) обтяжують і обмежують право власності; 2) здійснюються незалежно від волі власника; 3) здійснюються лише в певних межах; 4) захищаються від усіх осіб, у тому числі і від власника» (Білоцький, 2014, с. 164).

Серед цивілістів також виникають дискусії щодо співвідношення споріднених юридичних категорій «речове право», «майнове право», «право власності» і «право інтелектуальної власності». Речовим правам присвячена книга 3 «Право власності та інші речові права» ЦК України, що складається з двох розділів «Право власності» та «Речові права на чуже майно» (загальні положення останнього (глава 30) складаються лише зі статей 395 і 396, якими визначено перелік та захист таких прав). Глава 23 розділу 1 книги 3 ЦК України містить саме загальні положення про право власності, яке у п. 1 ст. 316 трактується так: правом власності є право особи

на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Через відсутність визначення поняття «речове право» можна припустити, що «правова видова категорія “право власності” підміняє собою родову правову категорію “речові права”» (Харченко, 2019а, с. 58). У системі цивільного права України речове право є підгалуззю, тоді як право власності й інші речові права – інститутами (Харченко, 2017, с. 22). Крім того, Р. Майданик (2019б, с. 37) як окремі інститути також виокремлює право володіння, речово-правові способи захисту й уточнює інститут «інші речові права» як речові права на чуже майно.

Основною причиною виникнення наукових дискусій щодо змісту згаданих вище чотирьох юридичних категорій є визначення в законодавстві об'єкта речових прав – речі. Останнє сформульовано у ст. 179 ЦК України: річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Таким чином, на перший погляд речові права стосуються об'єктів матеріального світу, що потребує виділення окремих прав на об'єкти нематеріального світу, зокрема права інтелектуальної власності. Проте «базис речових прав протягом століть залишається одним і тим самим, а спектр потреб (інтересів), які задовольняються у праві через речові права, постійно розширюється» (Майданик, 2019а, с. 10), а тому «широке розуміння речових прав не обмежується матеріальними речами і включає в себе весь спектр нематеріальних об'єктів від інтелектуальної власності до прав вимоги» (Майданик, 2019а, с. 12). Такий підхід закріплюється пунктами 1–2 ст. 190 ЦК України, а саме: 1) майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки; 2) майнові права є неспоживною річчю; майнові права визнаються речовими правами.

Таким чином, на законодавчому рівні визначено «право власності як найбільш повний за змістом різновид речових прав» (Харченко, 2019а, с. 58), майнові права ототожнюються з речовими правами, а право інтелектуальної власності в частині майнових прав інтелектуальної власності (п. 2 ст. 418, ст. 424 ЦК України) є речовим правом. Тобто в ЦК України положення про речові права сформульовано з точки зору їх широкого розуміння (як матеріальної, так і нематеріальної складової).

Виникнення речових прав

У юридичній літературі здебільшого акцентується увага на таких підставах виникнення (набуття) речових прав, як юридичні факти, що передбачені законодавством.

У ЦК України підстави виникнення цивільних прав та обов'язків закріплені у ст. 11. Зокрема, в контексті майнових відносин можна звернути увагу на такі юридичні факти: договори та інші правочини, створення результатів розумової (творчої, інтелектуальної) діяльності, завдання майнових збитків, в окремих випадках згідно з чинним законодавством – юридичні факти, визначені на підставі законів, підзаконних нормативно-правових актів чи рішень судів, настання чи ненастання конкретної події.

Г. Харченко (2017), крім поняття «набуття/припинення речового права», звертає увагу на поняття «способи набуття/припинення речового права». Зокрема, він наголошує, що хоча всі згадані поняття і пов'язані з поняттям юридичного факту, але зв'язок із ним для кожного є різним. Тобто безпосередній зв'язок або, інакше кажучи, ототожнення з юридичним фактом або фактами є характерним для набуття/припинення, оскільки підставою виступає факт здійснення особою юридично значущого діяння (наприклад, правочини: договір дарування, купівлі-продажу; рішення суду тощо), у той час, як опосередкований зв'язок характеризує спосіб набуття/припинення речового права, адже його сутність проявляється у формі вчинення такого юридично значущого діяння, що насправді мало місце (наприклад, привласнення загальнодоступних дарів природи, переробка речі, державна реєстрація права тощо).

Повернемось до огляду змісту статей ЦК України, зокрема змісту глави 24 «Набуття права власності», крізь призму підстав набуття речових прав. Пунктом 1 ст. 328 ЦК України визначено, що підставами набуття права власності є незаборонені законом підстави, серед яких виокремлено правочини; п. 2 ст. 328 – поняття «набуте правомірною право власності», яке у практичній площині прямо визначається на підставі закону і скасовується на основі судового встановлення незаконності набуття права власності. Щодо набуття права власності суб'єктом, яким є юридична особа публічного права, останнє регламентовано відсутністю заборони законом відповідно ст. 329 ЦК України. Добросовісний набувач набуває право власності на майно, відчужене особою, яка не мала на це права, якщо відповідно до статті 388 Кодексу майно не може бути витребуване у набувача (ст. 330 ЦК України). Право власності на нову річ набувається особою, яка її створила, у випадку створення зі своїх матеріалів, у інших випадках – аналогічно, але за умови, що це не суперечить закону або договору (п. 1 ст. 331

ЦК України). Право ж власності на новостворене нерухоме майно виникає з моменту завершення будівництва або відповідно до договору або закону з моменту прийняття нерухомого майна до експлуатації, або з моменту його державної реєстрації відповідно до закону (п. 2 ст. 331 ЦК України). Стаття 332 ЦК України регламентує набуття права власності на перероблену річ залежно від різних правових випадків власником матеріалів або особою, яка створила річ, за своїм бажанням чи на підставі договору або закону, водночас встановлюючи випадки виплати компенсацій за заподіяну шкоду. Привласнення ж загальнодоступних дарів природи особою, яка їх збирала чи здобула, відповідно до ст. 333 ЦК України відбувається на підставі закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки. Набуття права власності на безхазяйну річ згідно зі ст. 335 ЦК України відбувається на підставі закону чи рішення суду. Стаття 334 ЦК України регламентує момент набуття права власності за договором. Решта статей ЦК України охоплюють особливості набуття права власності на знахідку (ст. 338), на бездоглядну домашню тварину (ст. 341), на скарб (ст. 343), за набувальною давністю (ст. 344) та в разі приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності (ст. 345), а також зобов'язально-компенсаційного характеру права особи, яка знайшла загублену річ (ст. 339) чи понесла витрати на утримання бездоглядної домашньої тварини (ст. 342). Право власності на земельну ділянку набувається і здійснюється відповідно до закону (п. 2 ст. 373 ЦК України), а на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво (п. 3 ст. 376 ЦК України).

У розділі 2 «Речові права на чуже майно» ЦК України законодавець також не оминув увагою підстави виникнення речових прав: на підставі договору виникає право володіння (п. 1 ст. 398), сервітут (п. 1 ст. 402), право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (п. 1 ст. 407), суперфіцій (п. 1 ст. 413); на підставі заповіту – емфітевзис (п. 2 ст. 407), суперфіцій (п. 1 ст. 413), сервітут (п. 1 ст. 402); на підставі рішення суду – сервітут (п. 1 ст. 402); на інших підставах, установлених законом, – право володіння та сервітут.

Більш детально особливості набуття речових прав на чужу нерухомість було розглянуто у статті Н. Майки й О. Яцишина (2019, с. 136), де уточнено набуття речових прав за одностороннім правочином (заповітом/спад-

куванням): «Можна зробити висновки, що підставами виникнення речових прав на чужу нерухомість є односторонні правочини, що поєднують одностороннє уповноваження і одностороннє зобов'язання. Йдеться про встановлення таких прав у порядку спадкування (заповіту, заповідального розпорядження, здійсненого заповідачем у заповіті, а також на основі заповідального відказу). Односторонній правочин як підстава встановлення речових прав на чуже нерухоме майно – це правомірна, воляова дія особи, спрямована на набуття речового права на чужу нерухомість, вчинена особою, яка має належні правомочності щодо речі й спрямована на свідоме створення конкретних цивільно-правових результатів для себе або інших осіб».

Об'єкти речових прав

Основна проблематика цього розділу статті полягає у дискусійності визначення об'єктів речових прав. Натомість відповідно до ст. 318 ЦК України суб'єктами речових прав є «український народ та інші учасники цивільних відносин», про які зазначається у ст. 2 – це фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

По суті об'єктом речового права є річ. З точки зору юридичного розуміння поняття «річ» можна давати різні переліки та класифікації об'єктів речового права. Нагадаємо, що згідно зі ст. 190 ЦК України об'єктом речового права є майно – не просто річ чи сукупність речей, а також майнові права, визначені п. 2 ст. 190 терміном «неспоживна річ», та обов'язки.

Дискусії щодо належності до об'єктів речових прав тих чи інших об'єктів цивільного права виникають на підставі неоднозначності серед цивілістів концепції змістовної складової поняття «річ». Справді, як зазначає Г. Харченко (2010), в юридичній науці кожної країни існує досить широкий спектр поглядів на розуміння відповідного поняття. З плином часу гострота дискусій у відповідному науковому напрямі не зменшується і в цивілістиці набуває неабиякої актуальності через необхідність захисту речових прав. Існують дві основні концепції змісту поняття «річ» – філософська (широке розуміння) та юридична (вузьке розуміння). Друга (юридична) полягає у відсутності обов'язкової «матеріалізації» речей, обов'язковості їх фізичної природи. Щодо першої концепції (філософської), то в умовах сучасних правових реалій вона поступово апроксимується другій: у цивілістиці все частіше виникають дискусії про неповноту розгляду

речі лише як матеріального (тілесного) блага і необхідність (через розвиток суспільних відносин під впливом науково-технічного прогресу) більш прогресивного підходу щодо не обов'язковості наявності фізичної складової у змісті поняття «річ», тобто необхідності поділу речей на «тілесні» та «безтілесні». Як зазначає Г. Харченко (2010, с. 6), наприклад у римському праві категорія «річ» мала універсальний характер і ототожнювалась із поняттям об'єкта речового права і права взагалі. Крім того, подібний підхід нині характерний для англосаксонської правової системи, а також континентальної системи права (Австрія, Італія, Франція). Що ж до українського законодавства, то у ньому «досі відчувається суттєвий вплив німецької доктрини права», адже річ розглядається «виключно як предмет матеріального світу» (Харченко, 2010, с. 7).

Таким чином, доречно погодитись із висновком, що «речами у сенсі закону мають визнаватися всі матеріальні об'єкти, щодо яких можуть існувати цивільні права та обов'язки, та майнові права, оскільки вони є складовими частинами майна» (Майданик, 2019а, с. 13). Адже у вузькому розумінні поняття «річ» характеризується такими особливими ознаками, як тілесне буття, належність до складу майна, здатність задовольняти потреби людини завдяки своїй матеріалізованій формі, а у широкому розумінні – як здатність бути присвоєним, «перебувати в правовому пануванні внаслідок підпорядкування волі особи та мати економічну цінність і слугувати для використання» (Майданик, 2019а, с. 13).

У навчальному посібнику «Цивільне право. Загальна частина» (Аврамова та ін., 2022, с. 112–114) наведено більш широкий перелік ознак речей, серед яких варто відмітити зовнішній характер речей щодо учасників правовідносин, відособленість (ознака, яка є визначальною для класифікації об'єктів і розмежування видів правовідносин щодо речі), доступність до володіння та оборотоздатність.

Перейдемо до розгляду змісту поняття «річ» у ЦК України. Глава 13 «Речі. Майно» відображає основний перелік. Попри те, що згідно зі ст. 179 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, у ст. 1791 визначено поняття цифрової речі, якою є благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність, зокрема віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті. Стаття 181 ЦК України класифікує речі на рухомі та нерухомі

(визначальною ознакою останніх є їх знецінення чи зміна їх призначення внаслідок переміщення або ж неможливість вчинення останньої дії); ст. 183 – на подільні та неподільні на основі можливості втрати цільового призначення речі внаслідок поділу; ст. 184 – на родові (замінні) та індивідуальні (незамінні); ст. 185 – на споживні та неспоживні залежно від тривалості збереження річчю свого первісного вигляду внаслідок її використання. Крім того, існують такі види речей, як головна річ і приналежність (ст. 186 ЦК України), складові частини речі (ст. 187 ЦК України) та складні речі (ст. 188 ЦК України), а також продукція, плоди та доходи (ст. 189 ЦК України), майно, зокрема підприємство як єдиний майновий комплекс (у випадках, коли цей майновий комплекс виступає предметом правочинів) або його частина (ст. 191 ЦК України), гроші (ст. 192 ЦК України) та валютні цінності (ст. 193 ЦК України).

Деякі науковці виділяють серед складних речей складені, збиральні, парні речі, а за способом індивідуалізації – родові та індивідуально визначені (Аврамова та ін., 2022, с. 116–117).

Насамкінець варто зауважити, що правовий режим речей поширюється, крім випадків, встановлених законом, на тварин як особливі (ст. 180 ЦК України) об'єкт цивільного права через їх обмеженість в обороті (наприклад, обмеження, які виникають у правовідносинах щодо тварин, які занесені до Червоної книги України).

Таким чином, об'єктом речових прав є майно, яке може мати як матеріальну, так і нематеріальну природу. До складу майна входять всі майнові права, в тому числі інтелектуальної власності, та майнові обов'язки (борг). Річ може бути об'єктом права власності, а об'єкти права інтелектуальної власності не можуть бути ототоженні з об'єктами права речової власності. Відтак, оскільки майно може належати особі на праві власності, то можна вважати, що всі ті елементи, які входять до його складу, належать особі на праві власності речової та інтелектуальної (Майданик, 2019а, с. 16).

Види речових прав

Перелік актуальних проблем речового права доповнює і проблема класифікації речових прав через доволі велику потужність їх множини. Суть проблеми полягає у потребі якісної класифікації всіх можливих речових прав, які можуть існувати в міру ускладнення та розвитку суспільних відносин з метою найефективнішого захисту прав, свобод та інтересів усіх суб'єктів правовідносин. З одного боку, деталізована класифікація речових прав є

ускладнюючим фактором через наявність широкого спектра цивільних правовідносин, що, у свою чергу, прямопропорційно впливає на складність конструювання такої класифікації з мінімальною кількістю недоліків, зокрема щодо розуміння сутності феномена обсягів правомочностей, ступенів відповідальності суб'єктів у конкретному правовому явищі. З іншого боку, детальна класифікація може бути корисною, наприклад, у контексті підбору ефективних способів захисту речових прав. З точки зору теорії кожна зі спроб побудови класифікації водночас і ускладнює, і є корисною у правовій науці завдяки фокусуванню уваги на конкретних аспектах речових прав, але юридична практика «вимагає» створення ідеальної моделі класифікації, для наближення до якої необхідно узагальнити та систематизувати існуючі підходи, змоделювати доповнення та синтезувати переваги підходів.

Щодо більш конкретних чинників проблематики формування єдиної досконалої класифікації речових прав у сучасній цивілістиці існує чимало думок. Наприклад, важко не погодитись, що одним із таких каталізаторів є залежність класифікації «від того, що в праві визнається за речові права» (Харченко, 2019б, с. 74). Ю. Готко, Л. Котова й О. Мезеря (2018, с. 142) звертають увагу на «проблему систематизації обмежених речових прав», яка полягає у відсутності в цивілістичній доктрині принципів відмежування права на чуже майно від зобов'язально-правових договорів, односторонніх правочинів тощо, і вважають таку невизначеність джерелом спорів узагалі щодо «необхідності виділення категорії речових прав у системі цивільного права». Можна погодитись із думкою Г. Харченка (2011, с. 278), що однією з проблем цивільного права є поділ цивільних прав на речові та зобов'язальні, адже річ виступає об'єктом речового права, а дія – об'єктом зобов'язального права, причому на перший план виходять підстави виникнення вимоги однієї особи й обов'язку іншої особи виконати цю вимогу. Як наголошує науковець, така проста градація є уже сформованим і визнаним поділом прав, але, як правило, здійснюється цивілістами за різними підставами, наприклад за характером здійснення чи реалізації права. Щодо правових доктрин інших держав, то «у англосаксонській правовій системі такий поділ дійсно не існує саме завдяки існуванню концепції розщепленої власності» (Харченко, 2011, с. 281), а основна проблематика у такому поділі і причина спорів, пропозицій відмов від такого поділу – це «небажання визнати можливість наявності у осо-

би речових прав у зобов'язальних, за класичними канонами, правовідносинах» (Харченко, 2011, с. 282). Як вирішення цієї проблеми Г. Харченко (2011, с. 282) пропонує «знайти універсальний критерій речовості цивільних прав». Цікавий підхід у переосмисленні сучасного речового права пропонує і Р. Майданик (2019а, с. 12), а саме розширення кола речових прав за рахунок так званих прихованих речових прав такими двома переліками: «а) речові права, які визначаються з урахуванням змісту норм ЦК, інших законів України і законодавчо прямо не названі речовими правами: довірче управління майном, переважне право купівлі-продажу майна, оренда, застава, іпотека, утримання; б) речові права, передбачені спеціальними законами і знаходяться в ЦК України у системі зобов'язальних прав (оренда нерухомості, довірче управління майном тощо)».

Ще однією причиною проблематики класифікації речових прав є можливість віднесення до них певних прав на підставі закону або навпаки. Наприклад, Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» додатково визначено такі речові права, «як право господарського відання; право оперативного управління; право постійного користування та право оренди земельної ділянки; право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами; іпотека; довірче управління майном. З 2019 р. іпотека розглядається у Законі не як речове право, а як обтяження речового права» (Ватрас, 2022, с. 99).

В українській цивілістичній доктрині «виключного поділу речового права на види (крім права власності) не існує» (Готко, Котова, Мезеря, 2018, с. 142). Ба більше, на думку деяких цивілістів, «не всі речові права, названі у законодавстві, є такими за природою» (Майка, 2017, с. 120). Наприклад, В. Ватрас (2022, с. 97) звертає увагу на дискусії щодо належності до речових прав таких видів речових прав, визначених законодавством України (до речі, не самим лише ЦК України), як право довірчої власності, право іпотеки, право застави, а також право оперативного управління і право господарського відання (останні визначені статтями 136, 137 Господарського кодексу України).

Відомі «класифікації речових прав не повною мірою дають змогу розкрити сутність такого правового інституту і потребують удосконалення» (Ватрас, 2022, с. 97), а наявні класифікації «переважно являють собою узагальнення тих груп прав, які передбачені в ЦК у статтях 316 та 395 (право власності, право

володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій) і ГК (право господарського відання і право оперативного управління). У цих класифікаціях відсутній єдиний критерій, за яким систематизуються речові права, використовуються різні критерії: за суб'єктом (фізичні та юридичні особи), предметом (речові права на рухоме та нерухоме майно), обсягом повноважень (фрагментарні та багатокомпонентні), метою існування права» (Майданик, 2019а, с. 25).

В. Ватрас (2022, с. 97) пропонує класифікувати речові права «на основі критерію повноти правомочностей, які випливають із факту володіння річчю на: право власності; абсолютні права на чужі речі (право володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, право постійного користування земельною ділянкою); обмежені права на чужі речі (право господарського відання, право оперативного управління); забезпечуючі права на чужі речі (право іпотеки, право застави, право довірчої власності); переважні права (права переважної купівлі)». В останній статті В. Ватраса (2022, с. 98–99) приділено увагу критеріям, які сформулював у своїй дисертації О. В. Ільків (2021, с. 64–66, 71–77):

1) залежно від об'єкта права власності та зв'язку з останнім, який належить конкретній особі: право власності (речове право на власну річ) та речові права на чуже майно (право володіння або користування чужою річчю);

2) залежно від підстав виникнення: речові права, що виникли на підставі договору з власником, одностороннього правочину власника речі або на підставі закону;

3) залежно від змісту: ті, якими охоплюється правомочність лише володіння, або сукупність кількох правомочностей – володіння, користування та розпорядження (всіх або кількох з них);

4) залежно від строку: постійні, строкові та речові права з прив'язкою до настання певного юридичного факту;

5) залежно від можливості суб'єкта передати речове право іншим особам без дозволу власника: особисті і відчужувані;

6) залежно від суб'єктного складу речових правовідносин: речові права, належні фізичним особам з українським громадянством, іноземцям та особам без громадянства, юридичним особам, органам місцевого самоврядування, державі, іноземним суб'єктам господарської діяльності;

7) залежно від оплатності: договірні, що передбачають оплатність за надані правомочності, а також речові права, реалізація правомочностей за якими здійснюється на безоплатних засадах;

8) залежності від способу виникнення: первинні та похідні;

9) залежно від підстави набуття речових прав: ті, що набуваються на основі дозволяючого волевиявлення власника речі, і ті, що набуваються примусово згідно з приписами законодавства.

Щодо української цивілістичної доктрини, то «структурно систему сучасного речового права визначають загальні положення, володіння та окремі види речових прав» (Майданик, 2019а, с. 12). Загальні положення проголошують основні поняття, принципи та базис регулювання здійснення, захисту та реєстрації речових прав (Майданик, 2019а, с. 13). ЦК України однозначно визначає, що речовими правами є право власності та речові права на чуже майно (інші речові права). Варто зауважити, що серед учених відсутні розбіжності щодо першої категорії. Тобто право власності однозначно є речовим. Перелік інших речових прав може бути доповнений законом.

Право власності – різновид речових прав, характерною ознакою якого є здійснення власником речі правомочностей з володіння, користування та розпорядження нею за своєю волею і незалежно від волі інших суб'єктів правовідносин, а останні зобов'язані не створювати перепон у здійсненні правомочностей власником (Аврамова та ін., 2022, с. 202). Відповідно до п. 2 ст. 316 ЦК України особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору. ЦК України визначено такі форми права власності: приватна (ст. 325), державна (ст. 326), комунальна (ст. 327). До речі, проблемним питанням сучасної юридичної практики є «раптове зникнення» у новому ЦК України поняття «колективна власність» і відсутність у цивілістичній доктрині чітко визначених механізмів переходу цієї форми власності в іншу. Не буде розглядати право власності більш детально через великий обсяг цього питання.

Обмежені речові права (права на чуже майно) характеризуються такою визначальною ознакою, як встановлення права щодо речі, яка на підставі права власності вже належить іншому суб'єкту речового права (Аврамова та ін., 2022, с. 202). Ці права існують як юридичні обтяження права власності, що дозволяє задовольнити стосовно певної речі не тільки інтереси власника, а й інтереси інших осіб (Аврамова та ін., 2022, с. 203). Види речових прав на чуже майно закріплені у ст. 395 ЦК України. Також правами на чужу річ є право застави (ст. 572 ЦК України) та право притримання (ст. 594 ЦК України), а також

«довгострокова оренда нерухомості; майнове “право очікування”; забезпечувальні речові права, включаючи заставу, іпотеку, притримання, переважне право на річ; інші права, яким законом надано такий характер» (Майданик, 2019а, с. 13).

Захист речових прав

Речові права є складовими базових економічних прав людини, гарантованими як Конституцією України, так і міжнародними правовими актами, зокрема Загальною декларацією прав людини (далі – ЗДПЛ), прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, Європейською конвенцією з прав людини (далі – ЄКПЛ) та протоколами до неї. Так, майнові права (як одноособові, так і спільні) та їх захист закріплені у ст. 17 ЗДПЛ. Відповідно до ст. 8 ЗДПЛ кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом, а згідно з абз. 2 ст. 27 кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є¹. Стаття 1 Протоколу до ЄКПЛ регламентує захист майнових прав фізичних та юридичних осіб, але з поправкою в абз. 2, що «попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів»². Що ж до норм чинного законодавства України, право власності і його захист закріплено у ст. 41 та останньому абзаці ст. 13 Конституції України, а речові права або їх захист закріплено у статтях

Аналізуючи захист прав, необхідно виокремити його юридичне поняття та суміжні за значенням із його змістом юридичні категорії, такі як «спосіб захисту», «форма захисту» та «охорона прав». В. Яроцький (2014, с. 167) звертає увагу на більш широке розмежування категорій, проте значне їх нагромадження прово-

кує необхідність деталізованої диференціації об'єктів, що, у свою чергу, лише ускладнює розгляд і є корисним у випадках деталізованого розгляду конкретних практико-орієнтованих юридичних проблем, колізій з метою знаходження індуктивного підходу до їх вирішення. На думку науковця, цілком достатньо притримуватися загальноновизнаної думки про розгляд лише понять охорони і захисту. Проте, враховуючи наявність деталізованої класифікації захисту речових прав, концентричного викладу й огляду проблематики не на одну сотню сторінок (Майданик, 2019б), суттєвих наукових розробок цивілістів, достатньо описати наявну класифікацію з використанням допоміжних юридичних понять способів і форм захисту.

Отже, на основі спрощення змісту відповідного визначення (Яроцький, 2014, с. 163) можна говорити, що захист речових прав – це спрямовані на забезпечення свого суб'єктивного речового права активні дії власника речі, зобов'язальною ознакою яких є несуперечність закону. У свою чергу (на основі визначення Р. Майданика (2019б, с. 867)), охорона речових прав – це інститут права щодо регулювання речових правовідносин з метою уникнення порушень речових прав. Тобто ознакою охорони є систематичне її здійснення, а ознакою захисту – те, що він породжується юридичним фактом порушення речових прав. Тут також необхідно згадати про наявні суперечки сучасних цивілістів про те, яке із цих понять вважати ширшим (Майданик, 2019б, с. 868). На підставі формулювань, наведених В. Яроцьким (2019, с. 167), зазначимо, що способи захисту – це закріплені чинним законодавством заходи щодо забезпечення порушених речових прав і вплив на порушника, а форма захисту – закріплена чинним законодавством діяльність з метою захисту речового права.

На підставі низки праць учених-цивілістів, вважаємо за доцільне визначити такі основні форми захисту речових прав: самозахист (ст. 19 ЦК України) та юрисдикційну. Остання поділяється на судову (ст. 16 ЦК України) та публічного адміністрування (статті 17, 18 ЦК України). Зауважимо, що найбільш поширеною та ефективною формою є судова (Майданик, 2019б, с. 873–874), адже часто на практиці повноваження органів публічного адміністрування обмежуються, натомість особа з метою захисту своїх порушених прав має право звернутись до суду (подати позов). У випадку, коли таке право не передбачене законом, що регулює цивільні правовідносини, судовий захист передбачений на підставі статей 8, 9 Конституції України.

¹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.01.2024).

² Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : від 20.03.1952 // БД «Законодавство України» / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 15.01.2024).

Один із найбільш повних переліків способів захисту речових прав розглянуто Р. Майдаником (2019б), при цьому описано перелік видів позовів щодо захисту таких прав. Крім того, деякі науковці пропонують свої класифікації, причому класифікації способів захисту окремих видів речових прав (наприклад, класифікація способів захисту речових прав на чужі речі запропонована К. Шахназарян (2017)). Загалом у цивілістичній доктрині виділяють такі основні способи захисту речових прав, як речово-правові, зобов'язально-правові та інші (тобто решта існуючих способів). Кожен із зазначених способів має свої різновиди, вивчення яких було присвячено чимало робіт. Одними з найбільш структурованих є класифікації, описані Р. Майдаником (2019б) та О. Ільківим (2021). Точнішу деталізацію важко навести через обмеженість обсягу статті. Питання аналізу і систематизації класифікації захисту речових прав є досить громіздким і потребує висвітлення в окремій статті (або циклі статей).

ВИСНОВКИ. У статті розглянуто базисні дискусійні аспекти сучасного речового права в поєднанні з оглядом українського законодавства та виокремлено основні ідеї вітчизняних учених-цивілістів щодо окремих дискусійних питань. У зв'язку з обмеженим обсягом роботи постає питання певної деталізації висвітлення окремих питань, зокрема проблематики і широкого спектра поглядів на систематизацію способів і форм захисту речових прав.

На підставі проведених досліджень можна зауважити, що загалом проблематика речового права України є добре вивченою. Потребують дослідження лише певні питання в контексті деталізації вже відомих досліджень чи вирішення конкретних практичних юридичних проблем, зокрема юридичних колізій, та підбору ефективних способів і форм захисту речових прав у тому чи іншому випадку за того або іншого набору факторів чи параметрів.

Цілком можна погодитись з думкою науковців, що речове право у сучасній вітчизняній цивілістичній доктрині поєднує в собі елементи цивільного права як дореволюційного, так і радянського періоду, а також передові напрацювання права західноєвропейських держав (зокрема, Німеччини і Франції) у поєднанні з українськими правовими традиціями та особливостями, ментальністю Українського народу.

Загалом стрижнем дискусій речового права є належність до тієї чи іншої концепції розуміння поняття «речі» та наявність у сучасних соціально- та економіко-правових відносинах широкого спектра речових правовідносин. Так виникають дискусії щодо необхідності закріплення в законодавстві чіткого формулювання змісту категорії «речове право», створення деталізованої класифікації речових прав, підбору ефективного захисту порушених прав відповідно до наявних параметрів (складових) правової ситуації.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Білоцький О. В. Розмежування речових та зобов'язальних прав користування чужим житлом. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 9. С. 163–167.
2. Ватрас В. Доктринальні основи класифікації речових прав у цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2 (30). С. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2022.02.097>.
3. Готко Ю., Котова Л., Мезеря О. Проблеми реєстрації речових прав // Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Северодонецьк, 13–14 груд. 2018 р.) : у 2 ч. / за ред. Б. Г. Розовського. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. Ч. 1. С. 138–144.
4. Гудима М. М. Речові права у відносних (зобов'язальних) правовідносинах: окреслення теоретичної проблеми. *Часопис цивілістики*. 2020. № 37. С. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i37.343>.
5. Ільків О. В. Проблеми регулювання речових прав в цивільному законодавстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2021. 448 с.
6. Ільків О. Забезпечувальні речові права: юридична природа, функції, види. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, No. 3. Pp. 101–108. DOI: <https://doi.org/10.15804/CPLS.20223.12>.
7. Майданик Р. А. Переосмислення речового права в сучасних умовах // Речове право: пріоритети та перспективи : матеріали Київських правових читань (м. Київ, 22 берез. 2019 р.) / відп. ред. Р. А. Майданик. Київ : Алерта, 2019а. С. 9–32.
8. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019б. 1102 с.
9. Майка Н. В. Поняття і види речових прав на чужу нерухомість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43, т. 1. С. 116–121.
10. Майка Н., Яцишин О. Односторонній правочин, як підстава виникнення речових прав на чуже нерухоме майно. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2 (18). С. 133–137.

11. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя, Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 806 с.
12. Харченко Г. Вітчизняна доктрина речових прав: історичні нариси. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 114–122.
13. Харченко Г. Г. Кваліфікаційний критерій визначення речових прав. *Держава і право*. 2011. № 52. С. 278–284.
14. Харченко Г. Г. Речові права у законодавстві, доктрині та судовій практиці України : автороф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 32 с.
15. Харченко Г. Г. Річ як об'єкт речового права. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2010. Т. 15, № 22. С. 5–11.
16. Харченко Г. Основи речового права в Цивільному кодексі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019а. № 6. С. 57–61. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.10>.
17. Харченко Г. Поділ речових прав у доктрині цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019б. № 5. С. 73–78. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.12>.
18. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін. ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. 332 с.
19. Шахназарян К. Е. Захист прав на чужі речі за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2017. 215 с.
20. Яроцький В. Л. Самозахист як правовий засіб захисту речових прав. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право. 2014. № 1. С. 160–170.
21. Chan T. The nature of property in cryptoassets. *Legal Studies*. 2023. Vol. 43, Iss. 3. Pp. 480–498. DOI: <https://doi.org/10.1017/lst.2022.53>.
22. Grinlinton D. The intersection of property rights and environmental law. *Environmental Law Review*. 2023. Vol. 25, Iss. 3. Pp. 202–218. DOI: <https://doi.org/10.1177/14614529231193804>.
23. Książak P., Wojtczak S. Toward a Conceptual Network for the Private Law of Artificial Intelligence. Switzerland : Springer Nature, 2023. 298 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-19447-4>.
24. Margalit A., Stern S. The Property Right to Voice. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 2023. No. 2. DOI: <https://doi.org/10.1017/cjlj.2023.13>.
25. Mujuzi J. D. Distribution of property at the termination of de facto unions (marriages by cohabitation/repute) in some African countries. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2023. Vol. 37, Iss. 1. DOI: <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebad015>.
26. Takahashi K. Conflict of Laws in the Proprietary Restitution of Blockchain-based Crypto-Assets. *Changing Orders in International Economic Law*. 2023. Vol. 2. Pp. 38–47. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003193104-5>.
27. Teremetskyi V., Avramova O., Svitlychnyy O., Sloma V., Telestakova A., Kokhan V. Housing Rights Protection in the Context of Legislation and Judicial Practice of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Iss. 1. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4138075.
28. Zaika Yu., Kukhariev O., Skrypnyk V., Mytnyk A. Peculiarities of protection of rights and interests of heirs: theoretical aspects. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. Vol. 10. Pp. 355–362. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJPLAP.2022.124423>.

Надійшла до редакції: 16.01.2024

Прийнята до опублікування: 28.03.2024

REFERENCES

1. Avramova, O. Ye., Horbenko, A. S., Horobets, N. O. et al. (2022). *Civil law. General part* (S. O. Slipchenko, O. L. Zaitsev, Eds). Kharkiv National University of Internal Affairs.
2. Bilotskyi, O. V. (2014). Demarcation of property and obligation rights to use someone else's housing. *Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi*, 9, 163–167.
3. Chan, T. (2023). The nature of property in cryptoassets. *Legal Studies*, 43(3), 480–498. <https://doi.org/10.1017/lst.2022.53>.
4. Grinlinton, D. (2023). The intersection of property rights and environmental law. *Environmental Law Review*, 25(3), 202–218. <https://doi.org/10.1177/14614529231193804>.
5. Hotko, Yu., Kotova, L., & Mezeria, O. (2018, December 13–14). *Problems of registration of property rights* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Scientific view of youth: key issues of the current stage of reforming the system of domestic legislation”, Sievierodonetsk, Ukraine.

6. Hudyma, M. M. (2020). Property rights in relative (liability) legal relations: a theoretical problem outlining. *Journal of Civil Studies*, 37, 16–20. <https://doi.org/10.32837/chc.v0i37.343>.
7. Ilkiv, O. (2022). Security Proprietary Rights: Legal Nature, Functions, Types. *Copernicus Political and Legal Studies*, 1(3), 101–108. <https://doi.org/10.15804/CPLS.20223.12>.
8. Ilkiv, O. V. (2021). *Problems of regulation of property rights in the civil legislation of Ukraine* [Doctoral dissertation, Ivan Franko Lviv National University].
9. Kharchenko, H. (2014). Domestic doctrine of property rights: historical essays. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(79), 114–122.
10. Kharchenko, H. H. (2010). A thing as an object of property law. *Bulletin of Odesa National University*, 15(22), 5–11.
11. Kharchenko, H. H. (2011). Qualification criteria for determining property rights. *State and Law*, 52, 278–284.
12. Kharchenko, H. H. (2017). *Property rights in legislation, doctrine and judicial practice of Ukraine* [Doctoral thesis, Taras Shevchenko Kyiv National University].
13. Kharchenko, H. H. (2019a). Fundamentals of property law in the Civil Code of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 6, 57–61. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.10>.
14. Kharchenko, H. H. (2019b). Division of property rights in the doctrine of civil law. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 5, 73–78. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.12>.
15. Książak, P., & Wojtczak, S. (2023). *Toward a Conceptual Network for the Private Law of Artificial Intelligence*. Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-19447-4>.
16. Maidanyk, R. A. (2019a, March 22). *Reinterpretation of property law in modern conditions* [Conference presentation abstract]. Kyiv Legal Readings “Property law: priorities and perspectives”, Kyiv, Ukraine.
17. Maidanyk, R. A. (2019b). *Property law*. Alerta.
18. Maika, N. V. (2017). The concept and types of property rights to someone else’s real estate. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 43(1), 116–121.
19. Maika, N. V., & Yatsishin, O. R. (2019). Unilateral contract, as the basis of occurrence property rights to another’s real estate. *Actual Problems of Law*, 2(18), 133–137.
20. Margalit, A., & Stern, S. (2023). The Property Right to Voice. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 2. <https://doi.org/10.1017/cjlj.2023.13>.
21. Mujuzi, J. D. (2023). Distribution of property at the termination of de facto unions (marriages by cohabitation/repute) in some African countries. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 37(1). <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebad015>.
22. Shakhnazarian, K. E. (2017). *Protection of rights to other people's things according to the legislation of Ukraine* [Candidate dissertation, National University “Odesa Law Academy”].
23. Slipchenko, S. O., Syniehubov, O. V., Kroitor, V. A. et al. (2017). *Modern problems of civil law and procedure* (Yu. M. Zhornokui, L. V. Krasyska, Eds). Right.
24. Takahashi, K. (2023). Conflict of Laws in the Proprietary Restitution of Blockchain-based Crypto-Assets. *Changing Orders in International Economic Law*, 2, 38–47. <https://doi.org/10.4324/9781003193104-5>.
25. Teremetskyi, V., Avramova, O., Svitlychnyy, O., Sloma, V., Telestakova, A., & Kokhan, V. (2021). Housing Rights Protection in the Context of Legislation and Judicial Practice of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24(1). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4138075.
26. Vatras, V. (2022). Doctrinal bases of classification of property rights in civil law. *Actual Problem of Law*, 2(30), 97–102. <https://doi.org/10.35774/app2022.02.097>.
27. Yarotskyi, V. L. (2014). Self-defense as a legal means of protecting property rights. *Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Economic theory and law*, 1, 160–170.
28. Zaika, Yu., Kukhariev, O., Skrypnyk, V., & Mytnyk, A. (2021). Peculiarities of protection of rights and interests of heirs: theoretical aspects. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, 355–362. <https://doi.org/10.1504/IJPLAP.2022.124423>.

Received the editorial office: 16 January 2024

Accepted for publication: 28 March 2024

SYMON OLEKSANDROVYCH SERBENYUK,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Scientific Activity Organization
and Intellectual Property Protection;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6806-6319>,
e-mail: simon6@ukr.net*

CONTROVERSIAL ASPECTS OF THE MODERN NATIONAL DOCTRINE OF PROPERTY LAW

The article examines the basic controversial aspects of modern property law in the context of an overview of the Ukrainian legislation and highlights the main ideas of national civil law scholars on certain controversial issues. They consist in identifying the debatable components in the spectrum of research in the field of national property law, assessing further effective areas of scientific research and reviewing the main provisions of civil law on property rights. The author presents the main scientific views and contradictions, as well as the legislator's views on the concept and features of real rights; reviews the points of view of understanding the grounds for the emergence of real rights and their generalisation and systematisation in the context of current legislation; demonstrates the problems of classification of objects of real rights; considers the problem of classification of real rights; reviews the content of basic legal categories related to the term "protection of real rights" and briefly highlights the approaches to classification of methods and forms of protection of real rights.

It is noted that in general, the issues of property law of Ukraine are well studied, and only some issues need to be investigated in the context of detailing already known studies or solving specific practical legal problems, in particular, legal conflicts and selection of effective methods and forms of property rights protection in a particular case under a particular set of factors or parameters. The main core of the discussions on property law is whether the notion of "thing" belongs to a particular concept and whether a wide range of property relations exists in modern social, economic and legal relations. Therefore, first of all, there are discussions about the need to enshrine in the legislation a clear definition of the content of the category "real right", to create a detailed classification of both real rights and their objects, as well as to select an effective remedy for violated rights in accordance with the existing parameters (components) of the legal situation, etc.

Key words: *property law, types of property rights, property rights acquisition, property rights protection, issues and controversial questions, modern civil law doctrine.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сербенюк С. О. Дискусійні аспекти сучасної вітчизняної доктрини речового права. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 173–185. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.16>.

Citation (APA): Serbenyuk, S. O. (2024). Controversial aspects of the modern national doctrine of property law. *Law and Safety*, 1(92), 173–185. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.16>.

IRYNA OLEKSANDRIVNA TESLENKO,*Kharkiv National University of Internal Affairs;* <https://orcid.org/0009-0007-2622-0289>,*e-mail: iteslenko@ukr.net*

SPECIFIC FEATURES OF OBTAINING AND USING ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The relevance and importance of this research is due to the fact that scientific and technological progress and rapid development of information technology in all spheres of public life have significantly influenced the emergence of new types of criminal offences. Criminals are using computer systems and other portable devices to commit unlawful acts with increasing frequency. Today, many criminal offences are being committed with the help of information technology around the world, ranging from simple online fraud to the threat of a territorial act. Therefore, one of the ways to record (document) such illegal activities effectively is to obtain (collect) electronic evidence by law enforcement agencies in criminal proceedings. In this regard, the key role is played by evidence, which helps to form an evidence base that makes it possible to notify a person of suspicion, send an indictment to the court and make a final court decision on the guilt (innocence) of a person in committing a particular criminal offence. Achievement of this objective undoubtedly necessitates a specific legal procedure for seizure of electronic evidence in criminal proceedings, which is not yet clearly defined in terms of its collection, leading to numerous cases of courts declaring such evidence inadmissible.

In the course of the scientific research, the author of the article analyses the views of scholars on the interpretation of the concept of electronic evidence; provides the legislative interpretation of this term (unlike the CPC of Ukraine, other procedural codes enshrine the concept of electronic evidence); studies the case law on the issue of electronic evidence being admissible/inadmissible; and identifies the main features of electronic evidence, etc.

Given the fact that the Russian Federation commits war crimes on the territory of Ukraine on a daily basis, the author states the need to collect and record evidence of such crimes from open sources, which will further ensure the prosecution of the perpetrators.

In the course of studying the specific features of obtaining and using electronic evidence in criminal proceedings, the author applied general scientific and special scientific methods, in particular, dialectical, formal and logical, and comparative legal methods. The interrelated use of these methods allowed for a comprehensive study, where each of these methods was used at a certain stage of the examination of the specific features of obtaining and using electronic evidence in criminal proceedings.

Key words: *process of proof, obtaining (collecting) evidence, sources of evidence, electronic evidence, digitalisation, collecting evidence from open sources.*

Original article

INTRODUCTION. Technological progress, the development of information technology and global achievements related to digitalisation are introducing new trends in all areas of our lives, including the legal sphere. These processes affect both the transformation of crime and the search for new means of exposing such activities, collecting evidence of criminal offences committed by certain individuals, and more. Therefore, the possibility of obtaining data from new sources within the criminal proceedings, such as unmanned systems, satellite communications, data from open and other sources, including the Internet, which have not been taken into account in the collection of evidence in criminal proceedings, is becoming increasingly important. This list is constantly being expanded.

It is worth noting that with Russia's full-scale military invasion of Ukraine, which is accompanied by the constant commission of war crimes, Ukraine's law enforcement agencies have faced new challenges in documenting and investigating them. In addition, during the ongoing hostilities, temporary occupation and annexation of Ukrainian territories, the prospect of conducting a proper pre-trial investigation is minimised or, in some cases, even impossible. For example, the analysis of footage from video cameras located in the occupied cities, combined with information obtained from browsing web pages, messengers, and social media, makes it possible to identify a war criminal or collaborator (Fomina, Rachynskyi, 2023, p. 208). In this regard, proper documentation of criminal offences, and especially

those committed under martial law, is very important, as civil society seeks to ensure justice, and its achievement is the main task of all subjects of the criminal procedure, who must take the necessary measures to identify the persons who have committed and/or continue to commit criminal offences. This can be ensured by providing the court with an adequate evidence base, and in view of this, when collecting the necessary evidence, pre-trial investigation authorities should use technical advances to conduct a prompt and complete pre-trial investigation. In this aspect, obtaining (collecting) electronic evidence, including from open sources, is important in the process of proving.

Meanwhile, a systematic analysis of the CPC of Ukraine shows that:

firstly, the legislator does not separately distinguish electronic evidence from other types of evidence in this matter, but they are subject to general requirements for relevance and admissibility, which will ensure the presence or absence of facts and circumstances relevant to criminal proceedings and subject to proof;

secondly, the legislator does not separately distinguish electronic evidence as a source of evidence, and does not establish a certain form of evidence, but focuses on its content and compliance with the established criteria. We believe that the general principles of criminal procedure entitle the prosecution and the defence to provide the court with any appropriate and admissible evidence within the adversarial procedure, without limiting it by form or source, but subject to the general principles and requirements of its admissibility.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The purpose of the article is to provide a theoretical comprehension of the specific features of obtaining and using electronic evidence in criminal proceedings. To achieve this purpose, the following tasks were solved: 1) to analyse the doctrinal approaches to understanding the concept of electronic evidence; 2) to review the current procedural legislation of Ukraine, the provisions of which define the concept of electronic evidence; 3) to present the practice of judicial authorities relating to the issues of recognition of electronic evidence as admissible.

METHODOLOGY. In order to achieve the purpose and objectives of the study, the author used modern methods of scientific knowledge. The study is based on a dogmatic analysis of scientific points of view, the provisions of the current procedural legislation and case law, which contributed to the formulation and substantiation of the following conclusions.

The research methodology was built on the basis of the dialectical method, which is an objectively necessary logic of the movement of cognition, and its application allowed to consider doctrinal approaches to the interpretation of the concept of electronic evidence. Using the dialectical method, the current state of legal regulation of collection of electronic evidence in criminal proceedings was analysed. The methods of analysis, synthesis and comparison were used to study the state of adaptation of the criminal procedure legislation of Ukraine in terms of regulating the procedure for collecting electronic evidence. The formal logical method made it possible to propose certain ways to solve the identified problems. In the course of the study, the comparative legal method was also used, which made it possible to compare the provisions of the current legal acts of Ukraine with the provisions of international documents containing recommendations on the collection and recording of electronic evidence.

RESULTS AND DISCUSSION. Currently, in the modern legal literature, one can find quite pluralistic methodological approaches to the definition of the category of “electronic evidence”, in particular, scholars interpret the latter as:

– a set of information stored in electronic form on any type of electronic media and in electronic means (Kotliarevskiy, Kitsenko, 1998). In this regard, the peculiarity of this evidence is that it cannot be perceived directly, but must be interpreted in a certain way and analysed with the help of special hardware and software (Muradov, 2013, p. 314);

– any data stored or transmitted by computer that supports or refutes a theory of how the criminal offence occurred or that relates to elements of the mechanism of the criminal offence, such as intent or alibi (Casey, 2011, p. 7);

– electronic data that confirm facts, information or a concept in a form suitable for processing by computer systems, including a programme for executing a computer system or other actions (Akhtyrskaya, 2016, p. 125);

– information in electronic form on facts and circumstances relevant to the case and recorded by means of electronic media provided for by law or transmitted via electronic communication channels (Vernydubov, Belikova, 2018, p. 301);

– actual data stored in electronic form on any type of electronic media and in electronic means, becoming available for human perception after processing by special technical means and software (Alekseev-Protsyuk, Bryzkovskaya, 2018, p. 250). In our opinion, the most important aspect of this definition is the reference to “data”, i.e. information stored in electronic form, such as text,

images, audio and video files, etc. It is the reference to information that makes it possible to cover all forms of evidence created or stored on the relevant device;

- information in electronic (digital) form containing data on the circumstances relevant to the case, in particular, electronic documents (including text documents, graphic images, plans, photographs, video and sound recordings, etc.), websites (pages), text, multimedia and voice messages, metadata, databases and other data in electronic form. Such data may be stored, in particular, on portable devices (memory cards, mobile phones, etc.), servers, backup systems, and other places where data is stored in electronic form (including the Internet) (Brown, Ovsyannikov, Shynkorenko, 2019);

- data on circumstances that are relevant to criminal proceedings and exist in an intangible form within a technical medium or communication channel and whose perception and study is possible with the help of technical means and software (Sirenko, 2019, p. 211);

- evidence that can be obtained in electronic form using electronic devices, computer storage media, as well as computer networks, including the Internet (Hutsaliuk et al., 2020, p. 5);

- information in electronic (digital) form, obtained in accordance with the procedure provided for by the criminal procedural law, which is relevant to criminal proceedings (Hutsaliuk, Antonuk, 2020, p. 44).

At the doctrinal level, the use of the definitions of “digital evidence” and “electronic evidence” is also controversial among scholars. Thus, analysing these concepts, A. V. Kovalenko (2022, p. 49) notes that none of these terms is optimal from a technical point of view: today there are already coding systems that are not based on the use of numbers, as well as computing devices and modern means of information transmission that do not rely on the movement of electrons (quantum computers, data transmission using optical signals, etc.). Therefore, for information processed, transmitted or stored in the ways described, the use of the terms “digital” or “electronic” would be technically incorrect. It can be predicted that with the development of science and technology, other computer technologies will become widespread, which do not actually correspond to the terms under consideration.

In the context of the foregoing, it may be noted that electronic evidence occupies an independent place among the means of proof, but it cannot be classified as material or written evidence. In addition, according to the rules of formal logic, a concept has both specific and generic features. The term “evidence” itself is generic to

electronic evidence, the interpretation of which is enshrined in the provisions of Part 1 of Article 84 of the CPC of Ukraine. At the same time, electronic evidence is characterised by inherent features that distinguish it from other types of evidence (testimony, material evidence, etc.). Among the features of electronic evidence are the following: a) they have an intangible external expression; b) they can be transferred or copied to various technical means without loss or damage to the content; c) in order to reproduce such evidence in court, technical devices are required.

Further to the study, it should be noted that the concept of electronic evidence has been clarified at the legislative level. In particular, according to part 1 of Art. 96 Commercial and Procedural Code of Ukraine¹, Article 99(1) Code of Administrative Proceedings of Ukraine² and Article 100(1) Civil Procedural Code of Ukraine³ “Electronic evidence shall mean the information in electronic (digital) form containing data on the circumstances relevant to the case, in particular, electronic documents (including text documents, graphics, plans, photographs, video and audio recordings, etc.), websites (pages), text, multimedia and voice messages, metadata, databases and other data in electronic form. Such data can be stored, in particular, on portable devices (memory cards, mobile phones, etc.), servers, backup systems, other places of data storage in electronic form (including the Internet)”.

According to the Guidelines of the Council of Europe Committee of Ministers on Electronic Evidence in Civil and Administrative Proceedings, adopted by the Committee of Ministers on 30 January 2019 at the 1335th meeting of the Deputy Ministers, “electronic evidence” means any evidence contained in, or produced by, any device whose functioning depends on software or data stored or transmitted through a computer system or network⁴. Analysing the case law of the CCU of

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *Commercial and Procedural Code of Ukraine* (Law No. 1798-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). *The Code of Administrative Proceedings of Ukraine* (Law No. 2747-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

³ Verkhovna Rada of Ukraine. (2004). *The Civil Procedural Code of Ukraine* (Law No.1618-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

⁴ *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe CM(2018)169 on electronic evidence in civil and administrative proceedings*. <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi>.

the Supreme Court on the admissibility of electronic evidence, Judge Nadiya Stefaniv (2022) noted that the above-mentioned document of the Committee of Ministers of the Council of Europe covers the basic principles that should be followed when collecting and processing electronic evidence, so that any evidence admitted to the trial is appropriate and admissible. Judges are also responsible for improving their own professional knowledge of the use of electronic evidence.

It is worth noting that the judicial practice of Ukraine has also made attempts to clarify the concept of electronic evidence. For example, para. 68 of the resolution of the judges of the Joint Chamber of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court of 15.07.2022 in case No. 914/1003/21 states that “electronic evidence is any information in digital form that is relevant to the case”. On this basis, the Court noted that “messages (with attachments) sent by e-mail are electronic evidence”¹.

In the light of the above, as well as taking into account the provisions of Articles 84 and 99 of the CPC of Ukraine, it can be concluded that the characteristic of electronic evidence is its electronic (digital) form. In particular, the original document is the document itself, and the original electronic document is its reflection, which is given the same meaning as the document. As we can see, according to the CPC of Ukraine, an electronic document is a separate type of document that can be used as evidence in criminal proceedings, and according to DSTU 7157:2010 “an electronic document is a document in which information is presented in the form of electronic data and for the use of which computer equipment is required”². On this issue, referring to the practice of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court, we see that the latter states that “the identification of electronic evidence as a means of proof and the material carrier of such a document is groundless, since the characteristic feature of an electronic document is the absence of a strict link to a specific material carrier. ... The admissibility of an electronic document as evidence cannot be denied solely on the grounds that it has an electronic form. In accordance with the Law of Ukraine ‘On Electronic Documents and Electronic Document Management’, if an electronic document is stored

on several electronic media, each of the electronic copies is considered an original electronic document. The same electronic document may exist on different media. All copies of an electronic document identical in content may be considered as originals and differ from each other only in time and date of creation. The issues of identifying an electronic document as an original may be resolved by the authorised person who created it (using special software to calculate the checksum of a file or directory containing files (CRC-sum, hash-sum), or, if there are appropriate grounds, by conducting special research”³.

Consequently, it can be noted that in court practice, a comprehensive examination by the court of the procedure for obtaining (collecting) electronic evidence, its fixation and presentation as evidence in criminal proceedings is of great importance. In this regard, it is very important that the court does not declare the evidence inadmissible on formal grounds, because, as stated in the Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on electronic evidence in civil and administrative proceedings, courts should take into account all relevant factors regarding the source and reliability of electronic evidence, and are aware of the value of electronic trust services in establishing the reliability of electronic evidence. And if it does not contradict the norms of the national legal system, and with the exception of a court decision, electronic data should be accepted as evidence, unless the authenticity of such data is disputed by one of the parties. It should be borne in mind that “intelligibility, accessibility, integrity, authenticity, reliability and, where appropriate, confidentiality and privacy should be components of electronic evidence during its storage. Electronic evidence should be preserved with standardised metadata so that the context of its creation is clear. The comprehensibility and accessibility of stored electronic evidence should be guaranteed over time, taking into account the evolution of information technology”⁴. Similar provisions are enshrined in part 4 of Article 69 of the Rome Statute of the International Criminal Court, which states that “the court may, in accordance with the Rules of Procedure and

¹ The Resolution of the judges of the Joint Chamber of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court dated 15.07.2022 (case No. 914/1003/21).

² State Consumer Standard of Ukraine. DSTU 7157:2010. Official edition. Kyiv, 2010. http://ksv.do.am/GOST/DSTY_ALL/DSTY1/dsty_7157-2010.pdf.

³ Resolution of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated 29.03.2021 (case No. 554/5090/16-к). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848991>.

⁴ *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe CM(2018)169-add1final on electronic evidence in civil and administrative proceedings*. <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi>

Evidence, rule on the relevance or admissibility of any evidence, taking into account, inter alia, its strength and any prejudice which such evidence may cause to the conduct of a fair trial or to the fair assessment of the testimony of a witness”¹.

Undoubtedly, this issue is very important, since electronic evidence is part of the criminal proceedings, and the digitalisation of all social relations and technological progress lead to a constant increase in both the types of electronic evidence that can be used by the parties to the criminal proceedings and their share in the overall evidence base. Sources of evidence in electronic form may include: various storage media; monoblocks, mobile devices (mobile phones, tablet computers), digital cameras, routers, computer networks, the global Internet, sound and video recordings, etc. This means any electronic device, and this list may be significantly expanded over time. The information is stored on these devices in the form of information objects (data), which include: text and graphic documents; data in multimedia formats; information in database formats and other applications of an applied nature.

Currently, social networks and publicly available web resources contain a large amount of information that can be used as evidence in criminal proceedings. However, electronic evidence has its own specifics, so its proper collection is crucial for the possibility of further use as admissible evidence in criminal proceedings. This is especially important in times of Russia’s full-scale invasion of Ukraine, which entails daily violations of human rights, war crimes, violations of the laws and customs of war, and international conventions ratified by Ukraine. Therefore, the issue of collecting and recording information in electronic form from open sources is very important. The use of data from open sources provides new opportunities for investigating criminal offences, exposing criminals, proving their guilt in court, and thus bringing them to justice and achieving the objectives of criminal proceedings in general.

Ensuring proper recording for the possibility of further authentication of the relevant electronic evidence, establishing its primary source, and the path of movement is the basis for the court’s perception of certain electronic evidence as admissible. At the same time, it is too complicated by the absence of a standard for collecting information from open sources at both the national and international levels.

¹ United Nations. (1998). *The Rome Statute of the International Criminal Court*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

It is worth noting that a large number of non-governmental organisations, such as Bellingcat, Human Rights Watch, conduct online investigations using publicly available online content known as open source intelligence (OSINT). Amnesty International’s Evidence Lab focuses on content that indicates attacks on civilian areas or infrastructure (hospitals, schools) or the use of prohibited weapons (e.g. cluster bombs). Amnesty claims to have collected thousands of videos of alleged atrocities in Ukraine to date. The laboratory uses geolocation, metadata, satellite imagery, weapons experts’ opinions and eyewitness testimony to confirm digital evidence. At the same time, the CPC of Ukraine does not provide for provisions on evidence obtained from open sources, but this does not lead to procedural obstacles to their use in criminal proceedings. After all, determining the content of evidence obtained from open sources and their legal assessment can be carried out on the basis of the provisions of § 1 of Chapter 4 “Evidence and Proof” “The Concept of Evidence, Relevance and Admissibility in Recognising Information as Evidence” and other paragraphs of Chapter 4, which regulate certain procedural types of evidence.

One of the most progressive steps in this regard was the adoption of the Berkeley Protocol on Open Source Investigations, which was developed by the Centre for Human Rights at the University of California, Berkeley. This is the first-ever guide to the effective use of open source information in international investigations of criminal and human rights violations, designed to set this standard². According to O. Yanovska, “The Berkeley Protocol defines the terminology and methodology of data, the procedure for collecting, analysing and storing digital information that is publicly available in compliance with professional, legal and ethical principles. The Berkeley Protocol has not been officially translated into Ukrainian, but this document is referred to in the letter of guidance of the Office of the Prosecutor General on the preservation of digital information from open sources of 28 August 2021”³.

² Matrix. (2020, January 28). *The Berkeley Protocol on Open Source Investigations*. <https://matrix.berkeley.edu/research-article/berkeley-protocol-open-source-investigations/>.

³ Supreme Court. (2021). *Judges of the CCS of the Supreme Court discussed problematic issues of admissibility of electronic evidence during court proceedings*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/>; Yanovska, O. (2021, October 31). *The procedure for collecting and recording evidence must necessarily include computer*

The Berkeley Protocol describes professional standards to be applied in the identification, collection, preservation, analysis and presentation of digital open source information and its use in international criminal and human rights investigations. Open source information is information that any member of the public can observe, purchase or obtain, which does not require special legal status or unauthorised access. Digital open source information is publicly available information in digital format, usually obtained from the Internet. Open source digital information includes data created by both users and machines, and may include, for example: content published on social media; documents, images, video and audio recordings on websites and information-sharing platforms; satellite imagery; and government-published data¹.

In today's environment, it is important to have appropriate advice, recommendations and instructions on recording, preserving, archiving, and evaluating electronic evidence, as this will allow such evidence to be used in court. On this issue, the working group on the implementation of international humanitarian law and the provision of legal services to the population of the Territorial Defence Forces Command of the Armed Forces of Ukraine, together with the Ukrainian Legal Advisory Group, with the support of the AZONES law firm, prepared an illustrated guide for the military on documenting human rights violations and international humanitarian law. This manual describes how to document using video, conduct a basic survey, and what information to look for in shelling, places of detention, torture, etc. After all, proper recording, preservation and transmission are critical to ensure that the information collected becomes evidence in court, helps protect victims and ensures that perpetrators are brought to justice. It is important to understand who recorded the materials and in whose hands they ended up in order to verify them and check for possible distortions or alterations². Meanwhile, as O. Yanovska noted, "today

we cannot operate with an algorithm that would answer the question of what should be the sequence of saving data contained in open sources so that the court does not have questions about the reliability of such data. There are cases when it is impossible to comply with the principle of direct examination of evidence, since the transition to the relevant link on the Internet does not give any result or the link already contains other information"³. Given the public need to conduct pre-trial investigations in criminal proceedings for war crimes, the use of data from open sources provides new opportunities to establish the truth, recreate events, and identify persons involved in the commission of criminal offences in Ukraine. All of this clearly indicates that electronic evidence is a significant auxiliary tool in the implementation of the complex tasks currently facing the law enforcement agencies of Ukraine. The application of the Berkeley Protocol in this regard enables international organisations to participate in online investigations of war crimes committed on the territory of Ukraine, including by collecting evidence from open sources. This is possible through monitoring and further analysis of information from messengers (Telegram, Viber, WhatsApp, etc.), satellite images, recordings from drones (unmanned systems), CCTV cameras, ship navigation systems, etc. In this regard, we support the position of A. Bushchenko that the problem is not in the admissibility but in the reliability of electronic evidence. The judge is convinced that "information technology is a dynamic industry, and if we write in the law today how to collect, record and store electronic evidence, it may turn out to be wrong in the future development of information technology"⁴. There is no doubt that with the further advancement of scientific and technological progress, not only new sources of electronic evidence will appear, but also completely new categories of evidence. The scientific theory of procedural evidence in general and its criminal procedural part in particular, as well as the forensic doctrine of collecting, examining and using evidence, must keep pace with the times and be flexible enough to changes dictated by practice (Kovalenko, 2018, p. 242).

specialists. ADVOKAT POST. <https://advokatpost.com/protsedura-zboru-ta-fiksatsii-e-dokaziv-oboviazkovo-maie-vkliuchaty-fakhivtsiv-kompiuternykh-tekhnologij-suddia-ianovska/>.

¹ United Nations. (2020). *Berkeley Protocol on Investigations Using Open Digital Data. A practical guide to the effective use of publicly available digital information to investigate violations of international criminal law on human rights and humanitarian law*. <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>.

² Ready to Resist. (2023, August 21). *Directions on documenting violations of Human Rights and*

International Humanitarian Law. <https://tro.mil.gov.ua/yak-dokumentuvaty-porushennya-pravlyudyny-i-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava/>.

³ Supreme Court. (2022, June 7). *Supreme Court judges discussed the admissibility of electronic evidence obtained from open sources with the experts*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1282146/>.

⁴ *Ibid*.

The analysis of investigative and judicial practice indicates that one of the problems is the fixation of electronic data during the process of proof, since, as M. V. Hutsaliuk and P. Ye. Antoniuk (2022, p. 118) point out, “information recorded in electronic (digital) form can be easily changed, destroyed, transmitted, copied. The specific nature of information in electronic form is that it is not directly accessible to a person, but only after processing it by special software tools (e.g., the text editor ‘Word’), which, in turn, operate under the control of an operating system on a particular computer device. In other words, the viewing of physically identical information in the form of bits (the minimum unit of information) on a hard drive by different software tools will result in different types of actual data on a monitor screen or printer printout”. In this regard, A. Zakharko (2020, p. 170) notes that “the problem of using electronic evidence is to carry out the process of authentication, i.e. to establish certain rules and methods by which the court and participants in

the process can be convinced of the authenticity of the evidence”.

CONCLUSIONS. Summarising the above, it should be noted that electronic evidence is of great importance in the process of proving and forming the evidence base in criminal proceedings. Their receipt provides new opportunities to ensure the effective investigation of criminal offences, increase the number of sources of evidence collection by the parties to criminal proceedings in order to prove the guilt or innocence of a person, and ensure a balance between fair trial and the inevitability of punishment. The development of the digitalisation of society gives impetus to all processes taking place in the country, and the use of technical achievements and achievements of society to fulfil the tasks of the criminal process is an important component of Ukraine’s development as a state governed by the rule of law and one of the guarantees of compliance with the provisions of Article 6 of the European Convention on Human Rights.

REFERENCES

1. Akhtyrskaya, N. (2016). The question probative cyberinformation in aspects of international cooperation in criminal proceedings. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 36(2), 123–125.
2. Alekseev-Protosyuk, D. O., & Bryzkovskaya, O. M. (2018). Electronic evidence in criminal proceedings: notions, signs and problem aspects of application. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 2, 247–253.
3. Brown, S., Ovsyannikov, V. S., & Shynkorenko, S. V. (2019). *Application of Electronic Evidence in Corruption Cases: Collection of Training Materials for Judges* (N. G. Shuklina, O. P. Ishchenko, Eds). National School of Judges of Ukraine.
4. Casey, E. (2011). *Digital Evidence and Computer Crime* (3rd ed.). Published by Elsevier.
5. Fomina, T. H., & Rachynskiy, O. O. (2023). Electronic evidence in criminal proceedings: problematic issues of theory and practice. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(2), 207–220. <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43>.
6. Hutsaliuk, M. V., & Antoniuk, P. Ye. (2022). Procedural capacity of using electronic (digital) information as evidence in criminal proceedings. *Information and Law*, 2(41), 116–122. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.2\(41\).270373](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.2(41).270373).
7. Hutsaliuk, M., & Antoniuk, P. (2020). The essence of digital information as a source of evidence in criminal proceedings. *Forensics Herald*, 33(1), 37–49. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-33-1-37>.
8. Hutsaliuk, M., Havlovskiy, V., Khakhanovskiy, V. et al. (2020). *The use of electronic (digital) evidence in criminal proceedings: methodological recommendations* (2nd ed.). National Academy of Internal Affairs Publishing House.
9. Kotliarevskiy, O. I., & Kitsenko, D. M. (1998). Computer information as material evidence in a criminal case. *Information technology and information protection*, 2, 70–79.
10. Kovalenko, A. (2018). Digital Evidences in Criminal Proceedings: Current State and Prospects for Use. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4, 237–245.
11. Kovalenko, A. V. (2022, December 14). *Digital or electronic? On the issue of naming a new category of evidence and traces of a criminal offence* [Conference presentation abstract]. The Round Table “Application of information technologies in law enforcement”, Kharkiv, Ukraine.
12. Muradov, V. V. (2013). Digital evidence: criminalistical aspects of using. *Comparative and Analytical Law*, 3, 316–313.
13. Sirenko, O. V. (2019). Electronic evidence in criminal proceedings. *International Law Herald: Actual Problems of the Present (Theory and Practice)*, 14, 208–214. <https://doi.org/10.33244/2521-1196.14.2019.208-214>.
14. Stefaniv, N. (2022). *Judicial practice of the CCC of the Supreme Court on the admissibility of electronic evidence*. Supreme Court. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezentatsiia_Stefaniv.pdf.
15. Vernydubov, I., & Belikova, S. (2018). Electronic evidences: concept, features and problems of their study by the court. *European Political and Law Discourse*, 5(2), 299–305.

16. Zakharko, A. (2020). Fixation of evidence in the course of proving. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 168–173. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-3-168-173>.

Received the editorial office: 21 December 2023

Accepted for publication: 27 March 2024

ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА ТЕСЛЕНКО,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2622-0289>,

e-mail: iteslenko@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність і важливість проведеного дослідження обумовлені тим, що науково-технічний прогрес і стрімкий розвиток інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя суттєво вплинули на появу нових видів кримінальних правопорушень. Злочинці все частіше використовують комп'ютерні системи й інші портативні пристрої з метою вчинення протиправних дій. На сьогодні у всьому світі за допомогою інформаційних технологій вчиняється безліч кримінальних правопорушень – від звичайного шахрайства в мережі Інтернет до загрози терористичного акту. Саме тому одним зі способів ефективної фіксації (документування) вчинення такої протиправної діяльності є отримання (збирання) правоохоронними органами електронних доказів у кримінальному провадженні. У цьому питанні ключову роль відіграють докази, завдяки яким формується доказова база, що дає можливість повідомити особі про підозру, направити до суду обвинувальний акт і прийняти остаточне судове рішення про винуватість (невинуватість) особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення. Досягнення означеного завдання, безумовно, обумовлює необхідність здійснення специфічної процесуальної процедури вилучення електронних доказів у кримінальному провадженні, які наразі не знайшли свого чіткого закріплення в частині їх збирання, що призводить до непоодиноких випадків визнання судами таких доказів недопустимими.

Проаналізовано точки зору науковців щодо тлумачення поняття електронних доказів; наведено законодавче трактування цього терміна (на відміну від Кримінального процесуального кодексу України в інших процесуальних кодексах закріплено поняття електронних доказів); досліджено судову практику з питань визнання електронних доказів допустимими/недопустимими; виділено основні ознаки електронних доказів.

Зважаючи на щоденне вчинення російською федерацією на території України воєнних злочинів, констатовано необхідність збирання та фіксації доказової інформації щодо таких злочинів із відкритих джерел, що в подальшому забезпечить притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Під час вивчення особливостей отримання та використання електронних доказів у кримінальному провадженні застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові методи, зокрема діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Кожен з указаних методів був використаний на певному етапі вивчення особливостей отримання та використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: процес доказування, отримання (збирання) доказів, джерела доказів, електронні докази, цифровізація, збирання доказів із відкритих джерел.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Teslenko I. O. Specific features of obtaining and using electronic evidence in criminal proceedings. *Law and Safety*. 2024. No. 1 (92). Pp. 186–193. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.17>.

Citation (APA): Teslenko, I. O. (2024). Specific features of obtaining and using electronic evidence in criminal proceedings. *Law and Safety*, 1(92), 186–193. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.17>.

SERHII SERHIIOVYCH POLESOV,*Kharkiv National University of Internal Affairs;* <https://orcid.org/0009-0009-2936-1030>,*e-mail: pfpolesov@ukr.net*

THE MECHANISM OF THE SOCIAL STATE AND THE PLACE OF THE PENSION SYSTEM IN IT: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

The article is devoted to the theoretical and legal study of the role and place of the pension system in the mechanism of the social state on the example of the modern Ukrainian legal experience. Based on the analysis of legislation, doctrinal positions and practice of the Constitutional Court of Ukraine, the author has formulated the own vision of the substantive and ontological core of pension provision. It is demonstrated that pension provision as a set of legal relations and a real legal phenomenon in the substantive and ontological dimension cannot be identified either with the process of providing an individual with a set of certain social and material services (procedural approach), or with a set of measures taken by the State to meet the needs of an individual for adequate material security upon reaching retirement age or due to adverse social circumstances which exclude their opportunities for active participation in economic and social life. According to the human-centred paradigm, the substantive and ontological essence of pension provision is not only the right (legal possibility) to demand from the state a certain level of pension payments in accordance with certain objective criteria, but also the real possibility to receive such payments in the amount that allows a person to maintain a decent existence, to ensure their key needs in life and social environment, avoiding poverty and social isolation.

The importance of the State's guarantee of the right to pension as a component of the constitutional right to social protection is substantiated. It has been revealed that the social state implements such a social policy which guarantees not only pension payments, but also their amount, frequency of receipt and indexation in accordance with the established procedure, which ensure that every person entitled to a pension has an adequate standard of living, the stability of the established standards of pension provision, the guarantee of this provision, the predictability of the legislative policy of pension provision (in accordance with the concept of legitimate expectations), and the appropriate law enforcement policy of pension provision. It has been proved that in the context of the social state concept, the problem of legislative fixation of the optimal model of pension provision (which would take into account the issues of determining the amount of pension provision, their ranking in various, including special, laws, methods and pace of pension indexation, etc.), taking into account the economic situation of the State and the compliance of such provision with the task of realisation of basic human needs for decent living conditions, requires careful consideration (in accordance with the concept of "space for consideration"). The article emphasises that compliance with the constitutional principles of the social state requires legislative regulation of pension provision on the basis of equity and proportionality, taking into account the State's obligation to ensure decent living conditions for every citizen of Ukraine.

Key words: *human rights, human centrism, decent living conditions, pension provision, social state, social policy, equity, proportionality.*

Original article

INTRODUCTION. Due to the systematic changes in the social security of Ukrainian citizens, which have not yet allowed to optimise the national pension system and bring it closer to the advanced European standards of social protection, it is important for legal science and practice to address a wide range of theoretical and applied legal issues in this area. These problems are related to clarification of the main parameters of the pension provision system in the context of the social state, determination of algo-

rithms for their optimal implementation, and improvement of the regulatory, legal, institutional, functional and axiological characteristics of pension provision. It is essential that the above characteristics are based on a conceptual framework that allows us to assert the creation of a modern, progressive and economically sound pension system. This system should meet the key parameters of a social welfare state and really serve to protect and develop the rights of citizens to pension security.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The purpose of the article is to make a theoretical and legal study of the pension system's role and place in the mechanism of the social state on the example of the modern Ukrainian legal experience.

In the light of the stated objective, the article identifies the following objectives, namely:

- to prove that the social welfare state is connected in all respects with the implementation of effective and fair, proportional (proportionate) and socially determined pension provision;
- to characterise in a comprehensive manner the substantive and ontological essence of pension provision from the perspective of the human-centredness paradigm;
- to demonstrate with arguments that the right to pension provision cannot be cancelled by the State, nor can it be narrowed or restricted;
- to determine the mandatory requirements and criteria to be taken into account when introducing changes to the legal regulation of pension provision.

METHODOLOGY. The methodological basis of the article consists of a wide range of general scientific, specific scientific and special legal methods. The dialectical method was fundamental among them, and it allowed for a thorough description of the place of the pension system in the mechanism of the social state from the perspective of the theoretical and legal approach. The axiological method in the perspective of the human-centred paradigm allowed to show the substantive and ontological essence of pension provision in a comprehensive manner. Scientific pluralism, as an expression of the high level of participation of legal science in the elaboration of many topical theoretical and applied issues of pension provision modernisation, contributed to the consideration of pension provision from the perspective of legal approaches referred to as procedural and activity-based approaches.

In addition, a wide range of special scientific methods were used in writing the article. The hermeneutic method was useful in analysing the provisions of the Fundamental Law of Ukraine, legislation on pension provision, and opinions and decisions of the Constitutional Court of Ukraine on issues related to the subject of scientific analysis of the article. The systematic approach made it possible to establish that the implementation of the basic principles and tasks of the social state is naturally associated with the implementation of effective and fair, proportionate (proportionate) and socially justified pension provision. The logical-semantic and formal-logical methods were used to further develop the scien-

tific position that the implementation of pension provision depends on the policy of the social state, its directions, priorities, and their legal support.

Special legal methods have also played an important role in analysing the role and place of the pension system in the mechanism of the social welfare state.

The formal legal method was used to analyse a number of mandatory requirements which are taken into account when amending the legal regulation of pension provision.

The normative-dogmatic (legal-technical) method was used to defend the conclusion that compliance with the constitutional principles of the social welfare state requires legislative regulation of pension provision on the basis of fairness and proportionality, taking into account the State's obligation to ensure decent living conditions for every citizen of Ukraine.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION. Today, conditional pension provision from the perspective of jurisprudence is considered within the framework of those conceptual and legal approaches that are called procedural and activity-based.

For instance, in the context of the first approach, V. Hrushko (2006, p.26) believes that "...pension provision is a form of state minimum social protection for people who cannot work through the provision of labour and social pensions". Along these lines, T. Kravchuk (2008, pp.7–8) argues that "...pension provision is a form of financial support for individuals who are subject to both mandatory state pension insurance and non-state pension provision. Such support includes the payment of pensions and the provision of social services. Funding comes from insurance premiums paid by legal entities and/or individuals, as well as from state and local budgets and trust funds. The collected funds are accumulated on the bank accounts of the Pension and Accumulation Funds, non-state pension funds and banking institutions". However, according to A. Kazanchan (2010, p. 145), "...pension provision is a special form of social protection of the population associated with regular, usually lifelong cash payments that are assigned to citizens who have become unable to work due to certain most unfavourable social circumstances, such as old age, disability, loss of the breadwinner and others, defined by law". Finally, L. Sorokina (2013, p.145) believes that "...pension provision should be interpreted as a process of providing material support to a particular person, which is directly related to his/her labour activity. The specifics of this provision depend on such factors as salary, length of service, working conditions and other aspects".

It should also be noted that in a generalised form, the first approach is also embodied in the Modern Legal Encyclopedia, whose authors propose that “pension provision is considered to be the material support of disabled citizens guaranteed by the state at the expense of public consumption funds through the provision of labour and social pensions” (Zaichuk et al., 2013, p. 97).

The above approach reflects only the process of providing individuals entitled to pensions with appropriate monetary payments (usually by the state). However, it does not cover the substantive and ontological dimension of pension provision, i.e. it does not reveal what the essence of pension provision is and how it, as a specific legal phenomenon, relates to the functioning and purpose of the social state. The mere identification of pension provision with a type of material (social) security, which consists in providing citizens with labour and social pensions, i.e. monthly pension payments of the appropriate amount, in case a person reaches the age prescribed by law or is declared disabled or receives these payments by his/her family members in cases determined by law, is not correct.

The second common approach to the interpretation of the legal nature of pension provision is the activity approach. Its essence is reduced to the interpretation of pension provision as: 1) “...comprehensive organisational and legal measures aimed at satisfying vital needs by making cash payments to citizens entitled to receive them, as well as guaranteeing pensioners the exercise of their right, state protection and protection of their rights” (Didkovska, 2008, p. 14); 2) “...a set of organisational, legal and other actions provided for by law aimed at ensuring social lifetime cash payments to disabled citizens in connection with the occurrence of certain circumstances” (Rusak, 2022, p. 110); “...the system of state social guarantees, according to which pensions should ensure the level in the solidarity pension insurance system based solely on the principle of solidarity redistribution of pension contributions” (Feshchuk, 2010, p. 14); “...the state system of legal, economic, organisational and administrative measures to protect citizens as a result of reaching old age, disability or loss of the breadwinner” (Buriachenko, 2017, p. 25).

However, it is also impossible to agree with the identification of pension provision with the implementation by the State of certain (comprehensive, systemic, etc.) measures. The definition of pension provision through the system of state measures does not meet the criterion of disclosing the substantive and ontological nature of pension provision as a legal phenomenon.

The above approaches to defining the essence of the category “pension provision” have almost the same conceptual shortcoming – they identify pension provision either exclusively with the process of material provision of individuals by the state or with the implementation of *state measures* in this direction. However, the Law of Ukraine “On Pension Provision” states that “...citizens of Ukraine have the right to state pension provision for old age, disability, survivors’ and other cases provided for by this Law”¹, while the Law of Ukraine “On Non-State Pension Provision” provides for “the existence of a non-state pension provision system, which is an integral part of the accumulative pension provision system, based on the principles of voluntary participation of individuals and legal entities, except in cases stipulated by laws, in the formation of pension savings for the purpose of receiving pension benefits additional to the compulsory state pension insurance by participants of private pension provision” (part one of Article 2 of the Law)².

Consequently, pension provision in Ukraine is not an exclusively state activity or a process of material support carried out exclusively by the state. Ukrainian legislation covers the principles and foundations of both state and non-state pension systems. This approach is further developed in auxiliary special legislative acts that define the role and status of authorised entities in the private pension system. This approach is also in line with modern Ukrainian legal science, which considers pension provision as a complex process that includes both state and non-state components (Korobenko, 2011; Stashkiv, 2005; Syvak, 1999; Syrota, 2007; Stychynskyi, 2003).

Meanwhile, “...the trend of human centrism, which has been actively developing in recent years, is not only a theoretical movement in jurisprudence, but also an important applied tool for directing public policy (from the concept of policy) and specific actions of public authorities. Human rights, their content and the state of guarantee are both a criterion for measuring the legal effectiveness of legislation in a particular country and a value vector for the development of society and the state as a whole” (Barabash et al., 2021, p. 473).

According to the author of the article, in accordance with the human-centred approach embodied in the Constitution of Ukraine (Articles 3,

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *On Pension Provision* (Law No. 1788-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.

² Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *On Non-State Pension Provision* (Law No. 1057-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

21, 22) (Barabash et al., 2021, pp. 52, 136, 207), the substantive and ontological basis of pension provision is legitimately sought in the system of human rights legitimised, in particular, in the basic constitutional provisions. It should be noted that this approach is legitimate, although the very concept of “pension provision” is used in the Basic Law of Ukraine only once – in the provision on legislative regulation: according to paragraph 6 of part one of Article 92 of the Constitution of Ukraine, the forms and types of pension provision are established exclusively by the laws of Ukraine. This provision means, in particular, that the legislator has *a certain margin of appreciation* in determining the content and individual components of the legal mechanism for regulating pension provision, as well as in adopting laws that change this mechanism.

At the same time, the provisions of Article 46 of the Fundamental Law of the State are systematically linked to the provision enshrined in paragraph 6 of part one of Article 92 of the Constitution of Ukraine, according to which: “1) citizens shall have the right to social protection, including the right to be provided with security in the event of full, partial or temporary disability, loss of the breadwinner, unemployment due to circumstances beyond their control, as well as in old age and in other cases provided for by law; 2) this right shall be guaranteed by compulsory state social insurance at the expense of insurance contributions of citizens, enterprises, institutions and organisations, as well as budgetary and other sources of social security; 3) pensions, other types of social payments and benefits that are the main source of subsistence should ensure a standard of living not lower than the subsistence minimum established by law”¹. Therefore, pension provision in the substantive and ontological dimension appears, first of all, as one of the key social rights of an individual, which is directly linked to the need to ensure, through a balanced social policy of the State, a standard of living not lower than the subsistence minimum established by law, in particular, in case of full, partial or temporary disability, loss of the breadwinner, as well as in old age and in other cases provided for by law. At the same time, it is clear that the right of an individual to a certain type of financial security is not the only reason for pension provision. Given that it covers a complex conglomerate of legal relations, the central part of which is, of course, the said right of an individual, this right should be accom-

panied by certain obligations of the authorised bodies and guarantees for timely receipt of a pension of the amount due to the person and with the frequency established by law. When it comes to the manner in which the right to pension is exercised, in particular through the derivative rights to receive a pension of the appropriate amount, to recalculate the pension, to choose the method of receiving the pension, etc., it is legitimate to conclude that there is currently a whole “bundle” of rights and opportunities, including pension provision. However, these rights should be matched by the statutory obligations of authorised bodies and officials, as well as “...a number of guarantees that make the right to pension provision real, enforceable, and protected from violations (key among them: 1) guarantee of the right to pension payments; 2) guarantee of retirement age; 3) guarantee of insurance period credit; 4) guarantee of adequate legal protection in case of violation of fundamental rights. legal protection in case of violation of fundamental rights)” (Sokorynskyi, 2019, p. 425).

This approach to pension provision is a qualitative criterion of a social welfare state. It does not just have a pension system (even though the institution of pension provision is also known to states that are not constitutionally nominated as social or that do not de facto pursue a social state policy), but introduces pension provision that should prevent poverty and social exclusion, guarantee a decent existence, at least a standard of living not lower than the subsistence level, covering the provision of key needs in the social environment.

As a result, in the substantive and ontological dimension, pension provision is not only the right (legal possibility) to demand from the state a certain level of pension payments in accordance with certain objective criteria, but also a real opportunity to receive such payments in amounts that allow a person to maintain a decent existence, to meet his/her key needs in life and in the social environment, avoiding poverty and social isolation in the respective society.

Constitutional jurisprudence is characterised by consideration of pension provision in the context of social protection of citizens, and 1) the right of citizens to social protection is comprehensive, its content is determined by both the Constitution and laws of Ukraine; 2) according to part one of Article 46 of the Constitution of Ukraine, “a component of *the right of citizens to social protection* is the right to provide them with security in case of: full, partial or temporary disability; loss of the breadwinner; unemployment due to circumstances beyond their control; old

¹ Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine* (Law No. 254к/96-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

age; in other cases provided for by law, i.e. *the right to pension provision is an element of the broader right to social protection*"; 3) this component of the constitutional right to social protection, as well as its other components, *cannot be cancelled by law*; 4) at the same time, other components of the right to social protection not specified in part one of Article 46 of the Fundamental Law of Ukraine or in other articles thereof are determined by the Verkhovna Rada of Ukraine by adopting laws, so it can change, cancel or renew them in the formation of the state's social policy, subject to constitutional norms and principles¹. In another case, the Constitutional Court of Ukraine also confirmed that *"the right to pension is a component of the constitutional right to social protection"*².

Another element of the substantive and ontological dimension of pension provision is *the close connection between the right to pension provision and the state's obligation to guarantee such provision*. Thus, according to the legal position of the Constitutional Court of Ukraine, which is expressed in its Decision of 4 June 2019 No. 2-p/2019, "the main duties of the state include guaranteeing the constitutional right to social protection. It is one of the necessary conditions for the existence of a person and society. At the same time, the level of social security in the state should meet the needs of citizens, which will promote social stability, ensure social justice and trust in the state"³.

¹ Constitutional Court of Ukraine. (2018). *Resolution in the case on the constitutional petition of 50 MPs of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of provisions of paragraph 7 of Section II of the Law of Ukraine "On Prevention of Financial Catastrophe and Creation of Preconditions for Economic Growth in Ukraine"* (No. 9-p/2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18>.

² Constitutional Court of Ukraine. (2005). *Resolution in the case on constitutional petitions of the Supreme Court of Ukraine and 50 MPs of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of provisions of paragraphs three and four of clause 13 of section XV "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance" and official interpretation of provisions of part three of Article 11 of the Law of Ukraine "On Status of Judges" (case on pension level and monthly life-time allowance)* (No. 8-pp/2005). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>.

³ Constitutional Court of Ukraine. (2019). *Resolution in the case on constitutional petitions of 45 MPs of Ukraine on the compliance of certain provisions of the Law of Ukraine "On Pension Provision" with the Constitution of Ukraine (constitutionality) and of*

Attention should also be paid to the qualitative criterion of pension provision: "The Verkhovna Rada of Ukraine, while formulating the social policy of the state, shall guarantee the effective realisation of the right to respect for human dignity, in particular, by providing pensions"⁴. This means that under any circumstances, "the essence of the right to pension provision as a component of the constitutional right to social protection cannot be violated, and legislative regulation in this area must comply with the principles of the welfare state"⁵. In particular,

48 MPs of Ukraine on the compliance of certain provisions of the Laws of Ukraine "On Pension Provision", "On Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster", "On Pension Provision for Persons Discharged from Military Service and Certain Other Persons", "On Civil Service", "On Forensic Expertise", "On the National Bank of Ukraine", "On Service in Local Self-Government Bodies", "On the Status of the Member of Parliament of Ukraine", "On Diplomatic Service", "On Compulsory State Pension Insurance", "On the Cabinet of Ministers of Ukraine", "On the Prosecutor's Office", as well as the Regulation on the Assistant Consultant to the Member of Parliament of Ukraine, approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 379/95-BP dated 13 October 1995 (No. 2-p/2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19>.

⁴ Constitutional Court of Ukraine. (2018). *Resolution in the case on the constitutional petition of 50 MPs of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of provisions of paragraph 7 of Section II of the Law of Ukraine "On Prevention of Financial Catastrophe and Creation of Preconditions for Economic Growth in Ukraine"* (No. 9-p/2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18>.

⁵ Constitutional Court of Ukraine. (2019). *Resolution in the case on constitutional petitions of 45 MPs of Ukraine on the compliance of certain provisions of the Law of Ukraine "On Pension Provision" with the Constitution of Ukraine (constitutionality) and of 48 MPs of Ukraine on the compliance of certain provisions of the Laws of Ukraine "On Pension Provision", "On Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster", "On Pension Provision for Persons Discharged from Military Service and Certain Other Persons", "On Civil Service", "On Forensic Expertise", "On the National Bank of Ukraine", "On Service in Local Self-Government Bodies", "On the Status of the Member of Parliament of Ukraine", "On Diplomatic Service", "On Compulsory State Pension Insurance", "On the Cabinet of Ministers of Ukraine", "On the Prosecutor's Office", as well as the Regulation on the Assistant Consultant to the Member of Parliament of Ukraine, approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 379/95-BP dated 13 October*

“the mechanism of legislative regulation of pension provision will comply with constitutional provisions if it ensures the effective functioning of the system of protection of human life, health and dignity and creates a legal basis for the exercise of fundamental rights and freedoms by a person in need of social protection”¹.

The close connection of the welfare state with adequate pension provision is determined by its constitutional principle, features and main tasks. Thus, the constitutional principle of the welfare state (Article 1 of the Constitution of Ukraine) is embodied in constitutional provisions guaranteeing social human rights, including the right to pension provision². This obliges the state to “regulate economic processes, establish and apply fair and effective forms of redistribution of social income in order to ensure the welfare of all citizens”³.

In terms of pension security in a social state:

1) social policy is focused on creating conditions that ensure an adequate standard of living, free and comprehensive development of a person as the highest social value;

2) it is the constitutional duty of the state to define and guarantee social standards of pension provision in legal acts;

3) activities of public authorities should be based on the principles of justice, humanism, supremacy and direct effect of the Constitution of Ukraine, and their powers should be exercised within the limits established by the Basic Law of Ukraine and in accordance with the laws;

4) these constitutional principles, on which the right to pension provision is based, provide for “legal guarantees, legal certainty and related predictability of legislative policy in the field of pension provision according to Articles 1, 3, 6 (part two), 8, 19 (part two), 22, 23, 24 (part one) of the Fundamental Law of Ukraine, are necessary for the subjects of pension legal relations to be able to *foresee the consequences of their actions and be confident in their legitimate expectations*, and the right acquired by them on the basis of the current legislation, its content and scope will be fully realised, i.e. the acquired right cannot be cancelled or narrowed under any circumstances”⁴;

5) in accordance with the provisions of part three of Article 46 of the Constitution of Ukraine, in conjunction with the provisions of Articles 1, 3, 8, 21, 28, 46, 48, the legislator must ensure legal regulation in such a way that “pensions, which are the main source of subsistence, ensure a standard of living not lower than the subsistence minimum determined by law. Pensions for certain categories of people as the main source of subsistence are basic forms of social protection, in particular for vulnerable people, against poverty, i.e. constitutionally guaranteed minimum social protection, which the state is obliged to provide unconditionally”⁵;

1995 (No. 2-p/2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19>.

¹ Constitutional Court of Ukraine. (2022). *Resolution in the case on the constitutional complaint of Mosurchak Vasyl Ivanovych regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of subparagraph 1 of paragraph 2 of Section XI “Final and Transitional Provisions” of the Law of Ukraine “On Civil Service” dated 10 December 2015 No. 889-VIII (regarding guarantees of social protection of civil servants)* (No. 3-p/2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22>.

² Constitutional Court of Ukraine. (2022). *Resolution in the case on the constitutional complaint of Serhii Oleksiiovych Polishchuk on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 163(4) of the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families” (case on enhanced social protection of servicemen)* (No. 1-p(II)/2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22>.

³ Constitutional Court of Ukraine. (2005). *Resolution in the case on the constitutional petition of 47 MPs of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of parts one and two of Article 2 of the Law of Ukraine “On the Amount of Contributions to Certain Types of Compulsory State Social Insurance” (case on granting temporary disability benefits)* (No. 1-pn/2005). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-05>.

⁴ Constitutional Court of Ukraine. (2019). *Resolution in the case on constitutional petitions of the Supreme Court of Ukraine and 50 MPs of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of provisions of paragraphs three and four of clause 13 of section XV “Final Provisions” of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance” and official interpretation of provisions of part three of Article 11 of the Law of Ukraine “On Status of Judges” (case on pension level and monthly lifetime allowance)* (No. 8-pn/2005). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>.

⁵ Constitutional Court of Ukraine. (2023). *Resolution in the case on the constitutional complaint of Lazurenko Ihor Oleksandrovych regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraphs four, five of part two of Article 70 of the Law of Ukraine “On Enforcement Proceedings”, paragraphs three, four of part two of Article 50 of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance” (regarding the guarantee of a pension, which is the main source of subsistence, not lower than the subsistence level)*

6) “in the field of pension provision, the state cannot renounce its obligations and cancel this type of social security as provided for by the Constitution of Ukraine”¹.

However, it is obvious that the legal regulation of pension provision cannot remain unchanged for a long period of time, given the changing economic conditions, heterogeneous financial capabilities of the state, and the dynamics of social policy and social protection in real life. Therefore, the right to a pension, its amount and benefits may be linked to the economic feasibility, socio-economic context and financial capacity of the state for a particular period of development. This implies, in particular, that changes in the legislative regulation of pensions should meet several mandatory requirements: 1) to be properly justified; 2) to be implemented in stages, carefully and preliminarily reviewed; 3) to be based on objective criteria, meet the purpose of changes in legal regulation, ensure a fair balance between the general interests of society and the duty to protect human rights without violating the essence of the right to social protection; 4) to comply with the principles of proportionality and fairness, and be constitutionally permissible without violating the essence of the right to pension security.

For instance, when determining the amount of pensions, which are the main source of subsistence for a person, legislators should take into account a number of important criteria:

1) in accordance with the provisions of Article 3 of the Constitution of Ukraine, the state must justify its actions regarding the need for legislative regulation of pension provision for the relevant categories of citizens;

2) the amount of pensions should be determined taking into account the needs of a person, his or her dignity and other constitutional values;

3) in the area of pension provision, a fair approach should be considered to be one that ensures a proportional relationship between insurance contributions and pension payments. The insured person should be able to exercise his/her right to a pension in full easily;

4) Ukraine, having ratified the European Social Charter of 1966, undertook to make all necessary efforts to ensure the effective exercise of the right to social security and to gradually raise the social security system to a higher level. This obliges the state to periodically review pension levels with a view to increasing them.

Currently, the key criteria for the adequacy of pension provision in accordance with the principle, features and objectives of the welfare state can be determined with due regard to the requirements of a number of international legal acts: “1) its amount shall be sufficient for the health and well-being of the pensioner personally and of his family, in particular to cover the necessary expenses for food, clothing, housing and medical care, as well as necessary social security and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or lack of livelihood in circumstances beyond his control (Article 25, paragraph 1, of the Universal Declaration of Human Rights); 2) its amount provides for adequate food, clothing and housing, as well as continuous improvement of living conditions; such amount should make it impossible for a pensioner to suffer from hunger (Article 11, paragraphs 1, 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), i.e. be sufficient in amount and duration to enable everyone to exercise their rights to family protection and assistance, an adequate standard of living, and adequate access to medical care; 3) the amount should take into account the basic needs of the pensioner’s family, such as food and its use value, housing, clothing, medical care and education (Article 5(2) of the International Labour Organization’s Social Policy (Fundamental Objectives and Standards) Convention, No. 117 (1962)”².

It is noteworthy that in determining the amount of pension provision, the Ukrainian state uses a slightly different formal criterion: the minimum amount of payments that everyone should receive as the main source of subsistence

(No. 3-p(II)/2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23>.

¹ Constitutional Court of Ukraine. (2020). *Resolution in the case on the constitutional complaint of Zinchenko Serhii Anatoliiovych regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraph 3 of part one of Article 97 of the Law of Ukraine “On the National Police”* (No. 3-p(I)/2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-20>.

² Constitutional Court of Ukraine. (2023). *Resolution in the case on the constitutional complaint of Lazurenko Ihor Oleksandrovysh regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraphs four, five of part two of Article 70 of the Law of Ukraine “On Enforcement Proceedings”, paragraphs three, four of part two of Article 50 of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance” (regarding guarantee of a pension, which is the main source of subsistence, not lower than the subsistence minimum)* (No. 3-p(II)/2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23>.

to guarantee the constitutional right to an adequate standard of living is the subsistence minimum, the amount of which is determined by the Verkhovna Rada of Ukraine in a relevant law, taking into account its essence and purpose. Therefore, the amount of pensions paid to persons, which is the main source of subsistence, may under no circumstances be lower than the subsistence minimum guaranteed by the state, even if deductions justified by the state are made from these payments to achieve a legitimate (“legal”) purpose.

CONCLUSIONS. Summarising the above legal positions, comments and elements of domestic and foreign legal experience in the field of pension provision in the context of the development of the social welfare state, the following conclusions can be drawn.

Firstly, the establishment and ensuring of the right to pension provision, which would provide opportunities for everyone to continue a decent life, reproduce conditions for a decent existence in a socially heterogeneous social environment, and exclude excesses of poverty and isolation, denial of basic social needs, is one of the important criteria of the social state. Therefore, the implementation of the basic principles and tasks of the welfare state is naturally linked to the implementation of effective and fair, proportional (“reasonable”) and socially determined pension provision.

Secondly, pension provision as a set of legal relations and a real legal phenomenon in the substantive and ontological dimension cannot be identified either with the process of providing an individual with a set of certain social and material services (procedural approach), or with a set of measures taken by the State to meet the needs of an individual for adequate material security upon reaching retirement age or in connection with adverse social circumstances that exclude his/her ability to actively participate in economic and social life. In accordance with the human-centred paradigm, the substantive and ontological essence of pension provision is not only the right (legal possibility) to demand from the state a certain level of pension payments in accordance with certain objective criteria, but also the real possibility to receive such payments in the amount that allows a person to maintain a decent existence, to meet his/her key needs in life and in the social environment, avoiding poverty and social exclusion in the relevant society. The implementation of pension provision depends on the welfare state policy, its directions, priorities, and their legal support.

Thirdly, according to the concept of human centrism, the right to pension cannot be cancelled by the state, nor can it be narrowed or limited. At the same time, it requires the state to guarantee the right to pensions as a component of the constitutional right to social protection. Such a guarantee must be carried out by the state on the basis of the Constitution of Ukraine and in a manner consistent with it. The welfare state pursues a social policy that guarantees not only pension payments, but also their amount, frequency of receipt and indexation in accordance with the established procedure, which would ensure that every person entitled to a pension has an adequate standard of living, the inviolability of the established standards of pension provision, the guarantee of this provision, the predictability of the legislative policy of pension provision (in accordance with the concept of “legitimate expectations”), the corresponding law enforcement policy of pension provision, as well as the impossibility of limiting (narrowing the scope of) or cancelling the fundamental right to pension provision.

Fourth, changes in the legal regulation of pension provision should meet a number of mandatory requirements: 1) they must be sufficiently justified; 2) they must be implemented gradually, prudently and in a pre-considered manner; 3) they must be based on objective criteria, be proportionate to the purpose of changing the legal regulation, and ensure a fair balance between the general interests of society and the duty to protect human rights without violating the essence of the right to social protection; 4) they must meet the criteria of proportionality and fairness and be constitutionally permissible to the extent that the very essence of the content of the right to pension security is called into question.

Fifth, in the context of the social state concept, the problem of legislative fixation of the optimal model of pension provision (which would include the determination of the amount of pension provision, their ranking in different (including special) laws, methods and pace of indexation of pensions, etc.), taking into account the economic situation of the State and the compliance of such provision with the task of realisation of basic human needs for decent living conditions, needs to be considered carefully (in accordance with the concept of “space for reflection”). Adherence to the constitutional principles of the welfare state requires legislative regulation of pension provision on the basis of fairness and proportionality, taking into account the state’s obligation to ensure decent living conditions for every citizen of Ukraine.

REFERENCES

1. Barabash, Yu. H., Boryslavska, O. M., Venher, V. M. et al. (2021). *Constitutional law* (M. I. Koziubra, Ed.). Vaite.
2. Buriachenko, O. Ye. (2017). *Pension System in Ukraine: History of Formation and Theoretical Foundations of Development at the Present Stage of National State Building* [Candidate dissertation, National Academy of Public Administration Under the President of Ukraine].
3. Didkovska, T. O. (2008). *Legal regulation of pension provision for employees working in hazardous and difficult working conditions* [Candidate thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs].
4. Feshchuk, V. V. (2010). *Legal regulation and organisation of pension insurance in Ukraine* [Candidate thesis, Kyiv National University of Internal Affairs].
5. Hrushko, V. I. (2006). *The pension system of Ukraine*. Kondor.
6. Kazanchan, A. A. (2010). The concept and types of pension provision for citizens in Ukraine. *Scientific Notes of Vernadsky Taurida National University. Series "Legal Sciences"*, 23(1), 142–149.
7. Korobenko, N. P. (2011). The concept and features of pension legal relations in private pension provision. *State and Law. Series: Legal and Political Sciences*, 53, 306–311.
8. Kravchuk, T. V. (2008). *Survivors' pensions in the PAYG pension system of Ukraine* [Candidate thesis, Odesa National Law Academy].
9. Rusak, H. V. (2022). Pension provision in the system of social protection of the population. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 109–112. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.20>.
10. Sokorynskyi, Yu. V. (2019). *Doctrine of legal regulation of pension provision in Ukraine* [Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv].
11. Sorokina, L. V. (2013). The concept and content of pension provision in Ukraine. *Law.UA*, 1(3), 142–149.
12. Stashkiv, B. I. (2005). *Theory of social security law*. Knowledge.
13. Stychynskyi, B. (2003). Regarding the Sectoral Affiliation of the Institute of Non-State Pension Provision. *Law of Ukraine*, 8, 93–97.
14. Syrota, I. M. (2007). *Social security law in Ukraine*. Odysseus.
15. Syvak, S. (1999). Organisational and legal basis of non-state pension provision. *Law of Ukraine*, 1, 119–121.
16. Zaichuk, O. V., Kopylenko, O. L., Kovalskyi, V. S. et al. (2013). *Modern legal encyclopaedia* (O. V. Zaichuk, Ed.). Yurinkom Inter.

Received the editorial office: 18 December 2023

Accepted for publication: 25 March 2024

СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ ПОЛЕСОВ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2936-1030>,

e-mail: pfpolesov@ukr.net

МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА МІСЦЕ В НЬОМУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено теоретико-правовому дослідженню ролі та місця системи пенсійного забезпечення в механізмі соціальної держави на прикладі правового досвіду сучасної України. На основі аналізу законодавства, доктринальних позицій і практики Конституційного Суду України сформульовано авторське бачення субстантивно-онтологічного осердя пенсійного забезпечення. Показано, що пенсійне забезпечення як комплекс правовідносин і реальний правовий феномен у субстантивно-онтологічному вимірі не може бути ототожнене ані з процесом надання індивідові комплексу певних соціальних і матеріальних послуг (процесуальний підхід), ані з сукупністю заходів, що їх здійснює держава для задоволення потреб індивіда в належному матеріальному забезпеченні по досягненні ним пенсійного віку чи у зв'язку з несприятливими соціальними обставинами, що виключають його можливості для активної участі в економічному та соціальному житті (діяльнісний підхід). Відповідно до парадигми людиноцентризму субстантивно-онтологічна сутність пенсійного забезпечення виявляється не лише правом (юридичною можливістю) вимагати від держави певного рівня пенсійних виплат відповідно до певних об'єктивних критеріїв, але і реальною змогою такі виплати отримувати в розмірі, який дозволяє людині підтримувати гідне існування, забезпечувати свої ключові потреби в житті та соціальному середовищі, уникаючи бідності і соціальної ізоляції.

Обґрунтовано важливість гарантування державою права на пенсійне забезпечення як складової конституційного права на соціальний захист. Виявлено, що соціальна держава здійснює таку соціальну політику, яка гарантує не просто пенсійні виплати, а такий їх розмір, періодичність отримання та індексацію в установленому порядку, що забезпечують кожній людині, яка має право на пенсію, достатній життєвий рівень, сталість установлених стандартів пенсійного забезпечення, гарантованість цього забезпечення, передбачуваність законодавчої політики пенсійного забезпечення (відповідно до концепції правомірних очікувань), відповідну правозастосовну політику пенсійного забезпечення. Доведено, що в контексті концепції соціальної держави потребує зваженого обмірковування (відповідно до концепту «простору обдумування») проблема законодавчої фіксації оптимальної моделі пенсійного забезпечення (що враховувала б вирішення питань визначення розмірів пенсійного забезпечення, їх ранжування в різних, зокрема спеціальних, законах, способів і темпів проведення індексації розмірів пенсій тощо) з урахуванням економічного стану держави та відповідності такого забезпечення завданню реалізації базових потреб людини щодо гідних умов існування. Наголошено, що додержання конституційних принципів соціальної держави обумовлює здійснення законодавчого регулювання пенсійного забезпечення на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України.

Ключові слова: права людини, людиноцентризм, гідні умови життя, пенсійне забезпечення, соціальна держава, соціальна політика, справедливість, пропорційність.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Polesov S. S. The mechanism of the social state and the place of the pension system in it: theoretical and legal aspects. *Law and Safety*. 2024. No. 1 (92). Pp. 194–203. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.18>.

Citation (APA): Polesov, S. S. (2024). The mechanism of the social state and the place of the pension system in it: theoretical and legal aspects. *Law and Safety*, 1(92), 194–203. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.18>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

Порядок подання матеріалів для публікації в науковому журналі «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;

– у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (zareєstrувати);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотацій

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

У випадку, коли анотацію підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Анотація подається на початку статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг анотації має становити 250–300 слів.

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових

слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегль, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегль, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю *APA*.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською мовою, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю *APA*). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю *APA* можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначити не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Внесення правок *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 29.03.2024. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 24,27. Тираж 50 прим. Зам. № 2024- .

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.